ISSN 1011-727X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXXVI | BAHAR/SPRING: 2020 | SAYI/ISSUE: 101

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ISSN 1011 - 727X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXVI** | BAHAR/SPRING: **2020** | SAYI/ISSUE: **101**

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ /
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT / *VOLUME*: **36 / BAHAR /** *SPRING* **2020 / SAYI** *ISSUE*: **101**
AAM Derg.
ISSN : 1011-727X

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan makale / yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles / texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*

AAM Dergisinin Tarihi:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 4 ayda bir olmak üzere Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. Sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin'de dizinlenmektedir. Ayrıca dergimiz SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) ve EBSCO Historical Abstracts tarafından da dizinlenmektedir. Dergimizin tüm sayılarına Kurum web sayfamız ve DergiPark (TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Sistemleri) üzerinden ücretsiz olarak erişilebilmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center

The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published once in every 4 months, namely in March, July and November in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

The Journal of Atatürk Research Center is indexed in TrDizin by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Humanities Database (SBVT) Committee, which is eligible to be included in the database from the 93th issue (Spring 2016). Our journal is also indexed by SOBIAD (Social Sciences Citation Index) and EBSCO Historical Abstracts. All the issues of our journal can be accessed free of charge through our Institution web site and DergiPark (TÜBİTAK ULAKBİM Journal Systems).

İLETİŞİM ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat- Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 2856511-2855512
Fax: (0312)2855527
e-mail: dergi@atam.gov.tr
Web: https://www.atam.gov.tr/faaliyetler/yayinlar/dergi https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXVI** BAHAR/SPRING: **2020** SAYI/ISSUE: **101**

Sahibi / *Owner* ve **Editör** / *Publishing*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara/TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editör*
Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörü / *English Editing*
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi - Ankara/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editör Yrd. / *Assistant of English Editing*
Murat SAYGIN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Gamze BERKTİN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Arshi KHAN
Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN

Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS
Jagiellonian University - POLONYA

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU
Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Hayati AKYOL
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF
Musul Üniversitesi - Musul/IRAK

Prof. Dr. Mehmet CANATAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - İstanbul/TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - İstanbul/TÜRKİYE

Prof. Dr. Muhammed ARNAUT
World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN

Prof. Dr. Musa QASIMLI
Milli İlimler Akademisi Bakü/AZERBAYCAN

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi- Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE
Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Ankara/TÜRKİYE

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Çankırı/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Adem BAŞPINAR
Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - Kırklareli/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ
Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi - Yozgat/TÜRKİYE

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Basıldığı Yer: SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ - Tel: 0 312 395 99 95
Basım Tarihi: Mayıs 2020 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi - İstanbul TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi - Bursa/TÜRKİYE
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmet ÜZEN	Çankırı Karatekin Üniversitesi - Çankırı/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mithat AYDIN	Pamukkale Üniversitesi - Denizli/TÜRKİYE
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi - Konya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir/TÜRKİYE
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi - Hatay/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi - Kırşehir/TÜRKİYE

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Ömer Fatih BAŞKAN

"Millî Mücadele Yıllarında İngiliz ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi'nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları"

Censorship Applications for Communication in the Southern Region Occupied by the British and French during the Years of National Struggle..... 1

DOI: 10.33419/aamd.732710

Ömer Osman UMAR
Melek YENİSU

"Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları"

Efforts to Forming the Middle East in the Secret Treaty Framework at San Remo Conference..... 29

DOI: 10.33419/aamd.732722

İsmail ÖZER

"Muameleyi Tehir, Evrakı Teksir: Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kırtasiyecilikle Mücadele Tartışmaları (1920-1938)"

Excessive Bureaucracy: Discussions on Bureaucracy in Turkish Grand National Assembly (1920-1938) 71

DOI: 10.33419/aamd.732739

Yasin COŞKUN

"Hatay Sorunu ve ABD: Washington'un Hatay'da Arkeolojik Kazı İmtiyazını Sürdürme Girişimleri"

The Hatay Issue and the US: Washington's Attempts to Maintain the Archaeological Excavation Concession in Hatay 111

DOI: 10.33419/aamd.732743

Mevlüt ÇELEBİ

"Hatay'ın Türkiye'ye İltihakı Sürecinde İtalya'nın Tepkisi"

The Reaction of Italy in the Process of the Accession of Hatay to Turkey..... 139

DOI: 10.33419/aamd.732756

Levent Şahverdi Arşivi

Şahin YEDEK "Hatay'da Varlık Vergisi Uygulamaları (1942-1943)"
The Wealth Tax Practices in Hatay (1942-1943)..... 163
DOI: 10.33419/aamd.732767

Sinan KIYANÇ "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri"
USA Bases and Facilities in Turkey in Cold War Years 203
DOI: 10.33419/aamd.732778

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 253
Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center..... 259

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 09.06.2019
Makale Kabul Tarihi : 19.02.2020
DOI: 10.33419/aamd.732710

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA İNGİLİZ VE FRANSIZLARIN İŞGAL ETTİKLERİ GÜNEY BÖLGESİ'NDE HABERLEŞMEYE YÖNELİK SANSÜR UYGULAMALARI*

ÖMER FATİH BAŞKAN**

ÖZ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra harp Güney Bölgesi'nde devam etti. Daha savaş esnasında planlamalara giren İngiltere ve Fransa kendi aralarında Sykes-Picot Gizli Anlaşmasıyla Güney Bölgesi'ni işgal etmeyi düşündü. Bu amaçla bölgeyi belirli bir sınırsal tanımı olmayan "Kilikya" olarak tanımlayan işgalci devletler, ucu açık bir bölgesel tanımlamayla genişleyebilmeyi tasarladılar. Güney Bölgesi'ni işgal eden İngiltere ve Fransa, şehirler arasında ve hükûmetle kurulacak bağlantının bölge ahalisini heyecanlandıracağı gibi kendilerine karşı oluşabilecek tepkiden çekindi. Bu amaçla İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri; Antep, Adana, Maraş ve Urfa'nın dış dünyayla bağlantısını posta ve telgrafı sansürleyerek denetimi altına aldı. Her türlü muharebatın sansürlendiği gibi hükûmetle kurulacak resmî haberleşme de sansürlendi. Böylece dış dünyayla bağlantısı kesilen bu şehirlerde haberleşme yok denecek ölçüde azaldı. Ancak koşullar ne kadar zor olsa da vatanın selameti için haberleşmenin sağlanması gerekiyordu. Bu nedenle İngiliz ve Fransız askerinin yanısıra bölgenin haberleşme noktalarını çok iyi bilen Ermenilerin atlatılması lazımdı. Bunun için bölge ahalisi İngiliz ve Fransız sansürünü, farklı güzergah yolları veya şifreli haberleşmelerle atlatmaya çalıştı.

Bu makalede Millî Mücadele döneminde İngiliz ve Fransızların Güney Bölgesi'nde haberleşmeye uyguladığı sansür ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Antep, Urfa, Adana, Sansür, Haberleşme.

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Dr., Özel Necip Fazıl Temel Lisesi, Kahramanmaraş/TÜRKİYE, omer-baskan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8472-430X

Levent Şahverdi Arşivi

CENSORSHIP APPLICATIONS FOR COMMUNICATION IN THE SOUTHERN REGION OCCUPIED BY THE BRITISH AND FRENCH DURING THE YEARS OF NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

After WWI the war continued in the southern regions. Before the war was over Britain and France contemplated invading the southern territories with the Sykes-Picot secret treaty. For this purpose, they gave the name of the region without the boundary definition of "Kilikya" and they planned an unlimited expansion. After the occupation, according to occupation forces, the relationship between the government and in other cities as well to excite the people were afraid of the reactions that can ocur against them. For this purpose, the Bristish and French occupation forces censored mail and telegraph traffic between Antep, Adana, Maras and Urfa's outside world. Thus, these cities almost lost contact with the outside world. However, no matter what the circumstance were, this contact had to provided for salvation of the homeland. Therefore, in addition to occupation forces, the Armenians who knew the correspondence points of the region had to be overcome. For this purpose, local people tried to overcome the censorship of the occupation forces with different routes or encrypted communications.

In this article, the censorship applied by the British and French in the southern region during the national struggle was explained.

Keywords: Maras, Antep, Urfa, Adana, Censor, Contact, Communication.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'ni temsilen Bahriye Nazırı Rauf Bey ile İtilaf kuvvetlerini temsilen İngiliz Amiral Calthrope tarafından 30 Ekim 1918'de Limni Adasında Agememnon zırhlısında imzalanan Mondros Mütarekesi hükûmet ve bazı halk kesimleri üzerinde bir ferahlık hissi uyandırmıştı. Rauf Bey ateşkesi önemli bir başarı olarak dile getirmişti. Rauf Bey imzadan sonra İstanbul'a döndüğünde "sevinçli" olduğunu İngilizlerin "çok açık kalpli ve samimi hareket" ettiklerini, "bu mütareke ile devletimizin istiklali ve saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır, bu mütareke galip ile mağlup arasında yapılmış bir mütareke değil savaş hâlinden çıkmak isteyen denk iki devletin arasındaki düşmanlığı durdurmaları durumu" şeklinde değerlendirmişti[1]. Ancak gerçek durum, anlaşmanın taraflarca kabul edilip imzalanmasından sonra ortaya çıktı[2]. Başlangıçta uzun savaş yıllarının geride bırakıldığı hissinin verdiği rahatlamayı gerçek durum almaya, ateşkesin uygulama safhasında işgallerle ve keyfi uygulamalarla karşılaşılmaya başlandı. İtilaf güçleri birer bahane ile "mütareke ahkamına riayet lüzumu" görmeden kendilerince uygun buldukları yerleri işgal ederken; azınlıklar "devletin bir an evvel çökmesi için sarfı mesai" etmekteydiler[3]. Dolayısıyla halkta ve hükûmette rahatlamanın yerini tedirginlik, korku ve endişe almıştı.

Güney Bölgesi, I. Dünya Savaşı'nda işgale uğramadığı hâlde Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak Sykes-Picot tasarılarını gerçekleştirmek isteyen İngiltere ve Fransa tarafından zapt edilmişti. 7. madde uyarınca işgalci kuvvetler özellikle Güney Bölgesi'nin sınırlarını Kilikya gibi muğlak bir ibareyle telaffuz ettiler. Bu, kendilerine işgal alanlarını gerektiğinde emelleri doğrultusunda genişletebilmeyi sağlayacaktı[4]. 12. madde ile de hükûmet ile haberleşme dışındaki telsiz, telgraf ve kabloların itilaf memurları tarafından idaresi istenerek işgal hareketinin suhuletle yürütülmesi sağlanacaktı[5].

---

1 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986, s.107-109.

2 Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s.3.

3 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.1-3.

4 Memet Yetişgin, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesi'ne Yönelik Paylaşım Projeleri", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.715-743, s.721.

5 Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)**, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1953, s.521.

Levent Şahverdi Arşivi

Esasında 12. madde ile Osmanlı hükûmeti, İtilaf Devletleri'ne sansür uygulama yetkisini vermişti. Burada hukuksal olarak hiçbir beis yoktu. Çünkü madde açıktı ve aynen şu ifadeleri içeriyordu: Hükûmet haberleşmesi dışında, telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletleri'ne geçecektir. Bu maddede İtilaf Devletleri'nce çiğnenen tek konu; yerel idarecilerin hükûmetle kurması gereken haberleşmeye uyguladıkları sansürdü[6].

Mütareke hükümlerine aykırı olarak ilk işgal hareketi İngilizler tarafından 3 Kasım 1918'de Musul'a gerçekleşti. İngiltere daha sonra 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal ederek hareket alanını Antep ve Maraş vilayetlerine doğru yöneltti[7]. Hâlbuki İngiltere, I. Dünya Savaşı esnasında Ortadoğu'yu doğrudan esas alan Sykes-Picot gizli anlaşması ile Musul, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalini Fransızlara bırakılması noktasında anlaşmışlardı. Fakat İngiltere, Fransız askerî gücünün yetersizliği ve Hindistan'a uzanan sömürgelerini muhafaza altına almak istemesi nedeniyle bölgeyi kendisi işgal etti[8]. Çünkü İngiltere dönemin en güçlü aksiyoneri idi. İngiltere'nin işgalci tavrının yanında diğer İtilaf kuvvetlerinin meşguliyetleri İngiltere'ye rahat bir yayılma ortamı sağlamaktaydı. Bu ise "Büyük harb sonunda bütün Dünya'nın İngiltere'ye esir olması" gibi değerlendirmelere neden oluyordu[9]. 9 Kasım 1918'de İskenderun'un işgali ile Anadolu'da yayılmaya başlayan İngiltere, hareket alanını Adana, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'ya kadar ilerletti. İngiltere buralarda işgal planlarını rahat sürdürülebilmesinin ise haberleşmenin kontrolleri altında olmasıyla gerçekleşeceğine inanıyordu. 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi ile Güney Bölgesi'nde yeni planlamalar içerisine giren İngiltere ve Fransa bir anlaşmaya vardılar. Varılan anlaşma sonucunda, bölgeden İngiliz birlikleri çekilerek Fransız birliklerinin yerleşmesi kararına vardılar. İngilizlerde olduğu gibi Fransızlar da bölgeye yerleşir yerleşmez haberleşmeye İngilizlerden daha sıkı tedbirler koydu.

İngiliz ve Fransızlar Güney Bölgesi'nde işgallerini kolaylıkla yürütebilmek için haberleşmeye sansür uyguladılar. Bu araştırmada; İngiliz ve Fransızların bölgede uyguladıkları sansür metodu ve Ermenileri bu konuda nasıl kullandıkları, Türk yönetiminin ise ne gibi tedbirler aldığı hususu ortaya

6 **BOA**.: BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), Defter No: 4550, Gömlek No: 341195.

7 Gökbilgin, **a.g.e.**, s.23.

8 Yetişgin, a.g.m., s.722.

9 **Diken**, 28 Ekim 1918, Sayı No:6.

Levent Şahverdi Arşivi

konmuştur. Haberleşmeye yönelik ele alınan sansür konusu Millî Mücadele dönemlerini kapsamaktadır. Öncelikle bu dönemleri ihtiva eden arşiv belgeleri, dönem gazeteleri, anılar ve tetkik eserler incelenerek literatür taramaları yapılmıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen veriler tetkik edilerek bulguya dönüştürülmüştür.

I. İşgal Bölgesinde Sansür ve Haberleşme İlişkisine Kısa Bir Bakış

Sansür, haberleşmeye veya basın araçlarına konulan kısıtlamalarla bilgi erişiminin engellemesi olarak tanımlanabilir. Sansür, bilgiye erişim özgürlüğünü kısıtlamasını ihtiva etmiş olsa da bazen devletlerin kritik konularda sansürü elzem görmesi meşru bir hak olarak kabul edilmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda büyük güçlerle mücadele ederken sansür, Osmanlı hükûmetinin zaruri olarak aldığı bir önlemdi[10]. Alınan karar 3 Ağustos 1914'te şu şekilde duyurulmuştu: "Savaş sebebi ile günlük ya da haftalık gazetelerde gerek ordunun durumu gerekse askerî personel hakkında hiçbir şekilde haber yapılmamasının kesinlikle yasaklandığı aksi hareketin vatana ihanet suçu sayılacağı ve böyle gazetelerin bir daha hiçbir ad altında yayınına izin verilmeyeceği bildirilmekteydi." Böylece ordu bilgi sızmasının önüne geçmek istedi. Nitekim ülkede işgalci gücü destekleyen ve onlara sempati ile bakan Müslüman ve gayrimüslim unsurlar mevcuttu[11]. 9 Ağustos 1914'te ise hükûmet, tüm telgrafların aksamaması için sadece acil durumlarda kısa olarak yazılmasını emretmişti[12].

I. Dünya Savaşı'nın devamı niteliğinde olan Millî Mücadele döneminde Millî Mücadele unsurlarınca da Güney Bölgesi'nde bölgeler arası haberleşmede işgalci devletlerden ve Ermenilerden çekinilerek kendi haberleşmelerine sansür koyulduğunu görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal de sansür konusunda "memleketimizin içinde bulunduğu durum dikkate alındığında bazı yerlerdeki malumatı başka bir yere nakletmek muzır olaylara neden olabilir" demekteydi. Bu itibarla düşmana bilgi sızmasının önüne geçebilmek için alınan sansür kararı Millî Mücadele açısından olumlu bir uygulamaydı[13].

---

10 **İstiklal Harbimizde PTT**, Gökçe Ofset, Ankara 2009, s.12.

11 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 130, İstanbul 2013, s.26.

12 **İstiklal Harbimizde PTT**, s.12.

13 Korkmaz, a.g.m., s.39.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele aleyhine olarak değerlendirebileceğimiz sansür, Millî Mücadele döneminde işgalci güçlerin bölge halkının veya mücadeleyi yürütmekle görevli memurların birbirleri arasında veya hükûmete gönderilecek malumatlar konusunda haberleşme ağına konulan engellemelerdi. Haber ağlarına yönelik sansür uygulamaları Güney Bölgesi'ni işgal eden İngiltere ve Fransa'ya büyük avantaj sağlayacaktı. İşgal güçlerinin haberleşmeye yönelik sansürleri kendilerinin bir adım önde olmasını sağlayacaktı[14]. Bu ise işgalcilere, kendilerine yönelik propaganda ve isyana kalkışma gibi hamlelerin önceden bilinmesini sağlayacaktı. Haberleşmenin işgal güçlerinin gözetiminde sansüre maruz kalması Adana, Maraş, Antep ve Urfa illerinde haberleşmenin yöntemini değiştirdi. Böylece hükûmet ile bu iller arasındaki iletişimin şifreli ya da farklı güzergah yolları ile yürütülmesine dikkat edildi. Nitekim bölgeyi işgal eden devletler aynılarıydı bu iller arasında bilgi paylaşımı değerliydi.

II. İşgaller ve Sansür Uygulamaları

II. 1. İngilizlerin Güney Bölgesi'ni İşgali ile Haberleşmeye Uyguladığı Sansür

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni gizli paylaşım projesi Sykes-Picot Anlaşması; Musul, Urfa, Maraş ve Antep'i Fransızlara bırakırken; İngiltere'ye Bağdat ve Mezopotamya'yı tahsis ediyordu. Ancak İngiltere, sömürgesi olan Hindistan yollarının güvenliği, Musul ve Kerkük'teki zengin petrol yataklarının cazibesi ve Araplar üzerinde prestijini devam ettirmek istemesi gibi nedenlerden ötürü Fransızlara vaat edilen bölgeleri kendisi işgal etmişti[15].

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra vakit kaybetmeyen İngiltere; 3 Kasım 1918'de Musul'u ve 9 Kasım'da İskenderun'u işgal etmişti. *Anadolu'da Yenigün* adlı gazete, İngilizlerin İskenderun Limanı'nın İskenderun işgalinden 2-3 gün önce işgal ettiğini; fakat bunu Babıali'ye bildirmeyi bile sonra yaptığını yazmaktaydı. İskenderun'un işgali neticesinde asker ve memurlar şehir dışına çıkmış ve yerli halk Musul'da olduğu gibi İskenderun işgalini protesto etmişti[16]. İngilizler daha sonra 11

---

14 Korkmaz, a.g.m., s.33-34.

15 Cengiz Gönen, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara 2005, s.70-72.

16 **Anadolu'da Yenigün**, 16 Kasım 1918, Sayı No: 73.

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık 1918'te Adana'yı, 27 Aralık 1918'te Kilis'i; 1919 ilk çeyreğinden itibaren 1 Ocak'ta Antep'i, 22 Şubat'ta Maraş'ı ve 24 Mart'ta Urfa'yı işgal ederek hareket alanlarını genişlettiler[17]. İngiliz işgali ile birlikte 1915'te sürgüne gönderilen Ermeniler gruplar hâlinde geri dönerek Adana, Antep ve Maraş bölgelerine yoğun bir şekilde akın ettiler[18]. Bu durum Ermenilerin şımarmasına yol açarak Çukurova ve Güneydoğu Anadolu için büyük bir felaket oldu. Ermeni İntikam Alayları 1915'e ithafen intikam naralarıyla İngiliz ve Fransız birliklerinin gölgesinde katliama varan olayları gerçekleştirdiler[19]. İngilizler, Güney Bölgesi'ni işgal edince Ermenilerin taşkınlıkları arttı. Müslümanların bulunduğu birçok ev Ermenilerindir denilerek ellerinden alındı[20].

Anadolu'da Yenigün, İngilizlerin Adana ve çevresini işgal etmesinin en önemli nedeni olarak burasının çevresiyle birlikte sakinlerinin ekseriyetinin Türk olmasından ileri geldiğini, işgalin Türk dünyasını infiale uğratacağını ve Türklerin dayanma gücünü kıracağını savunmaktaydı. Gazete, Adana'daki nüfus verileri hakkında da bilgi veriyordu. Gazeteye göre; Adana'da 280.000 Türk nüfusuna karşı Ermeniler 40.000, Rumlar ise 1.000 civarında nüfusa sahip idi [21].

İngiliz Genelkurmayı 19 Ocak 1919'da Kilikya ve kuzeyinin yönetimi için tam yetki ile Albay Edouard Bremond'u atamıştı. Albay Bremond yetkileri dışında hareket ederek işgal bölgelerinde kendi lehlerine önlemler almaya başlamıştı. Bunlardan biri de postaneyi denetimine alarak haberleşmeyi hedef alan mektup ve telgraflara sansür uygulamasıydı[22]. Henüz mütarekenin ilk günlerinde posta işlerine yönelik sıkı baskı üzerine Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin Posta Nazırı Yusuf Franko Paşa, 6 Ocak 1919'da Posta Nezareti'nde harp ve suiistimaller nedeniyle aksamalar meydana geldiğini belirterek bu sorunun çözümü için büyük devletlere başvuracağını söylüyordu. Ancak İtilaf Devletleri buna fırsat vermeden haberleşmeyi sansürlemek ve denetlemenin de ötesinde tamamıyla egemenliğine almaya çalıştı[23].

---

17 Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.6.

18 Serdar Yakar, **Maraş Millî Mücadelesinde Şeyh Ali Sezai Efendi**, Öncü Basımevi, Ankara 2012, s.31.

19 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 2. Cilt, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.207.

20 **Sebilürreşad**, 3 Şubat 1920, C 18, S 467.

21 **Anadolu'da Yenigün**, 8 Aralık 1918, Sayı No:95.

22 Gönen, **a.g.e.**, s.76.

23 Korkmaz, a.g.m., s.33-34.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, bölgede yerel güçler arasında koordineli hareketlere ve şehirler arasında kurulacak iletişim ağlarına engel olmak istedi. Bu amaçla Adana'daki İngiliz işgal kumandanı 6 Ocak 1919'da İngiliz ve Fransız kumandanlarından aldığı emir üzerine şifreli telgrafların kullanılmamasını ve hükûmetle kurulması gereken resmî haberleşmenin dahi sansüre tabi tutulacağını bildirmekteydi[24]. 1919 Nisan ayı başlarında ise Adana'daki işgal kuvvetleri kumandanı tarafından Adana posta ve telgraf işlerine İngiliz bir mülazım memur edilerek Güney Bölgesi'nde iletişim ağları elde tutulmak istendi. Buna mukabil Osmanlı hükûmeti, posta ve telgraf sevkiyatını güvende tutabilmek için İçel posta ve telgraf dairesinin Konya'ya bağlanmasını uygun gördü[25].

İşgal altındaki Güney Bölgesi'nde Türklere yönelik baskı ve tecavüzlere İstanbul hükûmeti yeterli cevap verememekte, üzerine düşen görevleri yerine getirememekteydi. Bu nedenle eldeki imkânlarla işgal güçlerine karşı koymak görevi halkın kendisine kalıyordu[26]. Nitekim Mondros Mütarekesi sonrasında General Allenby ile İstanbul hükûmeti arasında yapılan ve o zamana kadar İstanbul hükûmeti tarafından hiçbir merciye resmî olarak tebliğ edilmemiş olan ikinci bir ateşkes anlaşmasının bildirgesi imzalanmıştı. Bu ikinci anlaşma yayınlandığı zaman, Osmanlı hükûmeti görevlilerinden bir bölümü, kendilerine İstanbul'dan tebliğ edilmediği için kabul etmek istememişlerdi. Anlaşma maddeleri, açıkça düşmanla işbirliğini işaret ediyordu. Anlaşma maddelerinin birkaçı şu şekildeydi:

Konya'nın doğusundaki tüm demiryolları kontrol edilecek. Tarafımızdan emredildiği zaman halkın silahları alınacak. Mısır sefer kuvvetleri istediği yeri işgal edebilecek. Sansürle ilgili maddede ise, Mısır sefer kuvvetleri Kilikya'da tüm telgraf ve telefon haberleşmesini kontrol edecek ve Türkçe şifreli hiçbir telgraf kabul edilmeyecekti[27].

Maddelerden anlaşılacağı üzere İstanbul hükûmeti İtilaf kuvvetlerine büyük taviz vermişti. Umudunu kesen bölge ahalisi ve mücadele liderleri ülkenin önemli şehirleri işgal altında olması nedeniyle haberleşme konusunda tedbirler alınmasını düşündüler. Bu da posta ve telgraf merkezlerinin kontrollü olmasını gerekli kılmaktaydı[28].

---

24 **BOA**.: BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), Defter No: 4550, Gömlek No: 341195.

25 Gökbilgin, **a.g.e.**, s.63.

26 **Anadolu'da Yenigün**, 8 Şubat 1919, Sayı No: 156.

27 Ali Saip Ursavaş, **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, çev. Hüseyin Işık, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2000, s.33-34.

28 Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın**, Yenigün Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

Haberleşmeye konulan sansür, Antep şehri işgal edilir edilmez uygulanmaya başlandı. İngilizler telgrafhaneye ve posta işlerine sansür koyarak resmî ve gayriresmî hiçbir haberleşmenin yapılmayacağını ilan ettiler[29]. Antep'in dış dünyayla bağlantısı kesildiği gibi ulaşım konusu da sıkı tedbirlere uğradı. Civardaki tren istasyonları, İngilizlerin denetimine geçti. Amerikan koleji ve civardaki Ermeni evleri, kışla ve karargâh hâline getirildi. İngilizler, Anteplilere işgali kabullenmelerini ve belirttikleri konulara aykırı hareket etmemelerini telkin ettiler. Bununla beraber kitlesel hareketlenmenin öncülüğünü yapabilecek şehrin ileri gelenlerini sürgüne gönderdiler. Rene Remond'un dediği üzere "yayın yapılan yerde kamuoyu da vardır" kamuoyunun olduğu yerde ise duygusal tepkiler olması kaçınılmazdı, bu nedenle Antep'te kitleleri harekete geçirebilecek Kahyazade Hüseyin Cemil'i şehirden çıkartarak şehrin tek haber kaynağı olan *Antep Haberleri* gazetesinin faaliyetini durdurdular[30]. Urfa'da da işgal gerçekleşir gerçekleşmez, işgal kuvvetleri posta ve telgrafa sansür konulduğunu ilan ederek gizli ve özel şifrelerle haberleşmenin yasak olduğunu bildirdiler[31]. 22 Şubat 1919'da işgal edilen Maraş'ta da farklı bir durum yoktu. İngiliz işgalinden henüz on beş gün geçmesine rağmen 600 kişilik askerî birlik, 7 Mart 1919'da İngiliz işgal kumandanının iki kıta tezkire ile resmî ve gayriresmî bilumum telgrafların sansür edileceğini ve bunun hemen gerçekleşmeye başlayacağını bildirmişti. Ayrıca işgal kumandanı asker ve jandarma toplama ve sevk işlerinin yasakladığını da bildirmekteydi. Maraş mutasarrıfı Ata Bey, İngiliz kumandanın bu ağır tebliğine karşı çıkarak sansür uygulamasının devletin iç işlerine müdahale olarak değerlendirileceğini bu nedenle İngiliz kumandanın bildirdiklerinin kabul edilmeyeceğini beyan etti. Ancak mutasarrıf her ne kadar karşı çıktıysa da İngilizlerin telgrafları sansür etmesi önlenememişti[32].

İşgaller ve haksız uygulamalar karşısında teslimiyetçi bir politika izleyen Osmanlı hükûmeti ise Anadolu'da işgallere karşı kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. İçişleri bakanı Ali Kemal Bey Anadolu'da İngiliz işgallerine direnilmemesini emrederken, Posta ve Telgraf

---

29 Ayhan Öztürk, **Millî Mücadele'de Antep**, Geçit Yayınları, Kayseri 1994, s. 29.

30 Bilgehan Pamuk, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s.80-84.

31 İsmail Özçelik, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz1920)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.33.

32 **BOA**.: DH.EUM.AYŞ. (Asayiş Kalemi Belgeleri), Defter No: 74, Gömlek No: 91.

Levent Şahverdi Arşivi

Umum Müdürlüğü "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin" telgraflarının kabul edilmemesini emretmiştir. Bu sırada Samsun'a çıkarak halkın işgaller karşısında bilgilendirilmesi ve teşkilatlanması gerektiğini her fırsatta belirten Mustafa Kemal Paşa vilayetlere ve Kolordulara çektiği telgrafla Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nün kararlarına uyulmaması talimatını vermiştir[33].

Güney Bölgesi'ni işgal eden İngiltere'nin yerini Suriye İtilafnamesi ile Fransa aldı. İngilizlerin haberleşmeye uyguladığı sansür Fransızlar kadar katı değildi. İngilizler Ermenilerin verdiği bilgilere temkinli yaklaşmıştı[34]. İngiliz işgal kuvvetleri her ne kadar Ermenileri destekleseler de onların aşırı hareketlerine müsaade etmiyorlardı. Polis ve jandarmayı serbest bırakarak Türk idaresine müdahalede bulunmuyorlardı[35]. Ayrıca İngiltere'nin Güney Bölgesi'ni Fransızlara devretme düşüncesi nedeniyle halka karşı yoğun bir baskı yaptığı söylenemezdi[36]. Hatta bazen İngiliz kuvvetler siyasi durumu takip ederek Güney Bölgesi'ndeki telgrafların sansür edilmesine göz yumduğu da görülüyordu[37]. Hakikaten kaynaklarda da İngilizlerin haberleşmeye uyguladığı sansür konularına çok fazla yer verilmemişken; Fransızların haberleşmeye yönelik baskı ve engellemelerinin birçok kaynakta işlendiğini görüyoruz. Fransızların haberleşmeye uyguladıkları sansür uygulamaları, 15 Eylül 1919'da İngiliz-Fransız mukavelesi olan Suriye İtilafnamesi ile Kilikya ve çevresinin Fransızlara devredilmesiyle başladı[38].

II. 2. Fransızların Güney Bölgesi'ni İşgali ile Haberleşmeye Uyguladığı Sansür

İngilizler bölgeyi tahliye ederken Fransız kuvvetleri İngiliz boşluğunu doldurmak için harekete geçti[39]. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri

---

33 Aybars, **a.g.e.**, s.162-163.

34 Adil Bağdatlılar, **Uzunoluk İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, İstanbul 1974, s.50.

35 Öztürk, **a.g.e.**, s.34.

36 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.50.

37 Abadi, **Türk Verdünü Gaziantep-Antep'in Dört Muhasarası**, çev. Kurmay Yüzbaşı Nurettin, Geziyurt Matbaası, Gaziantep 1999, s.27; Zeynep Kalyoncuoğlu, "Antep'te Kuvayımilliye'nin Oluşumu", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.761-794, s.766.

38 Akbıyık, **a.g.e.**, s.54.

39 Akbıyık, **a.g.e.**, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Fransız birliklerinin devir teslimi için Albay de Piepape işgali koordine etmek için görevlendirildi. Fransa'nın elinde yeterli sayıda asker yoktu. Bu nedenle 1 Kasım 1919'da Cezayir ve Senegal Alayı Adana'ya getirilerek bir tümen oluşturuldu. Ayrıca işgalci güçlerin vaatleriyle kandırılan Ermeniler Fransız üniforması giyerek işgal güçlerinin hizmetinde bulundular[40]. Fransız kuvvetleri içerisinde Büyük Savaş yıllarında İtilaf Devletlerinin eğittiği Ermeni askerlerinden oluşan Legion d'Orient kuvvetleri yer almaktaydı[41].

Fransa'nın Kilikya ve çevresine oturmasını Fransız gazetesi *L'Intransigeant* şu şekilde açıklıyordu: "Biz şimdiye kadar gelecek için böylesine ümit verici zengin bir koloni kazanmamıştık. Hâlbuki biz Fransızlar işgal öncesinde Kilikya neresidir bilmezdik. Türk-Fransız savaşı nedeniyle Fransız kamuoyu Kilikya'yı daha sık duyar hâle geldi demekteydi[42] ." Çukurova'nın pamuk üretimine uygun zengin tarım arazileri Fransız tekstil sanayisi için bulunmaz bir nimetti. Anadolu içlerine doğru yayılacak bir Fransız nüfuzu, Suriye mandası ile birleştiğinde Levant'ın Fransa için ekonomik önemini ortaya koymaktaydı. Bölgede kurulacak Fransız nüfuzu Suriye'nin güvenliğini de garanti edecekti.

Devir teslimden sonra İngilizlerin haberleşmeye uyguladığı sansür Fransızlarla kaldığı yerden devam etti. Ancak İngilizlerin haberleşmeye koyduğu sansürden daha sert baskı kuran Fransızlar[43], 26 Ekim 1919'da devir teslim devam ederken iki Fransız subayının Antep'e gelerek sansür uygulamalarına girişeceği duyuldu. Antep mutasarrıflığı, devir teslim konusunun duyulmasıyla Ekim ayı ile birlikte İstanbul ile fikir alışverişinde bulundu. Telgraf yazışmaları sansürlendiğinden iletişim Diyarbakır üzerinden yürütüldü. Ancak Fransız işgaline net tavır gösterilmemesi nedeniyle Fransız askerî birliği Antep'e giriş yaptı. Burada da diğer işgal bölgelerinde olduğu gibi Fransızlar, Ermenilerin yoğun sevinç gösterileriyle karşılandı[44]. 29 Ekim'de Maraş'a giren Fransızlar, Antep'te olduğu gibi ilk iş olarak postaneyi denetimlerine aldılar. Ermenilerin sevinç gösterileri şehir içinde de devam etmişti. Yeni ge-

40 Gönen, **a.g.e.**, s.97.

41 Memet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 20, S 58, Mart 2004, ss.65-82, s.68.

42 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.122.

43 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.50.

44 Pamuk, **a.g.e.**, s.93.

Levent Şahverdi Arşivi

len Fransız misafirlerini şereflendiren Ermeniler, cadde ve sokaklarda aşırı hareketlerde bulunarak Türk halkını rahatsız etmeye başladılar[45].

Fransızlar Güney illerini işgalleri sırasında bölgedeki Ermeni azınlıktan destek bulmuş, Ermeni gönüllülerini kullanmışlardı. Fransızların Ermenileri kullanmasındaki amaçları: İlk olarak; yerli Ermenilerin çevreyi çok iyi tanımasıydı ve böylece bölge hakkında bilgi toplama kolay oluyordu. İkinci olarak; yeterli miktarda Fransız askerinin bulunmaması idi. Üçüncü olarak ise; Türkler ile Ermeniler arasında eskiden kalma kanlı olayların bulunması nedeniyle Ermenilerin intikam hissinden faydalanmaktı[46]. Ayrıca Ermenilerin sansür memuru olarak Fransızlara hizmet ettiği de bilinmektedir [47]. Bu konuda Albay Selahattin Bey 9 ila 21 Aralık 1919 tarihleri arasında Maraş bölgesini teftiş etmesinden sonra derlediği raporlarında, telgrafhanelerin Ermenilerin kontrolünde olduğunu açıkça belirtmekteydi. Selahattin Bey raporunda, Maraş ve Antep'ten alınan haberlerin telgrafla ilgili makamlara bildirilmesi gerektiğini belirtirken; kaygı verici bir duruma da işaret ediyordu. Vatan sevgisi ile heyecanlanan Türkler hükûmetten medet ummaktaydı. Ancak İstanbul hükûmeti ve memurları burada yaşayan insanların umudunu kırıyor demekteydi[48].

Fransızların Maraş, Adana, Antep ve Urfa bölgelerine yoğun Ermeni sevkiyatı Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinden istifade etmek içindi[49]. Bilindiği üzere bu bölgelerde bir karışıklık çıkarsa İtilaf güçlerince mazeret gösterilmeden işgal edilecekti. Bu hüküm açıkça ifade edilmese de bir Ermeni devleti kurma planlarını içermekteydi[50]. Hâlbuki Fransız kamuoyu ileride, Güney Bölgesi'ndeki savaşlardan bir sonuç alınamamasının nedenini Ermenilerin Türkler üzerindeki tahriklerinde görecekti. Fransızca yayın yapan bir gazete öz eleştiride bulunarak, Kilikya'da Ermeni askerlerini kullanmakla hata edildi demekteydi. Bu hatayı ise "Önce Ermeni askerleri Türkleri tahrikle olay çıkarıyorlardı, sonra da ilk çarpışmada sıvıştıkları için Türklerin karşısında

---

45 Ahmet Eyicil, "İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.57-81, s.61.

46 Kadir Aslan, **Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyo**l, Dörtyol Belediyesi Kültür Yayınları, Hatay 2008, s.40.

47 Pamuk, **a.g.e.**, s.105-106.

48 Akbıyık, **a.g.e.**, s.173.

49 **BOA**.: MV. (Meclis Vükela Mazbataları), Defter No: 217, Gömlek No: 137.

50 **BOA**.: DH.İ.UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umum Evrakı), Defter No: 20.22, Gömlek No:14.12.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızlar kalıyordu." şeklinde açıklıyordu[51]. *The Times* gazetesi ise bu konuyla ilgili olarak Fransızların Ermenilerle birlikte Antep ve Maraş'ı işgal etmesini hata olarak görmüş ve bu işgalin milliyetçi çetelerin ortaya çıkmasına ve şiddetli çatışmalara sebebiyet verdiğini değerlendirmekteydi[52].

Maraş savunması sırasında gazi olan Ahmet Şerbetçi, haberleşmeye sansür konusunda; İngilizler gibi Fransızların da Maraş'taki ilk işlerinin haberleşmeye sansür koymak olduğunu ve bunun için Fransızların kışlaya oturur oturmaz postaneyi ele geçirdiğini belirtiyordu[53]. Urfa'da ise durum Antep ve Maraş'la aynıydı. Fransızlar Urfa'yı 30 Ekim 1919'da işgal etti ve işgalden hemen iki gün sonra yani 1 Kasım 1919'da Urfa postanesi Fransız askeri tarafından işgal edilmişti. Urfa postanesinin işgalinden sonra açıklama yapan Fransız askerleri, artık posta ve telgrafın sansüre tabi tutulduğunu ilan ettiler[54]. Bölgenin içerdiği kritik vaziyet iletişimi gerekli kılmaktaydı ve bu iletişim bir şekilde sağlanmalıydı. Bu amaçla yerli memurlar Fransız sansürünü atlatma çabalarına girişiyordu[55].

Bu dönemde Amasya'da memleketin istikbali için çalışan Mustafa Kemal, İngiliz işgalinden sonra Antep, Maraş ve Urfa bölgelerinin Fransızlar tarafından işgal edileceği ve telgrafların Fransız sansürüne maruz kalacağı haberi duyulduktan sonra bu bölge vatandaşlarının fiili savunmaya hazırlandığını Heyet-i Temsiliye adına Bahriye Nezareti'ne bildirdi[56].

İngiliz-Fransız devir tesliminden sonra Adana'da ise emniyet kadrosunu düzenleme işleri Gautier Villars'a verilirken; posta ve telgraf servisleri M. Guys'un emrine bırakıldı. Fransızlar tarafından her tarafla haberleşme sansür ediliyordu[57]. Adana'da işgal kuvvetleri komutanlığının telgrafhaneye sansür koyması ve şifreli telgrafların çekilmesine engel olunmasından dolayı Binba-

---

51 Akyüz, **a.g.e.**, s.124.

52 **The Times**, 3 Şubat 1920, s.12.

53 Yalçın Özalp, **Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz**, Semih Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara 1986, s.135.

54 **BOA**.: DH.İ.UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umum Evrakı), Defter No: 20.22, Gömlek No:14.12.

55 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.50.

56 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919) II**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 61, Ankara 2003, s.59.

57 Kasım Ener, **Çukurova'da Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

şı Tevfik, 14 Ocak 1919 tarihli belgede, gizli yazışmaların Adana'dan geçen subaylar aracılığıyla gerçekleştirilmesine mecbur olunduğunu belirtiyordu[58]. Ayrıca Adana'da sürdürülen sansürü atlatmak isteyen Adana'nın aydın gençleri, Türk hak ve hukukunu korumak için gizli teşkilatlanmaya gitti. Ancak bu gizli teşkilat, Fransız işgalcilerinin mektuplara ve telgraflara uyguladığı sansür ve postanenin Fransız askerinin sıkı gözetiminde olması sebebiyle tam anlamıyla işleyemiyordu[59]. Ali Saip Ursavaş hatıratında, "Aylardan beri her çeşit ulaşım ve haberleşmeden yoksun olduğumuz için il dışındaki girişim ve çabalardan haber alamıyorduk. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Temmuz 1919 tarihli bildirgesi 18 Eylül 1919 tarihinde ancak elimize geçti" demekteydi. Bu bildirgeyi Ali Saip, "ilk kurtuluş ışığı" olarak adlandırıyordu[60]. Gizli teşkilatın bu dönemde Fransız sansürünü atlatma faaliyetlerinden olarak Adana'da eczacılık yapan Basri Aksoy şunları söylemektedir:

> "Gizli teşkilatımızın haberleşme işini Suphi Paşa, Vehbi Necip Savaşan ve Mühendis Hilmi Emiroğlu organize ederdi. Şehir dışı haberleşmeyi ise Telgrafçı Hasan Carıllıoğlu sağlardı. Hasan Bey bilgi almak için ya evime gelir ya da eczaneme gelirdi. Telgrafçı Hasan Bey, Fransız askerinin haberleşmeye koyduğu sansürü atlatmak için, elbisesinin yamaları içine haber kağıtlarını saklar, telgrafı çektikten sonra ise bu kağıtları yok ederdi. Postacı Şükrü Bey ise evine getirdiği posta torbasının içine mektupları yerleştirir, üç bin kuruş değerinde kıymetli paket olarak belirttikten sonra, bunları Konya'daki Fahrettin Paşa'ya ulaştırırdı. Yazılanların belli olmaması için kağıt ıslanarak bir cam üzerine konur, üstüne konulan ikinci bir kağıda kurşun kalemle gerekli bilgiler aktarılırdı. Yaş kağıt kuruduktan sonra, yeniden ıslatılsa da üzerindeki yazı dağılır ve görünmezdi. Gizli teşkilatın Kuvayımilliye ile haberleşmesi bahsi geçen yaş kağıtlar usulü ile gerçekleşiyordu."

Bu şekilde yazılan ve Vali Celal Bey tarafından Sinan Tekelioğlu'na gönderilen mektuplar sayesinde, İslahiye'de tutuklanarak Adana'ya getirilip kurşuna dizilecek on beş Türk kurtulmuştu. Teşkilatın bir başka özelliği ise genç üyelerin birbirini tanımamalarıydı. Gençlerin birbirini tanımadan faaliyet göstermeleri, güvenliğin sağlanması ve Fransız istihbaratının güçleşmesi yönün-

58 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s.98.

59 Ener, **a.g.e.**, s.14.

60 Ursavaş, **a.g.e.**, s.36.

Levent Şahverdi Arşivi

de olumlu sonuç veriyordu. Gizli telgraf haberleşmeleri dört ay düzensiz devam etmişti. Alınan haberler gizlice İstanbul'a ulaştırılıyordu. Ayrıca teşkilat, edindiği gizli bilgileri gezici posta memuru Rüştü Bey vasıtasıyla ve Mustafa Kemal'in emri gereğince Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya bildiriyordu[61].

Antep, Maraş ve Urfa'da, Fransızlar sıkı bir sansüre devam etmekteydi. 4 Aralık 1919'da Antep'ten, üç tabur Fransız askerinin Antep'e geleceği ve telgrafhaneye sansür koyacakları bildiriliyordu[62]. Maraş'ta ise Fransızların şifreli telgraflara sansür konması sebebiyle şifreli telgrafların Elbistan üzerinden gönderilmesi istenmekteydi[63] çünkü Elbistan işgal altında değildi. Bilindiği üzere Sivas Kongresi'nden sonra Elbistan ve Maraş çevresi III. Ordu Kumandanlığı mıntıkasına dahil edildiği gibi bu civardaki askere alma şubeleri de aynı kolorduya bağlandı. Maraş ve Antep bölgesinin kurtarılması ve koordineli hareket edebilmesi için ise Elbistan merkez olarak seçildi. Bu sebeple Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalinden bir gün önce şehrin ileri gelenleri, teşkilat çalışmalarında bulunmak üzere Elbistan'a hareket etmişlerdi[64].

Diyarbakır Posta Telgrafı Başmüdürlüğü 15 Aralık 1919 tarihinde Fransızların Urfa şehrini işgal etmesiyle birlikte haberleşmeye sansür koyduğunu bildiriyordu. Bu nedenle Başmüdürlük bildirgesinde, Urfa ile haberleşmenin farklı güzergahlar üzerinden yapılması gerekliliği üzerinde durdu[65]. Adana'dan Urfa'ya Millî Mücadele'ye destek için gelen Ali Saip, Urfa'daki postanedeki sıkı kontrole değinirken Fransız askerinin nasıl atlatıldığını şu şekilde anlatıyordu:

> "Urfa'daki aşiretlerle iletişime geçerek Millî Mücadele'ye destek verecek aşiretleri Mustafa Kemal'e bildirmek istiyordum. Ancak Urfa postanesinin Fransızların sıkı kontrolü altında olması şifreli telgrafların gönderilmesine mani oluyordu ve bu durum Temsil Heyeti ile haberleşme ağını sekteye uğratıyordu. Bu nedenle Temsil Heyeti ile haberleşmeyi Siverek Jandarma Komutanı Binbaşı Aziz Bey aracılığı

61 Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana Havalisi (1918-1922),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.126-127.

62 **BOA**.: DH.ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı), Defter No: 649, Gömlek No: 45.

63 **BOA**.: DH.ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı), Defter No: 653, Gömlek No: 63.

64 Akbıyık, **a.g.e.**, s.160-161.

65 **BOA**.: BEO. (Babıali Evrak Odası), Defter No: 4605, Gömlek No: 345373 ve DH.İ.UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umum Evrakı), Defter No: 20-22, Gömlek No: 14-12.

Levent Şahverdi Arşivi

> ile gerçekleştiyorduk. Ayrıca Urfa Telgraf Müdürü Arif Bey de düzenli denebilecek bir şekilde Temsil Heyeti'nin başlıca emirlerinden, tebliğlerinden ve icraatlarından bilgi alarak bize ulaştırıyordu."

böylece Fransız sansürü atlatılarak Temsil Heyeti ile bağlantı kurulabildiğini aktarıyordu[66].

İşgal güçleri tarafından sadece haberleşmeye sansür konulmamıştı. Millî Mücadele boyunca Anadolu'daki birçok basın unsuru da sansüre uğramaktaydı. Basının halk üzerindeki kışkırtıcı gücünü bilen Mustafa Kemal de Samsun'a ayak basar basmaz millî bir basının oluşmasına gayret göstermişti. Çünkü işgal güçleri altında yayın yapan gazeteler Kuvayımilliye çalışmaları ile ilgili bilgileri ya tam olarak verememekte ya da bu hareketin bir haydutluk olduğuna dair yayınlar yapmaktaydılar[67]. Millî Mücadele'yi desteklemek amacıyla Anadolu halkına savaş hakkında doğru ve düzenli bilgiler vermek Türk hukukunun özgürlük savaşını tüm kamuoyuna duyurmak ve tanıtmak gerekliydi[68]. Mustafa Kemal yayınladığı beyanname ve yazışmalarında "matbuatın ecnebi sansüründen kurtarılmasını" önemle vurgulamıştı[69].

İşgal bölgesinde haberleşme önem teşkil etmekteydi. Özellikle Sivas ile bağlantı kurmaya çalışan yerel idareciler, Fransız sansürü nedeniyle iletişim konusunda kopukluk yaşıyordu. Haberleşme önemliydi ve en küçük bilgi bile hayati değere sahip olabilirdi. Bu durum haberleşme memurlarından açıkgöz olanları Fransız sansürünü atlatmak için çeşitli yollar denemeye itti. Sivas ile Pazarcık arasında kurulacak haberleşmede memurlardan Sezai, Pazarcık memuru İsmail telefon başında görüşerek Kılıç Ali ile arada parola anlaşması ve şifreli konuşmayı temin ediyordu[70]. Pazarcık'ın haberleşme noktasında seçilmesinin sebebi Elbistan'da gibi da işgale uğramaması sebebiyle idi. Ayrıca Pazarcık stratejik olarak Fransız işgaline uğrayan Maraş ve Antep arasında yer alıyordu[71]. Haberleşme şifreleri ise bülbül, kanarya, kabak ve fasulye gibi kuş ve sebze isimleriydi. Maraş'ta telgrafhanede iletişim kurulamadığında Sivas

---

66 Ursavaş, **a.g.e.**, s.49.

67 Özkaya, **a.g.e.,** s.11-13.

68 Özkaya, **a.g.e.**, s.77.

69 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.206-207.

70 Bağdatlılar, **a.g.e.,** s.50.

71 Ramazan Erhan Güllü, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi'nde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 16, S 2, Gaziantep 2017, ss.490-507, s.494.

Levent Şahverdi Arşivi

memuru İsmail şehrin münasip bir mevkiinde telgraf teline telefonla bağlanarak Kılıç Ali ile konuşuyordu. İki taraf arasındaki diyaloglarda da şifreli haberleşiliyordu. Çünkü Fransızların bu konuşmayı dinleyebilme ihtimalleri vardı ve Fransızlar telefon edilen yeri tespit de edebilirlerdi. Zaten kısıtlı bir iletişim ağı vardı bunun da elden gitmesi hiç iyi olmayacaktı. Bunun için Fransız sansüründen kurtulabilmek adına onları yanlış yönlendirerek hedef şaşırtılmaktaydı. Örneğin, Maraş'tan Kılıç Ali'ye "falan yerdeki telgraf teline bağlanacak makine ile falan saatte size söyleyeceğim var" denilerek belirtilen saatte Fransızların dikkatleri o yöne çekilmekte başka bir ağ üzerinden rahatça haberleşme sağlanmaktaydı[72].

Diğer taraftan İslahiye merkezinde bulunan Fransızların resmî telgrafnameleri kontrol ederek merkezle irtibatı kestikleri ve Fransız askerinin İslahiye'den gönderilen şifreli telgrafların bir suretlerini aldıkları bildirilmekteydi. Aynı şekilde Mersin merkezde bulunan Fransız işgal kuvvetlerinin resmî haberleşmeyi sansüre tabi tutmakla beraber Fransız kumandanlığınca tasdik edilmedikçe şifreli telgrafların gönderilmesine engel olunacağını Fransız sansür memurları tarafından bildiriliyordu[73].

Antep bölgesi, Fransızların sansür kısıtlamaları sebebiyle haberleşmeyi çetin koşullar altında yapmaktaydı. Fransızların haberleşmeyi sıkı kontrolü nedeniyle Antep, hükûmet ile serbest bir haberleşme yapamamaktaydı. Hatta Fransız askerleri tarafından gündüzleri iki kişinin bir araya gelmesi dahi şüpheli görülerek men olundu. Antepli ahali birbirleriyle hasbihâl etmek şöyle dursun birbirlerine selam vermekten bile imtina ediyordu[74]. Bu nedenle sansür sorununu çözüme kavuşturmak için Antep'e üç saat uzaklıktaki Göceği köyünden haberleşmenin sağlanması hedeflendi. Göceği köyünden kurulacak haberleşme ağı kullanımında, Antep mutasarrıflığına ait telgrafların Sivas'a Maraş üzerinden gönderilmesi; diğer posta ve telgrafların ise başmüdürlüğe bildirilmesi Posta Telgraf ve Telefon Umumiyesi'nin aldığı önlemlerdi[75]. Gö-

---

72 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.50-51.

73 **BOA**.: DH.EUM. 6. Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube), Defter No: 48, Gömlek No: 97.

74 Lohanlızade Mustafa Nureddin, **İstiklal Sevgisinin Abidesi Gaziantep Müdafaası**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1974, s.18.

75 **BOA**.: DH.EUM.AYŞ. (Dahiliye Nezareti Asayiş Kalemi Belgeleri), Defter No: 35, Gömlek No: 10.

Levent Şahverdi Arşivi

ceği köyünden[76] alınan haberler ise telgraf vasıtasıyla günü gününe Mustafa Kemal Paşa'ya bildiriliyordu[77]. Haberleşme konusunda işgal edilen sancakların zaman zaman kendi telgrafnamelerine de sansür uyguladıklarını görmekteyiz. Bunun nedeni ise 17 Kasım 1919'a ait belgede şu şekilde açıklanıyordu: Fransızların Urfa, Antep ve Maraş sancaklarını işgal etmek için yanlarında çok sayıda Ermeni getirmişti. Fransızlar Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinden istifade etmek için kolordu bölgesine Ermeni çeteleri sevk etmelerinin ihtimal dahilinde olduğu, eşya çuvalları içinde Ermenilere gönderilen mektupların ele geçirildiği ve o bölgedeki Ermenilerin Fransa ordusuna iltihak etmek için Halep ve Adana'ya gideceği öğrenilmişti. Bu nedenle Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ illerinin haberleşmesine sansür konulması gerektiği belirtilmekteydi[78].

Ülkenin önemli şehirleri Fransızların işgali altındaydı. Haberleşme konusunun çözüme ulaşılması için uygun mevzilere telgraf makinaları konulması uygun görüldü. Maraş'a yakınlığı ile Sarıçukur'a ve Cancık mağarasına bir telefon makinası gönderildi. Ancak bölgeyi iyi bilen ve tanıyan Ermenilerden çekinilerek telgraf ve telefon makinaları vadilerden geçirerek Maksutlu köyüne nakledildi. Celal adlı şahıs muharebeyi yürütmekle görevlendirildi. Sivas'tan gelen teller Maksutlu yolu ile Pazarcık'a gönderiliyor ve oradan da Maraş'a geliyordu. Maraş'tan gidecek haberleşme ise aynı yollarla Sivas'a ulaşıyordu[79]. Maksutlu'da kurulan telgraf şebekesi ile haberleşme Maraş Millî Mücadele dönemi gazilerinin dilinden şu şekilde aktarılmaktaydı: "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olarak Maraş'ta bulunduğumuz için Sivas'ta bulunan kolordu Kumandanı Çolak Selahattin aracılığı ile Maksutlu köyünde kurduğumuz telgraf hattıyla Atatürk'le haberleşmeyi temin ediyorduk[80]." Yine Millî Mücadele gazilerimizden Mıllış Nuri, Maraş'ın işgali üzerine cesaret isteyen ve yalnız yapılması gereken işleri üzerine alarak çete grupları arasındaki haberleşmeyi cesurca yürütmüştü. Hatta bir defasında Aslan Bey'in yazmış olduğu mektubu Pazarcık'a yetiştirmek için yola çıkmış, görevini yerine getirdikten sonra dönüş yolunda Fransız birlikleri ile çatışmaya tutuşmuş ve yaralanmıştı[81].

---

76 Ali Nadi Ünler'in eserinde Göceği köyü "Güçe" diye geçmektedir. Ali Nadi Ünler, **Gaziantep Savunması**, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969, s.23.

77 Ünler, **a.g.e.**, s.23.

78 **BOA**.: MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları), Defter No: 217, Gömlek No: 137.

79 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.51-52.

80 Özalp, **a.g.e.**, s.178.

81 Özalp, **a.g.e.**, s.208.

Levent Şahverdi Arşivi

Maraş'ta Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla teşkilat ve tertibat muntazam bir şekilde işliyordu. Cemiyet üyeleri Fransızlar; Maraş, Antep, Adana ve Urfa'da haberleşmeye nasıl sansür uyguluyorsa, cemiyet üyeleri de işgal güçlerinin haberleşme tesisatlarına zarar vererek birbirleriyle irtibatlarını kesiyordu. Ayrıca teşkilatlanmanın verdiği disiplinle Maraş on bölgeye ayrılmış ve her bölge bir yönetim kuruluyla idare edilmişti. Bu bölgelerden biri Bertiz Müfrezesi bölgesi idi. Söz konusu müfreze, harp başlar başlamaz Maraş'ın kuzeybatısındaki noktaları tutacak, Elbistan ve Göksun yollarını kapatacak ve haberleşmeyi yürütecekti. Ayrıca mümkün mertebe kışlaya oturan düşman kuvvetlerini taciz ederek düşmanın dikkatini kuzeye çekerek merkezin yükünü hafifletecekti[82].

Fransızların Güney Bölgesi'ni işgali Türkoğlu'nun stratejik önemini bir kat daha arttırmıştı. Çünkü bu bölge Adana, Antakya ve Maraş arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik bir konuma sahipti. Ayrıca İslahiye istasyonuna 45 km mesafede idi[83]. Bu nedenle Fransızlar Türkoğlu üzerinde zaman zaman baskınlar yaparak kurulacak bağlantıları ve haberleşmeyi engellemekteydiler. Şubat 1920 tarihinde Çakallar Köyünden Ömer oğlu Kürd Hasan hanesine İstanbul-Adana-Bahçe postalarına ait altı adet posta çantası bırakılmıştı. Fransızların baskınıyla posta çantaları parçalanarak yok edilmişti. Böylece işgal kuvvetleri, iletişim kurulmasını engellendikleri gibi kendilerine lazım olan evrakları alarak bölgeden uzaklaşmışlardı. Bölgeye giden jandarmaların evrakların birçoğunun yanmış ve yırtılmış olduğunun tespit edildiği ve tahrif görmeyen evrakların ise postaneye teslim edildiği Maraş mutasarrıf vekili tarafından bildirilmekteydi[84].

Gerek İngilizlerin gerekse Fransızların Güney Bölgesi'ni işgal etmesiyle haberleşmeye koydukları sansür, kendilerinin bir adım önde olmasını sağlayacaktı. Ancak işgale duyarsız kalmayan Güney Bölgesi, işgal bölgeleri arasındaki haberleşmenin gerekliliği ve Sivas ile kurulacak bağlantının önemi nedeniyle İngiliz ve Fransız sansürünün bir şekilde atlatmaya çalışmış ve büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Sivas'tan alınan direktifler Güney Bölgesi'nde yaşayan Türk-

82 Akbıyık, **a.g.e.**, s.169.

83 İlyas Gökhan, Kemalettin Koç, **Tarihî Coğrafyası ve Kültürü ile Türkoğlu,** Öncü Basımevi, Ankara 2009, s.47.

84 **BOA**.: DH.İ.UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umum Evrakı), Defter No: 20-23, Gömlek No: 14.042.

Levent Şahverdi Arşivi

ler için bir umut ışığı bir heyecan oluşturmuş ve bu heyecanla özellikle Fransız işgaline karşı topyekün bir mücadele ortaya konmasını sağlamıştı.

Mukaddes vatanına açıktan el uzatan Fransızlar ve onların yanında şımarmış Ermeni çeteleri, Maraş'ta yaşayan Türklerin tahammül sınırlarını zorlamaktaydı[85]. Artık işgalcilere tahammülü kalmayan Maraşlılar, küçüğüyle büyüğüyle, yaşlısıyla genciyle Fransız ve Ermenilere karşı genel bir müdafaanın içinde yer aldılar. 21 Ocak 1920'de Maraş'ta başlayan sıcak çatışmalar, 12 Şubat 1920 tarihine kadar karşılıklı olarak kanlı bir şekilde seyretti[86].

Maraşlıların memleketini savunma kabiliyeti sadece Antep, Adana ve Urfa'da değil Anadolu coğrafyasında bulunan her vatandaşı heyecanlandırdı[87]. Fransız ve Ermenilere karşı girişilen hareket merak ve endişe konusu oldu. Maraş'ta halkın düşmana karşı koyuşu Anadolu'da derin tesir bıraktı[88]. Maraş'ta başlayan kurtuluş mücadelesi Antep ve Urfa ahalisine örnek oldu. Buralarda da büyük başarı gösteren bölge halkı, Fransızların bölgeden çekilmesini sağladı. Fransızların Güney Bölgesi'nden çekilişi 20 Nisan 1920 yayınında *The Times* gazetesinin bir makalesinde şu şekilde aktarılmaktadır. "Fransız prestiji büyük yara aldı. Güney Bölgesi'nde bulunan Fransızlar geri çekilerek Fransa'da ve Hrıstiyan dünyasında büyük bir infial yarattı[89]." *Sebilürreşad* gazetesi ise Fransızların Güney Bölgesi'nden çekilişini 3 Şubat 1920 yayınında "Maraş ve Antep'in Kahramanlıkları" başlığıyla veriyordu. Gazete, Maraş ve Antep ahalisinin gösterdikleri kahramansı mücadeleyi "Tüm Osmanlı halkının kalplerini hoşnut etti" olarak aktarıyordu[90].

85 **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1920, Sayı No:9.

86 **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1920, Sayı No:9.

87 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.96.

88 **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1920, S No:9.

89 **The Times**, 20 Nisan 1920, s. 13.

90 **Sebilürreşad**, 3 Şubat 1920, C 18, S 467.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

İngiltere ve Fransa Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. maddesine dayanarak Güney Bölgesi'ni işgale girişirken; 12. madde ile bu bölgede yürüteceği işgalin kolaylıkla işlemesi için hükûmetle kurulacak resmî haberleşme dışındaki haberleşmeye sansür uyguladılar. Fakat Fransız ve İngiliz kuvvetleri 12. maddenin aksine hükûmetle kurulacak resmî haberleşmenin dahi gerçekleşmesine izin vermediler. Nitekim bölgeler arasında iletişim kopukluğu ve hükûmetle kurulacak iletişimin yok edilmesi İngiltere ve Fransa'nın işlerini sessizce yürütebilmesini sağlayacaktı. Böylece haberleşme yoksunluğu ile bölge ahalisinin hissi duygularının kabarmasının önüne geçilebildiği gibi kendilerine karşı tehdit edici bir başkaldırı ile karşılaşmayacaklardı. Bölgenin dış dünyayla bağlantısını kesmek isteyen işgalci güçler, sansür işlerinde bölgeyi iyi tanıyan ve haberleşmenin hangi güzergah üzerinden yapıldığını bilen veya öngören Ermenileri kullandılar. Haberleşmeye uygulanan sansür aynı şekilde basın ve yayın organlarına da uygulandı. Halkın doğru ve tarafsız bir şekilde fikir edinme hakkını çiğneyen işgalciler, yayınların filtrelenerek çıkmasını kendi gelecekleri için isabetli gördüler. Böylece kendilerine yönelik bir kamuoyu oluşmasının da önüne geçmiş oldular.

Güney Bölgesi'nin işgali bölgede haberleşmeyi bir kat daha önemli kılmaktaydı. Hükûmetle kurulan bağlantı ile birlikte bölgeyi işgal eden güçlere karşı ortak hareket etmek şarttı. Ancak sansür sebebiyle hükûmetle dahi resmî işlerin haberleşmesi yapılamamaktaydı. Bölgeyi ilk işgal eden İngiltere ilk iş olarak haberleşmeye sansür uyguladı; ancak İngiliz askerlerinin uyguladığı sansür kendilerini burada kalıcı görmedikleri için çok da sıkı değildi. Suriye İtilafnamesiyle Güney Bölgesi'ni İngiltere'den devralan Fransa, burada kalıcı olabileceğini düşünerek haberleşmeye yoğun bir sansür uyguladı. Tabiidir ki vatanını düşmana karşı korumaya çalışan bölge ahalisi, haberleşmenin gerekliliği üzerinde durarak Fransızları ve onların şımarttığı Ermeni istihbaratını atlatmaya çalışarak Sivas ile bağlantı kurmanın yollarını aradı. Bu, bazen kurulan gizli dernek üyeleri ile bazen şifreli konuşmalarla bazen de haberleşmenin sağlandığı noktaların değişmesiyle gerçekleşiyordu. Ayrıca bölgede bulunan yetkililerin kendi haberleşmesine de sansür koyduğunu görmekteyiz. Fransızların Urfa bölgesini işgal etmesi nedeniyle; bölge yetkilileri Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ ile haberleşmenin yapılmamasını ya da gerçekleşecek haberleşmenin farklı güzergah yolları ile yürütülmesini istiyorlardı. Bu, buhran günlerinde gizli ve hayati bilgilerin işgal güçlerinin eline geçmemesi için alınan meşru bir önlemdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızların haberleşmeye uyguladığı sansüre rağmen çeşitli zorluklarla iletişimi sağlayan Güney Bölgesi'nin ahalisi ve mücadele liderleri, Sivas'tan alınan direktiflerle düşmanı vatanlarından atmak için topyekün bir mücadele içine girdiler. Maraş'ta başlayan çatışmalar ve lehimizde gelişen olumlu gelişmeler diğer Güney illerine de tesir ederek oralarda da başarılı ve çetin muharebelere sahne oldu. Sonuç olarak burada tutunamayacağını anlayan Fransa bu bölgelerden çekilmeye başladı. Böylece topraklarını koruma yolunda canlarını hiçe sayan Güney Bölgesi'nin ahalisi, işgalci güçlerin azınlık gruplarını kullanarak kendilerine nüfuz alanı yaratma planını suya düşürmüş oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA., BEO.: Babıali Evrak Odası, Defter No: 4550, Gömlek No: 341195.

BOA., BEO.: Babıali Evrak Odası, Defter No: 4605, Gömlek No: 345373.

BOA., DH.EUM.AYŞ.: Asayiş Kalemi Belgeleri, Defter No: 35, Gömlek No: 10.

BOA., DH.EUM.AYŞ.: Asayiş Kalemi Belgeleri, Defter No: 74 Gömlek No: 91.

BOA., DH.EUM. 6. ŞB.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Defter No: 48, Gömlek No: 97.

BOA., DH.İUM.: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumi Evrakı, Defter No: 20-22, Gömlek No: 14-12

BOA., DH.İUM.: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumi Evrakı, Defter No: 20.23, Gömlek No: 14.042

BOA., DH. ŞFR.: Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı, Defter No:649, Gömlek No: 45.

BOA., DH. ŞFR.: Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı, Defter No:653, Gömlek No: 63.

BOA., MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter No: 217, Gömlek No: 137.

Gazeteler

Anadolu'da Yenigün

Diken

Hâkimiyet-i Milliye

Sebilürreşad

The Times

Tetkik Eserler ve Makaleler

Abadi, **Türk Verdünü Gaziantep (Antep'in Dört Muhasarası)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.

Aslan, Kadir, **Millî Mücadelede İlk Kurşun ve Dörtyol**, Dörtyol Belediyesi Yayınları, Hatay 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, 1. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986.

Bağdatlılar, Adil, **Uzunoluk İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, İstanbul 1974.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi,** Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 130, İstanbul 2013.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919) II**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:61, Ankara 2003.

Çelik, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ener, Kasım, **Çukurova'da Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)**, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

Eyicil, Ahmet, "İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.57-81.

Gökbilgin, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara 1959.

Gökhan, İlyas, Koç, Kemallettin, **Tarihî Coğrafyası ve Kültürü ile Türkoğlu**, Öncü Basımevi, Ankara 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönen, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara 2005.

Güllü, Ramazan Erhan, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi'nde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri" **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 16, S 2, Gaziantep 2017, ss.490-507.

İstiklal Harbimizde PTT, Gökçe Ofset, Ankara 2009.

Kalyoncuoğlu, Zeynep, "Antep'te Kuvayımilliye'nin Oluşumu", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Atatürk AraştırmaMerkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.761-794.

Korkmaz, Ender, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 19-20, İstanbul 2011, ss.29-55.

Lohanlızade Mehmet Nurettin, **İstiklal Sevgisinin Abidesi Gaziantep Müdafaası**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1974.

Özalp, Yalçın, **Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz**, Semih Ofset Yayıncılık, Ankara 1986.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Özkaya, Yücel, **Millî Mücadelede Atatürk ve Basın**, Yenigün Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2001.

Öztürk, Ayhan, **Millî Mücadele'de Antep**, Geçit Yayınları, Kayseri 1994.

Pamuk, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 2. Cilt, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Ursavaş, Ali Saip, **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, çev. Hüseyin Işık, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969.

Yakar, Serdar, **Maraş Millî Mücadelesinde Şeyh Ali Sezai Efendi**, Öncü Basımevi, Ankara 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

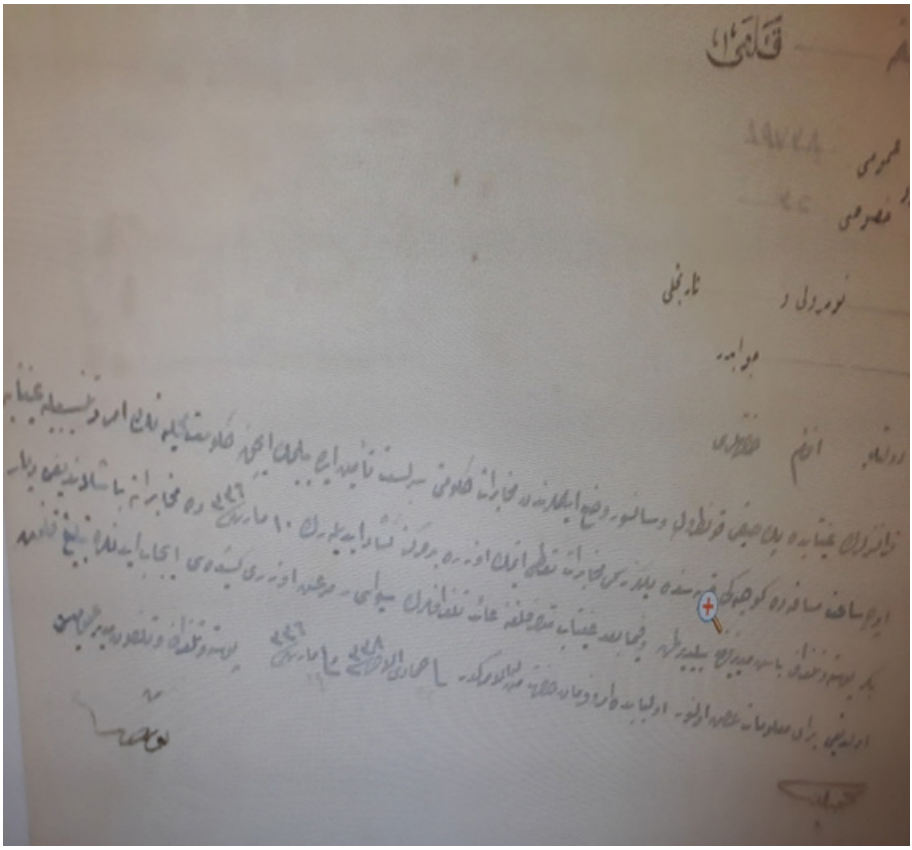
Yetişgin, Memet, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesi'ne Yönelik Paylaşım Projeleri", **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, **Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.715-743.

Yetişgin, Memet, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları 1920-1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 20, S 58, Ankara 2004, ss.65-82.

Levent Şahverdi Arşivi

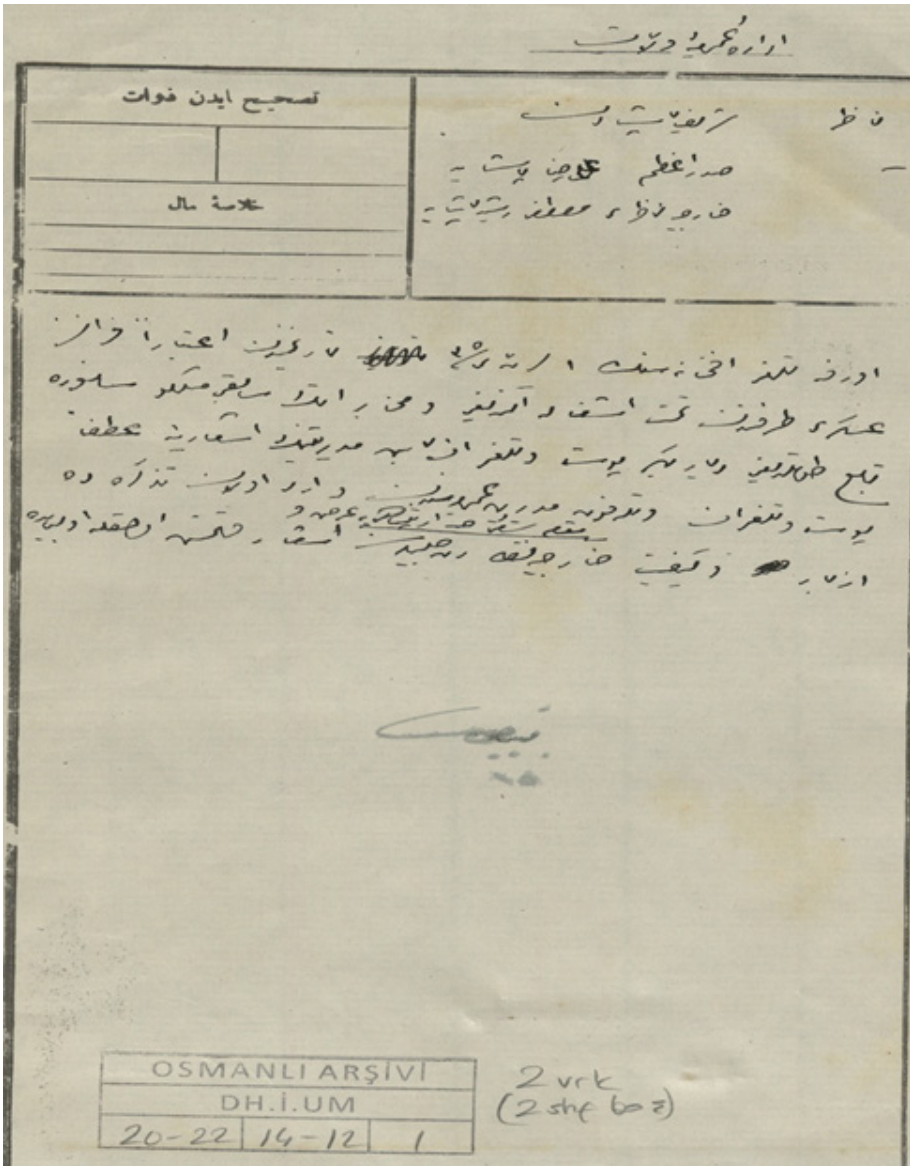
EKLER

Ek-1: Fransızların Antep'te sıkı kontrol ve sansür uyguladıklarından, resmî muhaberatın Göceği köyünde kurulan merkezle Sivas-Maraş üzerinden yapılmasına dair. (**BOA.**:(DH.EUM.AYŞ.) Dahiliye Nezareti Asayiş Kalemi Belgeleri, Defter No: 35, Gömlek No: 10.)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2: Urfa Telgrafhanesinin Fransız askeri tarafından işgal edildiğine ve muhaberata sansür koyduğuna dair. (**BOA.: (**DH.İUM.) Dahiliye Nezareti İdare-i Umumi Evrakı, Defter No: 20-22, Gömlek No:14-12)

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 22.01.2019
Makale Kabul Tarihi : 13.11.2019
DOI: 10.33419/aamd.732722

GİZLİ ANTLAŞMALAR ÇERÇEVESİNDE SAN REMO KONFERANSI'NDA ORTADOĞU'YU ŞEKİLLENDİRME ÇABALARI*

ÖMER OSMAN UMAR & MELEK YENİSU*****

ÖZ

Ortadoğu toprakları tarih boyunca insanlık için kıymetli bir coğrafya olmuştur. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde uzun yıllar barış ve huzurun egemen olduğu Ortadoğu toprakları Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi, Sanayi İnkılabı ile Avrupa'nın emperyalist ihtiyacının artması sonucu dünya devletleri için odak noktası olmuştur. Her büyük gücün hâkim olmak istediği Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı'nda mücadelenin merkezi hâline gelmiştir. İtilaf Devletleri savaştan sonra birbirleriyle mücadele etmemek için Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını İstanbul, Londra, Sykes-Picot, Saint Jean De Maurienne Antlaşmaları ile paylaşmışlardır. Ancak savaştan sonra bu antlaşmalar bazı değişikliklere uğramış San Remo Konferansı öncesi Paris ve Londra Konferansları ile nüfuz bölgeleri yeniden düzenlenmiştir.

San Remo Konferansı ile İtilaf Devletleri'nin Ortadoğu ve Anadolu'da kurmak istediği sisteme ABD'nin dâhil olmayacağı ortaya çıkmıştır. Ermeniler için vaat edilen Ermenistan devletinin sadece kâğıt üzerinde olabileceği netleşmiştir. İngiltere'nin Kürt devleti kurma planının üstü örtülmüştür. İtalya'ya rağmen Trakya'nın ve İzmir'in yönetimlerinin Yunanistan'a bırakılması ise İngiltere'nin Ege'de sınırları geniş bir Yunan devletini çıkarlarına uygun gördüğünün kanıtıdır. San Remo Konferansı kararları İtilaf Devletleri tarafından Ortadoğu ve

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Elazığ /TÜRKİYE, oumar@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2460-2455

*** Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Elazığ /TÜRKİYE, yenisu23@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7622-2027

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu toprakları için nihai bir son olarak kabul edilmiştir. San Remo Konferansı'nda aralarındaki anlaşmazlığı çözen Müttefikler Anadolu için Sevr Antlaşması'nı uygulamayı, Arap toprakları için ise manda yönetimleri kurmayı kararlaştırmışlardır. Çalışmada Ortadoğu'nun gizli antlaşmalar ile çizilen sınırlarına San Remo Konferansı'nın etkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ortadoğu, Paylaşım Tasarıları, San Remo Konferansı, Manda Yönetimi.

Levent Şahverdi Arşivi

EFFORTS TO FORMING THE MIDDLE EAST IN THE SECRET TREATY FRAMEWORK AT SAN REMO CONFERENCE

ABSTRACT

Middle East territories have always been a valuable geography for humanity throughout history. The territories, which had remained peaceful for long years under the domination of the Ottoman Empire, became a focal point for all the states of the world when the Ottoman Empire lost its power and the Industrial Revolution caused an increase in the imperialist need of Europe. Middle East where every great power desired to have domination became a centre of struggle in the First World War. The Allied Powers shared the Middle East territories of the Ottoman Empire with the Istanbul, Sykes-Picot and Saint Jean De Maurienne Treaties in order to avoid a possible struggle with each other. However, these treaties underwent some alterations after the war and the domains were rearranged with the Paris and London Conferences before the San Remo Conference.

With the San Remo Conference, it was revealed that the United States would not be included in the system to be established by the Allied Powers in the Middle East and Anatolia. It was made clear that the Armenian state promised to Armenians would only exist on paper. Britain's plan of establishing a Kurdish state was blocked. On the other hand, the fact that the management of Thrace and Izmir was handed down to Greece although Italy proved that Britain considered a Greek state with larger boundaries in the Aegean fit for their benefits. Verdicts of the San Remo Conference were accepted by the Allied Powers as a final judgement for the Middle East and Anatolia territories. The Allies which solved the disagreement between each other at the San Remo Conference decided to apply the Treaty of Sevres for Anatolia and establish mandate managements for the Arab territories. The study focused on the impact of the San Remo Conference on Middle East boundaries drawn with secret treaties.

Keywords: Ottoman Empire, Middle East, Sharing Drafts, San Remo Conference, Mandate Government.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Ortadoğu sınırları ve kapsamına giren ülkelerin tam olarak belli olmadığı, süreç içerisinde tanımlamaları değişken bir siyasi kavram olarak ifade edilebilir. Bu kavramın ortaya çıkışı sömürge devletlerinin ihtiyacından kaynaklanmış ve yine bu ihtiyaca binaen değişkenlik göstermiştir. Ortadoğu kavramından önce Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki alanları tanımlamak için Fransa tarafından Yakındoğu kelimesi kullanılmıştır. Fransa'nın kullandığı bu terim İngiltere tarafından yeterli görülmemiş ve bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Avrupa merkez kabul edildiğinde doğusunda kalan topraklarına Ortadoğu denmeye başlanmıştır[1]. Genel olarak Ortadoğu kavramının sınırları içerisine Türkiye, İran, Afganistan, Irak, Lübnan, Ürdün, Suriye, İsrail, Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Yemen, Katar, Umman, Kuveyt, Mısır girmektedir[2]. İngiltere değişen politikasına göre bu ülkeleri söz konusu sınırlara sırası geldiğinde dâhil etmiş veya çıkarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ise Ortadoğu sınırlarına Kuzey Afrika'nın tamamını, Kıbrıs ve Hindistan coğrafyasını da dâhil etmiştir[3]. Ortadoğu kavramı her ne kadar sömürge kaygısı duyan büyük devletlerin oluşturduğu bir terim[4] olsa da bu coğrafyanın önemini kavramış bir politikanın ürünüdür.

Ortadoğu'yu yeni bir terim üretilmesine neden olacak kadar önemli kılan faktörleri sadece bir nedene bağlamak mümkün değildir. Ortadoğu tanımlamasının Asya, Avrupa ve Afrika için bir kavşak noktası olduğu bir gerçektir[5]. Bu coğrafya insanlığın varoluşundan itibaren su kaynaklarına hâkim olma çabasına bağlı olarak hep önemli olmuştur. İlk medeniyetlerin dünya mirasına büyük katkılar sunarak doğduğu bu coğrafya ekonomik, stratejik, kültürel ve siyasi öneminin yanı sıra dinsel anlamda da büyük önem taşımıştır. Zira üç din için de kutsal olan mekânlar bu coğrafyadadır[6]. Ortadoğu'nun bu coğrafi ve stratejik öneminden dolayı bölge tarih boyunca hep mücadele alanı olmuştur.

---

1 Serdar Sakin, Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", **History Studies**, C 3, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s.283-284.

2 Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.16-17.

3 Mesut Elibüyük, "Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri ve Önemi", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 1, Elazığ 2003, s.132-133.

4 Muzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992,s.7.

5 Mustafa Öztürk, "Ortadoğu (Kavram, Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 1, Elazığ-Ocak 2003, s.253-254.

6 Davut Dursun, "Ortadoğu Üzerine Notlar", http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_ortadogu_siyaseti_uzerine notlar.pdf, s.311-313, Erişim Tarihi: 28.11.2018.

Levent Şahverdi Arşivi

Ortadoğu'ya tarihsel süreçte Sümerler, Babiller, Elamlar, Akadlar, Asurlular, Fenikeliler, Büyük İskender İmparatorluğu, Persler, Roma ve Sasaniler egemen olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile bölgeye Araplar ve Selçuklular hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in 1516 Mercidabık ile 1517 Ridaniye Savaşları sonrası bölge Osmanlı Devleti'nin uzun süren huzurlu yönetimi altına girmiştir[7]. Bununla beraber 20. yüzyılın başında kıymeti anlaşılan petrolün en önemli rezervinin Ortadoğu'da olduğunun tespit edilmesi dünyada bu coğrafyanın daha önemli hâle gelmesini sağlamıştır[8].

Süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, Sanayi İnkılabı ile sömürgecilik yarışının artması kaçınılmaz bir sonuç doğurarak Ortadoğu'yu büyük devletlerin oyun kurup yönettiği bir mücadele sahnesine dönüştürmüştür. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası, Boğazlar ve Akdeniz'in önemi, diğer taraftan Süveyş Kanalı'nın açılması, Napolyon'un Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgali ve İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliğini sağlama endişesi sömürgeci güçlerin Ortadoğu ile ilgili niyetlerinin anlaşılmasına neden olmuştur[9]. Bu bağlamda büyük güçlerin Ortadoğu ile alakalarının daha çok ortaya çıkmasına neden olan olay Mısır meselesi olmuştur. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır isyanı ve büyük devletlerin bu olay karşısında sergiledikleri tavır Ortadoğu politikalarını da belirlemiştir. Fransa uzun süre devam edecek olan belirsizlik politikası takip ederken, İngiltere olayı Hindistan'ın güvenliği çerçevesinde düşünmüştür. Rusya ise çıkarlarına daha uygun olduğunu düşündüğü için Akdeniz'de güçlü bir Kavalalı Mehmet Ali Paşa yerine yönetimi zayıflamış Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır[10].

Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması Boğazlar ve İstanbul'a ilk kez girmesine ve Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasına neden olmuştur[11]. Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere ve Fransa'yı oldukça tedirgin etmiş ve antlaşmanın gizli maddelerinin İngiltere ve Fransa'yı tehdit eden

---

7 Ali Gökçen Özdem, "Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C X, S II, Elazığ 2016, s.6-7.

8 Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Acar Matbaası, İstanbul 2003, s.29.

9 Erendil, **a.g.e.**, s.12.

10 Durmuş Yılmaz, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyet'e Giden Yol**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001, s.44-45.

11 Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Üç Yüzyıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Promat Basım ve Yayınları Sabah Kitapları, İstanbul 1992, s.112-113.

Levent Şahverdi Arşivi

maddeler olmadığı açıklanmasına rağmen Osmanlı-Rus Antlaşması özellikle İngiltere tarafından ciddi tepkilere maruz kalmıştır[12]. Bu durum aslında büyük güçlerin Osmanlı toprakları ve politikasıyla ne kadar alakadar olduklarının da bir göstergesidir. Zira Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi Rusya, İngiltere ve Fransa'nın ana gündem maddesi olmuş, bu devletleri karşı karşıya getirmiştir. Bu mücadelenin temelinde elbette Ortadoğu ve Anadolu topraklarında hâkim olma yarışının henüz başında olmalarının etkisi çoktur. Çünkü temel hedefleri belli olan bu güçlerin Osmanlı coğrafyası ile ilgili ana politikaları henüz net ve kesin değildir. Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra yaşanan ikinci Mısır isyanındaki tavırları bunun kanıtıdır. Nitekim bu isyanda Osmanlı Devleti hem İngiltere'den hem de Fransa'dan destek görmüştür. Değişen dengeler ve koşullar beraberinde değişen politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte bu yüzden Hünkâr İskelesi Antlaşması yapılırken 1833'de Osmanlı Devleti ile ittifak yapan Rusya, 1853'te Sen Petersburg'da İngiliz elçisine *Hasta Adam* dediği Osmanlı Devleti'ni beraber öldürmeyi teklif etmiştir. İngiliz elçi Sir George Hamilton Seymour dönemin koşulları gereği bu teklifi reddetmiş[13] ancak İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarını paylaşan baş aktör olmuştur.

İngiltere o günün şartlarında zaten Osmanlı toprakları üzerinde avantaj sağladığını düşündüğü için bu teklifi kabul etmeyerek Osmanlı toprak bütünlüğünün devamına yönelik bir politika izlemiştir. Zamanla Osmanlı Devleti'nin durumu değiştikçe İngiliz politikası da buna göre şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin güç kaybı İngiltere'nin bölgeye daha hızlı hâkim olmasını sağlamıştır. Süreç içerisinde İngiltere bu coğrafyadaki ticareti yürüten tek devlet olmuş Mezopotamya coğrafyası 1859'da kurulan "Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası" ile İngilizlerin ticaret sahası hâline gelmiştir. 1853'de Katar, 1861 ve 1892 Bahreyn ve 1889'da Kuveyt ile yapılan antlaşmalar ve ticari sözleşmeler İngiltere'nin Basra Körfezi'nin batı sahillerine yerleşmesini de sağlamıştır[14]. İngiltere daha ileri gitmiş 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Bu iş-

---

12 Fatih Gencer, "Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları", **TAD**, C 34, S 58, 2015, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2021/21050.pdf, s.633, Erişim Tarihi: 28.11.2018.

13 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.70-71; Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s.194-195.

14 Ömer Osman Umar, "İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918)", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, **Kûtü'l-Amâre Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi**

Levent Şahverdi Arşivi

galle Fransa'nın Süveyş Kanalı'nı açarak elde etmiş olduğu avantajı da devre dışı bırakmıştır[15]. Fransa'nın 1820'da Cezayir'i, 1881'de Tunus'u, 1912'de ise Fas'ı işgal etmiş olması dahi İngiltere'nin Ortadoğu toprakları üzerindeki etkisinin daha fazla olmasına engel olamamıştır[16]. Bu rekabete Almanya'nın Haydarpaşa-Bağdat-Basra demiryolunun yapımını üstlenmesi[17] ve Rusya'nın İngiltere ile Reval görüşmelerinde yakınlaşması eklenmiştir[18]. Tüm bu sebeplerden petrol deryası Ortadoğu büyük güçlerin emperyalist hedeflerinin merkezinde olmuştur.

I. Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'nun Gizli Antlaşmalarla Paylaşılması

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin açtığı cepheler aslında bu devletlerin siyasetlerinin Ortadoğu eksenli olduğunun bir göstergesiydi. Zira Sina-Filistin, Hicaz-Yemen, Irak, Kanal ve Çanakkale cephelerinde yaşanan mücadelenin temelinde Ortadoğu'yu paylaşmak vardı. Henüz savaş devam ederken İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli antlaşmalar bu hedefe ulaşmak amacıyla hazırlanmış ve imzalanmıştır. Her ne kadar her devletin Ortadoğu toprakları ile ilgili hedefleri farklı olsa da ortak hedefleri Osmanlı topraklarını paylaşmaktır. İngiltere aynı safta durduğu müttefikleri ile anlaşmanın doğru olacağını düşünmüş ve bu düşünce Fransa, Rusya ve İtalya arasında imzalanacak gizli antlaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira farklı amaçlar için aynı mevziiye yönelen bu güçlerin gelecekte birbirleri ile mücadele etmelerini önlemek için yapmaları gereken şey aralarında anlaşmalarıydı. Bu nedenle Osmanlı topraklarını gizli olarak paylaşma yoluna gitmişlerdir[19]. Yapılan gizli paylaşımlar savaştan sonra İtilaf Devletleri için bir yol haritasına dönüşmüş bazı sapmalar olsa da ana politika bu antlaşmalar üzerinden takip edilmiştir. Sömürge devletlerinin Osmanlı topraklarını ele geçirmek için yaptıkları gizli antlaşmalar şunlardır:

Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 28-29 Nisan 2016, Mardin, Ankara 2016, s.563.

15 Erendil, **a.g.e.**, s.14-15.

16 Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 9, S 18, Yaz 2016, s.35.

17 Umar, a.g.m., s.563.

18 Uçarol, **a.g.e.**, s.402.

19 Ahmet Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşında Yapılan Taksim Antlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.37.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Fransa, İngiltere, Rusya'nın aralarında yaptığı Mart 1915 tarihli nota alışverişlerinden oluşan İstanbul Antlaşması

2- İtalya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın aralarında yaptığı 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması

3- İngiltere ve Fransa'nın Sykes ve Picot aracılığı ile yaptığı 1916'da gerçekleşen Sykes-Picot Antlaşması, sonradan bu antlaşmaya Rusya da dâhil olmuştur.

4- İtalya, İngiltere ve Fransa'nın 1917'de imzaladığı Saint Jean De Maurienne Antlaşması[20].

Bu gizli paylaşım tasarıları hem imzalandığı dönem hem de günümüz için Ortadoğu coğrafyasının kaderi üzerinde büyük tesir yaratmış ve bölge halkı için oldukça ağır sonuçlar doğurmuştur.

I.1. İstanbul Antlaşması

Rusya savaşın başından beri sıcak denizlere inme politikası için mücadele etmiş ve bu amaca hizmet edecek adımlar atmak için çabalamıştır. Bu maksatla İngiltere ve Fransa ile siyasi olarak rekabet etmesine gerek kalmamıştır. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın hedefi Ortadoğu coğrafyasıyken, Rusya'nın temel hedefi İstanbul ve Boğazlar'a sahip olmaktır. Bu hedef İngiltere ve Fransa açısından rahatsızlık verecek bir talep olarak görülmemiştir. Zira her iki devletin Çanakkale Cephesi'ni açmaktaki hedefleri Rusya'ya yardım göndermekti. Bu cephenin Rusya menfaatleri gözetilerek açıldığı düşünülürse İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya tarafından talebi her iki devlet için de kabul edilmiş bir istektir. Ancak Rusya müttefiklerine güvenmemiş ve Çanakkale Cephesi'nin İtilaf Devletleri tarafından kazanılması senaryosundan rahatsızlık duymuştur. Endişesinin temelindeki düşünce şudur: İngiltere ve Fransa cephede başarılı olur ve İstanbul'u ele geçirirlerse burayı Rusya'ya vermeyebilirlerdi[21]. Henüz antlaşma yapılmadan 27 Şubat 1915'te İngiltere tarafından Rusya'ya gönderilen nota İngiltere'nin bakış açısını ortaya koymak açısından önemlidir. Notada henüz Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiğinden ve bu mücadelenin en ilgili tarafının Rusya olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca sa-

---

[20] Osman Olcay, **Sevres Antlaşması'na Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.VI.

[21] Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağdan 1918'e**, 12. Baskı, İmge Yayınları, Ankara 2003, s.380-381.

Levent Şahverdi Arşivi

vaştan sonra Boğazlar'ın Rusya'ya verileceği ifade edilmiş, Yunan ordusunun İtilaf Devletleri'ne yardıma geleceğinden, Rusya'nın da müttefiklerine yardım etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Notanın en önemli kısmı ise yapılacak antlaşmanın gizli kalması yönündeki uyarıdır[22]. İngiltere'nin bu siyasi yaklaşımının altında Rusya'nın sahip olduğu asker sayısının büyük etkisi vardır. İngiltere ve Fransa savaş sırasında zor durumda kalmamak için teknik olarak sahip oldukları gücü Rusya'nın insan gücüyle desteklemek istemişlerdir[23].

4 Mart 1915'te Rus Dışişleri Bakanı Sazanov Paris ve Londra'daki büyükelçilerine bir telgraf çekerek Rusya'nın nereleri isteğini ifade etmiştir. Bu notaya göre İstanbul ve Boğazlar meselesi tam olarak Rusya'nın tarihte belirlemiş olduğu hedeflere göre artık nihayete erdirilmelidir. Eğer "İstanbul, Boğaziçi'nin, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı sahilleri ve keza Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya daha başlangıçta Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarına sokulmazsa" herhangi bir çözüm mümkün değildir[24]. Gökçeada ve Bozcaada da talep edilen sınırlar içerisindedir[25]. Bu isteklerden sonra Rusya muhtemeldir ki müttefiklerin endişelerini azaltmak amacıyla tüm bu alanlarda İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarının da büyük bir özenle koruyacağını belirtmiştir. Ayrıca Rusya'nın da İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki planları için müttefikleri destekleyeceğine dair söz verilmiştir[26]. 7 Mart 1915'te Rus Dışişleri Bakanı Sazanov Londra ve Paris'teki Rus elçiliklerine bir telgraf çekerek notanın İngiliz Hükûmetine teslim edilmesini istemiştir. Bu notada Boğazlar'ın Asya kıyısının Rusya'ya ait olması gerektiği vurgulanmıştır. Rusya bir yandan Boğazlar üzerinde kendisine verilecek hâkimiyeti kesinleştirmek isterken diğer yandan da İngiltere ve Fransa'dan daha fazla taviz koparmaya çalışmıştır[27].

Rusya'yı memnun eden cevap 12 Mart'ta Petersburg'a gitmiştir. Gönderilen notada Rusya'nın istediği alanların belirlediği hudutlara bağlı kalınarak

---

22 Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, 3. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, s.183-184.

23 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 2. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara 1986, s.17.

24 E. E. Adamof, **Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması**, çev. Hüseyin Rahmi, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s.156-157.

25 Olcay, **a.g.e.**, s.12.

26 Süleyman Kocabaş, **Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Paylaşma ve Parçalama Planları**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999, s.313; Adamof, **a.g.e.**, s.157.

27 Tolon, **a.g.e.**, s.46, 52.

Levent Şahverdi Arşivi

verileceği belirtilmiştir[28]. Şimdi sıra Boğazlar'ın ve İstanbul'un Ruslara bırakılması karşılığında Rusya'dan ne isteneceğine gelmiştir. Rusya'nın bu talebi İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacakları sorusunu düşünmelerini sağlamıştır. İngiltere'nin talebi 1907'de yapılan antlaşmada tarafsız olarak belirlenen İran topraklarının İngiltere'ye bırakılmasıydı. Fransa'nın talebi ise Suriye, İskenderun Körfezi, Kilikya ve Torosların bulunduğu Anadolu coğrafyasıydı ve bu talepler Rusya tarafından kabul edilmiştir [29]. Rusya bu şartların yanı sıra "İstanbul'un açık liman olmasını, Boğazlardan serbest geçişi, Balkan devletlerini İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa sokmak için onları ikna etmeyi, Osmanlı Asyası'ndaki İngiliz-Fransız menfaatlerini korumayı, 1907 tarihli İngiltere-Rusya Antlaşması'na sadık kalmayı, İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile yaptığı gizli antlaşmayı tasdik etmeyi" de kabul etmiştir[30]. Tüm bu nota alış verişlerinin sonucunda Rusya Çanakkale Muharebeleri devam ederken Mart-Nisan ayları içerisinde[31] müttefikleri ile masaya oturmuş İngiltere ve Fransa'ya İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'ya verileceğini kabul ettirmiştir. 1915'te imzalanan İstanbul Antlaşması ile Rusya kâğıt üzerinde hayaline kavuşmuştur[32]. Verilen bu vaadin gerçekleşmesinin ne kadar zor olduğu hem bu sözü alan Rusya hem de bu sözü veren İngiltere ve Fransa tarafından bilinse de savaşın verdiği buhranlı durum[33] yazılı bir vaadin doğmasına neden olmuştur. Daha sonra ise Rusya Dışişleri Bakanı Pokrowski bu antlaşma ile ilgili hazırladığı 6 Mart 1917'deki notada antlaşma için garanti senedi demiştir. Ona göre bu antlaşma İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'ya ait olan Boğazlar'ı Rusya'ya verdiğine dair bir senetti. Bu senet gerçeğe dönüşüp Rusya Boğazlar'ı ele geçirmediği müddetçe bu antlaşma bir kâğıt parçasından ibaretti[34].

---

28 Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Vatan Yayınları, İstanbul 1994, s.130.

29 Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.27.

30 Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, s.130.

31 Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s.196.

32 Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Dünya Harbinde ve Mondros Mütarekesi Sırasında Boğazlar Problemi", **Belleten**, C XXIV, S 96, Ankara 1960, s.11.

33 Cemil Bilsel, "Dünya Barış Buhranında Boğazlar", http://asosindex.com/cache/articles/dunya-baris-buhraninda-bogazlar-f417062.pdf, s.6, Erişim Tarihi: 28.10.2018.

34 Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Matbaacılık Komandit Şti., İstanbul 1947, s.368.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul Antlaşması gizli antlaşmalardan ilkidir. Bu anlamda fırsatı ganimete çevirmeyi başaran Rusya sıcak denizlere inme politikasını bu antlaşma çerçevesinde İngiltere ve Fransa'ya resmi olarak onaylatmıştır. Ancak bu antlaşma dünya kamuoyu tarafından öğrenildiğinde İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour antlaşmayı inkâr ederek emperyalist bir amaçla İstanbul ve Boğazlar'ı Rusya'ya bırakmadıklarını, bununla ilgili söz vermediklerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Biz İstanbul hakkında emperyalist bir fikri tab'an, hiçbir itilaf akd etmedik. Böyle fikir pek budalaca bir şeydir ve İngiltere'nin şark-garp hakkındaki siyasetinin tarihini sathi surette bilenler bile bu yolda hükmederler. Şu hâlde vazihen anlaşılır ki İstanbul'u emperyalist bir maksatla Ruslara terki meselesini ihtimal ki devlet adamları kabul ederlerdi, fakat hiçbir vakit kendileri bu fikirde bulunamaz ve buna muhalif olan Müttefiklere de bunu teklif edemezlerdi. Hakikatte Rus hükûmetinin İstanbul'u istediği tamamıyla aşikârdır. Büyük bir gaye uğrunda büyük bir mücadeleyi birlikte ifa edeceğimiz için gerek kendi tarafımızdan gerekse Mösyö Wilson tarafından beyan olunan düstura pek mübayin olmayan şeye razı olduk[35]."

I.2. Londra Antlaşması

Osmanlı toprakları için paylaşım tasarılarına imza atan bir diğer devlet İtalya'dır. Birinci Dünya Savaşı başladığında Almanya ve Avusturya savaşa yaptıkları ittifak gereği beraber girmiş ancak İtalya kendisini bu ittifakın içinde yokmuş gibi göstererek 3 Ağustos tarihinde tarafsız olduğunu duyurmuştur. İtalya her ne kadar tarafsız olduğunu söylese de diplomatik ilişkilerine devam etmiş ve hangi taraftan daha fazla taviz alabileceğini anlamaya çalışmıştır. Bu amaçla bir yandan Almanya ile savaşa girebileceği şeklinde görüşme yapmış, diğer yandan da tarafsızlığını ilan ettiğinin ertesi günü Rusya ile irtibat kurarak İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girebileceğini ifade etmiştir[36]. İtalya'nın bu tavrı dönemin siyaseti düşünüldüğünde pek de şaşırtıcı değildir. Bu anlamda İtalya önce alacağı paydan emin olup sonra bedel ödemeye çalışmıştır. İtalya'nın İtilaf Devletleri ile yaptığı görüşmelerde amacı Adriyatik'te Avusturya ve Arnavutluk topraklarında ilerleyebilmek ve

---

35 **Vakit**, 23 Kânunuevvel 1917, s.1.

36 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 20. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.111.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'nun güneybatısından pay alabilmektir[37]. Rusya ile başlayan temaslar İtilaf Devletleri'nin de katıldığı bir toplantıya dönüşmüştür. İtalya, İtilaf Devletleri'nden Anadolu için kendisini ikna edecek bir teklif sunmalarını beklemiş ve bu beklentisi 26 Nisan 1915'te gerçekleşmiştir[38]. Bu uzlaşma sonucu ortaya çıkan Londra Antlaşması[39] Osmanlı topraklarının paylaşımını öngören ikinci paylaşım tasarısı olmuştur.

Londra Antlaşmasına göre:

a) İngiltere, Fransa ve Rusya kendi aralarında Anadolu topraklarının tamamının veya bir bölümünün taksimini yaptıklarında, İtalya'ya Akdeniz yöresinde Antalya şehrine yakın alanlarda adaletli bir paylaşım uygulayarak buranın İtalya'ya verilmesini kabul etmişlerdir. Belirlenen bölgede İngiltere ve Fransa'nın menfaatleri de göz ardı edilmeyecektir. Eğer paylaşımdan vazgeçilir, Osmanlı topraklarının bütün hâlinde kalmasına karar verilirse veya İngiltere, Fransa ve Rusya'nın paylaşımlarında herhangi bir değişikliğe gidilmesi kararı alınırsa İtalya'nın hakları da gözetilecekti. Savaş sırasında veya sonrasında üç devlet Anadolu topraklarında kendisine verilmiş bölgeleri işgal etmek isterse Antalya ili ve çevresi İtalya'ya verildiği için buraya girilmeyecek, İtalya isterse kendisi bu toprakları işgal hakkına sahip olacaktır[40].

b) Terante'de ve Tirol'un güneyinden Bremer Boğazı'na kadar İtalya'ya verilmesi ayrıca Tiriste, Guruc, Garadiçka, İsteri, Dalmaçya'nın İtalya'ya dâhil edilmesi, İtalya'nın işgali altında olan On İki Ada ile Trablusgarb'ın İtalya'ya ait olduğu İtilaf Devletleri tarafından kabul edilecektir[41].

c) İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından alınan Arabistan topraklarında kurulması planlanan bağımsız Arap devleti ile ilgili karara İtalya da uyacaktır[42].

37 Melek, **a.g.e.**, s.29.

38 Kurat, **a.g.e.**, s.18.

39 Sander, **a.g.e.**, s.382.

40 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1978, s.4; Uçarol, **a.g.e.**, s.494; Kurat, **a.g.e.**, s.18.

41 **Vakit**, 3 Kânunuevvel 1917, s.2.

42 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi, 3. Cilt, 2. Kısım**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1991, s.271-272; Uçarol, **a.g.e.**, s.494.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu antlaşma ile İngiltere, Fransa ve Rusya savaşa girmesi karşılığında İtalya'ya hem Avrupa'da genişlemek istediği alan için fırsat vermiş hem de Anadolu topraklarında pay vermeyi taahhüt etmiştir. İtalya bu antlaşma ile emellerine ulaşacağından dolayı antlaşmanın ardından Mayıs ayı içerisinde Avusturya'ya savaş ilan etmiştir. Yaklaşık iki ay sonra da topraklarına sahip olmayı hayal ettiği Osmanlı Devleti'ne ve Almanya'ya karşı savaşa girdiğini açıklamıştır[43]. 3 Kânunuevvel 1917'de *Vakit* gazetesi Londra Antlaşması ile İtalya'ya verilen yerleri "İtalya'ya verilen hıyanet ücreti" alt başlığı ile yayımlamıştır[44]. Böylece İtalya savaşın henüz başındayken izlediği politika sayesinde kâğıt üzerinde bir pay almayı başarmış ve Anadolu toprakları sömürgeci bir devlet için daha ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlenmiştir.

I. 3. Sykes-Picot Antlaşması

Savaş devam ederken imzalanan gizli antlaşmaların en belirleyicisi Ortadoğu topraklarının kaderi için hazırlanmış İngiliz temsilcisi Sir Mark Sykes ve Fransız temsilcisi George Picot arasında oldukça önemli bir süreç sonucunda imzalanan antlaşmaydı. Bu metin 16 Mayıs 1916 tarihinde resmiyet kazanmış ve tarihe Sykes-Picot Antlaşması olarak geçmiştir[45]. İngiliz-Fransız görüşmeleri ile başlayıp daha sonra Rusya'nın da dâhil olduğu bu antlaşmanın bir diğer adı da Küçük Asya Antlaşması'dır[46]. Ortadoğu'nun günümüzdeki oluşumunun temeli bu antlaşmaya dayanır.

Sykes-Picot görüşmelerinden önce İngiltere Müslüman sömürgelerinde sorun çıkmaması ve İstanbul'un Rusya'ya bırakılmasından duyduğu rahatsızlığı telafi edebilmek için sözde bağımsız gibi görünen aslında kendi kontrolünde bir İslam devleti kurma çabasına girmiştir[47]. Bu amaçla Mekke Şerifi Hüseyin ile irtibat kurmuş aralarındaki yazışmalar Temmuz 1915 ile Mart 1916 tarihleri arasında devam etmiştir[48]. Ocak 1916'da Şerif Hüseyin

---

43 İsmail Özçelik, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.22.

44 **Vakit gazetesi**, 3 Kânunuevvel 1917, s.2.

45 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. Cilt, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2006, s.382.

46 Bilgin, a.g.m., s.36.

47 Azmi Özcan, "Osmanlı Mülkü Paylaşım Planları Üzerine Düşünceler (Gizli Antlaşmalar 1914-1921)", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C 12, S 3-4, 1999, s.299.

48 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.225.

Levent Şahverdi Arşivi

ve İngiltere adına Mısır valisi Mc Mahon anlaşmış, Lübnan hariç bütün Arap Yarımadası, Suriye ve Irak topraklarında başında Şerif Hüseyin'in olacağı özgür bir Arap devleti kurulması kararı alınmıştır[49]. Ancak bu vaat Araplar Şerif Hüseyin liderliğinde Osmanlı'ya karşı güçlü bir isyan çıkarır ve İngiltere'ye yardımcı olurlarsa gerçekleşecekti[50]. Fransa'nın İngiltere ile Sykes-Picot Antlaşması için görüşmeye başlaması Fransa'nın Mc Mahon ve Şerif Hüseyin yazışmalarını sezdiği bir dönemde başlamıştır. İngiltere müttefikine bu konu hakkında 23 Kasım 1915'te bilgi vermiştir[51]. 23 Kasım'da Londra'da olan François George Picot[52] kendince bir yöntem belirlemiş ve anlaşmaya pek yanaşmayan bir tavır sergileyerek taleplerini ve pazarlık şansını arttırmaya çalışmıştır. Fransa'nın bu tavrı ve Ortadoğu topraklarından ne istediğini bilen İngiltere'nin geri adım atmaması nedeniyle bu ilk temastan herhangi bir neticeye varılamamıştır[53]. Görüşmelerde yaşanan bu tıkanma üzerine İngiltere'yi temsil eden Micholos görevden alınmış ve yerine Sir Mark Sykes atanmıştır[54]. Mark Sykes Ortadoğu'da uzun süre incelemeler yapmış ve İngiltere'nin bu topraklarda nasıl etkin olacağı konusunda bilgi sahibi olmuştur[55]. Mark Sykes Fransa ile yaptığı görüşmelerde İngiltere'nin Ortadoğu politikasını belirlemek için kurduğu Arap Bürosu'nun fikirlerinden faydalanmıştır[56].

Fransa görüşmeler başladığında Osmanlı Devleti ile daha önce kurduğu mali ilişkiyi ve bu topraklarda yaptığı yatırımları göz ardı etmemiştir. Fransa bir yandan Anadolu özellikle de Çukurova üzerinde ısrarcı davranırken diğer

---

49 Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.46-47.

50 Marıan Kent, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, çev. Ahmet Fethi, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.215.

51 Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1982, s.101-102.

52 Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.218.

53 İsmail Şahin, Cemile Şahin, İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu:Sykes-PicotAntlaşması",https://www.jasstudies.com/Makaleler/1500154802_18-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-%C4%B0smail-%C5%9EAH%C4%B0N.pdf, s.253, Erişim Tarihi: 25.11.2018.

54 Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.218.

55 David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, çev. Mehmet Harmancı, 6. Baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2016, s.143.

56 T.G. Fraser, Andrew Mango, Robert Mcnamara, **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**, çev. Füsun Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s.86.

Levent Şahverdi Arşivi

yandan da Suriye ve Musul'u istemiştir. Fransa bu toprakları hem ekonomik hem de stratejik önemi için istemiştir[57]. Picot Fransa'nın çıkarlarını Akdeniz sahillerinden Lübnan da dâhil geniş bir alanda görmüştür. Ona göre Suriye çok önemliydi ve bu topraklardan taviz vermek büyük bir fedakârlık olurdu. Zira Suriye toprakları ele geçirildikten sonra Fransa buralarda kontrol edebileceği yerel yönetimler kurarak idaresinde zorlanmayacaktı[58]. Fransa isteklerinde doğuda Musul'a kadar giden bir sınır çizerek kendi kendine yeten bir Suriye kolonisi kurmayı planlamıştır[59]. İngiltere ve Fransa arasında antlaşmazlığa neden olan tek yer İngiltere'nin bağımsız Arap devleti için istediğini iddia ettiği Lübnan'dı[60]. İtilaf Devletleri'nin en önemli halkalarından biri de Rusya olduğu için Sykes ve Picot Mart ayında Rusya ile görüşmüştür. Bu görüşmede Rusya İstanbul ve Boğazlar'a ek olarak "Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetleri, Trabzon'dan daha sonra tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyıları, Van'ın güneyinden Muş, Siirt bölgesi ile Dicle vadisini istemiştir. Bu arada Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ ve Zara, Eğin ve Harput arasındaki yerlerin Fransa'ya ait olacağını da" kabullenmiştir[61]. İngiltere de Rusya'dan hâkim olacağı Anadolu topraklarında kendi ekonomik menfaatlerinin korunması talebinde bulunmuştur[62].

Netice itibarıyla İngiltere, Fransa ve Rusya oldukça kafa yordukları Osmanlı Devleti'nin paylaşımı konusunda bir sonuca varmışlardır. Petrograt'da yapılan Sazanov, Sykes-Picot görüşmelerinde alınan önemli kararlardan biri de antlaşmanın gizli kalmasıydı[63]. Buna antlaşmaya göre:

> "Rusya Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ile Muş ve Siirt hattına kadar şarki Kürdistan'ı ve İran hududunda Ammadiye'yi alacaktır. Karadeniz sahilindeki Rus arazisinin hududu ilerde tahdid olunacaktır. Rusya bundan başka Adana vilayeti ile cenubu Ayıntab-Mardin ve şimalde Talas-

57 M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s.94.

58 Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.218.

59 Şahin, Şahin, Küçük, a.g.m., s.252.

60 James Barr, **Kırmızı Çizgi**, çev. Ekin Can Gürsoy, Pegasus Yayınları, İstanbul 2016, s.40.

61 Özcan, a.g.m., s.299.

62 Adamof, **a.g.e.**, s.124.

63 Karl E. Meyer-Shraeen B. Brysac, **Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar**, çev. Emine Eminel, Akılçelen Yayınları, Ankara 2016, s.166.

Levent Şahverdi Arşivi

> Kayseri-Harput hattına kadar araziyi alacaktır. İngiltere El-Cezire'nin Bağdat'a kadar olan cenub kısmını ve Suriye'de Hayfa ve Akka limanlarını alacaktır. İngiltere ile Fransa arasında akd edilen bir itilaf da bir Arap hükümat-ı müttehidesi veya müstakil bir Arap hükûmeti tesisinden bahs ve bu hükûmete arazi tayin ediliyordu. İskenderun serbest bir liman olacaktı. İtilaf Devletleri'nin Filistin'de ve mahal-ı mubarekedeki menafiini muhafaza içün mezkûr arazi Osmanlı mülkünden tefrik edilecek ve ayrı bir hükûmetin idaresi altına verilecekti[64]."

Böylece Rusya Anadolu'nun doğusunu almayı garanti altına almıştır[65]. Şu durumda Ürdün ve Irak toprakları İngiltere'nin Suriye ve Lübnan toprakları Fransa'nın olmuştur. İngiltere'nin doğrudan yöneteceği alan Bağdat, Basra, Hayfa ve Akka iken, Fransa'nın ki Akdeniz sahil şeridir. Dolaylı nüfuz bölgeleri ise içeride Arap bir liderin yönetiminde olacak şekilde, kurulması düşünülen Arap devletinin olacaktır. Fransa ve İngiltere'nin müdahalesinde olmayacak yerler ise Suudi Arabistan ve Kuzey Yemen'di[66].

Antlaşma maddeleri farklı bir biçimde de şekillendirilmiş ve harita üzerinde farklı renklerle belirlenmiştir. Kırmızı alan İngiltere nüfuz bölgesi, Mavi alan ise Fransız nüfuz bölgesini simgelemiştir[67]. Kahverengi alan uluslararası bir idarenin kurulmasının planlandığı Filistin'i temsil ederken[68] beyaz olarak belirlenen coğrafya ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karar vereceği Şerif Hüseyin'in ise onayının alınacağı bir idarenin kurulacağı alanı simgelemiştir[69]. Bir de A ve B bölgesi belirlenmiştir. Fransa ve İngiltere bu topraklarda Arap bir liderin yöneteceği bağımsız bir Arap devletini veya kurulacak Arap devletler konfede-

64 **Vakit**, 3 Kânunuevvel 1917, s.2.

65 Eugene Rogan, **Araplar Bir Halkın Tarihi**, çev. Cem Demirkıran, Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s.183.

66 Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2012, s.232-233.

67 Jonathan Schneer, **Balfaour Deklarasyonu Arap İsrail Çatışmasının Kökenleri**, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, 2. Baskı, Kırmızıkedi Yayınları, İstanbul 2015, s.102; Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1975, s.59; Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)**, s.102; Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.218.

68 Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)**, s.103; Yalçınkaya, **a.g.e.**, s.96; Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.219; Schneer, **a.g.e.**, s.102.

69 Adamof, **a.g.e.**, s.204.

Levent Şahverdi Arşivi

rasyonunu tanımayı ve desteklemeyi hedeflediklerini belirtmişlerdi. A bölgesi Şam, Hama, Humus ve Halep'i içine alırken, B bölgesi büyük bölümü çöl olan Kerkük ve Amman arasındaki toprakları içermekteydi[70]. Haritalandırılan ve kapsamlı bir şekilde bölünen topraklar İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni yıkmaya ne kadar kararlı olduklarının bir kanıtıdır. Zira savaşta önemli bir mücadele veren Osmanlı Devleti bu antlaşmada her şeyini kaybetmiş bir devlet muamelesi görerek masa başında diplomatik pazarlık konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle Sykes-Picot Antlaşması savaş devam ederken "Ortadoğu haritasının ana hatlarını" ortaya koymuştur[71]. Ancak Sykes-Picot Antlaşması'nı öğrenen Araplar için bu antlaşma önemli bir hayal kırıklığı olmuştur[72]. Zira yapılan bu paylaşım İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile yaptığı pazarlığa tamamen tersti[73]. Filistinli bir gözlemcinin de dediği gibi Sykes-Picot Antlaşması şaşılacak derecede ikiyüzlü bir politikanın ürünüydü[74].

Aynı coğrafya için Araplara da vaatler verilmiş sahtekâr bir politika izlenerek Araplar bağımsız bir devlet sözü ile aldatılmış bu antlaşma da onun belgesi olmuştur[75]. Sykes-Picot Antlaşması ile Şerif Hüseyin'in hayallerinin aynı topraklar için olduğunun ortaya çıkması ise Kasım 1917'de Çarlık Rusyası'nın Bolşevikler tarafından yıkılması ve Rusya'nın savaştan çekilmesi ile resmen ortaya çıkmıştır[76].

I.4. Saint Jean De Maurienne Antlaşması

İtilaf Devletleri ile birlikte savaşa giren İtalya ortaklarının yaptığı Sykes-Picot Antlaşması'ndan haberdar edilmemiştir. Yapılan görüşmelerden şüphelenen İtalya bu konuyla ilgili İngiltere ve Fransa'dan bilgi istemiş ancak

---

70 Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, s.60; Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)**, s.102; Yalçınkaya, **a.g.e.**, s.95; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.219.

71 Alain Gresh, Dominique Vidal, **Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na**, çev. Hamdi Türe, Alan Yayınları, İstanbul 1991, s.33.

72 Kent, **a.g.e.**, s.215.

73 Samet Yüce, **Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Getrude Bell**, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016, s.252.

74 Rogan, **a.g.e.**, s.183.

75 Sander, **a.g.e.**, s.382.

76 Kocabaş, **Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Paylaşma ve Parçalama Planları**, s.317.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya'ya henüz bir antlaşma olmadığı şeklinde bilgi verilmiştir[77]. Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen Sykes-Picot Antlaşma metni 12 Ekim 1916'da İtalya'ya verilmiştir[78]. Böylece Ortadoğu'nun müttefikleri tarafından nasıl paylaşıldığını ayrıntılı bir şekilde öğrenen İtalya için yeni bir fırsat doğmuştur. Zira İtalya kendisine verilen payın bu paylaşıma bakıldığında oldukça az olduğunu yol arkadaşlarına kabul ettirmiş İngiltere, Fransa ve İtalya'nın onayı ile yeni bir paylaşım tasarısı ortaya çıkmıştır[79]. İtalya, İngiltere ve Fransa'dan Londra Antlaşması ile aldığı yerler dışında Konya, Aydın, İzmir, Mersin hatta Fransa'ya verilmiş olan Adana'yı da istemiştir[80]. Ayrıca Kızıldeniz ile ilgili her gelişmeden haberdar olmak, Araplarla yapılan görüşmelere katılmak, Boğazlar üzerinde İngiltere ve Fransa ile eşit haklara sahip olmak istediğini de belirtmiştir[81]. 17 Nisan 1917'de yapılan Saint Jean De Maurienne Antlaşması ile İzmir'de İngiliz ve Fransız hakları korunmak şartı ile İzmir ve çevresi, Konya'nın önemli bir bölümü, Menteşe sancağı ve Antalya İtalya'ya bırakılmıştı[82]. Bunun yanı sıra İtalya'ya Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da da ayrıcalıklar tanınmıştır[83]. Bu antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan son gizli paylaşım tasarısı Saint Jean De Maurienne olmuştur[84].

Böylece savaşta taraf değiştirmesinin kendisi için oldukça karlı olduğunu düşünen İtalya iki gizli antlaşma ile hem Akdeniz'de hem de Anadolu'da önemli sömürge alanları elde ettiğini düşünmüştür. Saint Jean De Maurienne Antlaşması İngiltere ve Fransa açısından ise İtalya'yı sakinleştirme tasarısıdır. Antlaşmanın bir maddesi oldukça önemlidir. İngiltere ve Fransa bu antlaşmanın geçerli olması için Rusya'nın onayını şart koşmuştur. Oysa savaş devam ederken Bolşevik İhtilali'nin çıkması ile Rusya bu antlaşmayı onaylamamış tam aksine gizli olmasına rağmen deşifre etmiştir[85]. İtalya, İngiltere ve Fransa tarafından oyalandığını ve kandırıldığını ancak Paris Barış Konferansı'nda

---

77 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 6. Baskı, Adalet Matbaası, İzmir 1998, s.67.

78 Melek, **a.g.e.**, s.34.

79 Özcan, a.g.m., s.299.

80 Melek**, a.g.e.**, s.34.

81 Uçarol, **a.g.e.**, s.496.

82 Kurat, **a.g.e.**, s.20.

83 Özcan, a.g.m., s.299.

84 Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 38. Cilt, 2010, s.206.

85 Kent, **a.g.e.**, s.82.

Levent Şahverdi Arşivi

anlamıştır[86]. Zira İngiltere ve Fransa Rusya'nın onaylamadığı Saint Jean De Maurienne Antlaşması'nın bir geçerliliğinin olmadığını iddia ederek İtalya'ya verilen İzmir ve çevresini Paris'te bu kez de Yunanistan'a vermişlerdir[87].

II. Birinci Dünya Savaşı Sonrası San Remo Konferansı'na Giden Süreç

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde sadece yenilen değil savaşı kazanan devletler için de yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. Zira İtilaf Devletleri'nin yaptığı gizli antlaşmalar dünya kamuoyu tarafından öğrenilmiş ve bu antlaşmaların öngördüğü paylaşımların da yeni sorunlar doğuracağı belli olmuştur. Zira ABD'nin savaşa girerken ilan ettiği Wilson Prensipleri her milletin kendi geleceğini kendisinin belirlemesi gerektiğine dayanan ilkelerden oluşuyordu. Ayrıca Wilson Prensipleri bu ilkelere tamamen ters olan gizli paylaşım tasarılarını yapan büyük güçler tarafından kabul edilmiş görünüyordu[88]. Oysa gerçekler oldukça farklıydı. İngiltere ve Fransa Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte paylaşımlarda değişikliğe gidilmesi gerektiğini bilse de Osmanlı topraklarını ele geçirmekte kararlıydı. Zira bir barış tesis etmek için bir araya geliyormuş gibi görünen İtilaf Devletleri'nin Paris Barış Konferansı'nı toplamaktaki amaçları Türkiye ve Ortadoğu topraklarını yeniden şekillendirmekti.[89] Bu nedenle Wilson Prensiplerini kabul etmek yerine kabul ediyormuş gibi davranan İtilaf Devletleri kendi politik gerçeklerine uymayan bu prensipleri[90] devre dışı bırakmak için Paris, Londra ve San Remo'da çözüm bulmaya çalışmışlardır.

İstanbul Antlaşması'nın göz önünde bulundurulmaması Ermenileri Paris Barış Konferansı'nda yüreklendirmiş ve "denizden denize Ermenistan" olarak bilinen Türkiye topraklarının neredeyse yarısını kapsayan bir Ermeni devleti kurma taleplerini dile getirmişlerdir. Rumlar da geri durmamış Yunan Başbakanı Venizelos Ege kıyılarını ve burayla bağlantılı birçok şehri isteyerek Hellen devleti kurmayı planlamıştır[91]. Venizelos'un istediği toprakların bü-

86 Aybars, **a.g.e.**, s.99.

87 Tolon, **a.g.e.**, s.86.

88 Arthur Goldschmıdt Jr., Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, İstanbul 2011, s.289.

89 Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi**, 2. Cilt, 2. Baskı, Ankara 2007, s.637.

90 H. V. F. Winstone, **Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askerî İstihbaratın Öyküsü**, çev. Fuat Davutoğlu, Risale Yayınları, İstanbul 1999, s.437.

91 İsmail Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", **History Studies**, Volume 6, Issue 3, April 2014, s.220-221.

Levent Şahverdi Arşivi

yük kısmı Saint Jean De Maurienne Antlaşması ile İtalya'ya verilen toprakları içermekteydi. Ancak bu çelişkiye rağmen Venizelos İtalya'ya karşı galip gelmiş, İtalya'ya verilen topraklar Antalya ve çevresi ile sınırlı kalmıştır. Böylece İtalya gerek Londra gerek Saint Jean De Maurienne antlaşmalarının İngiltere ve Fransa için bir bağlayıcılığı olmadığını gururu kırılarak anlamıştır[92].

Paris'te İngiltere ve Fransa'nın anlaşamadığı en önemli husus ise Sykes-Picot Antlaşması'na rağmen Ortadoğu'nun paylaşımı olmuştur. Sykes-Picot Antlaşması'nı öne süren Fransa Hama, Şam, Halep ve Humus'u içine alan Suriye topraklarının tüm yönetimini istemiştir. İngiltere'nin ise Sykes-Picot Antlaşması'nın geçerliliği konusundaki fikirleri değişmiştir. Hâlihazırda işgali altında olan ve Fransa'nın payına düşen Suriye'yi ve uluslararası yönetimin kurulması gereken Filistin'i boşaltmamak için direnmiştir. Yani savaştan sonra tartışmamak için imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması Paris'te iki devletin çatışmasının en önemli nedeni olmuştur[93]. Diğer yandan Mc Mahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmalarına güvenerek Paris'e gelen Arap Delegasyonu Başkanı Faysal da kendilerine vaat edilen Suriye için Fransız engelini aşmaya çalışmıştır[94]. İngiltere'nin yanı sıra ABD'nin de desteğini almaya çalışan Faysal Paris'te görüştüğü ABD'nin Batı Asya meseleleri uzmanı W. L. Western'e Sykes-Picot Antlaşması'nın belirlediği hudutların hem coğrafyaya hem de bu toprakların gerçekliğine aykırı olduğunu söylemiştir[95]. Ancak Faysal verilen sözlerin sadece kağıt üzerinde kaldığını tıpkı İtalya gibi hayal kırıklığı yaşadıktan sonra öğrenmiştir[96]. Paylaşım tasarılarıyla çelişen bir diğer konunun muhatabı da Balfour Bildirisi ile Yahudilere verilen sözlerin tutulmasını istemek için Paris'e gelen Yahudilerdir[97]. İsrail Devleti kurulduğunda ilk Cumhurbaşkanı olan Chaim Weizmann, Siyonistlerden kurulu bir heyetle Paris Barış Konferansı'na katılarak Filistin ile ilgili taleplerde bulunmuştur[98]. Paris

92 Ünal, **a.g.e**., s.635.

93 Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, çev. Şerif Erol, Gençlik Yayınları, İstanbul 1996, s.37-38.

94 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, çev. Tevfik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s.116-117.

95 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.403-404; Evans, **a.g.e.**, s.122-123.

96 Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)**, s. 247.

97 Helmreich, **a.g.e.**, s.42.

98 Margaret Macmillan, **Barış Yapanlar**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s.626.

Levent Şahverdi Arşivi

Barış Konferansı paylaşım tasarılarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği konusunda İtilaf Devletleri'nin yüzleştiği ilk yerdir. Bu yüzleşme İtalya ve Araplar açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ancak paylaşımları planlayan İngiltere ve Fransa'nın durumu da pek farklı olmamıştır. Zira İngiltere değişen şartlara hemen uyum sağlayarak yeni politikalar üretmiş ancak bu politikaları Fransa'ya kabul ettirmesi zaman almıştır.

İngiltere ve Fransa arasındaki Ortadoğu topraklarından pay kapma mücadelesinin[99] kaynağı Sykes-Picot Antlaşması'na rağmen İngiltere'nin talepleriydi. İngiltere savaş sırasında Mavi alanda olmasını kabul ettiği Musul'u savaş sonrasında gördüğü tablo karşısında Fransa'ya vermek istememiştir[100]. Bu amaçla da yine Fransız nüfuz bölgesinde olan Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmiş Fransa'ya karşı bir koz elde etmiştir. Fransa'nın işgalleri eleştirmesi üzerine İngiltere asıl niyetini söyleyerek, Çukurova'yı boşaltmak için hem Musul'u hem de Filistin'de nüfuzunun tanınmasını istemiştir[101]. Fransız kamuoyu da Fransız hükûmeti gibi Sykes-Picot Antlaşması'na aykırı olan İngiliz işgallerine tepki vermiştir[102]. İngilizler bir yandan işgal ettikleri yerlerin Fransa'ya ait olduğunu kabul etmiş, diğer yandan ise buraları boşaltmak için herhangi bir harekette bulunmamışlardır. İngilizler izledikleri oyalama politikası ile Fransız hükûmetini psikolojik olarak yormak istemiş, bilerek olayı sürüncemede bırakmıştır.

Bu belirsizliği sonlandırmak isteyen Fransız Başbakanı George Clemenceau Aralık 1918'de Londra'ya gitmiş ve Lloyd George ile görüşmüştür[103]. Yapılan müzakereler bir neticeye ulaşmış Adana, Antep, Maraş, Urfa sancakları ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerine Fransız birliklerinin geçmesine, Şam ve Halep şehirlerinde de İngiliz birliklerinin yerine

---

99 Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 25, Isparta 2016/3, s.70.

100 Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.35.

101 Süleyman Hatipoğlu, "Millî Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyum Bildirileri, 25-27 Aralık 2013-Gaziantep**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.197.

102 Kemal Çelik, "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 2, S 3, Ankara-Kış 2008, s.105.

103 Harry N. Howard, "Paris, San Remo, Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", çev. Müge Yılmaz, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün, Bugün, Yarın**, S 35, İstanbul-Ağustos 1970, s.41.

Levent Şahverdi Arşivi

Şerif Hüseyin'in birliklerinin yer almasına karar verilmiştir[104]. Ayrıca İngiliz kuvvetleri Filistin'de kalmaya devam edecek, Musul dâhil olmak üzere Mezopotamya bu devletin himayesinde kalacaktı[105]. Suriye İtilafnamesi olarak adlandırılan bu paylaşım tasarısı 15 Eylül 1919'da imzalanmıştır[106].

İngiltere ve Fransa Suriye İtilafnamesi ile Kilikya ve Suriye üzerinde bir sonuca varmış ancak sorunları bitmemiştir. ABD'nin Kasım 1919'a gelindiğinde kendi içine dönme siyaseti üzerine her iki devlet için yeni sorunlar doğmuş, bu durum onları Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında daha ayrıntılı planlama yapmaya sevk etmiştir. 10 Kasım 1919'da Fransız Dışişleri Bakanı Stephen Pichon Londra'yı ziyaret etmiş ve bu durum hakkındaki düşüncesini anlatmıştır. Pichon'a göre: Amerika Birleşik Devletleri Türkiye topraklarında bir manda yönetimi kurmaktan vazgeçtiyse bu durum değerlendirilmeli İngiltere ve Fransa bölgedeki çıkarlarını ön planda tutarak mutlaka uzlaşmaya varmalıydı[107]. Yaklaşık üç ay süren İngiliz Fransız görüşmelerinde ana gündem maddeleri: Türkiye'nin geleceği ve İstanbul'un kontrolü veya İstanbul'a ne şekilde bir yönetim uygulanacağı, padişahın İstanbul'da kalıp kalmayacağı, Yunan işgalinin İzmir'de devam etmesine izin verilip verilmeyeceği, Türkiye topraklarının tamamının veya bir kısmının manda yönetimine verilip verilmeyeceği, Ermeni bağımsızlığı ve kurulmak istenen Kürt devletinin geleceği gibi meselelerdir[108]. Bu siyasi müzakereler Anadolu topraklarının nasıl sömürgeleştirileceğine ve kimin ne kadar pay sahibi olacağına net bir karar verememelerinden kaynaklanıyordu. Amerika'nın manda yönetimleri fikri ile devreye girip daha sonra kendi içine dönüşü İngiltere ve Fransa'yı yeni arayışlara mecbur etmişti. İngiltere Yunanistan'ı oyuna daha etkin bir biçimde sokmanın yollarını ararken, İtalya'nın gereksiz bir baş ağrısı olduğunu düşünmeye baş-

104 Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.53.

105 Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.377.

106 İsmail Özçelik, **Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.38; Ömer Osman Umar, **Türkiye- Suriye İlişkileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, s.22; Özçelik, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, s.75; Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.377.

107 Mustafa Budak, **Misakımillî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.121.

108 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. Cilt, 3. Baskı, İstanbul 1991, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

lamıştı. İstanbul gibi önemli bir şehrin geleceği ise hassas dengeler gerektiren bir kararla sonuçlandırılmalıydı. Zira bu konuda hem Fransa'nın hem de İngiltere'nin endişeleri vardı. Tüm bu görüşmeler olurken Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yaptıkları Fransa ve İngiltere'yi korkutmuyordu ama bu durumu görmezden de gelmiyorlardı. İşte bu şartlar ve gündem maddeleri ile Sevr Antlaşması'nın oluşumuna doğru bir yön çizilmiş ve Londra Konferansı toplanmıştır.

Tüm bu sorunları çözmek için 12 Şubat 1920'de Müttefikler Londra Konferansı'nda bir araya gelmiştir[109]. Konferans boyunca müzakere konuları Türkiye topraklarının nasıl paylaşılacağı, İstanbul'un yönetimi ve denetimi, Ermenistan, Anadolu topraklarının ekonomik olarak nasıl denetleneceği ve Anadolu'daki nüfuz bölgeleriydi[110]. Bunun dışında Kuzey Afrika toprakları, Suriye ve Filistin hakkında da müzakereler yapılmıştır. Özellikle Mısır meselesinde Fransa Mısır üzerinde Türklerin haklarının sonlandırılmasına karşı çıkmazken bu hakların tamamının İngiltere'ye geçmesine itiraz etmiştir. Süveyş Kanalı'ndaki denizcilik haklarının İngiltere'ye devredilmesine karşı çıkmış aynı ayrıcalığın kendisine Fas'ta tanınması gerektiği konusunda direnmiş ancak bu tartışmadan bir sonuca varılamamıştır[111]. Suriye konusunda Fransa'yı memnun edecek bir karar alınmış ve Suriye Fransız mandasına bırakılmıştır[112]. Filistin konusunda da karşılıklı anlaşmayı başaran taraflar[113] arasındaki rekabetin henüz sona ermediğinin göstergesi ise San Remo Konferansı'nı toplamaları olmuştur.

III. San Remo Konferansı'nın Toplanması

Londra Konferansı Müttefikler açısından net bir tabloyla sonuçlanmamıştır. Özellikle İngiliz siyasetçiler için elde ettikleri ganimetleri nasıl paylaşacakları, bu ganimetler üzerinde kolayca nasıl egemenlik kurabilecekleri hâlâ soru işaretiydi. Müttefikler arasında oldukça uzun ve zorlu bir mücadelenin yaşandığı San Remo Konferansı'nın toplanması İngiltere ve Fransa'nın Paris ve Londra Konferanslarına rağmen Ortadoğu'yu tam olarak paylaşamadıkla-

109 Tolon, **a.g.e.**, s.137.

110 Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, çev. Halim İnal, Hür Yayınları, İstanbul 1978, s.134-135.

111 Helmreich, **a.g.e.**, s.208-209.

112 Tolon, **a.g.e.**, s.152.

113 Helmreich, **a.g.e.**, s.206.

Levent Şahverdi Arşivi

rının kanıtıdır[114]. Müttefiklerin kendi aralarında anlaşamamaları ve geçen süre Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türklerin mücadele hareketine güç kazandırırken diğer yandan da güneyde Şam'da bulunan Osmanlı subayı ve görevlileri Arapların Müttefiklere direneceğini duyurmuştur[115]. 1919 yılının başlarında Anadolu'nun kaderinin kendi ellerinde olduğunu düşünen Müttefikler yanıldıklarını anlamış ve Türk direnişinin politikalarını ne kadar etkileyeceğinin farkına varmışlardır. İtilaf Devletleri Türklerle yapılacak antlaşmanın gecikmesinin kendi aleyhlerine işlediğini görmüşlerdir. Özellikle İngiltere, Yunanistan'ın Anadolu'daki saldırgan ve işgalci tutumunu İtalya ve Fransa'nın muhalefetine rağmen desteklemiştir. Bu nedenle Anadolu'da yaşanan, müttefikleri etkileyecek her sorun Yunanistan ile beraber kendisini de zor duruma sokacaktır. İşte bu durum aslında iki farklı dünyanın olduğunu göstermiştir. Biri konferanslar dünyasıydı ve bu dünyada haritalarla sınırlar belirleniyor, İtilaf Devletleri kendi aralarında istedikleri toprakları alıyor, geri veriyor ve paylaşıyorlardı. Diğeri ise Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından çıkan ve millî bir uyanışla direnişe geçen insanların dünyasıydı[116]. Bu iki farklı dünyanın beklentileri içerisinde Müttefikler için Sevr'den önceki son durak olan San Remo Konferansı toplanmıştır.

San Remo Konferansı'nın toplandığını Türk kamuoyuna 20 Nisan 1920 tarihli *Vakit* gazetesi şu şekilde duyurmuştur: "San Remo Konferansı'nın ilk toplantısı dün yapıldı. İngiliz, Fransız, İtalyan başvekilleri ile diğer temsilciler San Remo'ya varmış ve görüşmeler başlamıştır. Konferans'ın bir hafta süreceği tahmin edilmektedir", ayrıca gazete Konferans'a katılan heyetler hakkında geniş bilgiye yer vermiştir[117]. *Alemdar* gazetesine göre, Konferansın toplanma amacı şuydu: "Konferans'ta Türkiye ile barış meselesinden sonra Almanya sorunu, ekonomik sorunlar, maliye ve Rusya'ya karşı alınacak politik tavır görüşülecektir[118]." *Vakit* gazetesine göre, San Remo'da İtilaf Devletleri'nin bir araya gelmesinin nedeni Londra Konferansı'nda çözülemeyen konuların müzakere edilmesinin gerekliliğidir[119]. Konferans'ta İngiltere'yi Llyod George, Fransa'yı Millerand ve İtalya'yı da Signor Nitti temsil etmiş, Japonya

114 Kent, **a.g.e.**, s.218-219.

115 Fromkin, **a.g.e.**, s.376.

116 Macmillan, **a.g.e.**, s.661.

117 **Vakit**, 20 Nisan 1920, s.1.

118 **Alemdar**, 21 Nisan 1920, s.1.

119 **Vakit**, 20 Nisan 1920, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

da bir temsilci bulundurmuştur[120]. Kurulmak istenen Ermeni devletinin manda yönetimini üstlenmesi için Amerika da Konferans'a davet edilmiş ancak Amerikan Başkanı Wilson aldığı davete olumsuz yanıt vererek Konferans'a katılmayacağını bildirmiştir[121]. Konunun asıl muhatabı olan Osmanlı Devleti ise Konferans'a davet edilmemiştir. Toplantı başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin Roma Sefiri Galip Kemali Söylemezoğlu İtalyan Başbakanı'na bir mektup yazarak "Gayet mühim ve vahim kararlar alınmadan evvel bir Türk'ün de sözlerinin dinlenmesini" istemiştir ne yazık ki bu çaba sonuçsuz kalmıştır[122]. Konferans'tan önce Müttefikler Türk halkını galeyana getirecek kararlar alınmasından çekinilmesi gerektiğini belirten ve bu durumu raporlayan askerî yetkilileri de dikkate almamışlardır[123].

III. 1. San Remo Konferansı'nda Görüşülen Konular ve Alınan Kararlar

İtilaf Devletleri çözüm üretemedikleri sorunları halletmek amacıyla Konferans'ın açılışında belirli bir plan doğrultusunda hareket edebilmek için bir konsey oluşturulmasına karar vermiş ve Yüksek Konsey'in kaç kişiden oluşacağı, ele alınacak konu başlıkları belirlenmiştir. Lloyd George'nin fikrine göre müttefik dört devletin en fazla iki temsilcisi bu Konsey'de olmalıydı. Kendilerini ilgilendiren konularda diğer devletler de Konsey'e katılabilecek ayrıca uzmanların da fikirleri alınacaktı. Böylece zaman kazanılmış olacak ve hızlı karar alınarak bürokrasiyle uğraşılmayacaktır. Konsey 19 Nisan'da ilk gündem maddesi olarak 24 Mart 1920'de ABD Başkanı Wilson'un gönderdiği notayı görüşme kararı almıştır. Bu nota Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmanın taslağı ile alakalıydı[124]. Bu notaya cevap olarak Lord Curzon bir metin hazırlamış ve ABD'nin Türkiye ile yapılacak antlaşmayı imzalamayı kabul etmemesine rağmen bu konu ile ilgili olması bizi sevindirmiştir, demiştir[125]. Aslında bu sözle başlayan bir cevap oldukça imalıdır. ABD başkanı bir

120 Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.119.

121 Kurat, **a.g.e.**, s.95.

122 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele I**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.245; Tansel, **a.g.e.**, s.145.

123 Mehmet Sait Dilek, Evren Küçük, "San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/3, Ankara-Summer 2012, s.961.

124 Dilek,Küçük, a.g.m., s.961-963.

125 Baytok, **a.g.e.**, s.120.

Levent Şahverdi Arşivi

yandan Konferans'a katılmayı reddederken diğer yandan da Konferansla ilgili beyanda bulunmuştur[126]. Bu durum ikili politika izleyen Avrupalı devletlerin karşısında ABD'nin de aynı yöntemi izlediğini göstermektedir. ABD bir yandan sorumluluk almayı kabul etmemiş diğer yandan da gölgesini hissettirmeye çalışmıştır.

Lord Curzon'un ABD Başkanı Wilson için hazırladığı cevabi notada: Türkiye savaşa Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında tam bir teslimiyetle girmiştir. Osmanlı tebaası içerisinde gayrimüslim halklarda mallarını ve canlarını kaybetmişlerdi. Bu şekilde zarara uğrayan halkların menfaatleri düşünüldüğünde Osmanlı'nın hak ve eşitlik ilkesine uygun hareket etmediğini unutmamak gerekmektedir[127]. Halife İstanbul'da kalacaktır, Türkiye'nin güney sınırları çizilirken etnik, coğrafi ve mali tüm etkenler dikkate alınmıştır. Rusya ile yapılacak görüşmeler sonucunda Rusya'nın da Boğazlar Komisyonuna dâhil olmasından rahatsızlık duyulmayacaktır. Ortak kararımız olan Ermenistan kurulacaktır[128]. Ancak bu devlet için düşünülen sınırlarla ilgili hâlâ problemler vardır bu toprakların bir kısmı hâlâ Türk kontrolündedir, ABD'nin yapılacak antlaşmayı imzalamaktan yana izlediği çekimser tavrı Ermenistan'ın önündeki engelleri aşma umutlarını azaltmıştır. Bu çerçevede Ermenistan'a güvenliğini sağlayabileceğinden fazla toprak vermek doğru olmayacaktır[129]. Ancak Sürmene, Ordu ve Karadeniz'de serbest bir liman Ermenilere verilecektir[130], denilmiştir.

Aynı notada: Ortadoğu coğrafyasının Türk hâkimiyetinden kurtarılması ve burada herhangi bir Türk nüfuz bölgesi bırakılmaması konusunda Müttefikler Amerika ile hemfikirdir. Kırklareli ve Edirne şehirleri hakkında Amerika'nın elinde bulunan nüfus bilgileri ile Müttefiklerin elinde olan bilgiler birbirini tutmamaktır. Bu nedenle bu şehirlerin Amerika'nın istediği doğrultusunda Bulgarlara verilmesi mümkün değildir. Müttefikler İstanbul haricinde Doğu Trakya topraklarının Yunanistan'a verilmesi kararını almıştır. İzmir'in nüfus olarak büyük çoğunluğunun Rum olduğu ve Türklerin burada Rumlara karşı

126 Evans, **a.g.e.**, s.277.

127 Baytok, **a.g.e.**, s.120; Tansel, **a.g.e.**, s.146.

128 Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sevres Antlaşması ve Ermenistan Sınırları", **Belleten**, C LXI, S 230, Ankara-Nisan 1997, s.139; Tansel, **a.g.e.**, s.146; Baytok, **a.g.e.**, s.120; Tolon, **a.g.e.**, s.226.

129 Baytok, **a.g.e.**, s.121.

130 Ulubelen, **a.g.e.**, s.219.

Levent Şahverdi Arşivi

saldırgan bir tavır takındığı ifade edildikten sonra İzmir'in Yunanistan'a verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Türklere karşı da bir tolerans tanınacak ve İzmir limanını kullanmalarına izin verilecektir[131]. Bu notanın gönderilmesine İtalya Başbakanı karşı çıkmış ve bu cevabın herhangi bir fayda sağlamayacağını, aksine ilişkilere zarar vereceğini ifade etmiştir[132].

ABD'ye karşı sert bir üslup takınmalarını engelleyen Ermeni devleti kurma meselesi Konferans'ın diğer önemli gündem maddesini oluşturmuştur. Londra Konferansı'nda Milletler Cemiyeti'nin himayesinde bu devleti kurabileceklerini düşünen müttefikler Milletler Cemiyeti'nden aldıkları olumsuz cevap karşısında San Remo Konferansı'nda Ermenistan meselesiyle tekrar yüz yüze kalmışlardır. Oysa İngiltere, Fransa ve İtalya bu devletle ilgili askerî ve siyasi sorumluluk almamak konusunda kararlıydı[133]. Sorun da buydu zaten hem devleti kurmak isteyen hem de bu devlet için fedakarlık yapmak istemeyen galipler Ermenilerin kurdukları boş hayaller üzerinden pazarlık yapmaya devam etmişlerdir. Ermeni temsilci Bogos Nubar Paşa Konsey'de dinlenmiş ve kendince kurulacak Ermeni devleti ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Bir diğer Ermeni temsilci olan Aharonian da Konsey'de söz almış ve Türk Millî Mücadelesi'nin aslında çok da dikkate alınacak bir güç olmadığı konusunda Müttefikleri ikna etmeye çalışmıştır. Ona göre Erzurum da Ermenistan sınırları içerisinde olmalıydı ve Ermeniler bunu gerçekleştirebilecek güce sahiptir[134]. Konsey yapılan görüşmelerden bir türlü sonuç alamamış ve mecbur kalarak yeniden ABD'ye müracaat etmeye karar vermiştir. ABD'nin Ermenistan mandası için devreye girmesini talep eden tasarı 27 Nisan 1920'de ABD'ye gönderilmiştir. ABD ise İngiltere ve Fransa'nın emeklerini bir kez daha boşa çıkarmış tasarıya verdiği cevapta mandayı üstleneceğine dair hiçbir ifadeye yer vermezken Ermenistan sınırlarını çizmeyi kabul ettiğini belirtmiştir. General Harbourd'u Doğu Anadolu'ya gönderip bir rapor hazırlatan ABD de[135] tıpkı Müttefikler gibi sorumluluk almak yerine sadece siyasete dâhil olmayı tercih etmiştir.

Ermenistan meselesini önemli kılan bir diğer nokta da kurulmak istenen Kürt devletiydi. Zira dönemin şartlarında Ermenistan kurulmadan Kürt devle-

131 Tolon, **a.g.e.**, s.226; Baytok, **a.g.e.**, s.121.

132 Olcay, **a.g.e.**, s.458-459.

133 Helmreich, **a.g.e.**, s.221.

134 Baytok, **a.g.e.**, s.125-126.

135 Serpil Sürmeli, "San Remo ve Erzurum", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, C 4, S 2, Erzurum 2004, s.115, 117.

Levent Şahverdi Arşivi

tini kurmak imkânsızdı[136]. Konsey'de bu konuyu gündeme getiren Lord Curzon Kürt devletinin Ermenistan sınırında olacağını ve topraklarının bir kısmının da Musul şehrini kapsadığını belirtmişti. Bölgede manda yönetimleri kurmak isteyen İngiltere ve Fransa'nın ise Kürdistan kurmak için fedakârlık yapmayacağı yapılan görüşmelerde oldukça açıktı[137]. İngiltere tampon bir bölge olarak planladığı Kürt devleti ile ilgili herhangi bir ayrıntıyı düşünmemişti. Bu devletin sınırlarının ne olacağı, nasıl finanse edileceği, kim tarafından yönetileceği gibi soruların cevabı yoktu. Üstelik Musul'da yaşayan Kürtler böyle bir devlet kurulması hâlinde Musul'u terk etmeyeceklerini İngiliz yönetiminde yaşamak istediklerini bildirmişlerdi[138]. Yapılan müzakerelerin bir sonuca varamayacağını anlayan İngiltere başından itibaren kurmak istediği bağımsız Kürt devleti fikrinden vazgeçmiştir. Lord Curzon Fransa'nın savunduğu yarı bağımsız bir yönetim altında bölgenin süreli de olsa Türk hükûmetine bırakılması kararını kabul etmiştir[139]. Sonuç itibarıyla Dicle'nin batısı Fransızlar'a bırakılmıştır. Kürdistan'ın sınırları ise Sykes-Picot Antlaşması'na göre: Mavi bölgenin doğusu Fransız bölgesi olarak belirlenen ve Dicle'nin batısında Sivas'ın Yıldız Dağları'na uzanan bölge, Ermenistan'ın güneyi Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgeyi bölecek olan sınır ve Irak'ın kuzey sınırının kuzeyi olarak ortaya çıkmıştır[140].

İzmir'in Yunanistan'a verilmesi ile ilgili herhangi bir tartışma yaşanmamış ve Londra Konferansı'nda alınan karara sadık kalınmıştır. Ancak İzmir'in Yunanistan'a bağlanması ile ilgili alınacak karar için belirlenen süre iki yıldan beş yıla çıkarılmıştır[141]. Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasına karar veren Konsey'in kararı ve Trakya sınırı İtalyan Başbakanı Nitti'nin itirazına neden olmuştur[142]. Trakya ve Boğazlar'la ile ilgili Konferans kararları Yunan

---

136 Şayan Ulusan, "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", **ÇTTAD**, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009, s.240.

137 Erol Kurubaş, "Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere'nin Politikası", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S 3, Isparta, Güz 1998, s.7.

138 Kurat, **a.g.e.**, s.96.

139 A. Öner Pehlivanoğlu, **Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği**, İstanbul 2005, s.63.

140 Kurubaş, a.g.m., s.8.

141 Çağla D. Tağmat, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", **Journal of Eurasian Studies (AVİD)**, V/2 (2016), 307-339, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/357073, s.315, Erişim Tarihi: 01. 12. 2018.

142 Baytok, **a.g.e.**, s.128-129.

Levent Şahverdi Arşivi

gazetelerinde haber yapılmıştır. Bu haberler Trakya'nın Çatalca'ya kadar Yunanistan'a verildiği, Boğazlar'ın yönetiminin Müttefiklerce yapılacağı ve ileride bu yönetim heyetine Yunanistan, Romanya ve Rusya'nın da katılacağı yönündeydi[143]. Aynı şekilde İleri gazetesi de 23 Nisan 1920'de Boğazlar'ın milletlerarası bir komisyon tarafından yönetileceğini ve İstanbul'da daimi olarak bir Müttefik temsilcisinin bulunacağını Türk halkına duyurmuştur[144]. Anadolu toprakları için Yunanistan ile karşı karşıya gelen İtalya Ereğli kömür havzası için de Fransa ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu konuda karara varan devletler Fransa'nın bölgedeki ayrıcalıklarının sınırlandırılması kararı ile bir sonuca varmışlardır. Londra Konferansı'nda görüşülmüş olmasına rağmen San Remo Konferansı'nda kesin bir karara varılamayan en önemli topraklardan biri de Batum'du. Yaşanan Bolşevik müdahalesi Müttefiklerde Batum'da alacakları kararların askerî bir sonuç doğuracağı kanaatini oluşturmuştur. Askerî bir müdahaleyi göze alamayan Müttefikler Batum'dan vazgeçerek Kafkaslar ve petrol boru hattıyla beraber demiryollarının denetiminin ellerinden çıkmasını göze almak zorunda kalmış, Batum'a müdahale edememişlerdir[145].

Alınan bu kararların hiçbirinde Türk yönetiminin fikri alınmamıştır. Galip Kemali Söylemezoğlu, Türkleri yok saymaya çalışan Müttefiklere rağmen Konferans'a bir muhtıra sunmayı başarmış, muhtırada Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyenlerin kendilerini haklı çıkarmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin çok uluslu topraklarını yönetemediğini iddia ettiğini, Türklerin azınlıklara nefret duyduklarının ve zulüm yaptıklarının asılsız iddialar olduğunu aksine Türklerin tarih boyunca azınlıklara adaletli ve hoşgörülü davrandığını, Türk milletinin utanç verici hiçbir eylemi bulunmadığını, oysa Anadolu ve Trakya'yı işgal etmiş Yunanistan'ın yaptıklarının görmezden gelindiğini, nüfus bakımından Adana, Trabzon, Erzurum, İzmir ve Van'ın Türk toprağı olduğunu, bu nedenle İtilaf Devletleri'nin kararlarının insancıl ve adaletli olması gerektiğini ifade etmiştir[146]. Galip Kemali Söylemezoğlu'nun muhtırasını dikkate almayan Müttefikler almış oldukları kararlarda Amerikan Başkanı

---

143 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Asayiş**, 64/43.

144 **İleri**, 23 Nisan 1920, s.1.

145 Helmreich, **a.g.e.**, s.220, 225-226.

146 Galip Kemali Söylemezoğlu, **Yok Edilmek İstenen Millet**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 2001, s.43-46.

Levent Şahverdi Arşivi

Wilson'un dürüst ve adaletli olunmasını öğütleyen telgrafını da görmezden gelmişlerdir[147]. Müttefiklerin Konferans'ta: Aydın şehrinin Yunanistan'a verilmesi, İzmir'in Yunan yönetimi altında serbest bir şehir olması, Antalya'nın Menderes hattıyla beraber Aydın şehrinin bir bölümünün İtalya'ya verilmesi, Adana'nın daha geniş bir hudut belirlenerek Fransızlara verilmesi, Van ve Bitlis'in dışında Erzurum'u içine alacak Ermenistan'a Lazistan'da bir mahreç belirlenmesi[148], konularının müzakereleri ve Türklere ait bu toprakların taksimi Müttefiklerin amaçlarının adilane bir barış olmadığının ispatıdır.

Türk halkını yok sayan muamele Arap coğrafyası için de geçerliydi. Sykes-Picot Antlaşması ile nüfuz bölgelerine ayrılan Ortadoğu toprakları için uygun bir yönetim şeklinin bulunmasını zorunlu kılan sebep ise Araplara verilen sözlerdi. Zira Araplar bağımsız olacakları hayaliyle harekete geçmiş bunu Paris ve Londra'da dile getirmişlerdir. Bu söylemler emperyalist bir mücadelenin gerçeklerine uygun olmadığı gibi Müttefiklerin de asıl hedefleriyle çakışmaktaydı. Müttefikler Arap topraklarında kendi amaçlarına uygun bir yönetim biçimi geliştirmezlerse sorun yaşayacaklarının farkına varmışlardı. Bunun en önemli kanıtı hafife aldıkları Millî Mücadele'nin başarısıydı. Aynı zamanda ABD Başkanı Wilson'un prensiplerine de tamamen ters düşmemeleri gerekmekteydi. Avrupa ne ABD'den vazgeçiyor ne de ona itaat etmek istiyordu. Bu nedenle buldukları en iyi çözüm bu topraklarda manda yönetimleri kurmaktı. Bu şekilde Arap halkı yatıştırılabilir emperyalist amaçlar perdelenebilirdi.

Tüm bunlar göz önüne alınarak manda yönetimlerini uygulama fikri San Remo Konferansı ile kesin olarak karara bağlanmıştır[149]. Buna göre Suriye Fransız, Filistin ve Irak ise İngiliz manda yönetimine bırakılacak[150] Hicaz ve çevresi ile Yemen'de herhangi bir Müttefik gücü yönetimi ele geçirmeyecek burada bir Arap Devleti'nin varlığına izin verilecektir. Araplar için önemli bir gelişme de bundan sonraki süreçte Filistin'de kurulacak olan İsrail Devleti'nin yolunun İngiliz taşlarıyla adım adım döşenmeye başlayacağıdır[151].

---

147 Tansel, **a.g.e.**, s.145.

148 **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336, s.2.

149 William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, çev. Nurettin El Hüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s.83.

150 **New York Times**, 26 April 1920, s.1, https://www.nytimes.com/search?query=archives, Erişim Tarihi: 25.12.2018.

151 Kasalak, a.g.m., s.70.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Nisan'da toplanan San Remo Konferansı'nda ekonomik nüfuz bölgeleri, Ermeni ve Kürt devleti kurma çabası[152] Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma şartlarının kesin olarak belirlenmesi, bu antlaşmanın Türk halkı ve Osmanlı Devleti'ne nasıl dikte edileceği karara bağlanmıştır. 26 Nisan'a kadar devam eden San Remo Konferansı Londra Konferansı'nın devamı niteliğinde olmakla birlikte Almanya ve Rusya'nın çökmesi ile birlikte beliren yeni sorunların da görüşüldüğü bir konferanstır[153]. Ayrıca San Remo Konferansı'nda yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde olan Arap topraklarındaki Osmanlı egemenliği yerine, bu coğrafyada manda yönetimleri kurmayı tasarlayan, bu topraklar üzerinde suni sınırlar çizmeye çalışan kararlar alınmıştır. İtilaf Devletleri bu sınırları çizerken sosyal, ekonomik, coğrafi, kültürel, dinsel öğeleri göremezden gelmiştir[154]. Bu nedenle Sykes-Picot Antlaşması ile tasarlanan, San Remo Konferansı ile uygulanmaya konan kararlar günümüzde Ortadoğu'da yaşanan birçok sorunun temelini oluşturmaktadır.

San Remo'daki paylaşım tasarısı Türk basınına da yansımış olup *Vakit* gazetesi 28 Nisan 1920 tarihli nüshasında "San Remo Konferansı Dağılıyor" ve "Sulhumuz Hakkında Verilen Kararlar" başlığı altında Filistin, Suriye ve Irak'ta manda meselesinin görüşüldüğünü, Ermenistan maddesinin müzakere edildiğini, Rusya ile ticari ilişkilerin kurulması hakkında görüşmeler yapıldığını, Adriyatik meselesinin tekrar görüşüleceğini yazarken; Boğazlar, İstanbul hakkındaki kararlarla birlikte, İzmir'in Yunan hükûmetine bırakılacağını da Türk halkına duyurmuştur[155]. İleri gazetesi ise 28 Nisan 1920 tarihli nüshasında

> "Konferans İstanbul, Boğazlar ve İzmir'in tarz-ı idaresini kararlaştırmıştır. Umur-ı maliyemizin suret-i murakabesiyle Ermenistan meselesini halletmiştir. Türkiye ile Boğazlar ve İstanbul'un istiklali bizden niz'a edilecektir. Tan gazetesi bu karardan izhar-ı endişe eder gibi görünüyor. Konferans evvelki akşam son içtimaını akdetmiş ve Milran dün San Remo'dan ayrılmıştır[156]."

---

152 Kurat, **a.g.e.**, s.95.

153 Baytok, **a.g.e**., s.119.

154 İsmail Şahin, Cemile Şahin, Samet Yüce, " Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 8, S 15, Ankara-Kış 2014, s.112-113.

155 **Vakit**, 28 Nisan 1920, s.1.

156 **İleri**, 28 Nisan 1336, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

şeklinde bir haber yayımlamıştır. 29 Nisan 1920 tarihli *Vakit* gazetesi ise San Remo Konferansı'nın neticelendirildiğini duyurarak İzmir, Kudüs ve arazi mukaddes hakkındaki son kararları Türk halkı ile paylaşmıştır[157].

Alınan kararlar gizli antlaşmalar çerçevesinde değerlendirildiğinde San Remo Konferansı Müttefiklerin aralarındaki antlaşmazlıkları çözülebilmesi için yapılmıştır. Alınan bu kararların Ortadoğu halkı tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmeyeceği ortadaydı. Türkler San Remo Konferansı'nın sonuçlarından çok önce bağımsızlık mücadelesine başlamış ve bunu göstermiştir. Araplar için ise San Remo Konferansı Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan hayal kırıklığının umutsuzluğa dönüşmüş hâlidir. Zira bağımsızlık için yüzyıllardır huzur içinde yaşamalarını sağlayan Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş Araplar için manda yönetimi esaretin modern tanımı olmuştur. San Remo Konferansı içeriği ve aldığı kararlar bakımından paylaşım tasarılarının nasıl uygulanacağı yönünde iki büyük güç; İngiltere ve Fransa'nın diplomatik mücadelesi ve kararsızlığının kanıtıdır. Aynı zamanda da bu iki devletin elde ettikleri nüfuzu riske atmamak için zor durumda kalınca nasıl anlaştıklarının da bir örneğidir. Bu anlamda San Remo Konferansı Müttefikler için çözüm, Ortadoğu toprakları ve halkı için ise yıllarca sürecek çözümsüzlüğün belgesidir.

157 **Vakit**, 29 Nisan 1920, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Ortadoğu toprakları bu coğrafyada yaşayanlar için vatan toprağı, emperyalistler için ise büyük bir sömürge kaynağı olarak görülmüştür. Bu coğrafyada tarihi süreç içerisinde birçok devlet hüküm sürmüş bölge en mutlu ve huzurlu dönemini Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin yaşadığı politik, ekonomik, sosyal çıkmaz bu bölge üzerindeki büyük güçlerin emellerini gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır. Zira bu büyük savaş imparatorlukların yıkılmasına sebep olurken, gizli paylaşım tasarıları ile Ortadoğu topraklarının paylaşılmasına zemin hazırlamıştır. Bu paylaşım tasarılarının hayata geçmesini kolaylaştırmak isteyen İngiltere yerel bir yardımcı ile Osmanlı Devleti'ni hem cephede yenmeyi hem de düşünsel olarak Ümmetçilik fikrine zarar vermeyi amaçlamıştır. McMahon-Şerif Hüseyin yazışmaları ile kurulması vaat edilen bir Arap devletinin sınırları çizilerek Arapların İngilizlerle birlikte hareket etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak isyan tüm Arapları kapsamayıp Şerif Hüseyin isyanı ile sınırlı kalmıştır. İngiliz siyaseti için bu bile yeterli görülmüş Arap aşiretlerinin bir kısmını rahatça yönlendirebileceklerini anlamışlardır.

Bir yandan Araplar bağımsız bir devlet rüyası görürken diğer yandan İngiliz ve Fransızlar Osmanlı topraklarını paylaştıkları Sykes-Picot Antlaşması'nı yapmışlardır. Araplara vaat edilen büyük Arap devletinin sınırları ile Sykes-Picot Antlaşması'ndaki nüfuz alanları birbiriyle çelişmesine rağmen bu paylaşım yapılmış, savaş sonunda varılması gereken en önemli hedef olarak belirlenmiştir. Sykes-Picot Antlaşması'ndaki nüfuz alanları ile bu topraklarda Araplar için vaat edilen coğrafyanın aslında aynı olması büyük güçlerin verdikleri sözlere sadakat duymadıklarının kanıtı olmuştur. Müttefikler verdikleri sözleri tutmak zorunda kalmamak için hep bir açık kapı bırakmış muğlak ifadeler kullanarak çıkarlarına göre sakinleştirme ve teskin etme siyaseti gütmüşlerdir. Bu politikayı sadece Araplar üzerinde değil kendi müttefikleri olan İtalya üzerinde de uygulamışlardır. Londra ve Saint Jean De Maurienne antlaşmalarının kendisine söz verildiği gibi uygulanmayacağını Paris Barış Konferansı'nda anlayan İtalya da İngiltere ve Fransa'nın şartlara göre şekillenen politikalarından etkilenmiştir.

Paylaşım tasarıları çoğunlukla İngiltere ve Fransa tarafından dizayn edilmiş olsa da temel aktör İngiltere olmuştur. Rusya'nın savaştan çekilmesi ile kısa süreli bir politik bocalama yaşayan İngiltere savaş sonunda Paris ve Londra Konferanslarıyla yeni çözümler üretmiş Araplarla Fransızları, Yuna-

Levent Şahverdi Arşivi

nistan ile de İtalya'yı karşı karşıya getirmiş ve hedeflediği Ortadoğu topraklarını elde etmeyi başarmıştır. Anadolu'da başlayan millî direnişi Yunan askerî birliklerini kullanarak kontrol edebileceğini düşünen İngiltere tüm gücünü ve ilgisini Ortadoğu'ya çevirmiştir. Ancak Anadolu'da başlayan istiklal mücadelesinin Arapları etkilemesi İngiltere ve Fransa'nın planlarında küçük bir değişikliğe neden olmuştur. Zira Arap topraklarını işgal etmiş olan büyük güçler direnişle karşılaşacağını anlamış ve eğer bir yolunu bulmazlarsa sorunsuz bir sömürü kolonisi kuramayacaklarını tahmin etmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti ile henüz bir antlaşma imzalanmamış olması kargaşayı daha büyük hâle getirebilir o zaman petrol alanlarının kontrolü bölgeyle ilgilenmiyormuş gibi görünen ABD'nin müdahalesine açık hâle gelebilirdi.

San Remo Konferansı toplandığında görüşülen ilk maddenin ABD'nin İtilaf Devletleri'ni uyaran notasına cevabi nota olması da bunu düşündürmektedir. Hazırlanan bu notada İtilaf Devletleri San Remo Konferansı'na katılmayı kabul etmeyen ABD'ye kapıları kapatmamış ve ilişkilerine zarar vermeyecek bir üslup belirlemiştir. Bu nota İtilaf Devletleri'nin hâlâ ABD'nin özellikle Ermenistan mandasını üstlenmesi için ümitvar olduğunu göstermektedir. Notanın sert ve keskin ifadelerden uzak olmasına neden olan Ermenistan devleti kurma vaadi San Remo Konferansı'nda Ermenileri de diplomatik ataklara sevk etmiştir. Ermeni temsilciler Konferansta (Türklerin elde edemediği) kendilerini ifade etme şansını bulmalarına rağmen herhangi bir sonuç elde edememiştir. Kurulması planlanan Ermeni devletinin ne zaman kurulacağı, kimin desteği ve mandası ile yönetileceği sorularının cevabı San Remo Konferansı'nda İtilaf Devletleri tarafından verilmemiştir. Konferans Ermeniler için bir neticeye varmamış konu yine muallakta kalmıştır. Ermeni devletinin kurulması ile şartlarının olgunlaşacağı düşünülen Kürt devletinin durumu ise daha karmaşık ve belirsiz bir hâl almıştır. Kürt devleti meselesi bu fikri ortaya atan İngiltere tarafından dahi Konferans'ta önemsenmemiş ve üstü örtülmeye çalışılmıştır.

San Remo Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin fazla müzakereye ihtiyaç duymadığı konular İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması olmuştur. Aynı şekilde İstanbul ve Boğazlar'da uluslararası bir yönetim kurulması kararı da tartışmaların odak noktası olmamıştır. Paylaşım tasarılarının yapıldığı dönemde Yunanistan'ı İtalya'ya karşı bir piyon olarak kullanmak isteyen İngiltere San Remo Konferansı'nda güçlenip sınırlarını genişletecek bir Yunanistan'a izin vermeye karar vermiştir. San Remo Konferansı'nda Türkler

Levent Şahverdi Arşivi

yok sayılarak Türk toprakları üzerinde politik oyunlar oynanmış ve paylaşımlar kesinleştirilmiştir. Anadolu halkını köleleştiren ve asırlık Türk yurdunu sömürge hâline getiren kararlar Osmanlı Devleti'nin davet dahi edilmediği bu Konferans'ta sonuca bağlanmıştır. Ortadoğu da Anadolu ile aynı kaderi paylaşmıştır. İngiltere ve Fransa San Remo Konferansı'nda bu topraklar için sömürgenin daha yumuşatılmış ve modern bir ifadesi olacak manda yönetimleri kurma kararı almışlardır. Böylece hem insancıl Wilson Prensiplerine uyulmuş imajı verilecek hem de emperyalist hedefler perdelenmiş olacaktı.

San Remo Konferansı kararları Sevr Antlaşması'nın zeminini oluştururken, Arap halkı için günümüze kadar devam edecek bir mücadelenin başlangıcı olacaktır. Türk halkı Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde verdiği mücadele ile Sevr'in ölü doğmuş bir antlaşma olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Ancak Ortadoğu toprakları için Birinci Dünya Savaşı'nda başlayıp San Remo Konferansı'nda bitmiş gibi görünen paylaşım tasarıları 21. yüzyılın ilk yarısında da devam etmektedir. Ortadoğu bölgesinde yaşanan siyasi, ekonomik ve askerî müdahaleler bunu doğrulamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

BOA., DH. EUM. AYŞ., 64/43.

Gazeteler

Alemdar, 21 Nisan 1920.

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1336.

İleri, 23 Nisan 1336.

İleri, 28 Nisan 1920.

New York Times, 26 April 1920, https://www.nytimes.com/search?query=archives

Vakit, 3 Kânunuevvel 1917.

Vakit, 23 Kânunuevvel 1917.

Vakit, 20 Nisan 1920.

Vakit, 28 Nisan 1920.

Vakit, 29 Nisan 1920.

Tetkik Eserler ve Makaleler

Adamof, E. E., **Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması**, çev. Hüseyin Rahmi, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2001.

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Timaş Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2015.

Armaoğlu, Fahir, "Amerika, Sevres Antlaşması ve Ermenistan Sınırları", **Belleten**, Ankara 1997, ss.133-147.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Adalet Matbaası, 6. Baskı, İzmir 1998.

Barr, James, **Kırmızı Çizgi**, çev. Ekin Can Gürsoy, Pegasus Yayınları, İstanbul 2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Baytok, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi, 3. Cilt, 2. Kısım**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1991.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 9, S 18, Yaz 2016, ss.33-44.

Bilsel, Cemil, "Dünya Savaş Buhranında Boğazlar", http://asosindex.com/cache/articles/dunya-baris-buhraninda-bogazlar-f417062.pdf.

Budak, Mustafa, **Misakımillî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014.

Çelik, Kemal, "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayınladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 2, S 3, Kış 2008, ss.103-124.

Dilek, Mehmet Sait, Küçük, Evren, "San Remo Konferansında İngiltere'nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume: 7/3, Ankara Summer 2012, ss.959-971.

Durmuş, Yılmaz, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyet'e Giden Yol**, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.

Dursun, Davut, **Ortadoğu Neresi**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Dursun, Davut, "Ortadoğu Üzerine Notlar", http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_ortadogu_siyaseti_uzerine_notlar.pdf.

Elibüyük, Mesut, "Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri ve Önemi", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C I, S 1, 2003, ss.129-156.

Erendil, Muzaffer, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Evans, Laurence, **Türkiye'nin Paylaşılması**, çev. Tevfik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Fraser, T. G., Mango, Andrew, Mcnamara, Robert, **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**, çev. Füsun Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış**, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.

Gencer, Fatih, "Hünkar İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları", **TAD**, C 34/S 58, 2015, ss.629-650, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2021/21050.pdf.

Gül, Muammer, "Modern Ortadoğu'nun Oluşumu", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C XII, S 1-2, 2016.

Goldschmıdt, Arthur JR., Davıdson, Lawrence, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, İstanbul 2011.

Gresh, Alain, Vidal, Dominique, **Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na**, çev. Hamdi Türe, Alan Yayınları, İstanbul 1991.

Hatipoğlu, Süleyman, "Millî Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013, Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss.195-212.

Hatipoğlu, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Helmreich, Paul C., **Sevr Entrikaları**, çev. Şerif Erol, Gençlik Yayınları, İstanbul 1996.

Kasalak, Kadir, "İngilizler'in Filistin Politikası ve Filistin Mandası", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 25, 2016/3, ss.65-78.

Kent, Marian, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1994.

Kılınçkaya, M. Derviş, **Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2008.

Kocabaş, Süleyman, **Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1999.

Kocabaş, Süleyman, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Vatan Yayınları, İstanbul 1994.

Levent Şahverdi Arşivi

Kocaoğlu, Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Köse, İsmail, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", **History Studies**, Volume 6, Issue 3, April 2014, ss.217-238.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitapevi, 2. Baskı, Ankara 1986.

Kurubaş, Erol, "Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere'nin Politikası", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, S 3, Isparta, Güz 1998, ss.199-212.

Küçük, Cevdet, "Sykes-Picot Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 38. Cilt, 2010.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, Ankara 1978.

Macmillan, Margaret, **Barış Yapanlar**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

Mansfield, Peter, **Ortadoğu Tarihi**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2012.

Mansfield, Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

Meyer, Karl E., Brysac, Shraeen B., **Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar**, çev. Emine Eminel, Akılçelen Yayınları, Ankara 2016.

Melek, Kemal, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

Olcay, Osman, **Sevres Antlaşması'na Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Levent Şahverdi Arşivi

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Özdem, Ali Gökçen, "Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C X, S 2, 2016, ss.1-40.

Öztürk, Mustafa, "Ortadoğu (Kavram, Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)", **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C I, S 1, Elazığ-Ocak 2003, ss.253-266.

Palmer, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Promat Basım ve Yayınları Sabah Kitapları, İstanbul 1992.

Pehlivaoğlu, A. Öner, **Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2005.

Polk, William R, **Irak'ı Anlamak**, çev. Nurettin El Hüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2007.

Rogan, Eugene, **Araplar Bir Halkın Tarihi**, çev. Cem Demirkıran, Pegasus Yayınları, İstanbul 2017.

Sakin, Serdar, Deveci, Can, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", **History Studies**, C 3, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss.281-293.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlk Çağ'dan 1918'e**, İmge Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2003.

Schneer, Jonathan, **Balfaour Deklarasyonu Arap İsrail Çatışmasının Kökenleri**, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Kırmızıkedi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015.

Shaw, J. Stanford, Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. Cilt, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2006.

Smith, Michael Llewellyn, **Anadolu Üzerindeki Göz**, çev. Halim İnal, Hür Yayınları, İstanbul 1978.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonyel, Salahi, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, **Yok Edilmek İstenen Millet**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 2001.

Sürmeli, Serpil, "San Remo ve Erzurum", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, C 4, S 2, Erzurum 2004, ss.97-124.

Şahin, İsmail, Şahin, Cemile, Şükür, İsmail, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", https://www.jasstudies.com/Makaleler/1500154802_18-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-%C4%B0smail-%C5%9EAH%C4%B0N.pdf.

Şahin, İsmail, Şahin, Cemile, Yüce, Samet, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 8, S 15, Ankara-Kış 2014.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. Cilt, 3. Baskı, İstanbul 1991.

Tolon, Ahmet Hurşit, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yapılan Taksim Antlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Tukin, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Matbaacılık Komandit Şti., İstanbul 1947.

Turan, Ömer, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Acar Matbaası, İstanbul 2003.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul 1995.

Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul 2009.

Ulusan, Şayan, "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye" , **ÇTTAD**, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009.

Umar, Ömer Osman, "İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918)", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu, Mardin, 28-29 Nisan 2016, Bildiriler**, haz. Orhan Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, ss.559-602.

Levent Şahverdi Arşivi

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Umar, Ömer Osman, **Türkiye-Suriye İlişkileri**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

Ünal, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, Berikan Yayınları, 2. Cilt, 2. Baskı, Ankara 2007.

Winstone, H. V. F., **Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askerî İstihbaratın Öyküsü**, çev. Fuat Davutoğlu, Risale Yayınları, İstanbul 1999.

Yılmaz, Durmuş, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyet'e Giden Yol**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001.

Yüce, Samet, **Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Getrude Bell**, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 23.07.2018
Makale Kabul Tarihi : 19.02.2020
DOI: 10.33419/aamd.732739

MUAMELEYİ TEHİR, EVRAKI TEKSİR: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE KIRTASİYECİLİKLE MÜCADELE TARTIŞMALARI (1920-1938)*

İSMAİL ÖZER**

ÖZ

Bürokrasi bütün devlet yönetimlerinde kullanılan bir idare tarzı olarak, uygulama safhasında kırtasiyecilik denen problemi ortaya çıkarmaktadır. Bürokrasi, Osmanlı Devleti'nin de önemli problemlerinden birisi olmuş ve bu hâliyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne miras kalmıştır. Osmanlı Devletinden devralınan geleneksel bürokrasinin millî egemenlik esasına dayalı yeni devlet ile uyumlu hâle gelmesini amaçlayan Mustafa Kemal Atatürk, bu amaçla bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Öncelikle Osmanlı bürokrasisi kısmen tasfiye edilmiş, yeni kurulan devletle sorunsuz işleyebilecek bürokrasi yaratılmaya çalışılmıştır.

TBMM hükûmeti, yeni bir bürokrasi anlayışı oluşturmamış, Osmanlı bürokrasi geleneğini devam ettirmiştir. Bu durum her ne kadar içinde bulunulan olağanüstü ortamın bir gereği olarak düşünülse bile, temellerinden bir tanesi de halkçılık ilkesi olan mecliste önemli tartışmalara sebep olmuştur. Milletvekilleri, devletle vatandaş arasındaki resmî yazışma ve işlemlerin yavaş seyrettiğinden hareketle hükûmetlere sert eleştirilerde bulunmuş, çözüm yolları önermişlerdir. Hükûmetler ise bürokrasinin devletin işleyişinde anahtar rol üstlendiği düşüncesi ile radikal önlemler almamışlardır. Bu tartışmalar zaman zaman azalmakla birlikte sürekli olarak devam etmiştir. Tartışmalar ve çözüm önerileri genelde aynı milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Türkiye'de kırtasiyecilikle mücadele çalışmaları ciddi mahiyette

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article

** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ordu/TÜRKİYE, iozer01@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5910-4216

Levent Şahverdi Arşivi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak 1960 yılında hız kazanmıştır. Çalışmamızda kırtasiyecilikle mücadelenin TBMM'nin kuruluşu ile birlikte başladığı, meclisin kırtasiyeciliği bitirmek için arzulu olmasına rağmen teknik altyapı ve uzman eksikliği ile birlikte konunun bütün devlet teşkilatlarını içine alacak şekilde incelenmemesi gibi sebeplerden dolayı başarılamadığı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Kırtasiyecilik, Mustafa Kemal Atatürk, TBMM, Merkeziyetçilik.

Levent Şahverdi Arşivi

EXCESSIVE BUREAUCRACY: DISCUSSIONS ON BUREAUCRACY IN TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY (1920-1938)

ABSTRACT

Bureaucracy leads to the problem of red tape business in practice as an administrative style used paper in all state administrations. The bureaucracy was one of the important problems of the Ottoman Empire and it was inherit to the Turkish Republic. Mustafa Kemal Atatürk planned that the outdated and traditional bureaucracy remaining from the Ottoman Empire should be structured with a new understanding based on legal foundations and in harmony with the newly established regime. Urgently the top brass of the Ottoman bureaucracy, which were still under the old regime, were liquidated and on the other hand, a renewal was made with different methods in order to create a class subject to the new regime. Members of TBMM (GNAT) offered extraordinary remedies to destroy bureaucracy but governments generally considered bureaucracy necessary for state affairs. Discussions and proposals for solutions were generally expressed by the same deputies. Turkey started to deal with this problem after the Second World War, which gained a momentum in the 1960s. This work shows that the struggle with stationery business started with foundation of TBMM. Although the Turkish Parliament was willing to end the problem, it was not able to achieve due to reasons such as lack of technical infrastructure and expertise and not examining all the state organizations with the desire to finish the stationery business.

Keywords: Bureaucracy, Red Tape, Mustafa Kemal Atatürk, TBMM, Centralization.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Piyasa fiyatıyla ölçülebilecek mahiyet taşımayan idari hizmetleri yapmak üzere başvurulan bilgi temeline dayalı denetim usulü olan bürokrasi kavramına değişik anlamlar yüklenmiştir[1]. Birinci anlamda tüm devlet ve örgüt personelini ifade ederken ikinci olarak yönetimi düzenleme anlamına gelmektedir. Üçüncü ve dilimizde en çok kullanılan anlamı ise kırtasiyecilik yani sorumluluk yüklenmemek, kendi sorumluluğunu başkalarına yüklemek, işleri formalitelere boğmak, yasaların engelleyici kuralları arasına sığınarak ilgisiz kalmak, işleri uzatarak dolambaçlı yollara sokmak manasına gelmektedir[2].

Makam sahiplerinin halkın hizmetkârı olmaktan çıkıp keyiflerinin istediğini yapan ve mesul tutulamayan konuma gelmeleri bürokrasinin kabahati değildir. Bu işin sorumluluğu hükûmetin vazife ve yetkilerini sınırsız şekilde genişleten ve kişisel serbestliği daraltan siyasal rejimlere aittir[3]. Bununla birlikte hükûmet tarafından emirlere ve kanunlara itaat memurlarda aranan ilk meziyetler olduğundan, memurlar ve amirler karşılarına çıkan meselelerin halkın yararına olsa bile nasıl sonuçlanacak olması ile değil kendilerinin sorumlu olmayacağı şekliyle bitirilmesine gayret ettiklerinden kırtasiyecilik denilen idari problem ister istemez ortaya çıkmaktadır[4].

Kırtasiyecilik bir olgunun objektif bir ölçütü olmaktan ziyade bireysel görüş ve düşünüşleri içermektedir. Bunun temel nedeni ise bireylerin kendi kırtasiyecilik kıstasları olmasıdır. Bir kişinin son derece önemli gördüğü bir işlem veya süreci bir başkası kırtasiyecilik olarak değerlendirebilmektedir[5]. Örneğin 1920 yılında Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey "bir layihanın nazarıdikkate alınıp alınmamasına karar veren" Layiha Encümenliğinin kırtasiyeciliğe yol açtığı için kaldırılmasını talep ettiğinde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey tetkik edilmeden encümenlere havale olunacak layihaların ilgili

---

1 Ludwig Von Mises, **Bürokrasi**, çev. Feridun Ergin, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947, s.44; Max Weber, **Bürokrasi ve Otorite**, çev. H. Bahadır Akın, Liberte Yayınevi, Ankara 2017, s.61.

2 Nuri Tortop, Eyüp G. İsbir, Burhan Aykaç, **Yönetim Bilimi**, Yargı Yay., Ankara 1999, s.205, 214.

3 Mises, **a.g.e.**, s.14-15.

4 Mises, **a.g.e.**, s.39.

5 Namık Kemal Öztürk, "Kamu Yönetiminde Kırtasiyecilikle Mücadele: Farklı Bir Bakış", **Amme İdaresi Dergisi**, C 35, S 4, Aralık 2002, s.43-44.

Levent Şahverdi Arşivi

encümenlerin iş yüklerini çok arttıracağını ifade ederek bunun kırtasiyecilik olmayıp yerinde bir uygulama olduğunu savunmuştur[6].

İdari Reform, kamu kuruluşlarının mevzuatında, görevlerin bölünüşünde, örgüt yapısında, personel sisteminde, kaynaklarında ve bunların kullanılış biçiminde, haberleşme ve halkla ilişkiler sisteminde mevcut aksaklıkları düzeltmek amacını güden kısa ve uzun vadeli, geçici ve sürekli nitelikteki düzenlemelerin tümünü kapsamaktadır[7]. Yönetim alanında karşılaşılan meselelerden birçoğunun dünyanın her tarafında birbirlerine benzer oluşları da kırtasiyeciliği dünyanın ortak problemi hâline getirmiş ve değişik ülkelerde farklı idari reform yolları denenmiştir[8]. İdareyi geliştirme, düzenleme fikirleri Türk kamu yönetimi için yeni değildir. Türk idarecileri Tanzimat Fermanı'ndan itibaren idari ıslahat fikrini bir slogan hâline getirmişler[9], Türk bürokrasisini Fransa'yı örnek alınarak şekillendirilmişlerdir[10]. Fransız İhtilali sonrası Fransa'da egemenlik kraldan zorla alınarak millete geçmiş ancak bu yalnızca kâğıt üzerinde gerçekleşmişti. Bürokrasi kamu yararına olacağı düşüncesiyle egemenliği kendi sorumluluk alanına almıştır[11].

Milletlerin geçmişleri ve uygulamaları bürokratik bir kültür olarak devam etmektedir[12]. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bürokratik sistemi ve bu sistemin toplumda oluşturduğu olumlu ve olumsuz tutum, davranış ve değerleri miras olarak almıştır[13]. Osmanlı Devleti'nin katı, halka uzak, merkeziyetçi ve bürokratik geleneği içerisinde kendi çıkarını

6 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On Dördüncü İçtima, 11.5.1336 Salı, s.269-270.

7 **İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler İdari Reform Danışma Kurulu Raporu**, TODAİE,1972, s.7.

8 Cemal Mıhçıoğlu, **İdari Reform Belçika Tecrübesi ve Türkiye İçin Alınacak Dersler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1963, s.134.

9 Kenan Sürgit, "Türkiye'de İdareyi Yeniden Düzenleme ve Geliştirme Çalışmaları", **Amme İdaresi Dergisi**, C 1, S 1, Haziran 1968, s.4.

10 Tülay Aydın, **Atatürk Döneminde Bürokrasi ve Modernleşme (1923-1938)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2014, s.21.

11 Metin Heper, "Atatürk ve Devlet Bürokrasisi", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s.131.

12 Mehmet Akif Terzi**, Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur**, Sistem Ofset, Ankara 2012, s.395.

13 Cahit Emre, "Türkiye'de Bürokratik İşlemlerin Basitleştirilmesi ya da Yazçizciliğin Azaltılması: Genel Bir Değerlendirme", **AÜSBF Dergisi**, C 46, S 3, Ankara 1991, s.219.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumun çıkarları gibi göstermeye yatkın bir elit grubu da barındırmıştır[14]. Osmanlı Devleti kamu yönetimi içerisinde kanayan bir yara olan kırtasiyecilik Mütareke Dönemi'nde hem İstanbul hükûmetlerinde hem de TBMM'nin hâkim olduğu yerlerde olanca hızıyla devam etmekteydi. Kırtasiyecilikle iç içe büyüyen ve "memleketi kırtasi usuller batırmıştır[15]" kanaatindeki mebuslar TBMM açıldıktan sonra mecliste yaptıkları konuşmalarda kırtasiyeciliği tanımlamak için birçok farklı isim kullanılmışlardır ki bunlardan bir kısmı şöyledir: "idare-i maslahat[16]", "merasimi kırtasiye[17]", "müziç ve bîlüzum kırtasiye[18]", "kırtasiye muamelâtı", "çekmececilik[19]", "sakim, müşevveş, mürekkep usul[20]", "teşrifatçılık[21]", "çark-ı hükûmet[22]", "yukarıya yazma illeti[23]", "muamelecilik", "gelgitçilik", "gitgelmiyecilik", "havalecilik", bekleticilik", "teksîr-i sevâd[24]", "tezebzüb-ü idare", "iş yapmamazlık[25]".

1920-1923 Arası Dönemde Kırtasiyecilik Algısı ve Kırtasiyecilikle Mücadele

I. Dönem TBMM (1920-1923) TBMM'ye katılan 378 milletvekili içerisinde asker ve sivil yöneticiler ağırlıklı olmak üzere 191 (yüzde 43.70) bürokrasi kökenli milletvekili seçilmiş ve bunlardan dokuz kişi çeşitli zaman dilimlerinde ve çeşitli bakanlıklarda bakan olarak görev yapmışlardır[26]. Kurtuluş savaşı süresince Mustafa Kemal Atatürk hayati ehemmiyete haiz görevlere kendilerine verilen görevleri etkin bir biçimde uygulayacağından emin olduğu

14 Cengiz Şavkılı, Tülay Aydın, "Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIX, Kasım 2013, S 87, s.83.

15 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz elli ikinci İçtima, 17.II.1337 Perşembe, s.386.

16 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş sekizinci İçtima, 4.X.1336 Pazartesi, s.540.

17 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Kırkıncı İnikat, 27.III.1930 Perşembe, s.80.

18 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz birinci İçtima, 22.XI.1336 Pazartesi, s.6.

19 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş beşinci İçtima, 27.XII.1339 Perşembe, s.520-523.

20 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz elli ikinci İçtima, 17.II.1337 Perşembe, s.386.

21 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dördüncü İçtima, 5.3.1340 Çarşamba, s.106.

22 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Kırk sekizinci İçtima, 5.2.1341 Perşembe, s.162.

23 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Kırk üçüncü İnikat, 29.IV.1933 Cumartesi, s.132.

24 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz dördüncü İçtima, 28.XI.1336 Pazar, s.97.

25 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz on dokuzuncu İçtima, 22.XII.1336 Çarşamba, s.496.

26 Cengiz Şavkılı, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.i, 19.

Levent Şahverdi Arşivi

girişimci ruhlu Türk Milliyetçilerinin atanması için üstün gayret sarf etmiştir[27]. Mustafa Kemal Atatürk daha o dönemlerde askeri ve sivil bürokrasiyi millî mücadele yanlısı olanlar ve olmayanlar şeklinde tasnif ederek İstanbul hükûmetinden haince hareketlere alet olmuş bulunan birtakım yüksek dereceli memurların yargılanması ve Millî Mücadele'ye hizmet ettikleri için görevden alınmış olanları görevlerine iade edilmesini istemiştir[28].

TBMM'nin açılmasını hazırlayan sürece baktığımızda Havza ve Amasya genelgeleri ile Erzurum ve Sivas kongreleri kırtasiyecilikten uzak doğrudan amaca yönelik pratik kararların alındığı toplantılar olmuştur[29]. TBMM'de bu temellere dayandığından Millî Mücadele'nin devam ettiği bu günlerde temel gaye Misakımillî'yi gerçekleştirebilmekti. Meclisin bu ana hedef dışında işlerle meşguliyeti bazı mebusların tepkisini çekmiştir. Maliye ve Adliye vekâletlerinde düzenlemeler yapılması gerekliliği üzerinden bir tartışma devam ederken söz alan Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey "Bugün vazife, ne teşkilât ve ne de tensikat yapmaktır. Esas vazifemiz, asayişi temin etmek, düşmanın taarruzunu defetmektir. Hâlbuki biz ondan çok uzak bulunuyoruz" diyerek bunun dışındaki meselelerin tali olduğunu ifade etmiştir[30].

I. İcra Vekilleri Heyeti (3.5.1920-24.1.1921)[31] programını 9.5.1920 tarihinde TBMM'de okuyan Maarif Vekili Dr. Rıza Nur, genel itibarı ile Misakımillî hedeflerini gerçekleştirmekten bahsederken kırtasiyecilik ile ilgili olarak sadece adli mercilerin kırtasiyecilik yüzünden karar vermekte gecikmelerinin adaleti zedelediğinden bahsetmiştir[32].

Her idari yapı mutlaka bürokratik temellere dayanır ancak aşırı merkeziyetçiliğin yarattığı bürokrasi yoğun evrak trafiği, karmaşa, yetkisizlik ve belirsizlik olarak karşımıza çıkar ve hizmetlerin gerçekleştirilmesinde esnekliği yok ederek üst makamları geniş ölçüde teferruata boğarak yöneticilerin görev-

---

27 Heper, a.g.m., s.129.

28 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, yay. haz. E. Semih Yalçın, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s.151.

29 Mustafa Turan, **Siyasi ve Hukuki Açıdan Millî Mücadele**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s.45-50.

30 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Kırk Sekizinci İçtima, 14.8.1336 Cumartesi, s.216.

31 "23 Nisan 1920-27 Ekim 1923 tarihleri arasında kurulan hükûmetler döneminde, Başbakanlık teşekkül etmemiştir. Bu dönemde kurulan hükûmetlere İcra Vekilleri Heyeti, vekiller heyetinin başkanına da İcra Vekilleri Heyeti Reisi denilmiştir." Bk. **Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004**, Ankara 2004, s.6.

32 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On üçüncü İçtima, 9.5.1336 Pazar, s.242.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini yerine getirmesine engel olur[33]. Bu açıdan merkezden yönetimde merkez ile işin yapılacağı yer arasında uzun yazışmalar yapılmasının halka hizmeti yavaşlattığı ve kırtasiyeciliği büyüttüğünü düşünen[34] Birinci Meclisteki mebuslar öncelikle merkeziyetçilik anlayışına son verilerek, "idari ve mali adem-i merkeziyetçilik[35]" uygulanması fikrini hararetle savunmuşlar[36] millet ve memleketi merkeziyetçiliğin yok ettiğini belirtmişlerdir[37]. Başta Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey olmak üzere mebuslar "ademimerkeziyet demek; her mahallin kendisine mahsus nizamları, kanunları, talimatları bulunmak demektir[38]", "ademimerkeziyet; bizim memleketimize en lazım ve en nafi, en keskin bir dermandır[39]" fikrinde idiler.

TBMM'nin açılışını izleyen kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin nazırlık teşkilatının örnek alınarak Ankara'da on bir vekâletten oluşan bir hükûmetin kurulmuş olması[40] dolayısı ile şeklen Osmanlı hükûmetlerine benzeyen TBMM hükûmeti bürokratik zihniyet olarak da benzemekle suçlanmıştır. Çorum Mebusu Fuat Bey I. İcra Vekilleri Heyetinin gittikçe Osmanlı hükûmetlerine benzediğini, gün geçtikçe artan kırtasiyeciliğin halkı boğduğunu ifade etmiştir[41]. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey mali konular ile ilgili bir tartışma esnasında "Bir taraftan halk hükûmeti yapmak istiyoruz diğer taraftan da halkın mesahilini iştigal için olanca kuvvetimizle muamele-i kırtasiyeyi çoğaltmakta ve pürüzleri arttırmakla meşgul oluyoruz[42]" diyerek mebusları

---

33 Orhan Gökçe, Ali Şahin, "21.Yüzyılda Türk Bürokrasisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 3, Konya 2002, s.11.

34 İsmet Giritli, **Türkiye'nin İdari Yapısı**, Der Yay., İstanbul 1998, s.6.

35 Ademimerkeziyet, 'adem' yokluk ve 'merkeziyet' bir merkezde toplanma sözcüklerinden oluşturulmuş Farsça bir terkiptir. Türkçeye 'merkezden bağımsızlık' şeklinde aktarılabilecek bu teknik terim Türkiye'de, karar ve icra yetkisinin mahalli otoritelere bırakılması anlamında kullanılmaktadır. Bk. Yavuz Abadan, "Siyasi Teori Açısından Türkiye'de Ademi Merkeziyet Problemi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 20, S 4, Ankara 1965, s.32.

36 Gökçe, Şahin, a.g.m., s.20.

37 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On Dokuzuncu İçtima, 22.V.1336 Cumartesi, s.10.

38 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz yirmi yedinci İçtima, 1.I.1337 Cumartesi, s.117.

39 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz on dokuzuncu içtima, 22.XII.1336 Çarşamba, s.485.

40 Filiz Demirci Güler, "Türk Kamu Yönetiminin Evrimi (I), **Amme İdaresi Dergisi**, C 36, S 1, Mart 2003, s.2-3.

41 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Altmış ikinci İçtima, 9.IX.1336, s.62.

42 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz üçüncü içtima, 27.XI.1336, s.70.

Levent Şahverdi Arşivi

halkı korumaya çağırırken bir başka konuşmasında ise "Köylü Ahmet Ağa, elindeki dilekçeyi valiye, kaymakama bizzat vermeyi başaramıyor. Daha merdivenlerden odacı tarafından kovuluyor. Efendiler Hükûmet-i Milliyenin ilk zamanlarında her şey ne kadar sade idi. Fakat gitgide teşkilatı büyüttük umman hâline getirdik ve bu umman herkesten önce halkı boğdu"[43] tespitinde bulunmuştur.

11.5.1920 tarihli oturumda Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey içinde bulunulan durumdan ötürü kıymetli olan vaktin kırtasiyecilikle boşa geçirilmemesini isteyerek[44] Dâhiliye Encümenliğini kırtasiyecilik ve havalecilik yapmakla itham etmiş[45] bundan vazgeçilmedikçe kırtasiyeciliğin yok edilemeyeceğini söylemiştir[46]. Bu tartışmalar esnasında "idare-i hususiye-i vilâyata ait ve idare-i hususiye-i vilâyat müdürlerinin tayinine mütedair olan yüz ikinci maddesi" kırtasiyeciliğe sebep olduğu gerekçesi ile kaldırılmış böylece il özel idare müdürlerinin Maliye Vekâletince değil valiler tarafından seçilmesinin önü açılmıştır[47].

Kırtasiyecilik ile mücadele konusunda meclisteki en ateşli mebuslardan olan Tunalı Hilmi Bey kırtasiyeciliği en büyük düşman olarak görerek bununla savaşılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: "Babıali'nin köhne ve mühlik "kırtasiyecilik" usulleri Büyük Millet Meclisi hükûmetine de hâliyle intikal ve tamamıyla sirayet etmiştir[48]. Bu memleketin en büyük düşmanı, en mühlik mikrobu bizim Babıali usulünün bir asırdan beri kırtasiyecilik, muamelecilik, gelgitçilik, gitgelmiyecilik olan usuldür. Şu dakika siz arkadaşları bu en mühlik düşmana karşı bir cihat bayrağı altına toplanmaya davet etmiş olacağım[49]."

Türkiye'de kamu yönetiminin temel ilkeleri ve örgütlenme biçimi, büyük ölçüde Fransız kamu yönetimi örnek alınarak belirlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren yoğunlaşan Fransız etkisi, devletin merkez ve taşra örgütlenmesi ile yerel yönetimlerin kuruluşunu büyük ölçüde etkilemiştir[50].

---

43 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On sekizinci İçtima, 1.4.1338, s.448.

44 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On Dördüncü İçtima, 11.5.1336 Salı, s.269-270.

45 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş üçüncü İçtima, 26.IX.1336 Pazar, s.356.

46 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz dördüncü içtima, 28.XI.1336 Pazar, s.6.

47 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz dördüncü içtima, 28.XI.1336 Pazar, s.96.

48 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz on yedinci içtima, 20.XII.1336 Pazartesi, s.97.

49 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz on yedinci İçtima, 20.XII.1336 Pazartesi, s.446.

50 Oktay Uygun, "Yerel Yönetim Reformu için Anayasal İlkeler", **Strategic Public Management Journal**, Issue No: 2, December 2015, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu noktadan hareketle Tunalı Hilmi Bey, kırtasiyeciliğin merkezi sistemini örnek aldığımız Fransa'dan sirayet ettiğini ifade ederek "Biz Fransızların mukallidi olmuşuzdur. Ondan kendimizi kurtarmalı ve sıyırmalıyız" demiştir[51]. Kırtasiyeciliğe karşı meclisin hassas tutumu kanun tekliflerine de yansımış; muamelâtı ittihamiyenin ilgası hakkındaki kanun layihası görüşmeleri sırasında Adliye Encümenliği tarafından meclise sunulan mazbatada "kırtasiyecilik ve merasimi kanuniyeye riayet gibi beyhude ve zait olan muamelat"ın düzeltilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir[52].

Mecliste resmî dairelerde vatandaşın işlerinin yavaş yapıldığı konusu gündeme gelince Karesi Mebusu Hasan Basri Bey memurlara geceleri de çalışma mecburiyeti getirilse bile halka gerektiği şekilde hizmet verilemeyeceğini söyleyerek[53] "Hükûmetle işi olan vatandaşlar bugün işkence altındadır. Hükûmet bir işkence mahali olmuştur. Halkın işlerini geç yapmak için olanca kuvvetimizle kırtasiyeyi çoğaltıyoruz[54]" tespitinde bulunmuştur. Mecliste kırtasiyeciliğe karşı oluşan bu hava basın tarafından da takip edilmekte kırtasiyeciliği önleyici tedbirler bir müjde şeklinde verilmekteydi: "Bütün hükûmet dairelerinde yeniliğe doğru hareket var. Bunların en bariz misalleri yeni idare makinesinin mümkün olduğu kadar kırtasiyecilikten uzak bulunmasıdır. İstanbul'da bir nezaret, yüzlerce memurla idare edilirken burada aynı idare daha az memurla idare edilebilmektedir. Maarif Vekâletinin yeni kadrosu vekil ve odacısı da dâhil olduğu hâlde yirmi kişidir[55]."

Kırtasiyecilikle mücadele öneri ve tartışmaları içerisinde 20.01.1921 tarihinde kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu önemli bir yer teşkil etmektedir. Teşkilatı Esasiye Kanununun on ikinci maddesinde "Vilâyet mahallî umurunda manevi şahsiyeti ve tam muhtariyeti haizdir" denilerek işlerin tanzim ve idaresinin vilayet halkınca seçilecek olan vilayet şuralarının salahiyeti dâhiline bırakılması Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'e göre "idari ademimerkeziyet[56]" şeklinde; Konya Mebusu Musa Kazım Efendi'ye göre ise "adem-i merkeziyete doğru atılan bir adım" olarak yorumlanırken[57] Karesi Mebusu

---

51 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz otuz sekizinci İçtima, 26.I.1337 Çarşamba, s.384.

52 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş beşinci İçtima, 29.IX.1336 Çarşamba, s.424.

53 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz birinci İçtima, 22.XI.1336 Pazartesi, s.6.

54 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz üçüncü İçtima, 27.XI.1336 Cumartesi, s.70.

55 "Maarifte Teşkilat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Haziran 1336.

56 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz kırk yedinci İçtima, 8.II.1337 Salı, s.132.

57 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz on dördüncü İçtima, 14.XII.1336 Salı, s.368.

Levent Şahverdi Arşivi

Vehbi Bey Teşkilatı Esasiye Kanununun ademimerkeziyetten ziyade "Tevsii Mezuniyet[58]" olduğunu söyleyerek verilen yetkilerin azlığından hareketle şu eleştiride bulunmuştur: "Bir zencinin adını Mercan koymak gibidir. Adına muhtariyet demişsin, fakat verdiğin hak meydandadır[59]."

Teşkilatı Esasiye Kanunu yerinden yönetim ilkesine ağırlık vermiş ancak anayasanın öngördüğü il ve bucak şuraları hiçbir zaman toplanamadığı için söz konusu anayasal hükümler uygulanamamıştır. Teşkilatı Esasiye yaklaşık üç yıl yürürlükte kalmış ve 1924'te yerini yenisine bırakmıştır. Bu kısa süre içinde de Millî Mücadele'nin yürütülmesi ile meşgul olunduğundan anayasanın yerel yönetimler için getirdiği hükümler hayata geçirilememiştir[60]. Böylece yerel yönetimlere ait olması gereken birçok yetki merkezde toplanmıştır. Bu durum kamu bürokrasisinin giderek büyümesine yol açarak hantallaşan bürokrasiyi yavaş işleyen masraflı bir kurum hâline getirmiştir[61].

Teşkilatı Esasiye Kanunu ile ademimerkeziyet yolunda önemli bir adım atıldığı düşüncesinde olan mebuslar bürokraside göreceli bir azalma beklerken çoğalan bir kırtasiyecilik görünce mecliste şikayetlerini dile getirerek "kavliyattan ziyade fiiliyatta" mücadele istemişlerdir[62]. Tunalı Hilmi Bey "Anadolu'nun göbeğinde kurulan hükûmette cari olacak usul, basit usullerdir, kırtasi usuller değildir. Kırtasi usuller memleketimizi batırmıştır. Millete yapılacak en büyük hizmet kırtasiyeciliği azaltmak olacaktır[63]" demiştir. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey muhtelif vekâletlere ait senelik kırtasiye tahsisatının artmasından hareketle beş yüz bin liralık kırtasiyeci hükûmet, bir idare makinesi tesis ettik şeklinde eleştiride bulununca[64] I. İcra Vekilleri Heyeti adına konuşan Maliye Vekili Ferid Bey kırtasiyeciliğin ortadan kalkması için memlekette muntazam teşkilatın getirilmesini şart koşmuş, intizam sağlandığı zaman kırtasiyeciliğin kalkmayacağını ancak azalacağını belirtmiştir[65].

---

58 "Tevsii mezuniyet devair-i merkeziye kudreti karar ve icrasından (merkezi yönetimin karar ve yürütme gücünden) bir kısmını maiyet memurlarına tevdi eylemektir." Bk. Birgül A. Güler, "İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetsel Liberalizasyon Kamu Yönetimi Temel Kanunu", **Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye'den Perspektifler**, AÜSBF, Ankara 2003, s.18.

59 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz on dokuzuncu içtima, 22.XII.1336 Çarşamba, s.490.

60 Uygun, a.g.m., s.7.

61 Gökçe, Şahin, a.g.m., s.11.

62 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On sekizinci İçtima, 1.4.1338, s.448.

63 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz elli ikinci İçtima, 17.II.1337 Perşembe, s.386.

64 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz otuz sekizinci İçtima, 26.I.1337 Çarşamba, s.386.

65 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz otuz sekizinci İçtima, 26.I.1337 Çarşamba, s.394.

Levent Şahverdi Arşivi

Kırtasiyeciliğin azaltılması ve Türk Milleti'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek esneklikle bir idare şeklinin uygulanması fikri Ankara'da çokça taraftara sahip olmasına rağmen uygulama safhasında Osmanlı bürokrasisinden bir farklılık yaratılamamış olması bir başka ifadeyle Misakımillî'yi gerçekleştirmek için mücadele edilen Osmanlı hükûmetleri ile özdeşleşmiş olan kırtasiyeci yönetim anlayışının Ankara'ya hâkim olması Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle eleştirilmiştir: "Hangi daireye girdim ise Babıali'nin boğucu, kesif havasını buldum! yine aynı masalar, aynı kâğıt yığınları… Babıali ruhunun bizi burada mağlup etmiş olduğunu teessür ve tevellümle gördüm! Bu millet ve devlet kâğıt yığınları, havaleler, kırtasiye içinde boğulup gidiyor… Babıali, ananeci, fertçi, hâkimiyet-i milliyeyi inkâr eden bir makam olduğu hâlde biz inkılapçı, halkçı ve hâkimiyet-i milliyeyi her şeyin üstünde görenleriz. Nasıl olur da bu kadar yekdiğerine zıt, muhalif, yekdiğerinden mahiyet, istikamet, hedef itibarıyla ayrılmış olan kaynaklardan birisinin ve hem de en zayıfının ruhu diğeri üzerine tahakküm eder! Merkez ve taşradaki memurlar kendilerinin ahali üzerinde firavun değil kullukçu adam oldukları zihniyetiyle müşebbi olmadıkça Ankara'da kurulan esaslar semerelerini veremezler! Büyük Millet Meclisi ile merkezi hükûmetinin en birinci vazifesi işte budur[66].

1922 yılında Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'in 1920 yılındaki teklifini tekrar gündeme getirerek Layiha Encümeninin kırtasiyecilikten başka bir işe yaramadığı için lağvını teklif ederken[67] Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi Bey de kırtasiyeciliği azaltabilmek amacıyla telefonun devlet dairelerinde daha etkin şekilde kullanılmasını önermiştir[68]. Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Bey ise Nahiyeler Kanununun ikmal edilmesi gerektiğini ve nahiyelerden toplanan vergilerin buralarda harcanabilmesine imkân verilmesini talep etmekteydi. Bütün işler nahiyelerde görülmeye başlanınca liva ve kazalara da gerek kalmayacağını düşünen Mehmed Şükrü Bey bu düşüncesinin amacını şu şekilde açıklamıştır: "Milyonları yutan, bugünkü bürokrasi üzerine bina edilmiş olan teşkilatların yıkılması lazımdır çünkü bu kırtasiyecilikten ibarettir[69]".

---

66 **Hâkimiyet-i Milliye**, "Cephe Arkasında", 21 Şubat 1338; **Hâkimiyet-i Milliye**, "Cephe Arkasında", 24 Şubat 1338.

67 **TBMM Zabıt Ceridesi**, İkinci İçtima, 2.3.1338 Pazartesi, s.45.

68 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Elli ikinci İçtima, 11.6.1338 Pazar, s.365.

69 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Yüz kırk dördüncü İçtima, 23.11.1338 Perşembe, s.51.

Levent Şahverdi Arşivi

1923-1938 Arası Dönemde Kırtasiyecilik Algısı ve Kırtasiyecilikle Mücadele

Son toplantısını 16.04.1923'te yapan Birinci Meclis[70] yapılan seçim sonrasında 11.08.1923'te açılarak çalışmaya başlamıştır[71]. II. Dönem TBMM'de (1923-1927) yer alan 333 milletvekili içerisinde "sivil-asker" bürokratların yüzde 60'a yakın bir oranda temsil edildikleri görülmektedir. II. Meclis için yapılan milletvekili seçiminde etkili olan Mustafa Kemal Atatürk, III. Dönem TBMM (1927-1931) için yapılan 1927 tarihli seçimde de adayları kendisi tespit etmiştir. Böylece meclise inkılapların ruhunu benimseyen milletvekillerin girmesi temin edilmiştir. III. Meclis'te görev yapan milletvekilinden 189'u (yüzde 57.32) memur ve asker kökenlilerden oluşmuştur. IV. Dönem TBMM'de (1931-1935) yer alan 348 milletvekilinden 161'i (yüzde 46.26) asker ve memur kökenlilerden oluşmaktaydı. V. Dönem TBMM (1935-1939)'de ise 444 milletvekilinden 215'i (yüzde 48.72) bürokrasi kökenli milletvekillerinden meydana gelmiştir[72].

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni yönetim düzeni, Osmanlı Devleti'nden devralınan düzende o günün koşullarına uymak için zorunlu görülen değişiklikler sonucunda ortaya çıkmıştır[73]. Mustafa Kemal Atatürk, mevcut durumun değiştirilmesi ve toplumsal dönüşümün sağlanması adına etkili ve yenilenmiş bir kadroya olan ihtiyaç duymaktaydı. Bu amaçla Osmanlı'dan kalan gelenekçi, yetersiz[74], kutsal güçler taşıyan hükümdarın varlığına bağlı ve uzantısı olarak kabul ettiği bürokrat kadroların tasfiyesi için bir dizi düzenlemeye gitmiştir. Bu yöntem daha önce Jön Türkler ve İttihatçılar tarafından da denenmiş ve kısmen başarılı olmuş bir uygulama idi[75]. O, bir beyanında "Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, pekâlâ bilirsiniz ki eski Babıali hükûmeti değildir, eski Osmanlı Devleti değildir. Onlar artık tarihe karışmıştır[76]" diyerek yeni bir bürokrasi anlayışının ilk işaretlerini vermiştir.

---

70 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi altıncı İçtima, 16.4.1339 Pazartesi, s.197.

71 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Birinci İçtima, 11.8.1339 Cumartesi, s.1.

72 Şavkılı, **a.g.e.**, s.i-ii.

73 Kenan Sürgit**, Türkiye'de İdari Reform**, TODAİE, Ankara 1972, s.1.

74 Aydın, **a.g.e.**, s.27.

75 Heper, a.g.m., s.129.

76 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, yay. haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.459.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk Osmanlı Devlet yapısından gelen patrimonyal bürokrasi anlayışından modern bürokrasiye geçiş yönünde çalışmalar yapmıştır. Bunun için ilk olarak rejimle uyumlu yeni bir bürokratik kadronun tesisinin sağlanması amaçlanmış, kural ve yasa odaklı yeni bir sistem oluşturulmuştur. Bürokrasinin kuruluş sürecinde memurlardan reformcu görüşü savunanlardan kurulu yeni bir bürokrasi yaratmak amacıyla yeni memurların yapılacak denetim sonrası seçimle iş başına getirileceği ifade edilmiştir[77].

Mustafa Kemal Atatürk, sivil toplumu rahatsız etmeden ve ürkütmeden genel menfaatlerinin takipçisi koruyucu bir bürokrasi modelini tercih etmiş gözükmekteydi. Hegel'in görüşleri ile örtüşen bu yönteme Mustafa Kemal Atatürk'ün getirdiği yenilik mutlak yetkili sınıfı kabullenmemesi olmuştur. Ona göre Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti yönetimin dayanağı idi. Bunu bir makinaya benzeterek bürokrasiyi devlet makinasının işlemesi için alt bölüm olarak düşünmüştür. Yeni Türk bürokrasisi kişisel olmayan bir organizasyon olmalı, kesin hiyerarşik bir temele dayanmalı ve kadrolar yasalara uygun hareket eden, eğitimle yönlendirilen devlet memurlarından oluşmalıdır[78].

Mustafa Kemal Atatürk "8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke hâlinde tespit ettim, İkinci Büyük Millet Meclisinin seçimi sırasında yayınlayarak ilan ettiğim bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur[79]" şeklinde Nutuk'unda ifade ettiği gibi bir seçim beyannamesi neşretmiştir. 9 Umde olarak da bilinen bu beyanname Halk Fırkasının ilk programı olarak da kabul edilmektedir. Bu beyannamenin sekizinci umdesinde "Halkın devletle olan işlerinin süratle sonuçlandırılması, faal, muktedir, doğruluktan şaşmayan memurlar silsilesinin tam bir düzenle, yöntemlere ve yasalara uygun olarak iş görmesine bağlı olduğundan memur sınıfı, bu anlayışla tamamlanacak ve bütün devlet daireleri aralıksız denetim ve gözetime tabi olacaktır[80]" şeklinde bundan sonraki vatandaş-devlet işlerinin gideceği istikamet özetlenmiştir.

1923 yılından sonraki süreçte hükûmetlerin temel eğiliminin merkezileşme ve merkezin yetkilerini güçlendirme olduğu söylenebilir[81]. Hükûmetler

---

77 Aydın, **a.g.e.**, s.27.

78 Heper, a.g.m., s.131.

79 Atatürk**, a.g.e.**, s.511.

80 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.517.

81 Recep Aydın, "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928**, **Cilt II**, editör Nuray Ertürk Keskin, Ankara 2012, s.1396-1398.

Levent Şahverdi Arşivi

modernleşmeyi temel esas olarak aldıklarından merkezde biçimlendirilen politikalarının çevreyi de kapsayacak eşit koşullarda uygulanması gerekiyordu. Çevrede giderek artan sayıda merkez temsilcilerinin yani bürokratların yer alması ve bu bürokratların ne yapacakları hakkında merkezden aldıkları emirlere giderek daha çok bağlı kalmalarına ve kırtasiyeciliğe sebep olmaktaydı. Merkez seçkinleri çevreyi ilkel, dar görüşlü, milliyetçiliğe ve modernleşmeye karşı olarak algılama eğilimine girdiklerinde ise merkeziyetçi yapı daha da güçlenir[82].

Bu dönemde devlet işlerinde kırtasiyecilik yapıldığı mebuslar tarafından dile getirilmeye devam edilmiş; vekiller de kırtasiyecilik yapıldığını kabul ederek kırtasiyeciliğe yol açan uygulamaları kendilerinin dışındaki sebeplerle izah etme yolunu seçmişlerdir. Maliye Vekâleti kırtasiyecilik yapmakla suçlanınca V. İcra Vekilleri Heyeti (14.08.1923-27.10.1923) Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, "Bir havalenin tanzimi ve mahalline tebliği için miktarı bir milyon da olsa, yüz lira da olsa aynı muameleye tâbidir. Binaenaleyh muamelâtı kırtasiyeyi ihdas eden; bütçenin vakit ve zamanı ile tasdik edilmemesinden mütevellit neticedir[83]" diyerek bütçe üzerinde yapılan değişikliklere dayalı olarak aynı işi bazen on defa tekrar etmek zorunda kaldıklarını bunun da kırtasiyeciliğe sebep olduğunu belirmiştir[84].

Kırtasiyecilik yüzünden devletin millete hizmet edemediğini sık sık dile getirerek memleketin imarsızlığı dâhil bütün olumsuzlukları kırtasiyeciliğe bağlayan Lazistan Mebusu Osman Bey şu örneği vermiştir: "Mühendisi inşaata göndeririz. Arkasından maliyeden havale bekler para alacak. Bir kırtasiye muamelesidir gider. Mühendis beri tarafta para alamaz, ameleye para veremez, müteahhit bulursa üç dört ay sonra onu protesto eder. Hülasa bu vaziyet karşısında kalınca ne yapabilirler?"[85]. Antalya Mebusu Rasih Bey de Nafia Vekâletinin kırtasiyecilik ve memurin tahsisatı ile meşgul olmaktan görevlerinin hiçbirisini yapamadığını belirtmiştir[86]. Bayezid Mebusu Şefik Bey de vatanın tedaviye muhtaç olduğunu ve artık kırtasiyecilikten bıkıp usandıklarını ifade etmiştir[87].

---

82 İlter Turan, "Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim ", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s.137.

83 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz doksan birinci İçtima, 12.2.1339 Pazartesi, s.292.

84 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi beşinci İçtima, 25.9.1339 Salı, s.259.

85 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirminci İçtima, 8.4.1339 Pazar, s.493.

86 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi birinci İçtima, 19.9.1339 Çarşamba, s.201.

87 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yüz dokuzuncu İçtima, 23.2.1340 Cumartesi, s.252.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşrifatçılığın kırtasiyeciliğe yol açtığını düşünen Tunalı Hilmi Bey[88] "Ta küçüklükten içinde yetişmiş bulunduğum bir şey, bilhassa en ziyade kindar bulunduğum bir nokta" diyerek kırtasiyeciliğin yok edilmesini hedef göstermiştir[89]. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey de çıkartılan kanunların kırtasiyecilik yüzünden uygulanamadığını ifade ederek şu tespitte bulunmuştur[90]: "Teşkilatı idaremizin bugünkü şekli hiç de iyi değildir. İdare makinesinden iş çıkmıyor[91]."

Mebuslar kimi zaman da meclis içerisinde bile kırtasiyecilik yapılmasından şikâyet etmişlerdir. Elaziz Mebusu Hüseyin Bey, Elaziz Numune Mektebi hakkında Maarif Vekâletine bir ruzname vermiş, mecliste bu ruzname hakkında konuşulduğu sırada Hüseyin Bey oturumda olmadığından başka bir zamana erteleme kararı alan Meclis Başkanı, tam bu esnada Hüseyin Bey oturuma katılmasına rağmen ruznameyi işleme sokmamış ve daha sonra tekrar sunulmasını istemiştir. Bunun üzerine itiraz eden Saruhan Mebusu Reşad Bey, "Meclis bu muameleye devam ettikçe devairi saire hiçbir vakit kırtasiyecilikten vazgeçemez, kurtulamaz. Efendim rica ederim, arası daha iki dakika geçmedi" itirazı üzerine Meclis Başkanı, "Efendim burada her şey bir usul ve intizam dairesinde olur" cevabını vermiştir[92]. Kastamonu Valisi Hüseyin Fatin Bey'den gelen Meclisin çalışmalarının muvaffakiyetli geçmesini dileyen telgrafın mecliste okunması üzerine Meclis Başkanı ve Karesi Mebusu Kazım Paşa başkanlık divanının münasip bir cevap yazmasını isteyince buna itiraz eden Siverek Mebusu Kadri Bey, "Reis Paşa Hazretleri, lüzum yoktur! Biz kırtasiyecilikten kurtulmak isterken böyle şeyler oluyor. Yazılmasına gerek yoktur" itirazında bulunca Kazım Paşa teamüldür diyerek yazılmasını istemiş ve meclisçe de muvafık görülmüştür[93].

Mecliste tartışmalar devam etmekle birlikte kırtasiyecilikle mücadele için ilk ciddi adımı atan isimlerden bir tanesi olan Lazistan Mebusu Ekrem Bey, "devairde kırtasiye muamelâtının tenkisi ve ıslahı için her vekâlette bir komisyon teşkili (4/414)" adlı takririni Meclis Başkanlığına 19.9.1923 tarihinde sunmuştur[94].

---

88 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dördüncü İçtima, 5.3.1340 Çarşamba, s.106.

89 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş beşinci İçtima, 27.XII.1339 Perşembe, s.522.

90 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Doksanıncı İçtima, 26.I.1340 Cumartesi, s.374.

91 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi altıncı İçtima, 26.9.1339 Çarşamba, s.259.

92 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi ikinci İçtima, 20.9.1339 Perşembe, s.219.

93 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On dokuzuncu İçtima, 10.12.1340 Çarşamba, s.44.

94 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi ikinci İçtima, 20.9.1339 Perşembe, s.219.

Levent Şahverdi Arşivi

"Dairelerde evrak muamelâtı tamamıyla bozuktur. Evrak takip edildiği hâlde bile haftalarca, aylarca teehhür ediyor. Hele evrakın sahibi uzakta ise -ki payitahtın Ankara olması sebebiyle ekseriyet bu vaziyettedir- evrakın neticesinden sormuş olduğu müteaddit suallere rağmen hiç cevap alamıyor. Bu sebepten halk tanıdıkları mebusları vasıta kılmaya mecbur oluyor. Mebuslar mühim meşguliyetleri içinde halkın bu mütalâatını takip ve onlara cevap vermek mecburiyetinde kalıyorlar. Mümkün olmayan hususata dahi halk, neticei istidasından kendisini ikna edici seri bir cevap alırsa müteselli ve memnun kalır. Halkı üzen, müracaatında hiçbir cevap alamaması ve muamelesi tabiî olan işlerinin beyhude yere sürüncemede kalmasıdır. İdare makinasının bu bozukluğuna sebep memur azlığı değildir. Memurların daha çok olduğu bir zamanda bu, yine böyle idi. Asıl sebebi; Memurların salahiyeti dâhilinde olan şeyler hakkında istizanda bulunmaları, sual sormaları, muntazam çalışmamaları, ihmalleri.

Çare 1— Her vekâlette evrak muamelesinin esaslı surette tenkis ve ıslahı için acilen muvakkat bir komisyon teşkili ve komisyon tarafından evrak muamelesinin tenkisi ve mucip hususatın talimatname hâlinde tespiti. Ezcümle bu talimatnamede salahiyeti dâhilinde olan mesaili istizan edenlere -ki bu hususta muhasebe memurları ifrata varırlar- şiddetli ceza tayini.

Çare 2— Her dairede o dairenin şubelerinden alınacak muakkip ve faal, bitaraf hareket eder bir memurum ilavesiyle bir müracaat ve Takibi Şikâyet Kalemi Riyaseti. Bu kalem, halkın işlerini, müracaatını, şikâyetini, onun hukukunu himaye edecek şekilde, bitarafane takip, intaç ile ashabı müracaata muayyen müddet zarfında neticeyi işar ile muvazzaftır. Bizzat işlerini takip etmek isteyenler bu kaleme müracaatta serbesttirler. Fakat kalem o suretle teshilât ve kolaylıklar ibraz etmeli ki, yalnız uzakta bulunanlar değil, işini takip için payitahta gelenler dahi bu kaleme müracaat etsinler. Müracaat kalemleri doğrudan doğruya Heyeti Vekile Riyasetine merbut olmalıdır. Bu kalemlerin vazaifi, salahiyeti, ashabı müracaatın şekil ve sureti müracaatları, cevap için müddet ilâh... Hususât için evrak muamelesinin tenkisine memur Muvakkat Komisyon tarafından talimatname tanzimi[95]."

[95] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş beşinci İçtima, 27.XII.1339 Perşembe, s.520-521.

Levent Şahverdi Arşivi

Takririn meclis gündemine alınmasının gecikmesi üzerine harekete geçen Lazistan Mebusu Ekrem, Siirt Mebusu Mahmud, Kırşehir Mebusu Ali Rıza, Tokat Mebusu Mustafa, Bolu Mebusu Şükrü, Erzurum Mebusu Raif, Karesi Mebusu Haydar Adil, Van Mebusu Hakkı, Karahisar Mebusu Ali, Çankırı Mebusu Ziya, Amasya Mebusu Esad, İstanbul Mebusu Ali Rıza, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı, Kozan Mebusu Ahmed Fuat, Dersim Mebusu Mehmed Vehbi, Konya Mebusu Feridun Fikri, Eskişehir Mebusu Mustafa Feyzi, Sivas Mebusları Mehmed Arif ve Mehmed Rıfat'ın da imzaları ile kırtasiye muamelâtının tahfifi hakkında ruznamenin 15. numarasında mukayyet takririn "menafii umumiyeye taallûkundan dolayı" bir an evvel müzakere edilmesini teklif etmişlerse de yapılan oylamada meclisçe kabul edilmemiştir[96].

27.12.1923 tarihinde gündeme alınan Lazistan Mebusu Ekrem Bey'e ait takrir hakkında konuşan Meclis Başkan Vekili Sabri Bey takririn encümene gitmeden meclis tarafından karar verilmesinin usule aykırı olacağını ifade etmiştir. Karesi Mebusu Vehbi Bey ile Ergani Mebusu Kâzım Bey kırtasiye muamelatını kısaltmanın devlet teşkilatını tadil etmek anlamına geleceğinden meselenin Heyeti Vekile Riyasetine havale edilmesi gerektiği görüşünde beyanda bulunurken Zonguldak Mebusu Halil Bey muhtelit encümen teşkil edilerek takririn orada görüşülmesinin uygun olacağını söylemiştir. Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey usul yönünden eksiklikleri olmakla birlikte takririn Heyet-i Vekileye gönderilmesinin de doğru olmayacağını zira bazı vekâletlerin "çekmeceye" ifadesini sıkça kullanmasından da hareketle "ihdas edilen çekmecenin dibi kâ'rı deryaya kadar gidiyor" diyerek takririn maliye, dâhiliye ve adliye encümenlerinden birer heyet teşekkül ettirilerek kanun layihası olarak meclise getirilmesini talep etmiştir. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey kendisinin de dört sene evvel kırtasiyecilik meselesi ile alakalı on altı maddelik bir takrir verdiğini[97] söyleyerek o dönemde kırtasiyeciliğin

96 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Elli ikinci İçtima, 12.XI.1339 Pazartesi, s.348.

97 Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey 26.I.1337 tarihli yüz otuz sekizinci içtima sırasında teşkilata müteallik eden on beş maddelik bir takrir verdiğinden bahsetmektedir. Ne yazık ki kendi önerisi ile mecliste okunmadan önce takririnin Kadrolar Encümenine havalesini teklif etmiş ve meclis tarafından muvafık bulunmuştur. Tunalı Hilmi Bey 30.I.1337 tarihli yüz kırkıncı içtimada tensikata müteallik yeni bir takrir vererek bunun da Kadrolar Encümenine havalesini istemiştir. 10.III.1337 tarihli beşinci içtimada yeni bir takrir veren Tunalı Hilmi Bey, bir ayı geçen süre önce vermiş olduğu on beş maddelik takrire sahip çıkan olmadığından Kadrolar Encümeninden alınarak Teşkilat-ı Esasiye ile meşgul olan encümeni mahsusa havalesini istemiş ancak kadro encümenleri heyet-i umumiyesine havale edilmiştir. Adı geçen takrirler zabıtlarda mevcut değildir.(y.n)

Levent Şahverdi Arşivi

esasının muamele olduğunu anlamayarak hata ettiklerini, kurulan Kadrolar Encümeninde muamelenin azlığını çokluğunu dikkate almadan sadece memurlarla ilgili karar alındığını Lazistan Mebusu Ekrem Bey'in takririnde de muameleden bahsedilmediği için Heyeti Vekile veya encümenlere gönderilmesi hâlinde yine bir netice alınamayacağını ifade ederek devlet dairelerinde hangi memur dairenin muamele sayısını azaltıcı makul çözümler getirebilirse ona belirli bir miktar mükâfat verilerek kırtasiyeciliğin önlenebileceğini söylemiştir. Tartışmalar üzerine takririn sahibi Ekrem Bey söz almış, takriri vermekteki amacını mebuslara şu şekilde izah etmeye çalışmıştır:

> "Her dairede; şubelerinden birer zatın ilavesiyle bir komisyon teşkil edilsin ve burada kırtasiye muamelesini en asgari bir surette nasıl tenkis etmek lazım gelir bu, tetkik olunsun. Sonra mesela bendeniz biliyorum ki, Müdafaa-i Milliye Vekâletinde bir harcırah muamelesi yirmi iki elden geçer. Binaenaleyh bu yirmi iki elden geçmeden bunun asgari sekiz elden geçmesi için ne yapmalıdır? Maliyede, adliyede vesairede bunu tetkik ve tespit edecek. Bu bir. Sonra ikincisi; yine her dairede muakkip, namuslu, bitaraf düşünür bir efendiden müteşekkil olmak üzere bir şikâyet kalemi teşekkül edecek, bu kalem doğrudan doğruya Heyet-i Vekile Riyaseti emrine tabi olacak… Böyle bir şikâyet kalemi teşekkül edecek olursa halk doğrudan doğruya oraya müracaat eder. O müracaat kalemi o adamın müracaatını tetkik etmek, takip etmek ona cevap vermekle mükelleftir. Heyeti celile bunu muvafık gördüğü takdirde doğrudan doğruya Heyet-i Vekileye havale eder, mesele biter."

Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey, kırtasiye muamelâtından herkesin az veya çok şikâyetçi olduğunu belirterek "kırtasiye muamelâtını tenkis demek devletin teşkilatını tadil demektir. Yani bu mesele müzakere edilemez. Binaenaleyh bu mesele Heyet-i Vekile Riyasetine verilmelidir" şeklinde görüş belirtmiş ve meclise bir takrir vererek "Lâzistan Mebusu Ekrem Bey tarafından verilen takririn temenni mahiyetinde telakki edilerek Başvekâlete tevdiini" teklif etmiştir. Bozok Mebusu Süleyman Sırrı ve Çorum Mebusu Mustafa beylerin de Kâzım Vehbi Bey'i destekler mahiyette takrirler vermesi üzerine yapılan oylamada takririn "temenni mahiyetinde telakki edilerek Başvekâlete tevdi" edilmesiyle[98] kırtasiyeciliğin önlemesi hakkındaki bu girişim de kırtasiyecilik çarkına dahil olmuştur. Ekrem Bey 7.1.1925 tarihinde "muamelâtı kırtasiyenin hattı asgarisine tenzil ve müracaat ve takibi şikâyet kalemi teş-

98 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş beşinci İçtima, 27.XII.1339 Perşembe, s.520-523.

Levent Şahverdi Arşivi

kili(2/415)" hakkında bir takrir vererek kırtasiyecilikle mücadeleyi yeniden meclis gündemine getirmiştir. Esbabı mezkuresi 19.9.1923 tarihli eski takrir ile aynı olan bu takrir şöyledir:

> "1- Her vekâlette müsteşarların tahtı riyasetlerinde şube âmirlerinden mürekkep teşkil kılınacak komisyonlar nihayet üç ay zarfında gerek merkezde ve gerek mülhakatta bulunan vekâlete mensup rüesayı memurinin vazife ve salahiyetlerini muamelâtı kırtasiyeyi haddi asgarisine tenzil edecek surette tespit edeceklerdir.
>
> 2- Bu komisyonların raporları Heyet-i Vekilede nihayet üç ay zarfında tetkik ve tasdik edilerek tanzim edilecek talimatname mer'iy'ül-icra olacaktır.
>
> 3- Bu talimatnamede tasrih edilecek salahiyetler dâhilinde vazifesini ifa etmeyenlerin birinci defasında maaşları kat ve tekerrüründe azil edilecektir.
>
> 4- Başlıca vazifesi halkın işini, müracaatını, şikâyetini, onun hukukunu muhafaza edecek şekilde intaç ile muayyen müddet zarfında ashabı müracaata bildirmekten ibaret olmak ve bu esasatı havi talimatnamesi birinci ve ikinci maddelerde muharrer şekil ile tespit edilmek üzere her vekâlette bir müracaat ve takibi şikayât kalemi teşkil edilecektir.
>
> 5- Müracaat ve takibi şikâyat müdüriyeti her daireden o dairenin şubelerinden alınacak birer memurdan müteşekkilidir. İşbu kalem müdürleri her aybaşında muamelât-ı umumiyeden bahis olmak üzere makamı vekâlete bir rapor takdimine mecburdur.
>
> 6- Ashabı mesalihten arzu edenler bersabık işlerini kendileri takip edebilirler.
>
> 7- İşbu kalemler vekâlet müsteşarlığına merbuttur[99]."

Takrir 7.1.1925 tarihinde TBMM tarafından Layiha Encümenliğine havale edilerek incelenmiş ve oradan da müzakere edilebilir kaydıyla[100] 12.1.1925 tarihli oturumda Dâhiliye Encümenliğine havale edilmiştir[101]. Kırtasiyecilik meselesine dikkat çekmek isteyen Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Ekrem Bey'in kırtasiyecilik meselesinin çözümüne dair daha önceki girişiminin so-

99 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On ikinci İçtima, 21.XI.1341 Cumartesi, s.9.

100 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Otuz üçüncü İçtima, 7.1.1341 Çarşamba, s.30.

101 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Otuz beşinci İçtima, 12.1.1341 Pazartesi, s.90.

Levent Şahverdi Arşivi

nuçsuz kaldığı gibi kırtasiyecilik meselesi ile hâlihazırda uğraşan ne vekâlet ne de encümen bulunduğunu söyleyerek sinesinden çıktıkları milletin en ufak bir sorunu için devlete el uzattığında ona aylarca cevap verilemediğini, bir maaş bağlatmak için bile bin tane muamele istenildiğini belirtmiştir. Feridun Fikri Bey konunun ehemmiyetinden hareketle "elim dert" olan kırtasiyeciliğin çözümü için meclisin inanç ve anlayışına güvendiğini bunun için meclis tarafından karar verilerek konu hakkında ihtisası olanlardan bir komisyon oluşturulmasını teklif etmiştir. Feridun Fikri Bey kırtasiyeciliğe vurgu yaptığında meclis içerisinden "en mühim meselemiz" şekline sesler yükselmesine rağmen meclisten programlı bir girişim çıkmamıştır[102].

Sivas Mebusu Halis Turgut Bey devlet teşkilatının idaresinin ilmî ve fenni bir tarzda yapılmaması durumunda devlet çarklarının muntazam çalışmayacağını belirterek hâlihazırda devlet işlerinin günü gününe yapılamamasının ve evrakların birikmesinin gayet doğal olduğunu söylemiştir. Bu durum bilinmekte iken muameleler gecikince "Allah belasını versin bu kırtasiyeciliğin bir muameleyi iki sende ikmal edemedik" dendiğini ifade eden Halis Turgut Bey meselenin kırtasiyecilik değil merkeziyetçilik olmasından hareketle tek çarenin umumi müfettişlikler kurulması olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir:

> "Elimizde mevcut hududu hazıra-i milliyemize göre yetmiş dört vilayeti hakikaten çok görüyorum. Netice nedir? Yetmiş dört vilayetin tufan telgrafı, tufan tahriratıyla Dâhiliye Vekilini boğmaktır, bu mu fayda? Dâhiliye Vekili Beyefendi günde bu vilayetlere iki telgraf ve iki tahrirat yazsa dört yüz elli evrakı imza etmek ve yazıla demek zaruretindedir. Üçer dakikadan on beş saat eder. Bir vekilin veya herhangi bir ferdin on beş saat çalışmasına imkân yoktur. O hâlde bu işler ne oluyor? Şüphe yok ki işler teraküm ediyor. Bir kısmı müsteşarın ve bir kısmı umum müdürlerin imzalarıyla şuraya buraya tevdi edilmek suretiyle ve bir kısmı da tabiatıyla tehir edilmek şartıyla intaç ediliyor[103]."

Maadin Nizamnamesi'nin bazı maddelerinin tadili hakkında mecliste yapılan görüşmeler esnasında Ticaret Encümeni yasanın tadil zorunluluğunu "Fenni ve idari kuvvetin azlığı ve iktisadi mahiyetinin müphemliği dolayısıyla sinini ve fireden beri tatbikatından ancak vasi bir kırtasiyecilik doğmuş bulunan Maadin Nizamnamesi'nin düzeltilmesi gerekliliğini vurgulayarak kırtasi-

[102] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Kırk sekizinci İçtima, 5.2.1341 Perşembe, s.162.

[103] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Elli yedinci İçtima, 16.2.1341 Pazartesi, s.51.

Levent Şahverdi Arşivi

yeciliği önleme noktasından yasanın getirilerini şöyle izah etmiştir; "muameleyi kırtasiyeyi haddi asgariye tenzil eylemek[104]."

21.11.1924 Cumartesi günü yapılan Meclis oturumunda Sivas Mebusu Ahmet Muammer, Tekfurdağı Mebusu Faik, Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi, Ordu Mebusu Faik, Ardahan Mebusu Talat ve Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya beylerden oluşan Dâhiliye Encümeni, Ekrem Bey'e ait takririn verilmesinin üzerinden geçen dokuz ay nihayetinde yaptıkları tetkiklerinin ardından meclise sunduğu mazbatada, "memurların salahiyeti dâhilinde olan şeyler hakkında istizanda bulunmaları, sual sormaları, muntazam çalışmamaları, ihmalleri" noktasında Ekrem Bey'i haklı bulmakla birlikte mevcut kanun ve nizamnamelerin memurların vazife ve yetkilerini belirlediğinden dolayı kırtasiyeciliğin kanun eksikliğinden değil kanunun gerektirdiği yetkilerin kullanılmamasından kaynaklanmakta olduğunu ifade etmiştir. Encümen, kırtasiyeciliği önleme amacıyla verilen takriri de kırtasiyeciliğe yol açacağı gerekçesi ile şu şekilde reddetmiştir:

> "İdare makinasının bozukluğuna sebep memur azlığı olmadığına, memurlar daha çok oldukça işlerin daha bataetle yürüyeceğine Dâhiliye Encümeni de sahibi teklifle hemfikirdir. Ancak bunun izalesi kırtasî muamelenin haddi asgariye tenzili emrinde vekâlet müsteşarlarının riyasetinde şube amirlerinden mürekkep teşkil olunacak komisyonlarla rüesayı memurinin vazife ve salahiyetlerini tayin ve tespit etmekle meselenin hâl olunamayacağına kani bulunmaktayız. Çünkü eldeki kanun ve nizamatla zaten memurların vazife ve salahiyetleri muayyen ve mazbuttur. Vekâlet müsteşarlarını ve daire âmirlerini vazifedar kılacak maddei kanuniye mevcut, her vekâletin vaziyeti teşekkülleri ve mahiyeti kanuniyeleri, mesalihi ammenin mümkün olan sürat ve suhuletle temşiyetini ve kırtasi muameleye boğulmamasını temin etmek vacibatı umurdandır. Bu maksat hâsıl olmuyor ise sebebi şekli kanuninin mevcut olmamasından değil, kanun salahiyetinin hüsnü icra ve tatbik olunmamasındandır. Her vekâlet idare makinesinde ve sistemlerinde sakatlık vaki ise bunun da izalesi için mesuliyet deruhde eden vekillerin her an meşgul olmasına ve tashihi usul etmesine hiçbir mani yoktur. Binaenaleyh Encümen kırtasî muamelenin haddi asgariye tenzili için madde tedvinini lüzumsuz addetmiştir. Müracaat ve takibi şikâyat kalemi teşkiline gelince, yine her vekâletin dâhili daire-i mesuliyet ve temşiyeti olan masalih ve muamelât muntazaman takip ve intaç oluna-

[104] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Doksan dördüncü İçtima, 5.4.1341 Pazar, s.50.

Levent Şahverdi Arşivi

> rak neticelerinin alakadarlara tebliğ olunması cümle-i vazaifinden ve kanunlarınızın muktezasmdan olduğundan yeniden teşkilat icrası hâsılı tahsil olacağı gibi bir kat daha kırtasi muameleye yol açacağı ve sebep teşkil edeceği mülâhaza ve mütalâa edilmiş olduğundan teklifi vakiin reddi".

Encümen raporunun okunmasının ardından söz alan Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, Dâhiliye Encümeninin devlet dairelerindeki kırtasiyeciliği açıkça kabul ettiğini ancak bunu önlemek için hiçbir çare göstermeyerek bütün vilayetlere genelge ile bilgi vermek istemesinin "kırtasiyecilik içinde kırtasiyecilik" olduğunu; encümenin takriri kabul etmesini, etmiyorsa da başka bir yol göstermesini talep etmiştir. Bu konuşmanın ardından başka söz alan olmayınca Meclis Başkanı Refet Bey takriri oylamaya sunmuş ve yapılan oylama neticesi de müspet çıkmayınca Ekrem Bey'in ikinci girişimi de sonuçsuz kalmıştır[105].

Kırtasiyecilik ile mücadele meselesi bundan sonraki süreçte bir süre gündemden düşmüş ve "kırtasiyecilikle mücadele" sadece birkaç kanun maddesinin gerekçesi içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. "Ormanlardan Çıkarılacak Kereste ve Mahrukatın Muamele-i Resmiyesinin Ormanlarda İkmal Edildikten Sonra Her Yerde Serbest Nakil ve İmrar Edilmesi Hakkında 2/524 Numaralı Kanun Teklifi" içerisinde gösterilen gerekçelerden bir tanesi de kırtasi muameleyi azaltmak idi[106]. "Ziraat Memurlarının Fenni Vazaiften Gayrı Muamelat ile Alakadar Edilmemeleri Hakkında (1/1129) Numaralı Kanun Layihası"nın gerekçesinde ziraat memurlarının idari ve kırtasiyecilik işleriyle meşgul edilmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir[107].

1926 yılındaki "İdare-i hususiye, belediye şehremanetleri sıhhiye memurlarının nasıp ve azil tebdil ve terfilerinin ciheti aidiyeti hakkında (1/804) numaralı kanun layihası" görüşmeleri sırasında merkeziyetçilik ve kırtasiyecilik üzerinde önemli tartışmalar gerçekleşmiştir. Eskişehir Mebusu Emin Bey bir taraftan hükûmeti vilayette temsil eden valiler kırtasiyecilik yapmasın diye idare üzerinde mesuliyet vermek istiyoruz diğer taraftan bütün yetkilerini almaya çalışıyoruz diyerek vilayetlerin bir kısım salahiyetlerinin tartışılan layiha ile geri alınmasının sakat sonuçlar doğuracağını ve beyhude kırtasiye-

105 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On ikinci İçtima, 21.XI.1341 Cumartesi, s.10, 185.

106 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Altmış dokuzuncu İçtima, 10.3.1926 Çarşamba, s.1.

107 **T BMM Zabıt Ceridesi**, Altmış altıncı İçtima, 12.5.1927 Perşembe, s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

cilik yapılacağını söyleyerek şöyle örneklemiştir: " Bir kolera çıkar, buradaki sıhhiye memuru orada yapacağı inzibatı hiçbir suretle temin edemez. Valinin mesul olması lazım gelecek, vali alakadar olacak, idari tertibat alacak, eğer kendi üzerinde bir mesuliyet ve bir murakabe olmazsa, o memuru vazifesine sevk edemezse vali lakayt kalacak memleketteki hastalığı Sıhhiye Vekâleti haber alıp tertibat alıncaya kadar oradaki halk mahvolup gidecek."

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey ise kendisinin Dâhiliye Encümeninde bulunması hasebiyle bu kanun maddesini incelediğini ve encümenin valilik ve belediyelere müdahale etmenin "Cumhuriyet prensiplerine münafi görülmesi"nden dolayı layihayı müttefikan ret ettiklerini belirtmiştir. Sivas Mebusu Halis Turgut Bey hükûmetin planlı bir şekilde merkezileştiğini, yerel idarenin yetkilerinin tırpanlandığını ima ederek daha önce Dâhiliye Vekâletinin ilk gediği açtığını arkasından Nafia Vekâletinin, onun da arkasından Maarif Vekâletinin şimdi de önlerine Sıhhiye Vekâletinin teklifinin getirildiği Maliye Vekâletinin de pusuda beklediğini söyleyerek konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır; "Efendiler, bir taraftan cumhuriyet ve terakkiyatı asriye diyoruz, diğer taraftan da kurunu ûla sistemlerine doğru gidiyoruz. Merkeziyetin iflas ettiği bütün dünyaca tahakkuk etmiş bir keyfiyettir. Bizim bundan sonra rucuumuza sebep ancak belki bizim memlekette bir garibe çıkaralım diyedir." Antalya Mebusu Rasih Bey de yetmiş küsür vilayetin idaresinin merkezden bir büro ile tanzim ve yönetilmesinin işleri aksattığını ve kırtasiyeciliğe yol açtığını söyleyerek destek vermiştir.

Trabzon Mebusu Muhtar Bey belediyeler ve şehremanetinin müstakil bir idare olduklarını, onların hükûmetin hiçbir işine karışmamasına rağmen hükûmetin hastanesindeki hastabakıcıya karışmasının onu merkezden tayin etmesinin faydası olamayacağını ve kırtasiyeciliği arttıracağından hareketle iş öyle bir hâle gelecek ki evimize doktor çağırırken de Sıhhiye Vekili Beyefendi'nin müsaadesini isteyeceğiz demiştir. IV. Hükûmet (3.3.1925-1.11.1927) Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Bey ise vekâlet ile yerel idareler arasında hareket tarzı ve bütçe konusunda anlaşmazlıklar olduğundan kanun çıkmasını arzu ettiklerini söylemiş[108] nitekim yapılan oylama neticesinde kanun layihası 91 kabul ve 37 ret oyu ile kanunlaşmıştır [109].

Kırtasiyecilikle mücadele konusunda ciddi bir çalışma yapılmadığı bilinmekle birlikte V. Hükûmet (1.11.1927-27.9.1930) Maarif Vekili Mustafa Ne-

[108] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Sekseninci İçtima, 31.3.1926 Çarşamba, s.426-429.

[109] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Seksen Birinci İçtima, 1.4.1926 Çarşamba, s.426-429.

Levent Şahverdi Arşivi

cati Bey, TBMM'de yaptığı konuşmasında bakanlığının kırtasiyecilikle mücadelede önemli bir merhale kat ettiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Yüzlerce müessese ve binlerce memur ve binlerce talebeyi idare eden Maarif Vekâletinin merkezi evrak işleri yalnız bir mümeyyiz ve üç kâtiple tedvir olunmaktadır. Bu hâli cumhuriyet devrinde kırtasiyeciliğin ne kadar asgari bir hadde indirilmiş olduğunu misal olmak üzere hususi bir iftiharla arz ediyorum[110]."

Cumhuriyet yönetimi, 1929 yılında idari örgütlenmede merkeziyetçi bir yapı benimseyerek, kamu yönetimini Vilayet İdaresi Kanunu ile merkeziyetçilik ilkesine göre düzenlemiştir[111]. Buna karşın Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey sıkı bir merkeziyetçiliğin vatandaşa da vatana da bir faydasının olmayacağını örneğin ildeki yatırımları teftiş ile görevli olan valinin "sekiz kuruşluk bir tamire mezuniyetten mahrum olduğunu" bütün bunların ise kırtasiyeciliğe sebep verdiğini ifade ederek memurlara mesuliyetle birlikte yetki de verilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır[112]. Benzer bir örneği veren Edirne Mebusu Şeref Bey, "İzmit'te inhisar müdüründe misafir kalmıştım, o gece dehşetli bir yağmur yağdı. Müdür Bey camları kırık olan tütün ambarlarına yağmurun tahribat yapmasından korkuyordu. Üç aydır muhabere ile vakit geçirilmiş, bu camlar yapılamamış" diyerek bütün bunlara kırtasiyecilik illetinin sebep olduğunu söylemiştir[113]. Bu dönemde basında da kırtasiyecilik aleyhtarı bir hava mevcuttu. Akşam gazetesi VII. Hükûmet (5.5.1931-1.3.1935) İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in kırtasiyeciliğin sanayideki gelişmemizi kısıtladığına dair konuşmasını haber yaparken[114] Vakit gazetesi ise şu şekilde haberler yayınlanmaktaydı:

> "Resmî yazışmaların her türlüsünden lüzumsuz tafsilatı kaldırmak lazımdır", "İçinde çabalamağa, boğuşmaya alıştığımız menhus kırtasiyecilik", "bu kırtasiyecilik faciasına bir nihayet vermek lâzımdır. Adana'daki muhacirler uzun müddetten beri kendilerine emlâk teffiz edilmesini bekliyorlar". "İstanbul Şehir Meclisi Daimi Encümeni belediyedeki kırtasiyeciliğin kaldırılması hakkında bir rapor hazırlamıştır". "İnhisarlardaki kırtasiye kaldırılarak faaliyetin asri temelleri atılacak-

110 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Elli birinci İçtima, 12.4.1927 Salı, s.87.

111 Sonay Bayramoğlu, "1929: Yönetimde Merkeziyetçiliğin İnşası", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939**, ed. Birgül A. Güler, Ankara 2007, s.21.

112 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Elli Dördüncü İnikat, 18.IV.1929 Perşembe, s.75.

113 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Kırk üçüncü İnikat, 29.IV.1933 Cumartesi, s.132.

114 "Sanayiimizi canlandırmak için mühim teşebbüsler", **Akşam**, 28 Mayıs 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

> tır". "Yukardan emir beklemek ve ekseriya evrakın doğru olup olmadığını muayene etmek mecburiyeti vardır. Fakat bu kaideyi bir nassı ilâhî gibi telâkki eden şahsî teşebbüsten tamamıyla mahrum, düşüncesiz, mantıksız memur tipine de yeni hayat şeraiti ortasında yer yoktur[115]."

Manisa Mebusu Refik Şevket Bey "Maliye müessesatı kadar içinde kırtasiyeciliği çok olan bir müessese nadirdir" diyerek bunun memurların kendi görev alanları içerisinde ve kanunla kendilerine verilmiş vazifeler için üstlerine yazarak sormalarından ve sorumluluk almamalarından kaynaklandığını ifade etmiştir[116]. Denizli Mebusu Emin Aslan Bey de İktisat Vekâletini kırtasiyecilikle suçlayarak vekâletin faaliyetinin teknik işlerden çok kırtasi işlerle uğraşmak olduğunu söylemiştir[117].

İzmir Mebusu Kitapçı Hüsnü Bey kırtasiyeciliğin halledilmesi için muktedir memurların görev başına getirilmesi gerektiğini söyleyerek "ehil insanlar kırtasiyeciliğe mahal vermez" iddiasında bulunmuştur[118]. Bir yıl sonra 1933 yılındaki bir konuşması esnasında ise kırtasiyeciliğin önlenebilmesi için şu iki yolu göstermiştir.

> "Birincisi dairelerdeki zihniyeti değiştirmek lâzımdır, fabrikalarda, ticarethanelerde, bankalarda yapıldığı gibi her iş günü gününe bitmelidir. Bu işi yapmadıkça; istediğimiz kadar komisyon toplayalım, tetkik ettirelim, bu işin içinden çıkamayız. İkincisi ise memurların kifayet ve ehliyetsizliğidir. Memurda ehliyet olmadıktan sonra istediğiniz kadar karar ittihaz etseniz nafiledir. O hiç bir iş göremez, en ufak bir iş için âmirine sorar, bu suretle vakit geçirir. Memurlar görüyorlar ki çalışmayanlar, vazifesini görmeyenler de bu parayı alıyorlar. Diğerleri ehliyet sahibi oldukları hâlde niye çalışalım diyorlar. Eğer biz vazifesini yapmayan memurlar hakkında cezri tedbir ittihaz etmezsek hiç bir fayda göremeyeceğiz[119]."

---

115 Mehmet Asım, "Vakit 1929 senesinin saadet verici olmasını diler", **Vakit**, 1 Kanunusani 1929; "Menhus kırtasiyecilik yüzünden bir berhayat mazbatası almak için ne kadar masraf ediyorum", **Vakit**, 2 Kanunevel 1939; "Adana'da muhacirlerin feryadı", **Vakit**, 15 Kânunevel 1930; "Kırtasiyecilik kaldırılıyor", **Vakit**, 4 Teşrinsani 1931; "İdaredeki kırtasiyecilik kaldırılacaktır", **Vakit**, 6 Mayıs 1932.

116 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Altmış Sekizinci İnikat, 22.VI.1932 Çarşamba, s.234.

117 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Elli üçüncü İnikat, 18.V.1933 Perşembe, s.162.

118 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Altmış Sekizinci İnikat, 22.VI.1932 Çarşamba, s.234.

119 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Ellinci İnikat, 15.V.1933 Pazartesi, s.77-78.

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis zabıtlarında yer almasa da VII. Hükûmetin kırtasiyecilikle mücadele için bir çalışma başlattığını gazete haberlerinden öğrenmekteyiz. 31 Temmuz 1932 tarihli Akşam gazetesinde "Haber aldığımıza göre devlet devairindeki kırtasiyecilik şeklini değiştirmek resmî muameleleri basitleştirmek bu suretle devairi devleti inkılâbımızın esaslarına göre tensik etmek düşünülmektedir. Kırtasiyecilikte cezrî bir inkılap yapacaktır[120]" şeklinde çıkan haberleri takiben 1933 Ocak ayında dairelerdeki kırtasiyeciliği azaltmak için Başvekâlet Müsteşarı Kemal Bey'in başkanlığı altında bir müsteşarlar komisyonu toplanmış ve Dâhiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umumî Müdürü Sabri Bey'in riyaseti altında bir encümen teşkil etmiştir. Plana göre, encümen evrakın nasıl kaydedildiği ve ne gibi muameleler gördüğü meselesini tetkik ederek bir rapor hazırlayacak; komisyon da bu rapor üzerine çalışmalarını düzenleyecekti. Girişimin amacı, memurların mesai saat ve tarzları, vazifelerin taksimi, iş sahipleri ile temas şekli, hastalıkları hâlinde vekâlet işleri, vazife zamanı şahsi veya resmî işleri için dışarı çıktıkları vakit tatbik etmeleri zaruri olan usuller düzenlenerek devlet memurlarından azami randıman alınmasının sağlanması şeklinde özetlenmiştir[121]. Bundan sonraki dönemde komisyon çalışmaları ve neticeleri hakkında bilgimiz yoktur. Nitekim kamuoyunun bu çalışmalardan memnun olduğunu söylemek zordur. Akşam gazetesindeki imzasız yazılarda şu tespitlerde bulunulmuştur:

> "Komisyon toplanıyor. Her şeyden evvel, tabiî, program lâzım. Rasgele, karma karışık çalışılmaz ya! Onun için iptida program müzakere ediliyor, sonra çalışma günleri kararlaştırılıyor. Bu tıpkı bir evin bir tarafında yangın çıktığı zaman, itfaiye heyetinin alt katta bir odada toplanarak su hortumları yangın merdivenleri ve saire hakkında müzakerata dalması gibi bir şey[122]."

> "Devlet işleriyle az çok meşgul olanlar bilirler ki bizde kanunlar, nizamlar, talimatlar eksik değildir. Memurların vazifeleri tayin ve tahdit edilmiştir. Fakat büyük bir itina ile tanzim edilen ve iyi işlemesi için o kadar fedakârlık ve tasarruf ihtiyar olunan bu muazzam idare makinesi gene bizi şikâyetlere mecbur ediyor. Çünkü buraya müthiş bir illet sokulmuş ve yerleşmiştir: Kırtasiyecilik. Şimdiye kadar bunun elinden kimler dert çekmedi? Şimdiye kadar kırtasiyecilik aleyhinde neler ya-

120 "Kırtasiyecilik: Cezrî Bir İnkılap Yapılacak", **Akşam**, 31 Temmuz 1932.

121 "Kırtasiyecilik", **Akşam**, 10 Kânunusani 1933; "Kırtasiyecilik", **Akşam**, 25 Kânunusani 1933; "Kırtasiyecilik", **Akşam**, 5 Şubat 1933.

122 "Mücadele mekanizması", **Akşam**, 18 Teşrinievvel 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

> zılmadı? Fakat Çin Seddi bile yıkılıyor, çelik kaleler parçalanıyor, kırtasiyecilik sarsılmıyor[123].”

Bu dönemde inkılapçı kadronun önemli isimlerinden Falih Rıfkı Atay da şu çarpıcı tespiti yapmıştır: “Bâb-ı Âlî bürokrasisi, inkılâp idaresini boğazına kadar kâğıda boğmuştur[124].”

Maliye Vekâleti, “Kazanç vergisi kanununun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında kanun layihası (1/81)”nı meclise sunarken kırtasiyeciliği azaltmak amacı güttüğünü[125] söylese de Manisa Mebusu Refik Şevket İnce 1932 yılında kırtasiyeci olmakla itham ettiği Maliye Vekâletini 1935 yılı bütçe görüşmeleri esnasında benzer şekilde eleştirerek kırtasiyecilik hastalığının başının Maliye Vekâleti olduğunu söylemiş ve 1932’deki sebep ve çözüm yollarını aynen tekrarlamıştır: “Memurların her işin mesuliyetini kendi üzerinde kabul ederek süratle halletmek kabiliyet ve isteğinde bulunmaması kırtasiyeciliği arttırmaktadır. Herkes kendi dairesine ait olan kanun ve nizamı bilmekle mükellef olursa önüne gelen işi havale etmek yerine çözmek yolunu seçer.” Ancak bu defa Maliye Vekâleti kendini savunmuş ve VIII. Hükûmet (1.3.1935-1.11.1937) Maliye Vekili Fuad Ağralı cevaben vekâletinin konumu itibarı ile dikkatli olması gerektiği, bu durumun da kırtasiyeciliği arttırdığını ama buna mecbur olunduğunu ifade etmiştir[126]. Bütçe Encümeni Başkanı Burdur Mebusu Mustafa Şeref Özkan Bey de kırtasiyeciliğin işlerin bitiş sürecini uzattığını bu yüzden de devletle işi olanların kırtasiyecilikten daima şikâyet ettiklerini ama kırtasiyeciliğin de lüzumlu olduğunu şöyle açıklamıştır:

> “Kırtasiyeciliğin bir derecesi vardır ki devlet işlerinin bundan müstağni olmasına imkân yoktur. Çünkü devlet işleri esas itibarıyla memurun zatî işi değildir. Bütün camiaya ait iş olduğundan bir kere camianın menafinin iyi muhafazası ve hizmetini iyi yürütmek için işlerin evrak üzerinden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Memurları da harice karşı herhangi bir suizandan kurtarmak için kırtasiyeciliğe ihtiyaç vardır. Bunun için devlet işlerinde mevcut olan kırtasiyeciliğin derecesini ölçmek insaflı bir hareket olur. Mutlak surette kırtasiyecilikten şikâyet, devlet işlerini kendi kendine bırakıvermek demek olur ki doğru değildir. Bunun için diğer devairde olduğu gibi bilhassa paraya taallûk eden,

123 “Bir zafer”, **Akşam**, 12 Teşrinievvel 1934.

124 Falih Rıfkı, **Yeni Rusya**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1931, s.171.

125 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi üçüncü İnikat, 1.V.1935 Cumartesi, s.2.

126 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi sekizinci İnikat, 23.V.1935 Perşembe, s.207-210.

Levent Şahverdi Arşivi

vatandaşın kesesinden amme için para alan ve amme hizmetlerine sarf eden yerlerde kırtasiyeciliğin olması tabiidir. Devlet idaresinde iki şekil vardır. Biri, bazı memurun mutlak şekilde karar vermek salahiyeti vardır. İkincisi de, memur teknik cihetini hazırlar, kararı mafevk verir. Bu hususta, hatta Dâhiliye Vekâletinin vilâyetler idaresi kanununda dahi tam olarak tatbik edilmiş değildir. Ve tam olarak tatbik edilmesine yine devlet idaresinin siyasî vaziyeti müsait değildir. Vali, vilayetler umumi idaresi kanununda tadad edilen beş husus haricindeki her meseleyi vekâletten sormak mecburiyetindedir. Bizatihi karar alacağı noktalar tahdit edilmiştir. Üst tarafı hakkında hükûmetten mezuniyet almak mecburiyetindedir. Zaten vekile bu salahiyet verilmektedir. Memurların kendilerinin hukuki karar alıp hemen tatbik etmelerini kabul etmek, vekilin şurada mesuliyetiyle kabili telif değildir. Mademki her mesele hakkında vekilden sual soruyorlar. İcrası lazım gelen kararın verilmesini kendisine bırakmak herhâlde doğru olur. Yoksa vekilin dunundaki memurlara icrası lazım karar alabilmek salahiyeti verilecek olursa, o memurun kullandığı bu salahiyetten dolayı vekili mesul etmekse imkân ve ihtimal yoktur. Ancak arz ettiğim gibi bu hususlarda salahiyeti, doğrudan doğruya mesul olan vekile bırakmakla beraber işlerin de insanlığın imkânı derecesinde süratle çıkmasını temin etmek lazımdır. Yoksa alelıtlak memurlar kendileri hiç karar alamıyorlar, işleri üzerlerinden atıyorlar, daireden daireye havale ediyorlar, bunun için Maliye Vekâleti erkânı, işlerini iyi idare edemiyorlar demeyi bendeniz devlet işlerinin esas mahiyetiyle kabili telif göremiyorum[127]."

Ticarette tağşişin meni ve ihracatın murakabesi ve korunması kanunu görüşmeleri esnasında "ihracat ile meşgul olmak isteyen tacirler İktisat Vekâletinden ruhsatname almaya mecburdurlar. Bu ruhsatnameler üç sene müddetle muteber olup müddet bitince yenilenmesi lazımdır" maddesine itiraz eden Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı ruhsatın üç sene geçerli olması hükmünün yeni bir kırtasiyecilik yaratacağını ifade etmesine rağmen Adliye Encümeni tarafından bu kararın denetim açısından doğru olduğunu ifade edilerek madde kanunlaşmıştır[128]. 1936 yılında Maliye Vekâleti teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun layihası görüşmeleri sırasında söz alan Manisa Mebusu Refik İnce daha önceki senelerde olduğu gibi Maliye Vekâletindeki kırtasiyecilikten şikayet etmiş ve teşkilatın en başta gelen görevinin bu kırtasiyeciliğe son vermek olması gerektiğini söylemiştir[129].

127 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Yirmi sekizinci İnikat, 23.V.1935 Perşembe, s.212.

128 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yetmiş altıncı İnikat, 9.VI.1936 Salı, s.141.

129 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Altmış üçüncü İnikat, 15.V.1936 Cuma, s.66.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmetler iktisadi gelişmenin sağlanmasında büyük rol oynadıklarından bürokrasi de iktisadi faaliyet alanına önemli ölçüde etki etmektedir. Dolayısı ile bürokrasilerin faaliyetleri ülkelerin iktisadi gelişmesinin yönü ve hızı üzerinde büyük etkilere sahiptir[130]. 1937 yılında yapılan değişiklikle devletçiliğin anayasa ilkesi olmasına rağmen bu ilkenin kuramsal olarak ve ayrıntılı biçimde açıklanmadığı da bir gerçektir. Dolayısı ile yönetimde bulunan kişiler devletçilik tanımı ve anlayışı konusunda aynı kavramdan yola çıkarak farklı sonuçlara varmaktaydılar. Cumhuriyetin kuruluşundan beri ekonomik alanda çok ciddi bir ilerleme sağlanamamış olması hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Atatürk'ü düşündürmekteydi. Elindeki kısıtlı olanakları da değerlendiremeyen kırtasiyeci, yavaş işleyen devlet-hükûmet mekanizması içinden hızlı, atılımcı bir girişim de beklenemeyeceğini seziyor son derece kısıtlı olanaklarla yola çıkan fakat kısa zamanda başarılı işler çıkaran İş Bankası ve onun müdürü Celal Bayar'ı da dikkatle takip ediyordu. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü yerine Celal Bayar'ı tercih ederek bürokrasi ve kırtasiyeciliğin genişleme eğilimlerine karşı bir tutum almıştır[131].

1937 yılında görevi İsmet İnönü'den devralarak Başvekil olan Celal Bayar'ın kurmuş olduğu IX. Hükûmet (1.10.1937-11.10.1938) döneminde önceki cumhuriyet hükûmetlerinden farklı olarak hükûmet programında ilk kez "kırtasiyecilik"ten halledilmesi gereken bir problem olarak bahsedilmiştir. Hükûmet programına baktığımızda Celal Bayar kırtasiyecilik meselesini basiretsiz memurların anlayışının dışına taşıyarak tüm devletin idari işleyişinin bir sonucu olduğunu vurgulamış ve meselenin kaynağını şöyle göstermiştir:

> "Hukuki mevzuatın ticari ve iktisadi işlerle olan yakın alakasına şüphe yoktur. Kanunlarımızı memleketin ekonomik inkişaflarına ve bugünkü iktisadi hareket icaplarına daha uygun bir hâle koymak zarureti karşısındayız. Medeni bir cemiyetin temeli, kanunlarının mutlak hâkimiyeti ve fertleri arasındaki münasebetleri ileri hayat icaplarına uygun şekilde tanzim edebilmesidir… İleri idare tekniği, salahiyet ve mesuliyeti el ele vermektir. İşleri kısa bir zamanda kati bir neticeye bağlamaktır. Kırtasiyeciliğin manası tek tatbik şekli süratle ve fakat

[130] S. N. Eisenstadt, "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Yeni Devletlerde Beliren Bürokrasi Sorunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** çev. Özer Ozankaya, C XX, No.3, Ankara 1965, s.227.

[131] Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s.24-25.

Levent Şahverdi Arşivi

isabetle verilmiş kararları ve işlerden alınan maddi verimli neticeleri tevsiktir[132]."

Celal Bayar'a basından da destek gelmiş ve hükûmetin ilk esaslı gayesinin kırtasiyeciliği yok ederek yerine banka intizamı ve sürati konulması olması talep edilmiştir[133]. Tan gazetesinden Ahmet Emin Yalman ve Akşam gazetesinden Necmeddin Sadak da şu yorumlarda bulunmuşlardır:

> "Diploma değil, iktidar ve hizmet ölçü olacak. Diplomayı hak diye kullanan menfi bir tip himaye görmeyecek, meslek mekteplerine kıymet verilecek ve çalışan, işi ile kendini beğendiren adama her kapı açık bulunacak. Bu ifadeden şunu anlıyoruz ki hükûmet, kırtasi sistemi tamir ve ıslah gibi bir hareketi hatırından geçirmiyor. Derdi kökünden tedaviye hazırdır. Daha ilk adımda kırtasiyeciliğin adam yetiştirme usulüne parmağını basmıştır[134]."

> "Devletçi bir rejimin memurlarında mesuliyet duygusu çok kuvvetli olmalıdır. Kırtasiyeci devlette mesuliyet var gibi görünür, fakat hakikatte yok gibidir. Çünkü bu memurlar, mesuliyetten kurtulmak için işleri birbirlerinin üstüne atarlar, kırtasiye bundan doğar. Devletçi rejimde her memur mesuliyetini bilmeli ve üzerine almalıdır. Görülüyor ki, eski devlet memuru zihniyeti ile devletçi politika güden bir hükûmet makinesinin başına geçemez. Bu zihniyetteki insanlara, devletin gördüğü büyük ve mühim işlerde ne bu teşebbüs salahiyeti, ne bu mesuliyet yükü verilebilir. Bilâkis, devletçiliğin icap ettirdiği bu yeni çalışma şekli eski unsurlara yükletildiği gün, işler büsbütün karışmak, bozulmak tehlikesini gösterir. Yeni devlet sistemini kırtasiyeciliğe galebe çaldırmak için, görülüyor ki çok ciddi, devamlı himmet ister[135]."

Celal Bayar ilk iş olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun (3115) ile 1937 yılında Başvekil İsmet İnönü'nün isteği doğrultusunda oluşturulmuş ve kırtasiyecilik faaliyetlerini çoğaltan siyasi müsteşarlıkları[136] kaldırılmış ve Denizbank Kanunu hazırlatarak yeni örgütlenmenin idari kadrosu için hazırlıklara başlamıştır[137]. Ayrıca

---

132 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Üçüncü İnikat, 8.XI.1937 Pazartesi, s.34.

133 "Yeni hükûmetten birinci dileğimiz", **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1937.

134 "Yeni İstifa Ölçüleri", **Ulus**, 12Teşrinisani 1937.

135 Necmeddin Sadak, "Ehliyet, Teşebbüs, Mesuliyet", **Akşam**, 17 Teşrinisani 1937.

136 **Resmî Gazete**, 13 Şubat 1937 Cumartesi, s.7659.

137 **Resmî Gazete**, 30 Kânunuevvel 1937 Perşembe, s.9158.

Levent Şahverdi Arşivi

bütün vekâletlerde ve devlet dairelerinde yazı, kayıt ve dosya muamelelerinin birleştirilmesini ve aynı esaslar dairesinde iş görülmesini temin için bir iş talimatı hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre memurların vazifelerini ve işlerini azami süratle görüp bitirmeleri mesul amirler tarafından ehemmiyetle takip ve temin edilecekti. Her memur, yapmakla mükellef olduğu işi derhâl ve istisnasız yapmağa mecburdu. İstizan ancak kanun, nizamname ve emirnamelerde sarahat olmayan ve bunlarda yeri bulunmayan yeni işler ve kanım veya nizamnamelerin sarahatle istizana talik ettikleri hususlara münhasır olacak, yersiz istizanlarla iş sahiplerinin işlerini geciktirenler hakkında ayrıca inzibati cezalar kesilecekti. Talimat hükümlerinin tatbiki vilayetin merkezlerinde valiler, kazalarda kaymakamlar tarafından takip olunacak, işlerin geç kalmasından her teşekkülün müdür ve şefleri mesul olacaklardı. İş talimatına göre merkezde postanede Başvekâlete bağlı bir evrak teati bürosu kurulacak ve Cumhurbaşkanlığı, Başvekâlet, Genelkurmay, bütün vekâletler, müstakil umum müdürlükler, resmî müesseseler, cemiyetler ve şirketler bu evrak teati bürosuna bağlanacaklardır. Taşrada büyük vilâyet merkezlerinde fayda görüldüğü takdirde gene birer evrak teati bürosu kurulacaktır. Büroda daimi bir memur bulundurulacak ve teati yerinde her saatte evrak alınıp verilecektir. Mecburi teati saatlerinde her vekâletin mesul memurları bulunacaktır[138].

Celal Bayar'ın Başvekilliğinin Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı dönemine denk gelmesi, dış politikada Sancak meselesinin hükûmeti sürekli meşgul etmesi gibi sebeplerden dolayı hükûmet, programını uygulayamamış ve konumuzu teşkil eden kırtasiyecilik meselesine el atılmasına rağmen semere hâsıl olmadan hükûmet değişikliği yaşanmıştır[139].

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sonrasında da TBMM'yi meşgul eden konulardan birisi olan kırtasiyecilik hakkında kendinden önceki dönemleri özetlercesine bir olay olması bakımından 1939 yılı bütçe görüşmelerine baktığımızda kırtasiyecilikle mücadele konusunda oldukça tanıdık bir manzaraya tesadüf etmekteyiz: Tartışma Tokat Mebusu Galip Pekel'in şu konuşması ile başlamıştır:

> "Her müdüriyete, her umum müdüre, her müsteşara yani devletin başında bulunan her büyük memura gittiğimiz zaman gördüğümüz

---

138 Kırtasiyecilikle mücadele talimatı hazırlandı", **Akşam**, 8 Teşrinisani 1938.

139 Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s.41-45.

Levent Şahverdi Arşivi

> bir tek manzara vardır; yığınlarla evrak. Vekilden, müsteşardan, müdiri umumiden müdüre kadar hepsi yığınlarla evrak altında kalmışlardır. Mütemadi artan bu kırtasiyecilikten biz, hepimiz şahsen müşteki olduğumuz kadar gittiğimiz yerlerde halkın da ne dereceye kadar müşteki olduğunu hepimiz dinleriz. Gördüğümüz şey: "Kâğıt". Mütemadiyen artmıştır ve artmaktadır. Her ne olursa olsun merkeze doğru akmakta olan bu kâğıt cereyanının önüne geçmek zamanı gelmiştir; bunu hükûmetten rica ediyorum işi alsın ve önüne geçme çarelerini arasın[140]."

Daha önceki yıllarda da gördüğümüz üzere meclis içerisinden elbette ki destek gecikmemiş ve Samsun Mebusu Ruşeni Barkın, "Cumhuriyet'in, şimdiye kadar memleketin ayaklarını bağlayan bütün eski ananeleri nasıl bir hamlede yıkmışsa bu kırtasiyeciliğin de başına bir yumruk indirmesi çok doğru olur" şeklinde daha önce benzerlerini gördüğümüz konuşmayı yaparak karışık kırtasi işlemleri kaldırmak ve kırtasiyeciliği azaltmak için Bütçe ve Maliye encümenlerinden oluşacak bir encümen kurularak çalışılmasını teklif etmişse de meclis tarafından reddedilmiştir[141]. Kırtasiyeciliğe karşı yapılan bu taarruz savuşturulduktan sonra Bütçe Encümeni Reis Vekili Faik Baysal Bey kırtasiyeciliğin gerekliliğini şöyle açıklamıştır: "Maaşlardan kesilmekte olan tevkifatı tamamen kaldırmak ve memurlara bu emsalin tutarı dediğimiz rakamların hakiki ifadelerini göstermek suretiyle kırtasî birçok muamelelerden de tasarruf etmek ve bunun neticesi olarak birçok memur tasarrufu yapmak ve hakiki ita miktarı göstermek. Biz, kırtasî muamelede bir tasarruf yapalım derken vergi bakımından bütün vatandaşlar nazarında vergi umumiyetini ihlal edecek bir manzara yaratmış oluruz. Bu itibarladır ki vergi tekniği bakımından bu şekil doğru değildir[142] ardından da son rötuşları Dâhiliye Vekili Faik Öztrak yaparak topu ustaca memurların üzerine atmıştır: "Kırtasiyeciliğin çokluğundan ve işleri işkâl ettiğinden bahsettiler. Bu hakikaten bizim de müşteki olduğumuz bir afettir. Memleket işlerinin daha muntazam bir şekilde ifasına imkân bulabilmek için bunu kısaltmağa çalışıyoruz. Ancak kırtasiyeciliğin önüne geçmek çok kolay değildir. Bendenizce memurların salahiyetlerini icabında tam olarak kullanması lazım olduğu vakit mesuliyet tekabül etmesi bu işin önüne geçebilmek için yegâne çaredir[143]."

---

140 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On dördüncü İnikat, 22.V.1939 Pazartesi, s.163.

141 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi altıncı İnikat, 14.VI.1939 Çarşamba, s.151,158.

142 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Yirmi altıncı İnikat, 14.VI.1939 Çarşamba, s.152.

143 **TBMM Zabıt Ceridesi**, On altıncı İnikat, 24.V.1939 Çarşamba, s.215.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Tanzimat ile başlayan Türk bürokrasisinin inşası sürecinde bürokrasi-siyaset ilişkisi gelişmiş özellikle Meşrutiyet Dönemi'nde bürokrasi üzerinde ve içinde siyasi elitler hâkim olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de kurulurken Meşrutiyet Dönemi uygulamalarına benzer şekilde şekillenen siyaset-bürokrasi etkileşimi görülmüş paydaşlıktan ziyade bütünleşmiş bir siyaset-bürokrasi manzarası arz etmiştir.

Osmanlı tipi bürokrasiyi ve bunun sonucu olarak kırtasiyeciliği gelişmenin önündeki önemli engellerden birisi olarak gören Mustafa Kemal Atatürk, yaptığı diğer inkılapların yanında bürokrasi inkılabı da yapmak istemiş ancak bunu tam manası veya dokuz umde içerisinde belirttiği şekli ile gerçekleştirememiştir.

Cumhuriyet'in yeni bürokrat kadrosu doğrudan doğruya Osmanlı Devleti menşeili ve Babıali bürokrasi geleneği içerisinde yetişmiş kadrolardan müteşekkil bulunmaktaydı. Bu bürokratik anlayışın temelinde devletle özdeşleşmiş ve kendi yerini toplum üstü seçkin bir grup olarak görme olgusu hâkimdi. Arzu edildiği şekli ile bürokrasi-halk barışını gerçekleştirerek sahip olunan kısıtlı kaynakların verimli olarak kullanılması için bu görüşün yok edilmesi gerekmekteydi. TBMM içerisindeki milletvekilleri de içinde büyüdükleri Babıali bürokrasisini yakından tanımakta, vatandaşın işleri ve devletin işleyişinde en büyük problemin sıkı bürokratik anlayışın bir sonucu olan kırtasiyecilikten kaynaklandığının farkında idiler. Ancak, Cumhuriyet ile birlikte ulaşılması hedeflenen muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi bürokrasi üzerinde yapılması arzu edilen radikal tedbirlerin de alınmasını zorlaştırmıştır. Yapılan inkılapları tüm ülke sathına yayabilmek ve kabulünü sağlamak için kendisini merkeziyetçi bir yapıya bürünme mecburiyetinde hisseden yeni yönetim anlayışı bu yapısından dolayı bürokrasinin hızla yayılmasına mani olmamıştır. Haddizatında devlet bizzat bürokrasiyi de belirlenen hedeflere ulaşma konusunda görevlendirdiğinden bürokrasi yapması gereken görevlerin yanında inkılap koruyuculuğu görevini de üstlenmek zorunda kalmış bu durum kırtasiyeciliği de arttırmıştır. 1936 yılında yapılan düzenleme ile İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreterliği görevini de üstlenmesi, valililerin mevcut görevleri ile birlikte CHP İl Başkanlığı vazifesini de uhdelerine almaları ve nihayetinde 1937 yılında CHP'nin Altı Ok'unun 1924 Anayasası'na eklenmesi ile bürokrasi parti içi işlerle de alakadar olmak zorunda kalan bir kurum hâline gelmiştir. Bu sebepledir ki TBMM içerisindeki milletvekillerinin kırtasiyeciliği bitirmek adına giriştikleri her teşebbüs, bürokrasi seddine çarpıp,

Levent Şahverdi Arşivi

kırtasiyecilik içerisinde boğulmaya mahkûm olmuştur. Kırtasiyeciliğe sebep olan meselelerin her yasama döneminde aynen devam etmesi dolayısı ile de, farklı dönemlerde söz alan, önerge veren, çözüm sunan milletvekillerinin konuşmaları ve önerileri benzer olmuş, birbirini tekrar eden bir silsile hâlinde görülmüştür. Bürokrasinin koruyucu kanatları altından çıkmak istemeyen hükûmetler ve bakanlıklar ise zaman zaman küçük teşebbüste bulunsalar dahi bunlar Osmanlı yenileşme hareketlerinde benzer örneklerini görebileceğimiz şekli ile lokal olarak kalmış, sorunun temeline inilememiştir. Hükûmetlerden kırtasiyeciliğe karşı girişilen topyekûn bir taarruz göremeyen bakanlıklar tek başlarına girecekleri bir düzenlemenin mevcut durumlarından daha kötü sonuçlar doğuracağını tahmin ederek, ehvenişer olarak yapılarını muhafaza etme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Sonuç olarak 1920-1938 yılları arasında geçen beş İcra Vekilleri Heyeti ve dokuz hükûmetten sonra kırtasiyecilikle mücadele Türk kamu yönetim anlayışının sistemli ve bütün olarak tetkik edilmemesi, hükûmet ve üniversitelerin gerekli araştırmaları teşvik etmemeleri, bilgi birikimi ve uzman eksikliği bulunması ve hükûmetlerin kayıtsızlığı ile başladığı noktaya geri dönmüştür. Hükûmetler açıkça beyan etmeseler de kırtasiyeciliği bir tehdit değil devletin işleyişi açısından hayati bir organ olarak görmüşler, suçlamalar karşısında da günah keçisi olarak da işlerini iyi yapmadıklarını iddia ettikleri memurları öne sürmüşlerdir. Bu dönemler arasında meseleye doğru açılardan bakmaya gayret eden tek hükûmet olan Celal Bayar hükûmeti de düşündüklerini yapamadan işbaşından ayrılınca kırtasiyecilikle mücadele açısından önemli bir fırsat kaçırılmıştır. Esasında üzücü olan husus şudur ki; "kırtasiyecilikle mücadele" düşüncesi aynı şekil ve çerçevede devam ederek sürekli kâğıt üzerinde kalmasından dolayı, bir kırtasiyecilik meselesi hâline gelmiş bürokrasiyi ve meclisi beyhude yere meşgul etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Araştırma-İnceleme Eserleri

Aydın, Recep, "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928, II. Cilt**, ed. Nuray Ertürk Keskin, Ankara 2012.

Aydın, Tülay, **Atatürk Döneminde Bürokrasi ve Modernleşme (1923-1938)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2014.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, yay. haz. E. Semih Yalçın, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Ateş, Sabri, **Tunalı Hilmi Bey, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

Bayramoğlu, Sonay, "1929: Yönetimde Merkeziyetçiliğin İnşası", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939**, ed. Birgül A. Güler, Ankara 2007.

Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2004, Ankara 2004.

Falih Rıfkı, **Yeni Rusya**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1931.

Giritli, İsmet, **Türkiye'nin İdari Yapısı**, Der Yayınları, İstanbul 1998.

İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler İdari Reform Danışma Kurulu Raporu, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Ankara 1972.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

Mıhçıoğlu, Cemal, **İdari Reform Belçika Tecrübesi ve Türkiye İçin Alınacak Dersler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1963.

Mises, Ludwig Von, **Bürokrasi**, çev. Feridun Ergin, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1947.

Sürgit, Kenan, **Türkiye'de İdari Reform**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Ankara 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Şavkılı, Cengiz, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Şaylan, Gencay, **Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara 1974.

Terzi, Mehmet Akif, **Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur**, Sistem Ofset, Ankara 2012.

Tortop, Nuri, İsbir, Eyüp G., Aykaç, Burhan, **Yönetim Bilimi**, Yargı Yay., Ankara 1999.

Weber, Max, **Bürokrasi ve Otorite**, çev. H. Bahadır Akın, Liberte Yayınevi, Ankara 2017.

Süreli Yayınlar

Abadan, Yavuz, "Siyasi Teori Açısından Türkiye'de Ademi Merkeziyet Problemi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 20, S 4, Ankara 1965.

"Adana'da muhacirlerin feryadı", **Vakit**, 15 Kânunuevvel 1930.

"Bir zafer", **Akşam**, 12 Teşrinievvel 1934.

"Cephe Arkasında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1338.

"Cephe Arkasında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1338.

Demirci Güler, Filiz, "Türk Kamu Yönetiminin Evrimi (I), **Amme İdaresi Dergisi**, C 36, S 1, Mart 2003.

Eisenstadt, S. N., "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Yeni Devletlerde Beliren Bürokrasi Sorunları", çev. Özer Ozankaya, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 20, S 3, Ankara 1965.

Emre, Cahit, "Türkiye'de Bürokratik İşlemlerin Basitleştirilmesi ya da Yazçizciliğin Azaltılması: Genel Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 46, S 3, Ankara 1991.

Gökçe, Orhan, Şahin, Ali, "21. Yüzyılda Türk Bürokrasisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergis**i, C 2, S 3, Konya 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Güler, Birgül A., "İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetsel Liberalizasyon Kamu Yönetimi Temel Kanunu", **Kamu Yönetimi Reformu İncelemeleri: Mülkiye'den Perspektifler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 2003.

"İdaredeki kırtasiyecilik kaldırılacaktır", **Vakit**, 6 Mayıs 1932.

"Kırtasiyecilik kaldırılıyor", **Vakit**, 4 Teşrinisani 1931.

"Kırtasiyecilik", **Akşam**, 10 Kânunusani 1933,

"Kırtasiyecilik", **Akşam**, 25 Kânunusani 1933.

"Kırtasiyecilik", **Akşam**, 5 Şubat 1933.

"Kırtasiyecilik: Cezrî Bir inkılap yapılacak", **Akşam**, 31 Temmuz 1932.

"Kırtasiyecilik Zihniyeti", **Akşam**, 27 Temmuz 1932.

Kırtasiyecilikle mücadele talimatı hazırlandı", **Akşam**, 8 Teşrinisani 1938.

"Maarifte Teşkilat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Haziran 1336.

Mehmet Asım, "Vakit 1929 senesinin saadet verici olmasını diler", **Vakit**, 1 Kânunusani 1929.

"Menhus kırtasiyecilik yüzünden bir berhayat mazbatası almak için ne kadar masraf ediyorum", **Vakit**, 2 Kanunevel 1939.

"Mücadele makanizması", **Akşam**, 18 Teşrinievvel 1933.

Necmeddin Sadak, "Ehliyet, Teşebbüs, Mesuliyet", **Akşam**, 17 Teşrinisani 1937.

Öztürk, Namık Kemal, "Kamu Yönetiminde Kırtasiyecilikle Mücadele: Farklı Bir Bakış", **Amme İdaresi Dergisi**, C 35, S 4, Aralık 2002.

Sürgit, Kenan, "Türkiye'de İdareyi Yeniden Düzenleme ve Geliştirme Çalışmaları", **Amme İdaresi Dergisi**, C 1, S 1, Haziran 1968.

Şavkılı, Cengiz, Aydın, Tülay, "Atatürk Dönemi'nde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIX, S 87, Ankara-Kasım 2013.

Tutum, Cahit, "İdarî Reformda Başlıca Yaklaşımlar", **Amme İdaresi Dergisi**, C 4, S 2, Haziran 1971.

Uygun, Oktay, "Yerel Yönetim Reformu için Anayasal İlkeler", **Strategic Public Management Journal**, Issue No: 2, December 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sanayiimizi canlandırmak için mühim teşebbüsler", **Akşam**, 28 Mayıs 1931.

"Yeni İstifa Ölçüleri", **Ulus**, 12 Teşrinisani 1937.

"Yeni hükûmetten birinci dileğimiz", **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1937.

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete, 13 Şubat 1937 Cumartesi.

Resmî Gazete, 30 Kânunuevvel 1937 Perşembe.

TBMM Zabıt Ceridesi D.1, D.2, D.3, D.4, D.5, D.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 08.10.2019
Makale Kabul Tarihi : 19.02.2020
DOI: 10.33419/aamd.732743

HATAY SORUNU VE ABD: WASHINGTON'UN HATAY'DA ARKEOLOJİK KAZI İMTİYAZINI SÜRDÜRME GİRİŞİMLERİ*

YASİN COŞKUN**

ÖZ

Bu çalışma Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecinde ABD'nin Hatay'daki arkeolojik kazı yapma imtiyazını koruma girişimlerini incelemektedir. Bu dönemde biri Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsüne diğeri de Princeton Üniversitesi Kazı Komitesine bağlı olmak üzere iki Amerikan heyeti Hatay'da kazı çalışmaları yapmaktadır. Bu heyetler bölgedeki Fransız yönetimi ile yapmış oldukları antlaşmalar neticesinde kazılarda elde ettikleri tarihî eserlerin bir bölümünü yurt dışına çıkarma hakkına sahiptiler. Ancak Türkiye'nin Fransa ile yaptığı antlaşmalar sonucu her geçen gün Hatay'da kontrolünü artırması Amerikan kazı heyetlerini endişelendirmiştir. Sahip oldukları imtiyazları kaybetmekten korkan bu heyetler ABD Dışişlerine başvurmuştur. ABD Dışişleri, Hatay'daki Amerikan çıkarlarını korumak için yoğun bir şekilde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. ABD Dışişleri, Beyrut'taki Başkonsolosluğunun yanı sıra Paris ve Ankara'daki Büyükelçilikleri vasıtasıyla bölgede yaşanan gelişmelerden haberdar olmuştur. ABD Dışişlerinden aldıkları talimatlarla ABD'li diplomatlar özellikle Fransız yöneticilerle görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmelerde ABD ile Fransa arasında 1924 yılında imzalanan antlaşmaya vurgu yapılarak Fransa'nın Hatay'da ABD'nin sahip olduğu hakları koruması gerektiğinin altı çizilmiştir. Böylece ABD, Hatay'ın kontrolü Türkiye'ye geçse bile sahip olduğu hakların devam etmesini istemiştir. ABD'nin tüm bu girişimleri, yapılan bu çalışmanın araştırma konusunu teşkil etmektedir. Arşiv belgeleri ışığında konu, detaylı bir şekilde incelenerek ABD'nin çıkarlarını korumak için yapmış olduğu girişimlerin tahlili yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Fransa, Türkiye, Hatay, Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.e

** Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Siirt/TÜRKİYE, tarihli@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8151-7874

Levent Şahverdi Arşivi

THE HATAY ISSUE AND THE US: WASHINGTON'S ATTEMPTS TO MAINTAIN THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION CONCESSION IN HATAY

ABSTRACT

This study examines attempts by the United States to protect the American archaeological excavations concession in Hatay in the accession process of Hatay to Turkey. Two American committees were conducting excavations in Hatay during this period, one of them being affiliated to the Oriental Institute of the University of Chicago and the other to the Princeton University Excavation Committee. As a result of the agreements with the French administration in the region, these committees were able to take the historical artefacts they obtained during the excavations out of the country. American excavation committees were worried about the increasing Turkish control in Hatay. Those excavation committees feared losing their concession in Hatay and applied to the US State Department. The US State Department intensely engaged in diplomatic attempts to protect American interests in Hatay. In addition to the Consulate General in Beirut, the US State Department was aware of the developments in the region through the Embassies in Paris and Ankara. US diplomats, after taking the instructions from US State Department, conducted talks with French officials. In these meetings, US diplomats underlined that France should protect the rights of USA in Hatay by reminding the agreement signed between the USA and France in 1924. In this context, the US wanted to maintain the rights in Hatay even after Hatay's control passed to Turkey. All these attempts of the US have become the subject of this study. In the light of archival documents, the topic was examined in detail and the attempts of the US to protect American interests in Hatay were analysed.

Keywords: The US, France, Turkey, Hatay, the Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Hatay'ın anavatana katılma süreci kolay olmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay davasıyla yakından ilgilenmesi bu sürecin başarılı bir şekilde tamamlanmasında çok büyük bir rol oynamıştır[1]. Mondros Mütarekesi imzalandığında İtilaf Devletleri tarafından işgale uğramamış olan İskenderun Sancağı (Hatay), Misakımillî sınırları içerisinde kabul edilmiştir[2]. Ancak daha sonra Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal'in karşı koymasına rağmen bölge önce İngiliz[3] ardından Fransız kuvvetleri[4] tarafından işgal edilmiştir[5]. Batı Cephesi'nde işgalci Yunan kuvvetlerine karşı Millî Mücadele'nin yürütüldüğü bir dönemde Fransa ile antlaşma yoluna gidilmiş ve 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'yla Sancak'ın Fransız mandası altındaki Suriye topraklarında bırakılması kabul edilmiştir[6]. Bu antlaşma ile Sancak'ın özel bir statüye sahip olacağı ve Türklerin kendi kültürlerini devam ettirmelerine engel olunmayacağı güvence altına alınmıştır[7]. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda da Sancak'ın statüsünde değişiklik olmamıştır[8].

Barışçıl bir dış politika takip eden Türkiye, Hatay'la yakından ilgilenmeye devam etmiştir. 1936 yılında Fransız yönetimi Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıklamıştır[9]. Bu tarihten itibaren Hatay, Türkiye ile Fransa arasında

1 Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Yaz 2009, s.114.

2 Mesut Çapa, "Hatay Millî Mücadelesine Katılanların Anıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** S 62, Bahar 2018, s.22.

3 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C I, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s.38-39.

4 Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", **Türkler**, C 16, Ankara 2002, s.685-686.

5 Adem Kara, "Hatay'ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 2, 2017, s.119.

6 Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2002, s.6.

7 **BCA (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi),** Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 224-510-12, (04.07.1938).

8 Ayşe Aydın, "Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C XIV, S 1, Haziran 2012, s.144.

9 Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 61, Ankara 2005, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

en önemli gündem maddesi olmuştur. Atatürk, TBMM'deki konuşmalarında Hatay konusunu gündeme getirmiştir[10]. Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından Hatay'da yaşayan Türk nüfusun geleceği Türkiye'yi endişelendirmiştir[11]. Konu Milletler Cemiyetine götürülmüştür[12]. Daha sonra 29 Mayıs 1937 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmayla[13] Sancak, "ayrı bir varlık" olarak kabul edilmiştir[14]. Ayrıca Hatay'da ayrı bir anayasa uygulanacaktır[15]. Ancak anayasanın uygulanmasında birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır[16]. Hatay'da yaşayan Türkler üzerinde Fransız baskısının artmaya başlaması[17] Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkinin gerginleşmesine neden olmuştur[18]. Almanya'nın saldırgan politikalarından endişelenen Fransa, Türkiye ile antlaşma yoluna gitmiştir. 3 Temmuz 1938 tarihinde Türk-Fransız Askerî Antlaşması imzalanmış[19] ve Türk kuvvetleri Hatay'a girmiştir[20]. Daha sonraki

10 Mithat Aydın, Cengiz Akseki, "Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması", **Belgi**, S 15, Kış 2018/I, s.656-657.

11 Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 22, 1998, s.234; "Türk Malları Yağma Ediliyor", **Cumhuriyet**, 02.04.1937, s.1.

12 Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s.19.

13 "Hatay İtilafı Tasdik Edildi, Türk-Fransız Muahedesi İmzalandı", **Akşam,** 30.05.1937, s.1; Mehmet Tekin, **Hatay: İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.300.

14 Coşkun Topal, "Hatay (Sancak) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Aralık 2009, s.4.

15 **BCA,** Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 606-99-3, (1938); Hamit Pehlivanlı, "Atatürk Dönemi Millî Emniyet Hizmetleri Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 40, Mart 1998, s.164.

16 Ömer Erden, **Fransa-Suriye Kıskacında Hatay (1937-1939)**, Serüven Yayınevi, İstanbul 2015, s.34.

17 Volkan Payaslı, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **History Studies**, C 3, S 1, 2011, s.222.

18 Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXXIV, S 97, Bahar 2018, s.163.

19 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.622.

20 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.315.

Levent Şahverdi Arşivi

süreçte 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti kurulmuştur[21]. 23 Haziran 1939 tarihinde de Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmayla beraber Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması kabul edilmiştir[22]. Temmuz 1939'da son Fransız askerlerinin de çekilmesiyle Hatay, Türkiye'ye katılmıştır[23].

Hatay'ın Türkiye'ye katılma süreci bölgede çıkarları olan diğer devletler tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu devletlerden birisi de ABD'dir. Bu çalışma Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecinde bölgedeki arkeolojik kazı çalışmalarına dair imtiyazını korumak isteyen ABD hükûmetinin girişimlerini arşiv belgeleri çerçevesinde incelemektedir. Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nda Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan, Fransız mandası altına verilmiştir[24]. 4 Nisan 1924 tarihinde ABD ile Fransa arasında "Suriye ve Lübnan'daki Haklar" adı altında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 14. maddesi bu bölgelerde yapılan kazı çalışmalarından elde edilecek tarihî eserlerle ilgilidir. Buna göre kazılarda çıkarılan eserler bölünecek ve kazı yapan kuruluş pay alacaktır. Bulunan tarihî eserin bölünmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise kazı kuruluşuna uygun bir tazminat ödenecektir[25].

ABD ile Fransa arasında varılan bu antlaşma kapsamında Amerikan Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü (The Oriental Institute of the University of Chicago) ve Princeton Üniversitesi Kazı Komitesi, 1935 ve 1937 yıllarında Fransız Yüksek Komiserliği ile 6 yıllığına bir antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşmayla adı geçen kuruluşlar Hatay'da arkeolojik kazı faaliyetlerinde buldukları eserleri ülke dışına çıkarabilme gibi birtakım imtiyazlar elde et-

21 "Sanjak is Hatay Republic", **The New York Times, 4 September 1938,** s.13; Olcay Özkaya Duman, "Misakımilli'ye Giden Yolda Hatay'da Bir Kalem Evinden Kurtuluş Yılları: Hatay Gazetesi ve Faaliyetleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Misakmillî Özel Sayısı, Yıl 23, S 93, Ocak-Şubat 2017, s.1120.

22 "Mutual Aid is Agreed On", **The New York Times**, 24 June 1939, s.4; "Turkey Signs with France", **Los Angeles Times**, 24 June 1939, s.3; İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı"**, Belleten**, C XLVI, S 182, Nisan 1982, s.397.

23 "Alexandretta Formally Given to Turkey", **The Washington Post,** 24 June 1939, s.1; "Turkey Rejoices over Return of Hatay Republic", **Chicago Daily Tribune,** 24 July 1939, s.2.

24 Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXXIV, S 97, Bahar 2018, s.142.

25 **Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers (FRUS)**, Volume I, 1924, "Convention between the United States of America and France, Signed at Paris, 4 April 1924".

Levent Şahverdi Arşivi

mişlerdir. Ancak Fransa ile yaptığı antlaşmalar sonucu Türkiye'nin her geçen gün Hatay'da kontrolünü artırması ABD'li bu iki kuruluşu endişelendirmiştir. Hatay'da arkeolojik çalışma imtiyazlarını kaybetmek istemeyen bu kuruluşlar ABD Dışişlerine başvurmuşlardır. ABD Dışişleri de gerçekleştirdiği yoğun diplomatik faaliyetlerle ABD'nin Hatay'daki imtiyazını sürdürmeye çalışmıştır. Bu çalışma ABD'nin tüm bu faaliyetlerini mercek altına almaktadır. Çalışmada arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin gazetelerinden ve Hatay sorunu üzerine yazılmış eserlerden istifade edilmiştir. Yapılan bu çalışmanın Hatay'ın Türkiye'ye katılma süreci ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Hatay'daki Arkeolojik Kazı Çalışmalarına Yönelik Endişeler ve ABD Dışişlerinin Konuya Yaklaşımı

22 Şubat 1938 tarihinde ABD'de, Princeton Üniversitesi Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi (The Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity) bir toplantı yaparak Hatay'daki siyasi durumu görüşmüştür. Bu toplantı sonrası Princeton Üniversitesi Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi Başkanı (The Chairman of the Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity) Profesör Charles Rufus Morey, ABD Dışişlerinde Yakın Doğu İşleri Şubesi Başkan Yardımcısı (the Assistant Chief of the Division of Near Eastern Affairs) olarak çalışan Paul Alling'e toplantıda yapılan tartışmaların sonucu hakkında bir mektup göndermiştir[26]. Morey bu toplantıda yapılan müzakerelerde Hatay'ın siyasi geleceği konusunda büyük bir belirsizlik duygusunun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Özellikle Hatay'da Türkiye'nin kontrolü ele almasının tarihî eserlerin ülkeden çıkarılmasına ilişkin Antakya Kazı Komitesinin sahip olduğu imtiyazlı sözleşmenin feshini ortaya çıkarma ihtimalinden komite endişe duymuştur. Bu sözleşme çerçevesinde tarihî kazılarda elde edilen bulguların yarısına komite sahip olmaktadır. Komite bu imtiyazı kaybetmekten korkmuştur. Ayrıca Hatay'da patlak verebilecek herhangi bir ayaklanmanın da komitenin bölgedeki çalışmalarına zarar verebileceğinden endişe edilmiştir[27].

[26] **FRUS**, The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa, 1938, Volume II, Protection of American rights and interests in the Sanjak of Alexandretta, "The Chairman of the Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity (Morey) to the Assistant Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Alling)", Document no: 836, 7 March 1938.

[27] **FRUS**, a.g.b. (adı geçen belge)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle Morey, ABD Dışişleri Bakanlığının kendilerine yol göstererek yardımcı olmasını istemiştir. Alling'e göndermiş olduğu mektubun amacı bu olmuştur. Ancak dünyanın yeni bir savaş iklimine girdiği bir dönemde infirat politikası uygulayan ABD'nin kendisini Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay konusuna müdahil olmuş gibi gösterecek bir tutum almasını beklemek zordur. Aslında Prof. Morey de bu durumun bilincindedir. Bu nedenle Alling'e bu konularda tavsiyede bulunmanın Dışişleri Bakanlığı için zorluğunun farkında olduğunu söylemiştir. Ancak yine de ABD Dışişlerinin Kazı Komitesine verebileceği her türlü bilgi veya tavsiyeden memnun olacaklarını ifade etmiştir. Bir bakıma Hatay sorununda yaşanan gelişmeleri sadece uzaktan izleyebilen komite bölgede sahip olduğu imtiyazları korumak için ABD Dışişlerinden destek arayışı içine girmiştir[28].

Morey'in bu yardım talebine ABD Dışişleri Yakın Doğu İşleri Şubesi Başkanı Wallace Murray cevap vermiştir. Murray, ABD Dışişleri olarak Hatay'daki gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve özellikle Morey'in mektubunda belirttiği kazılarla ilgili durumu dikkate alacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca bugüne kadar, Hatay'daki Amerikan arkeolojik çıkarlarının tehlikeye girdiğine dair herhangi bir bilginin kendilerine ulaşmadığını belirtmiştir. Murray, 1924 yılında Fransa ile imzaladıkları antlaşmada ifade edilen arkeolojik araştırmalara ilişkin belirli garantilerin Hatay'da hâlen yürürlükte olduğunu ve bu antlaşma sonlandırılıncaya kadar bu şekilde devam edeceğini vurgulamıştır[29]. Böylece Murray, Kazı Komitesi Başkanı Morey'in kaygılarını yatıştırmak istemiştir.

Bununla birlikte Kazı Komitesi Başkanı'nın dile getirdiği endişeleri Murray tamamen göz ardı etmemiştir. Fransa ile aralarındaki antlaşmada herhangi bir değişiklik veya fesih olması durumunda, ABD'nin vatandaşlarının arkeolojik kazı haklarını yeni bir antlaşma ile güvence altına almak için gerekli müzakereleri başlatacağının altını çizmiştir. Ayrıca Kazı Komitesi Başkanı Morey tarafından ABD Dışişlerine gönderilen ve Hatay'da yaşanan gelişmeler karşısında birtakım endişelerin dile getirildiği bu mektubun bir kopyası ABD Dışişlerince Beyrut'taki Başkonsolosları Eliot Palmer'e iletilmiştir. Başkonsolos'a Hatay'da ABD'nin arkeolojik çıkarlarını etkilemesi muhtemel her türlü durumu Washington'a bildirmesi ve bu bölgedeki Amerikan arkeolojik çıkarlarını korumak için uygun adımları atması talimatı verilmiştir[30].

---

28 **FRUS**, a.g.b.

29 **FRUS**, "The Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray) to the Chairman of the Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity (Morey)", Document no: 837, 14 March 1938.

30 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

Murray, Kazı Komitesi Başkanı Morey'e göndermiş olduğu bu cevap mektubunun sonunda Beyrut Başkonsolosu'ndan gelecek raporlar çerçevesinde Hatay'daki arkeolojik durumla ilgili yeni bir gelişme olması hâlinde kendisiyle iletişime geçeceğini ifade etmiştir[31].

ABD'nin Beyrut Başkonsolosu Eliot Palmer'in Değerlendirmeleri

ABD'nin Beyrut Başkonsolosu Palmer, 31 Mayıs 1938 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı'na Hatay hakkında göndermiş olduğu telgrafta durumun "giderek daha fazla rahatsız edici" olduğunu bildirmiştir[32]. Bu dönemde Hatay'da seçim süreci devam etmektedir. 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyinde Hatay'ın "ayrı bir varlık" olduğu hukuken kabul edilmiş ve iki dereceli bir seçim yolu ile 40 milletvekilinden oluşacak bir meclis oluşturulması öngörülmüştür. Meclis seçimlerini düzenlemek üzere Milletler Cemiyeti Konseyince Hatay'a bir seçim komisyonu gönderilmiştir[33]. Mayıs ayının ilk haftasında Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonunun gözetiminde seçimler başlamıştır[34].

Palmer, Hatay'da bulunan yabancı temsilcilerin seçimin sonucundan ziyade Türk ve Türk olmayan unsurlar arasında artan hoşnutsuzluk konusundaki endişelerini kendisine ilettiklerini belirtmiştir[35]. Ayrıca Hatay'da bulunan Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu Başkanı'nın da benzer endişeler dile getirdiğini söylemiştir[36]. Fransız yetkililerin, Hatay'da 600 Faslı asker ve 6 zırhlı araç bulunduğuna ve bu kuvvetlerin düzeni sağlamaya yeteceğine dair yapmış oldukları açıklamalar Palmer tarafından Washington'a rapor edilmiştir. Palmer ayrıca bölgede yaşanan gelişmeler ile ilgili Princeton Üniversitesi yetkilileri ile temasta olduğunu iletmiştir[37].

Palmer, ABD Dışişlerine göndermiş olduğu bu telgraftan kısa bir süre sonra yeni bir telgraf daha göndermiş ve Washington'u Hatay'da yaşanan ge-

---

31 **FRUS**, a.g.b.

32 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 838, 31 May 1938.

33 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Temmuz 1996, s.22, 25.

34 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s.407-408.

35 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 838, 31 May 1938.

36 **FRUS**, a.g.b.

37 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

lişmeler konusunda bilgilendirmeye devam etmiştir. 2 Haziran 1938 tarihli telgrafında Palmer, Hatay'da bulunan Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü yöneticisi Calvin W. McEwan ile Hatay'daki durumu görüştüklerinden bahsetmiştir. Buna göre Hatay'da durum gergindir ve caddelerde zırhlı araçlarla Fas asıllı Fransız askeri devriyeler gezmektedir. Olayların devam etmesi hâlinde Milletler Cemiyeti Komisyonunun bölgeden geri çekilme ihtimali vardır. Diğer taraftan arkeolojik kazı çalışmalarının hâlihazırda tehdit altında olduğunu gösterecek bir emare de bulunmamaktadır[38].

Ancak bölgede bulunan Doğu Enstitüsü yöneticisi Hatay'daki gergin durum ve belirsizliği ileri sürerek yerel makamlarla sürekli temas hâlinde olacak olan bir Amerikan konsolosluk yetkilisinin Hatay'da görevlendirilmesi konusunda Palmer'den istekte bulunmuştur. Bu öneri Princeton Kazı Komitesince de desteklenmiştir[39]. Palmer, ABD Dışişlerine göndermiş olduğu telgrafta Hatay'daki durumu Beyrut'tan tatmin edici bir şekilde takip etme olasılığının son derece düşük olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Beyrut'ta bulunan Konsolos Yardımcısı William S. Farrell'in ya da yine Beyrut'ta bulunan konsoloslardan Christian T. Steger veya William M. Gwynn'ın bölgeye gönderilmesi talebini ABD Dışişleri Bakanı'na iletmiştir[40].

Bu süreçte Hatay'da olaylar durulmamıştır. Bazı Türk köyleri basılmış, seçimlerde Türklerin başarılı olamayacağına dair propagandalar yapılmaya başlanmıştır. Hatay'daki seçim sürecinde yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Almanya'nın Avrupa'da her geçen gün saldırgan politikasını artırdığı bir dönemde Türkiye ile arasının bozulmasını istemeyen Fransa yeni adımlar atmış ve Hatay'daki temsilcisi Garreau'yu görevinden almıştır. Daha sonra Abdurrahman Melek, Hatay Valiliği'ne atanmıştır[41]. Hatay'da bulunan Doğu Enstitüsü yöneticisi McEwan gelişmeler karşısında Palmer'e vermiş olduğu bilgide kamu güvenliğinin sağlanması noktasında Hatay'da bir sıkıntı yaşanmadığını söylemiş ancak merkezden uzak köylerde ciddi rahatsızlıkların meydana gelme ihtimalinden bahsetmiştir[42]. McEwan, Hatay'daki

38 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 839, 2 June 1938.

39 **FRUS**, a.g.b.

40 **FRUS**, a.g.b.

41 Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II", s.408-409.

42 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 840, 3 June 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

kazı çalışmalarına katılmak üzere Doğu Enstitüsünden bazı kişileri Hatay'a getirmiştir. Ancak yaşanan olaylar nedeniyle kendi eşini ve diğer çalışanların eşlerini Hatay'dan uzaklaştırarak Beyrut'a gönderme fikri gündeme gelmiştir. Ancak daha sonra McEwan böyle bir girişimi, yerli halkı endişeye sevk edebileceği gerekçesiyle ertelemiştir. Bu arada McEwan, ABD'nin Beyrut Başkonsolosluğuna bir yetkilinin Hatay'a gönderilmesi konundaki talebini tekrar iletmiştir. Bunun üzerine Palmer, Washington'a bir telgraf göndermiş ve daha önce kendisinin Hatay'a bir konsolosluk yetkilisini göndermek için izin talep ettiğini hatırlatarak bu konu hakkında herhangi bir olumsuz dönüşün olmaması nedeniyle Konsolos Yardımcısı William S. Farrell'i Hatay'a gönderme kararı aldığını bildirmiştir[43].

ABD Dışişleri tarafından Palmer'e gönderilen cevap yazısında bakanlığın Hatay'da durumu daha iyi anlamak için Farrell'in Hatay'a gidişine onay verdiği belirtilmiştir[44]. ABD Dışişleri, Farrell'in Hatay'da bulunmasını bölgedeki Amerikan vatandaşlarını ve mülklerini korumak için önemli görmüştür. Ayrıca ABD Dışişleri, Hatay'ın dış bölgelerinde kazı çalışması yürüten Amerikalıların güvenlik açısından Hatay merkeze geri dönmelerini istemiştir. Hatay merkezinde kamu güvenliği tehdidi ortaya çıkması durumunda ise bölgede bulunan Amerikalıların Beyrut'a gitmeleri tavsiye edilmiştir. ABD Dışişlerince Başkonsolos Palmer'e verilen talimatta Hatay'daki yetkili makamlarla irtibatta kalarak bölgedeki Amerikan vatandaşlarının ve çıkarlarının korunmasını takip etmesi istenmiştir. Ayrıca yaşanacak gelişmeler hususunda ivedi bir şekilde Dışişlerini haberdar etmesi söylenmiştir[45].

Hatay'a ulaşan ABD Konsolos Yardımcısı Farrell durumun sakin olduğunu Palmer'e rapor etmiştir. Ayrıca bölgede kamu güvenliğinden sorumlu Fransız Komutan Collet herhangi bir tehlikeli durum olması hâlinde Amerikalıların Hatay'dan ayrılmalarını sağlamak için önceden bilgi vereceğine dair Farrell'e söz vermiştir[46]. Antakya'da ikamet eden Farrell, İskenderun ve Halep şehirlerini de ziyaret etmiştir. Bu iki şehirde de durumun tamamen sakin olduğunu ve Amerikan çıkarlarına zarar verecek herhangi bir gelişmenin

43 **FRUS**, a.g.b.

44 **FRUS**, "The Acting Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 841, 3 June 1938.

45 **FRUS**, **a.g.b.**

46 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 842, 4 June 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığını rapor etmiştir[47]. Antakya ve çevresinde durumun sakin olmasına rağmen yine de tedbir amaçlı olarak Doğu Enstitüsü ve Princeton Üniversitesi kazı ekibinde olan kişilerin çocukları ve eşleri Suriye'nin Tartus ve Lübnan'ın Beyrut kentlerine gönderilmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak yapılan açıklamada bu durumun sadece tedbir amaçlı yapıldığına dikkat çekilmiş ve Amerikalılar bölgeyi terk ediyor gibi oluşabilecek muhtemel bir algının önüne geçilmeye çalışılmıştır[48]. Bunların yanı sıra kazılar sonrası elde edilen mozaiklerin bir bölümü de Beyrut'a nakledilmiştir[49].

ABD Dışişleri Bakanı'nın Girişimleri

Haziran 1938'de ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, ABD'nin Paris Büyükelçisi William C. Bullitt'e bir mesaj göndermiştir. Bu mesajında Hatay'da arkeolojik keşif kazılarının Princeton Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü yönetiminde yürütüldüğünü bildirmiştir. Dışişleri Bakanı Hull, Hatay'da bulunan Amerikan kazı gruplarının, Türkiye ile Fransa arasında Hatay sorunu nedeniyle yürütülmekte olan müzakerelerin bölgedeki arkeolojik çalışmaları olumsuz etkilemesinden endişe duyduklarını söylemiştir[50]. Hatay'da faaliyet göstermekte olan Amerikan kurumlarının haklarının 4 Nisan 1924 tarihli Amerikan-Fransız antlaşmasının 14. maddesi ile tamamen güvence altına alındığını hatırlatmıştır. Bu nedenle Hull, Büyükelçi Bullitt'in Fransız Dışişleri makamları nezdinde girişimde bulunarak Hatay'daki Amerikan çıkarlarının Türkiye ve Fransa arasında alınacak kararlardan olumsuz yönde etkilenmeyeceğine dair güvence elde etmesini istemiştir[51].

Bu talimatlar üzerine ABD'nin Paris Büyükelçisi Bullitt, Fransız Dışişlerinden Ernest Lagarde ile konuyu görüşmüştür. Lagarde, yapmış olduğu açıklamada, Türk- Fransız müzakerelerinde ABD'nin bölgede sahip olduğu hakları tehlikeye atabilecek herhangi bir gelişme kaydedilmediğini belirtmiştir. Bullitt'e ABD'nin arkeolojik kazı haklarının olumsuz etkilenmeyeceğinden

47 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 844, 8 June 1938.

48 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 843, 6 June 1938.

49 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 845, 9 June 1938.

50 **FRUS**, "The Secretary of State to the Ambassador in France (Bullitt)", Document no: 846, 14 June 1938.

51 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

Washington'un emin olabileceğini söylemiştir. Ayrıca Lagarde, ABD'nin sahip olduğu endişeler noktasında Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri Damien Martel'i bilgilendireceğini de ifade etmiştir[52].

Türkiye'nin Antakya'daki Princeton Arkeolojik Saha Keşif Merkezini Kışla Yapma İsteği

ABD Dışişleri Hatay'da arkeolojik kazı çıkarlarını korumaya çalışırken Türkiye ile ABD arasında küçük çaplı bir kriz meydana gelmiştir. Hatay sorununun devam ettiği dönemde Avrupa'daki siyasi durum Almanya'nın saldırgan politikalarıyla gün geçtikçe daha ciddi bir hâl almaya başlamıştır. Bu durum karşısında Fransa, Hatay konusunda Türkiye ile uzlaşmak istemiştir. Orgeneral Asım Gündüz başkanlığında bir heyet Antakya'ya gitmiş ve 17 Haziran 1938'den itibaren Fransız askerî heyeti ile görüşmelere başlamıştır. İki taraf arasındaki görüşmeler, Türkiye adına Orgeneral Asım Gündüz ile Fransa adına Tümgeneral Charles Huntziger tarafından yürütülmüştür[53]. Yapılan bu görüşmelerdeki önemli hususlardan biri de Türk askerinin Hatay'a girmesi olmuştur. Nitekim görüşmeler sonrası varılan antlaşmada bu konu Fransızlar tarafından kabul edilmiştir. Türk tarafı Fransa ile resmî bir antlaşma imzalamadan önce Türk askerlerinin Hatay'da barınacağı yerler konusunda arayış içine girmiştir.

Bu çerçevede Hatay'daki Fransız askerî birliklerinin komutanı Collet, 29 Haziran 1938 tarihinde Princeton Saha Keşif Müdürü'nü aramıştır. Collet, Türk Başkonsolosluğunun Orgeneral Asım Gündüz'ün talebi doğrultusunda resmî olarak Antakya'daki Princeton Arkeolojik Saha Keşif Merkezini Türk birlikleri için kışla olarak istediğini Princeton Saha Keşif Müdürü'ne iletmiştir[54]. Ancak Princeton Kazı Komitesi, Antakya'da mevcut tek uygun tesis olarak gördüğü ve kirasını Temmuz 1939'a kadar ödediği bu merkezi bırakmak istememiştir. Burayı tamir etmek ve yenilemek için önemli miktarda para harcandığı belirtilerek böyle bir girişime olumsuz yaklaşılmıştır. Ayrıca bu konu hakkında ABD'deki Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi Başkanı Morey'in de bilgilendirilmesi ABD Başkonsolosu'ndan talep edilmiştir[55].

---

52 **FRUS**, "The Ambassador in France (Bullitt) to the Secretary of State", Document no: 847, 17 June 1938.

53 Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatan'a Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s.197.

54 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 848, 29 June 1938.

55 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatay'daki Doğu Enstitüsü Müdürü de Türk birliklerinin Hatay'a gelecekleri konusunda resmî bir şekilde bilgilendirilmiştir. ABD Başkonsolosu Palmer, ABD Dışişleri Bakanı'na gönderdiği yazıda Milletler Cemiyeti Komisyonu üyelerinin çoğunun Hatay'ı terk ettiğini, kalanların da yakın zamanda ayrılacağını belirtmiştir. Ayrıca kendisinin henüz Fransız Yüksek Komiseri'ne ulaşamadığını, yarın Yüksek Komiser'le görüşmeden önce ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türk talebine verilecek cevaba ilişkin talimat beklediğini yazmıştır[56].

Aynı gün içinde, 29 Haziran'da ABD Dışişleri Bakanı'nın cevabı Palmer'e ulaşmıştır. Buna göre ABD Dışişleri, Türk talebine karşı çıkmıştır. Ayrıca Hatay'daki Princeton Saha Keşif Merkezini Türk askerlerinin zorla işgal etmesinin ABD ve Fransa arasında 4 Nisan 1924 tarihinde yapılan antlaşmanın ihlali olacağını ileri sürmüştür[57]. ABD Dışişleri Bakanı Hull, Palmer'den Hatay'da bulunan kazı heyetlerinin uzun vadeli çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde Fransız Yüksek Komiseri ile görüşmesini istemiştir. Amerikan mülkiyet haklarını korumak için gerekli olabilecek adımların atılması talebinin Fransız Yüksek Komiser'e ilk ağızdan iletilmesi talimatını vermiştir[58].

Bu talimat üzerine Amerikan Başkonsolosu Palmer, Beyrut'ta Fransız Yüksek Komiseri ile görüşmüştür. Bu görüşmede Fransız Yüksek Komiseri, Başkonsolos Palmer'in yanında Antakya'da bulunan Fransız Komutan Collet'i aramıştır. Collet'ten Türkleri ABD'nin Hatay'daki mülkiyet hakları konusunda uyarmasını istemiştir. Ayrıca Washington'dan talimat alan Amerikan Başkonsolosu'nun Saha Keşif Merkezini kışla yapma yolunda atılacak adımları protesto edeceğini Türk tarafına iletmesini istemiştir. Fransız Yüksek Komiseri, Amerikan mülklerinin askerî yolla elde edilemeyeceğini ve Türk birliklerinin başka bir yere yerleştirilmesi gerektiğini Collet'e bildirmiştir. Başkonsolos Palmer yaşanan gelişmeler hakkında Ankara'daki ABD Büyükelçiliğini de bilgilendirmiştir[59].

ABD Dışişlerinin çabaları sonucu Türk tarafı Princeton Saha Keşif Merkezini kışla yapma konusunda ileri gitmemiştir. Antakya'ya giren Türk bir-

---

56 **FRUS**, a.g.b.

57 **FRUS**, "The Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 849, 29 June 1938.

58 **FRUS**, a.g.b.

59 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 850, 30 June 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

likleri bazı hanlara yerleşmiştir. Ayrıca "köprübaşındaki ilk mektep binası askerî mahfil olarak kullanılmıştır"[60]. Daha sonraki süreçte Fransız askerlerinin Hatay'ı terk etmesinin ardından Türk askeri Antakya'daki askerî kışlaya yerleşecektir.

Antakya Kazı Komitesi'nin Çalışma İzninin İptal Edileceğine Dair Söylentiler ve ABD'nin Tutumu

Daha önce de değinildiği gibi ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile Fransa arasında Hatay üzerine yapılan görüşmelerde ABD'nin Hatay'daki arkeolojik kazı çalışmalarının olumsuz etkilenmemesi için girişimlerini başlatmıştır. Bu süreçte Türkiye, Hatay'da adım adım etkinliğini artırmıştır. 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti kurulmuştur. Cumhurbaşkanı olarak Tayfur Sökmen, Başbakan olarak da Abdurrahman Melek seçilmiştir.

Antakya Kazı Komitesi, Hatay'daki yeni hükûmetin, komitenin Fransızlarla yapmış olduğu kazı sözleşmesini yerine getirme niyetinde olmadığı, bunun yerine arkeolojik buluntu ne olursa olsun ülke dışına çıkışını yasaklayan Türk yasalarını uygulayacağı konusunda bazı kaynaklardan bilgi almıştır. Bu bilgiyi destekler bir durum olarak Hatay'da bulunan Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü yöneticisi McEwan hâlihazırda bölgede yeni bulunan iki adet tarihî eserin bölünmesini Hatay'daki yeni yönetimin reddettiğini ifade etmiştir[61].

ABD Dışişleri Bakanlığı bu bilgiler üzerine harekete geçmiş ve Beyrut'ta bulunan Başkonsolos Palmer'e bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta 4 Nisan 1924 tarihinde ABD ile Fransa arasında imzalanan antlaşmaya atıf yapılarak kazılarda çıkarılan eserlerin bölünmesi ve kazı yapan kuruluşun pay alması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca, Kazı Komitesi ile Fransız Yüksek Komiserliği arasında 1 Ocak 1937'de 6 yıl geçerli olan bir antlaşma yapıldığı ve bu antlaşmada tarihî eserlerin nasıl bölüneceğine ve ülkeden nasıl çıkarılacağına dair ayrıntılı hükümler yer aldığı ifade edilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde ABD Dışişleri, Palmer'den konuyu Fransız Yüksek Komiserliği ile görüşme-

---

60 Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s.109.

61 **FRUS**, 1939, The Far East; The Near East and Africa, Volume IV Cession of the Hatay (the Sanjak of Alexandretta) by France to Turkey; protection of American rights and interests, "The Acting Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 878, 5 January 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

sini istemiştir. Buna göre Palmer, Hatay'daki yeni hükûmetin ABD ile Fransa arasındaki antlaşmadan kaynaklı yükümlülükleri titizlikle yerine getirmesi için Fransa'nın devreye girmesini isteyecektir. Aslında ABD Dışişleri sadece Yüksek Komiserlik nezdinde yapılacak olan girişimin sonuç alabilmek açısından yetersiz olabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle doğrudan Hatay'daki Türk yönetimiyle irtibat kurulması ya da Ankara ve Paris'teki Amerikan büyükelçilikleri vasıtasıyla ilgili hükûmetler nezdinde girişim yapılması gibi seçenekleri de masaya yatırmıştır. Ancak bu yöntemlere başvurmadan önce sahayı daha iyi bilen ve gelişmeleri yakından takip etme imkânı olan Başkonsolos Palmer'den görüş bildirmesi istenmiştir[62].

ABD Dışişleri Bakanlığından aldığı talimatlar sonrası Palmer, Fransız Yüksek Komiseri Vekili Meyrier ile Beyrut'ta görüşmüştür. Palmer bu toplantıda ABD ile Fransa arasındaki antlaşmayı hatırlatarak Hatay hükûmetinin arkeolojik kazı çalışmalarına yönelik yaklaşımına tepkisini dile getirmiştir. ABD'nin tepkisini anladığını belirten Meyrier, konuyu Antakya'da bulunan Collet ile konuşacağını söylemiştir. Ancak Palmer'e göre Meyrier, Yüksek Komiserliğin bu konuyu çözmede etkili olma ihtimalini düşük görmektedir. Meyrier, Hatay sorununun tümüyle tartışılacağı bir toplantıya katılmak için Collet'in kısa süre içinde Ankara'ya gideceğini belirtmiştir. Meyrier, Türk yetkililerle yapılacak olan ve Fransız Büyükelçisi'nin de hazır bulunacağı bu toplantıda uygun bir anda Amerikan kazı heyetleri konusunu gündeme getirmesi için Collet'e talimat vereceğini söylemiştir. Ancak Meyrier, Ankara'daki bu buluşmanın Hatay sorununda önemli konuların ele alınacağı bir toplantı olması nedeniyle arkeolojik kazı konusunun ikincil öneme sahip olabileceğine dair endişesini de Palmer'e iletmiştir[63].

Meyrier ile gerçekleştirdiği bu görüşmenin ardından Palmer, ABD Dışişlerine bir rapor göndermiştir. Bu raporda hâlihazırda arkeolojik kazılarla ilgili Hatay hükûmetiyle doğrudan temasa geçmeyi uygun görmediğini belirtmiştir. Palmer'e göre Ankara ile de herhangi bir temasta bulunmayıp Meyrier'in ifade ettiği görüşmenin neticesini beklemek yerinde olacaktır. Ancak bu bekleme esnasında ABD'nin Paris Büyükelçiliğinin, Fransız makamları nezdinde sorunun çözümüne yönelik girişimlerde bulunması, Palmer tarafından ABD Dışişlerine tavsiye edilmiştir[64].

---

62 **FRUS**, a.g.b.

63 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 879, 7 January 1939.

64 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

Palmer'in önerisinin ardından ABD Dışişleri, Paris'teki Büyükelçiliğine bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Antakya Kazı Komitesinin Fransız Yüksek Komiserliği ile yapmış olduğu 6 yıllık sözleşmeye rağmen Hatay'daki yeni hükûmetin Türk yasalarını uygulamak istediği ve Kazı Komitesi tarafından bulunan tarihî eserlerin ülke dışına çıkışını önlemeye çalıştığı açıklanmıştır. Sorunun hâlihazırda Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği ile görüşüldüğü ancak Komiserliğin sorunun çözümü için Ankara'da Türk ve Fransız heyetleri arasında yapılması planlanan görüşmeyi işaret ettiği söylenmiştir[65]. ABD Dışişleri, Paris'teki Büyükelçiliğinden bu konuyu Fransız makamları ile görüşerek Hatay'da elde edilmiş Amerikan haklarının titizlikle uygulanmasına yönelik ABD hükûmetinin talebini iletmesini istemiştir. Yapılacak temaslarda Fransız hükûmetinin istenen güvenceyi veremeyeceğinin anlaşılması durumunda ise sorunun çözümü için doğrudan Ankara'da Türk yetkililerle temasa geçilip geçilmemesi konusunda Paris Büyükelçiliğinin görüş bildirmesi de ABD Dışişleri tarafından talep edilmiştir[66].

Washington'dan alınan direktif sonrası Büyükelçilik harekete geçmiştir. Maslahatgüzar Wilson, 9 Ocak'ta Fransız Dışişlerinden Ernest Lagarde ile ABD'nin Hatay'daki arkeolojik kazı çalışmaları hakkında görüşmüştür. Lagarde, Fransa ile ABD arasında yapılan antlaşmanın yerine getirilmesi ile ilgili Fransa'nın sorumluluğunu kabul etmiştir. Bu konuyla ilgili "dostane pazarlık sınırları dâhilinde" Türkiye nezdinde mümkün olan her adımı atacaklarını ifade etmiştir[67]. Hatta Ankara ve Beyrut'taki temsilciliklerine sorunun çözümü için çalışmalarına yönelik talimat göndereceğine dair Wilson'a söz vermiştir. Lagarde, Hatay'daki yeni yönetimin Fransa'nın daha önce ABD ile yapmış olduğu antlaşmanın kendilerini bağlamayacağına dair itirazda bulunabileceği ihtimalinden de bahsetmiştir. Ancak, bu konu hakkında Türk tarafının bir sorun çıkaracağını düşünmediğini de sözlerine eklemiştir. Lagarde, Kazı Komitesi temsilcilerinin Hatay hükûmet yetkilileri ile doğrudan temas kurmasını gerektirebilecek durumlar haricinde, konunun çözümünün tamamen Fransız makamlarının eline bırakılmasını Wilson'a bildirmiştir. Wilson daha sonra görüşmenin içeriği hakkında ABD Dışişlerini bilgilendirmiştir[68].

---

65 **FRUS**, "The Acting Secretary of State to the Chargé in France (Wilson)", Document no: 880, 9 January 1939.

66 **FRUS**, a.g.b.

67 **FRUS**, "The Chargé in France (Wilson) to the Secretary of State", Document no: 881, 10 January 1939.

68 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra ABD Dışişleri, Ankara'daki Büyükelçiliğine telgraf göndererek Hatay'daki Kazı Komitesinin endişe duymuş olduğu konu hakkında Paris ve Beyrut'ta yapılan girişimlerden Büyükelçiliği haberdar etmiştir. ABD Dışişleri, Ankara'daki Büyükelçiliğinin hâlihazırda Türk makamları ile Hatay'daki Amerikan çıkarları hakkında herhangi bir görüşme yapmasını istememiştir. Ancak yine de doğrudan Türk hükûmetiyle arkeolojik kazı meselesinin ele alınmasının sorunun çözümünde etkili olup olmayacağı noktasında Büyükelçilikten görüş bildirmesini talep etmiştir[69].

ABD hükûmetinin girişimlerini sürdürdüğü bu süreçte 8 Şubat 1939 tarihinde ABD'nin Paris Büyükelçisi Bullitt, Washington'a bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Fransız Dışişlerinin, kendisini Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğinden gelen bir mesaj hakkında bilgilendirdiğini belirtmiştir. Buna göre Türk hükûmeti Amerikan kazı heyetlerinin antlaşmalarının devam etmesine itiraz göstermemiş ve Hatay'daki yetkililere de bu yönde talimatlar göndermiştir[70]. Aynı şekilde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Antwerp MacMurray da ABD Dışişleri Bakanı'na göndermiş olduğu telgrafta Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğine Türk Dışişleri tarafından Amerikan kazı heyetlerinin antlaşmalarının devam edeceğinin bildirildiğini aktarmıştır[71].

Hatay Devleti'nin Türkiye'ye Katılımı İçin Yapılan Türk-Fransız Görüşmelerinde ABD'nin Tutumu

Hatay Devleti'nde Amerikan kazı çalışmalarının eskiden olduğu gibi devam edecek olması ABD tarafında bir rahatlama sağlamıştır. Ancak Hatay'ın Türkiye'ye verileceğinin Türk ve Fransız yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda belirtilmesi, ABD Dışişlerinin yeniden endişelenmesine yol açmıştır. Hatay Devleti'nde çalışmalarını yürüten Amerikan kazı heyetlerinin Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası hâline geldikten sonra da çalışmalarını yürütebilmesi ABD'nin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Ankara'da Fransız Büyükelçiliğinden yetkililer ABD Büyükelçisi MacMurray'a Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ilgili Türk-Fransız görüşmeleri sürerken ABD'nin Hatay'la ilgili

69 **FRUS**, "The Secretary of State to the Chargé in Turkey (Kelley)", Document no: 882, 18 January 1939.

70 **FRUS**, "The Ambassador in France (Bullitt) to the Secretary of State", Document no: 883, 8 February 1939.

71 **FRUS**, "The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State", Document no: 884, 16 February 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklığa kavuşturmak veya güvence altına almak istediği noktaları kendilerine iletmelerinin faydalı olacağını söylemişlerdir. MacMurray, Washington'a göndermiş olduğu telgrafında hâlihazırda hem Türk hem de Fransız yetkililerin Amerikan kazı heyetlerinin çalışma antlaşmaları hakkında bilgi sahibi olduklarını ifade etmiştir. Ancak dikkat çekilmesi gereken başka konular varsa bunları Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğine iletebileceğini söylemiştir[72].

Bunun üzerine ABD Dışişleri tarafından Beyrut Başkonsolosu Palmer'e bir telgraf gönderilmiş ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması durumunda Amerikan çıkarlarını korumak için güvence altına alınması gerekli görülen hususlar varsa bunların bildirilmesi istenmiştir[73].

Palmer, ABD Dışişlerine gönderdiği yazıda kendisinin Hatay'a ziyarette bulunduğunu ve burada Princeton Üniversitesi Kazı Keşif Müdürü ile görüşme yaptığını bildirmiştir. Buna göre Hatay'da yetkililer Kazı Komitesine karşı dostane ve yardımsever bir tavır sergilemektedirler. Ancak kazılarda elde edilen bulguların iki taraf arasında bölünmesine yönelik komitenin endişeleri vardır. Kazı Keşif Müdürü mevcut Hatay hükûmetinin, bulguların bölünmesi ile ilgili hükümleri eski Fransız Yüksek Komiserliği yetkililerine göre daha sıkı bir şekilde uyguladığını söylemiştir. Hatay'ın Türkiye'ye devredilmesinin arkeolojik bulguların bölünmesini daha da zorlaştıracağına dair endişesini dile getirmiştir[74]. Bu nedenle sadece Kazı Komitesinin çalışmasına değil, aynı zamanda kazılarda ele edilen bulguların bölünmesi ve ülke dışına çıkarılmasına yönelik de izin verecek güvenceler alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Princeton Üniversitesinin uzun soluklu olarak tasarladığı kazı programının tamamlanması için komitenin 6 yıllık sözleşmesi sona erdiğinde imtiyazlarını sürdürebileceği yeni bir sözleşmenin yapılacağına dair Türk tarafından güvence alınmasına dikkat çekilmiştir[75]. Bu hususlar Palmer tarafından ABD Dışişlerine iletilmiştir.

Daha sonra ABD Dışişleri tarafından Paris Büyükelçisi Bullitt'e bir mesaj gönderilmiştir. Hatay'daki arkeolojik çıkarların korunmasının kendileri için

---

72 **FRUS**, "The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State", Document no: 892, 25 May 1939.

73 **FRUS**, "The Acting Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 893, 29 May 1939.

74 **FRUS**, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 895, 31 May 1939.

75 **FRUS**, a.g.b.

Levent Şahverdi Arşivi

en acil çözülmesi gereken sorun olduğu hatırlatılmıştır. ABD hükûmetinin Türkiye ile Fransa arasındaki görüşmeleri zorlaştırma gibi bir amacının olmadığı, ancak Hatay'daki Amerikan hakları ve çıkarları için birtakım güvenceler talep ettikleri ifade edilmiştir. Bu nedenle Türkiye ile Fransa arasında yapılacak herhangi bir antlaşmada, bu hakların ve çıkarların korunmasını Fransız hükûmetinden bekledikleri Büyükelçi Bullitt'e iletilmiştir[76].

ABD Dışişlerinden gelen bu direktifin ardından ABD'nin Paris Büyükelçiliğinden Wilson, Fransız Dışişlerinden Lagarde'ye Hatay'da tüm Amerikan hak ve çıkarlarının korunmasını talep eden bir nota sunmuştur. Lagarde, Türkiye ile müzakerelerde Fransız hükûmetinin, genel olarak yabancıların Hatay'da sahip oldukları hakları korumaya çalıştığını söylemiştir. Türkiye ile yapılacak antlaşmaya arkeolojik kazılarla ilgili mevcut sözleşmelere saygı gösterilmesini sağlayacak özel bir hüküm eklendiğini belirtmiştir. Bölgede arkeolojik çalışma yürüten heyetlere teminatlar verilmektedir ve yürürlükteki sözleşmelere uyulacaktır. Lagarde, bu şartların Hatay'la ilgili Fransız mandasından kalan hükümleri kabul etmek istemeyen Türk hükûmetinden elde edilen en iyi şartlar olduğunu söylemiştir[77].

Lagarde, ayrıca Hatay'ın devrinin bu duruma karşı çıkan Fransız kamuoyu tarafından coşkuyla karşılanmayacağını sözlerine eklemiştir. Lagarde göre, Türkiye ile yapılacak olan antlaşma kesinlikle Fransa için "görkemli bir zafer" değildir. Ancak bölgede kalıcı barışçıl şartların kurulması için Fransız hükûmeti Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasını kabul etmiştir[78].

Sonuç itibariyle ABD yönetiminin arkeolojik imtiyazlarını korumak için vermiş olduğu çaba meyvesini vermiştir. 14 Haziran 1939 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi MacMurray Türk hükûmetinin Hatay'daki mevcut Amerikan arkeolojik imtiyaz koşullarını tam olarak yerine getireceğine dair kendisine Türk Dışişleri tarafından verilen bilgiyi Washington'a iletmiştir[79]. 23 Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına dair antlaşmanın imzalandığı gün Hatay'daki Amerikan arkeolojik sözleşmelerinin Türk hükûmeti ta-

---

76 **FRUS**, "The Secretary of State to the Ambassador in France (Bullitt)", Document no: 896, 5 June 1939.

77 **FRUS**, "The Chargé in France (Wilson) to the Secretary of State", Document no: 897, 7 June 1939.

78 **FRUS**, a.g.b.

79 **FRUS**, "The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State", Document no: 898, 14 June 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

rafından kabul edilmesi ile ilgili olarak ABD'nin istediği güvenceler, Türk hükûmeti tarafından Fransız Büyükelçisi'ne hitaben yazılan bir notla iletilmiştir[80]. Buna göre Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Fransız Büyükelçi René Massigli'ye gönderdiği yazıda Princeton Üniversitesi ile Fransa hükûmeti arasında imzalanan ve 1 Kânunusani (Ocak) 1937 tarihinden itibaren 6 sene geçerli olan sözleşmenin Türkiye tarafından tanındığını bildirmiştir. Yine aynı şekilde Calvin W. McEwan yönetimindeki Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü ile Fransa hükûmeti arasında 20 Eylül 1935 tarihinde yapılmış olan 6 yıl süreli antlaşmanın da geçerli olduğunu açıklamıştır[81]. Fransa Büyükelçisi, Ankara'daki ABD Büyükelçiliğine hâlihazırda Türkiye tarafından kabul edilen sözleşmelerin sona ermesi durumunda yenileme olasılığı ile ilgili olarak Türk hükûmetinden herhangi bir güvence almanın mümkün olmadığını iletmiştir[82].

Sonuç olarak ABD hükûmeti Hatay'da kazı çalışmalarını yürüten Amerikan heyetleri için istediği garantiyi elde etmiştir. Ancak Amerikan heyetlerinin bu bölgedeki faaliyetleri uzun sürmeyecektir. "Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi" son kazılarını 1939 Eylül'ünde gerçekleştirecektir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte çalışmalar durdurulacaktır[83]. Daha sonraki süreçte Türk Tarih Kurumu devreye girecek ve 1942 yılında Türk arkeolog Remzi Oğuz Arık önderliğindeki bir heyetle Hatay'da arkeolojik kazı çalışmaları devam ettirilecektir[84]. Ancak uzun yıllardır bölgede kazı çalışması yürüten Princeton Üniversitesi yapmış olduğu çalışmaları yarım bırakmak istememiştir. Bu nedenle Prof. William A. Campbell, Princeton Üniversitesi adına Antakya ve Defne'de kazı çalışmalarını sürdürmek için Türkiye Cumhuriyeti'ne başvuruda bulunmuştur. Campbell'in çalışmasına Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına uymak ve Türk komiserin nezaretinde olmak şartıyla Ocak 1943'ten başlamak üzere üç yıl süreyle izin verilmiştir[85]. Bu şekilde Amerikan kazı heyetlerinin Fransız yönetiminden elde ettiği imtiyazlar, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ile birlikte son bulmuş ve yapılacak çalışmalarda Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına riayet etme şartı getirilmiştir.

---

80 **FRUS**, "The Chargé in Turkey (Kelley) to the Secretary of State", Document no: 899, 23 June 1939.

81 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D 6, C 3, B 33, 30.06.1939.

82 **FRUS**, a.g.b.

83 http://vrc.princeton.edu/archives/collections/show/7 (Erişim Tarihi: 18.02.2019)

84 Remzi Oğuz Arık, "Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", **Belleten,** C VIII, S 30, Nisan 1944, s.355.

85 **BCA**, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 100-98-11, (26.11.1942)

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

ABD Dışişleri, "Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi" tarafından kendisine konunun intikal ettirilmesinden itibaren Hatay'daki Amerikan kazı imtiyazlarını korumak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Yapılan çalışmanın ortaya koymuş olduğu ilk sonuç budur. Çalışmada göze çarpan diğer bir husus ABD Dışişleri Bakanlığının duruma doğrudan müdahil olup ilgili devletlerin dışişleri ile temasa geçmek yerine büyükelçileri ve başkonsolosları aracığıyla Hatay'daki çıkarlarını korumaya çalışmasıdır. Burada dikkat çeken nokta, ABD'nin bu girişimlerini gerçekleştirirken daha çok Fransız makamlarını muhatap alması olmuştur. Bu durum ABD'nin 1924 tarihinde Fransa ile olan ikili antlaşması ile ilgilidir. ABD, Fransa üzerinden diplomatik girişimlerde bulunarak bir bakıma Fransa'nın kendisiyle yapmış olduğu antlaşmanın hükümlerine uymak zorunda olduğunu hatırlatmıştır. ABD, Hatay konusunda Fransa'nın Türkiye ile görüşmeler yürütürken bu antlaşmayı göz önünde bulundurmasını istemiştir.

Diğer taraftan ABD, Fransa kanalıyla Hatay'daki imtiyazları için istediği sonucu elde edememesi durumunda direkt olarak Türk makamları ile irtibata geçme konusunu da göz ardı etmemiştir. Ancak böyle bir duruma gerek kalmamıştır. Çünkü Fransa, Türkiye ile yapmış olduğu müzakerelerde Ankara'nın Amerikan kazı heyetlerinin Hatay'da sahip olduğu imtiyazlarını, sözleşmeleri sona erene kadar tanıdığını ilan etmiştir. Bu durum ABD tarafında bir rahatlama sağlamıştır. Ancak yine de Amerikan kazı heyetleri, eski Fransız yönetimiyle kıyaslandığında tarihî eserleri yurt dışına çıkarmalarının Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla artık kolay olmayacağının farkında olmuşlardır. Nitekim Hatay Türkiye'ye katılmadan önce, Hatay Devleti kurulduğunda Amerikan kazı heyetlerinin eserleri ülke dışına çıkarmada karşılaştığı zorluklar bu durumun sinyalini vermiştir. Zaten Fransızlar, Amerikan kazı heyetlerinin hâlihazırdaki sözleşmelerinin süresinin sona ermesinin ardından imtiyazlarının devam edeceğine dair Türk tarafından herhangi bir garanti alamadıklarını ABD makamlarına iletmişlerdir. Nitekim sonraki süreçte Hatay'da arkeolojik kazı çalışmalarını sürdürmek isteyen Princeton Üniversitesi'nden Prof. Campbell'e Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına riayet etmesi şartıyla Türk hükûmeti tarafından izin verilmiştir. Sonuç olarak Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecinde imtiyazlarını kaybetmek istemeyen ABD Dışişleri, yoğun bir diplomatik faaliyetin içine girmiş ve istediği neticeyi elde etmiştir. Ancak bu netice uzun süreli olmamıştır. Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası hâline gelmesi ve Amerikan kazı heyetlerinin eski Fransız yönetimiyle yapmış olduğu sözleşmelerin sona ermesinin ardından Amerikan kazı heyetleri eski imtiyazlarını kaybetmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Foreign Relations of the United States (FRUS), (ABD Dış İlişkileri)

FRUS, Volume I, 1924, "Convention between the United States of America and France, Signed at Paris, 4 April 1924".

FRUS, The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa, 1938, Volume II, Protection of American rights and interests in the Sanjak of Alexandretta, "The Chairman of the Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity (Morey) to the Assistant Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Alling)", Document no: 836, 7 March 1938.

FRUS, "The Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray) to the Chairman of the Committee for the Excavation of Antioch and Its Vicinity (Morey)", Document no: 837, 14 March 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 838, 31 May 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 839, 2 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 840, 3 June 1938.

FRUS, "The Acting Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 841, 3 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 842, 4 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 843, 6 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 844, 8 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 845, 9 June 1938.

FRUS, "The Secretary of State to the Ambassador in France (Bullitt)", Document no: 846, 14 June 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

FRUS, "The Ambassador in France (Bullitt) to the Secretary of State", Document no: 847, 17 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 848, 29 June 1938.

FRUS, "The Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 849, 29 June 1938.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 850, 30 June 1938.

FRUS, 1939, The Far East; The Near East and Africa, Volume IV Cession of the Hatay (the Sanjak of Alexandretta) by France to Turkey; protection of American rights and interests, "The Acting Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 878, 5 January 1939.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 879, 7 January 1939.

FRUS, "The Acting Secretary of State to the Chargé in France (Wilson)", Document no: 880, 9 January 1939.

FRUS, "The Chargé in France (Wilson) to the Secretary of State", Document no: 881, 10 January 1939.

FRUS, "The Secretary of State to the Chargé in Turkey (Kelley)", Document no: 882, 18 January 1939.

FRUS, "The Ambassador in France (Bullitt) to the Secretary of State", Document no: 883, 8 February 1939.

FRUS, "The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State", Document no: 884, 16 February 1939.

FRUS, "The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State", Document no: 892, 25 May 1939.

FRUS, "The Acting Secretary of State to the Consul General at Beirut (Palmer)", Document no: 893, 29 May 1939.

FRUS, "The Consul General at Beirut (Palmer) to the Secretary of State", Document no: 895, 31 May 1939.

FRUS, "The Secretary of State to the Ambassador in France (Bullitt)", Document no: 896, 5 June 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

FRUS, "The Chargé in France (Wilson) to the Secretary of State", Document no: 897, 7 June 1939.

FRUS, "The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State", Document no: 898, 14 June 1939.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 224-510-12, (04.07.1938).

BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 606-99-3, (1938).

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 100-98-11, (26.11.1942).

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D 6, C 3, B 33, 30.06.1939.

Süreli Yayınlar

Akşam

Chicago Daily Tribune

Cumhuriyet

Los Angeles Times

The New York Times

The Washington Post

Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatan'a Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s.192-209.

Arık, Remzi Oğuz, "Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", **Belleten**, C VIII, S 30, Nisan 1944, s.341-384.

Aydın, Ayşe, "Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C XIV, S 1, Haziran 2012, s.143-153.

Levent Şahverdi Arşivi

Aydın, Mithat, Akseki, Cengiz, "Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması", **Belgi**, S 15, Kış 2018/I, s.656-679.

Çapa, Mesut, "Hatay Millî Mücadelesine Katılanların Anıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Bahar 2018, s.21-38.

Dağıstan, Adil, Sofuoğlu, Adnan, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 61, Ankara 2005, s.1-46.

Dayı, Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2002, s.331-340.

Erden, Ömer, **Fransa-Suriye Kıskacında Hatay (1937-1939)**, Serüven Yayınevi, İstanbul 2015.

Hatipoğlu, Süleyman, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", **Türkler**, C 16, Ankara 2002, s.685-690.

http://vrc.princeton.edu/archives/collections/show/7 (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

Kara, Adem, "Hatay'ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 2, 2017, s.117-134.

Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Yaz 2009, s.97-118.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999.

Özkaya Duman, Olcay, "Misakımillî'ye Giden Yolda Hatay'da Bir Kalem Evinden Kurtuluş Yılları: Hatay Gazetesi ve Faaliyetleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Misakımillî Özel Sayısı, Yıl 23, S 93, Ocak-Şubat 2017, s.1117-1131.

Payaslı, Volkan, "Halkevleri'nin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **History Studies**, C 3, S 1, 2011, s.217-235.

Levent Şahverdi Arşivi

Pehlivanlı, Hamit, "Atatürk Dönemi Millî Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 40, Mart 1998, s.159-205.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Mart 1996, s.3-65.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s.407-454.

Soysal, İsmail, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C XLVI, S 182, 1982 Nisan, s.367-414.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999.

Şener, Bülent, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXXIV, S 97, Bahar 2018, s.139-178.

Tansel, Selahattin **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939*)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Topal, Coşkun, "Hatay (Sancak) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Aralık 2009, s.1-16.

Yorulmaz, Şerife, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, 1998, C 6, S 22, s.231-259.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1: Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu tarafından Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli'ye Amerikan kazı heyetlerinin sözleşmelerinin geçerli olduğuna dair gönderilen resmî yazı. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, D 6, C 3, B 33, 30.06.1939)

— 10 —

Ankara, 23 haziran 1939

Bay Büyük Elçi,

Türkiye ile Suriye arasında arazi meselelerinin katî surette hal ve tesviyesine mütealliik bu günkü tarihli Anlaşmaya atfen, Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetinin Fransa Cümhuriyeti Âli komiserinin Sancak idaresi namına, yukarıda anılan Anlaşmanın 1 nci maddesinde mevzubahs arazide icra edilecek asarı atika hafriyatı hakkında akdetmiş olduğu zirde mezkûr mukaveleleri muteber tanıdığını arz ile şeref kazanırım

I - Princeton Üniversitesi ve Fransa Cümhüriyeti Millî müzaleri ile olan mukavele:
(Mukavelenin tarihi: 8 nisan 1937)
(Mukavelenin müddeti: 1 kânunusani 1937 tarihinden itibaren 6 sene)
II - Sir Leonard Wooley riyasetinde İngiliz Müzeler heyeti ile olan mukavele:
(Mukavelenin tarihi: 1 teşrinievvel 1936)
(Mukavelenin müddeti: 5 sene)
III - Dr. Calvin Mac Ewan idaresinde Şikago Şark Enstitüsü heyetile olan mukavele:
(Mukavelenin tarihi: 20 eylûl 1935)
(Mukavelenin müddeti: 6 sene)
İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim, Bay Büyük Elçi.

Ekselâns Bay René Massigli,
Fransa Büyük Elçisi
Ankara

Ankara, 23 haziran 1939

Bay vekil,

Zatı Devletleri bu günkü tarihli mektublarında, aşağıda tadad edilen ve bu günkü tarihli Anlaşmanın 1 nci maddesinde istihdaf edilen arazide icra edilecek âsarıatika hafriyatına mütealliik mukaveleleri Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetinin muteber tanıdığını işar buyurmak lûtfunda bulundunuz.

(I - Princeton Üniversitesi ve Fransa Cümhuriyeti Millî müzelerile olan mukavele :
(Mukavelenin tarihi: 8 nisan 1937)
(Mukavelenin müddeti : 1 kânunusani 1937 tarihinden itibaren 6 sene)
II - Şir Leonard Woolley riyasetinde İngiliz müzeler heyeti ile olan mukavele :
(Mukavelenin tarihi : 1 teşrinievvel 1936)
(Mukavelenin müddeti : 5 sene)
III - Dr. Calvin Mac Ewan idaresinde Şikago Şark Enstitüsü heyetile olan mukavele :
(Mukavelenin tarihi: 20 eylûl 1935)
(Mukavelenin müddeti : 6 sene)
Sened ittihaz ettiğim işbu işarınıza teşekkürle kesbi şeref eylerim.
İhtiramatı faikamın kabulünü rica eylerim, Bey Vekil.

Ekselans Bay Şükrü Saracoğlu,
Hariciye Vekili
Ankara

(S. Sayısı : 146)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 29.04.2019
Makale Kabul Tarihi : 09.10.2019
DOI: 10.33419/aamd.732756

HATAY'IN TÜRKİYE'YE İLTİHAKI SÜRECİNDE İTALYA'NIN TEPKİSİ*

MEVLÜT ÇELEBİ**

ÖZ

Misakımillî sınırları içinde olduğu hâlde, 20 Ekim 1921'de Ankara hükûmeti ile Fransa arasında yapılan anlaşma ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye, bazı özerk hükümler içermekle birlikte, Hatay'ın Suriye'de kalmasını kabul etmişti. Hatay'ı "Şahsi meselesi" olarak gören Atatürk, "Kırk asırlık Türk yurdu yaban ellerde kalamaz" diyerek Türkiye'nin niyetini ve kararlılığını göstermiştir. Avrupa'da 1930'ların ikinci yarısında ortaya çıkan tablo, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini bir ittifaka götürdü. Bu süreçte Fransa'nın Suriye'de manda idaresine son vermesini, Türkiye, Hatay konusunda bir fırsat olarak gördü. Görüşmeler sonunda Hatay, önce özerk, ardından bağımsız bir yapıya kavuştu ve nihayet Hatay parlamentosu 29 Haziran 1939'da son toplantısını yaparak oybirliğiyle aldığı bir kararla Türkiye'ye ilhak etmiştir.

Suriye ile ilgisi daha önceki yıllara gitmekle birlikte, İtalya'nın bölgeye dönük faaliyetleri 1930'larda arttı. Bütün dış politikasını sömürgecilik üzerine kuran Mussolini İtalya'sı, Fransa'nın çekilmesi durumunda Suriye'ye yerleşmeyi planlıyordu. Bu nedenle 23 Haziran 1939'da Sancak meselesi hakkında Türk-Fransız antlaşmasının imza-

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.
Bu makale, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 4-6 Nisan 2019 tarihinde Hatay'da düzenlenen "**Anavatan'a Katılışının 80.Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu**"na bildiri olarak hazırlanmış ve "Hatay'ın Anavatan'a Katılışı Sürecinde İtalya'nın Tepkisi" başlığı altında sempozyum programında yer almıştır. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı sempozyuma katılıp bildiri sunumu gerçekleştirilememiştir. Bu bildiri gözden geçirerek Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayınlanmak üzere makale olarak yeniden hazırlanmıştır

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İzmir/TÜRKİYE, mevlutcelebi@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8244-661X

Levent Şahverdi Arşivi

lanması İtalya Devleti ve basınını ayağa kaldırdı. İtalyan basınında, Türk-İngiliz-Fransız yakınlaşmasını eleştiren yazılar çıkmaya başladı. Asıl tepki İtalya hükûmeti tarafından gösterildi ve İtalya, Fransa'ya 10 Temmuz 1939'da bir nota verdi. Söz konusu notada, 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız antlaşmasına atıfta bulunularak, San Remo'da 24 Nisan 1920'de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında alınan karar gereğince, İtalya'nın haberi ve rızası olmadan böyle bir antlaşma yapılamayacağını ileri sürdü. Bu nota, zaten derin bir güvensizlik döneminden geçmekte olan Türkiye-İtalya ilişkilerinde olumsuz bir rol oynadı. Aslında mesele sadece Türkiye-İtalya ilişkileriyle sınırlı değildi. İtalya'nın tepkisi Türkiye'ye olduğu kadar Türkiye-İngiltere-Fransa arasında oluşan ittifaka da yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Hatay Problemi, Atatürk ve Hatay, Sancak Sorunu, Hatay ve İtalya, İtalya ve Fransa.

Levent Şahverdi Arşivi

THE REACTION OF ITALY IN THE PROCESS OF THE ACCESSION OF HATAY TO TURKEY

ABSTRACT

According to the Sykes-Picot Treaty of 1916, Syria was promised to France. After the Armistice of Mudros, the French occupied the Sanjak of Alexandretta. The Government of Ankara declared that this region was in National Pact because it was occupied after the armistice. Alexandretta had remained outside of the Turkish national borders by Ankara Agreement of October 1921 while it had been accepted within the borders of National Pact. With a special status, the Sanjak of Alexandrettta was included in the territory of Syria that was under French mandate at that time.

Hatay problem had emerged in 1936 due to the decision of France giving independence to Syria. Turkey requested the transfer of Alexandretta to Turkey. Hatay first became an independent state. Hatay Assembly decided to join Turkey on June 29, 1939. Italy joined the issue during this period and gave the French government a protest note on July 10, 1939. The Italian government said: Italy's government learned from the press that French and Turkish governments signed a treaty for the transfer of the Sanjak of Alexandretta to Turkey on June 23. This decision is contrary to the decision of the Supreme Council of Allied Powers, which convened in San Remo, Italy, on 24 April 1920. In order for such a decision to be made, Italy should have had knowledge and permission. This decision was against the desire of the people of the region. For these reasons, Italy put all kinds of reserves into the Turkish-French Treaty.

This reaction of Italy was not very effective in the official circles of Ankara and Paris. Italy's involvement in this issue, which had nothing to do with it, was about the problems of Syria and the Near East rather than the Hatay problem. Italy planned to establish an event in the Near East region. The most emphasized point for Italy in the interwar period is: After the war, in the Near East region, England and France were given mandate but Italy was not given a mandate. Turkey, Britain and France were influential in Italian politics to come to the level of an alliance relationship.

Keywords: Hatay Problem, Sandjak of Alexandretta, Turkey, France, Italy.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşananlar, etkisini onlarca yıl sürdürecek yeni gelişmelere, daha çok da yeni sorunlara yol açtı. İngiltere'nin başını çektiği emperyalist güçler, Osmanlı Devleti topraklarına yerleşmek için çeşitli planlar yaptı, yeni argümanlar geliştirdi ve sonuçta, yeni ittifak sistemlerinin kurulmasına yol açtı. İngiltere ve Fransa'nın bir adım daha önde olduğu, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın daha sonra katıldığı uluslararası rekabette Yakın Doğu coğrafyası önemli bir yer tutmuştur. Büyük bir kısmı Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan bu bölgede bulunan zengin petrol ve diğer yer altı ve yer üstü kaynakları bütün büyük devletlerin iştahını kabartmıştır. Bölge ve zenginlikleri yayılmacı devletler açısından hedef coğrafya hâline gelirken; İngiltere ve Fransa'nın bölgeye daha önce yerleştikleri; Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'nın da bölgeye bir şekilde girmek için sıkı bir politika takip ettikleri görülmektedir. Bu siyasi rekabet, beraberinde menfaat birlikteliklerini ve dolayısıyla ülkelerin "İtilaf" ve "İttifak" bloklarını meydana getirerek I. Dünya Savaşı'ndaki pozisyonlarını şekillendirmiştir.

İtilaf Devletleri, savaşa girerken veya savaş devam ederken aralarında imzaladıkları bir takım gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarını paylaştılar. İngiltere ile Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da imzalan Sykes-Picot Antlaşması ile ileride Türkiye ile Suriye, dolayısıyla Fransa arasında diplomatik bir soruna dönüşecek olan İskenderun bölgesi, Suriye toprağı olarak sayıldı ve Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul edildi. 22 Haziran 1919'da kurulan manda yönetimiyle de Suriye, Lübnan ile birlikte Fransız mandasına verildi. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı günlerde İskenderun bölgesi, Suriye'ye bağlı "İskenderun Sancağı" olarak isimlendiriliyordu[1]. Bölgedeki Fransız birlikleri, 11 Aralık 1918 tarihinde Hatay'ı işgal etti. Mütareke şartlarına aykırı işgal edildiği gerekçesiyle bölge, Misakımillî sınırları içerisinde yer aldı.

20 Ekim 1921'de Ankara Hükûmeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile İskenderun için özel bir yönetim kurulması kararlaştırıldı. Hatay'ın Türkiye dışında kalmasının kabulü, Hatay bölgesinde yaşayan halk tarafından üzüntüyle karşılandı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın, Hatay dava-

[1] Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Temmuz 1995, s.380.

Levent Şahverdi Arşivi

sının savunucularından Tayfur Sökmen'i kabulünde söylediği "İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız[2]" sözleri, bölge halkını teskin ettiği gibi, Türk Devleti'nin meseleye bakış açısını da yansıtmaktaydı.

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde Atatürk'ün 15 Mart 1923'te yaptığı Adana seyahatinde, kendisini karşılayanlar arasında İskenderun ve havalisinden gelen 200 kişi de, ellerinde siyah bayraklar taşıyarak yer alıyordu. Antakyalı Affan Efendi'nin siyahlar giymiş kızı, bir ucundan tuttuğu "Gazi Baba bizi de kurtar" ibaresi yazılı pankartla yolunu kesince, Mustafa Kemal Paşa, onlara dönerek tarihî sözünü söyledi: "Kırk asırlık Türk yurdu, düşman elinde esir kalamaz[3]."

Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesiyle Ankara Antlaşması'nın hükümlerinin teyit edilmesinden sonra, Suriye üzerindeki Fransız mandası Milletler Cemiyeti tarafından 23 Eylül 1923'te onaylandı[4]. 5 Aralık 1924 tarihli kararnameyle kurulan Suriye Devleti içerisinde Sancak'ın statüsü yeniden düzenlendi[5].

1930'lar Avrupa'da önemli gelişmelerin yaşandığı, uluslararası ilişkilerin yeniden gerildiği ve dünyayı yeni bir savaşa sürükleyen yeni ittifak kombinezonlarının kurulduğu dönemdir. Bu gelişmeler doğal olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye, Almanya ve İtalya'nın revizyonist siyasetlerinin kendisini de hedef aldığını gördüğü için yeni dostluklar kurmaya çalıştı. Daha doğru bir ifadeyle, Türkiye, savaş sonrasında bağımsızlık savaşı verdiği İngiltere ve Fransa ile de Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra iyi ilişkiler kurmak istedi. Bilhassa İngiltere, Türkiye'nin bu yaklaşımına aynı şekilde karşılık vermedi. Ne zaman ki, Almanya ve İtalya, İngiltere için Avrupa'da ve Yakın Doğu'da tehlikeli bir güç hâline geldi, o zaman İngiltere, Türkiye ile dostane ilişkiler kurmanın kendi menfaatine olduğuna karar verdi. Böylece, Türkiye'nin karşı tarafa geçmesi de önlenmiş oldu. Yeni dönemin ilk olumlu sonucu, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle, Boğazlar üzerindeki kısıtlamaların kal-

---

2 S. Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, s.332; Ergünöz Akçora, a.g.m., s.387.

3 Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar,** İstanbul 1999, s.32.

4 Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s.193.

5 Ergünöz Akçora, a.g.m., s.390.

Levent Şahverdi Arşivi

dırılarak Türkiye'nin tam egemenlik hakkının tanındığı Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıdır.

Atatürk, Montreux Sözleşmesi'nin imzalandığı 20 Temmuz 1936 günü Afet İnan Hanım'a "Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var[6]," diyerek niyetini göstermiştir. Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bu ülkede manda idaresine son verilmesi ve Suriye'nin bağımsızlığı konusunda bir anlaşma yapılmıştır. Bu, Türkiye'nin meseleyi kendi lehine çözümlemesi için uygun ortam yaratmıştır. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti ve Fransa nezdinde yaptığı girişimler sonucu mesele, Milletler Cemiyetine getirilmiştir. Cemiyet, bir raportör ve gözlemci heyeti tayin etmiştir. Bu arada Türkiye ile Fransa arasında, İngiltere'nin de desteklediği ikili görüşmeler yapılmıştır. Sonuçta; Milletler Cemiyeti Meclisinin de 27 Ocak 1937'de onayladığı bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre; İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı ve bir anayasası olacaktı. Resmî dil Türkçe olacaktı. Özerkliğin kazanılmasından sonra Türkiye ile Fransa arasında, Hatay'ın bütünlüğünü güvence altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli bir anlaşma ve bunu destekleyen bir askerî anlaşma daha imzalanmıştır. Bu askerî anlaşma gereğince Türk birlikleri 3 Temmuz 1938'de Sancak'a girmişlerdir. Yapılan seçimlerden sonra Türk topluluğu, 40 kişilik meclise 22 milletvekili göndermiştir. 2 Eylül 1938'de toplanan meclis Hatay Devleti'ni ilan etmiştir. Hatay'ın bağımsız bir devlet hâline gelmesinden sonra Fransa ile ilişkilerimiz gelişirken, bağımsız Hatay Devleti'yle de iyi ilişkileri kurulmuştur. Nihayet; 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi oybirliğiyle aldığı bir kararla Türkiye'ye katılmıştır.

Hatay Meselesi ve İtalya

İtalyanların meseleyle ilgilenmeleri, Hatay'ın Türkiye'ye katılışı sürecinde artmışsa da, bölgeye dönük ilgilerinin daha önceki yıllara gittiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 19. yüzyılın sonunda Tunus gibi Yakın Doğu bölgesinde yaşanan Fransa-İtalya rekabeti hatırlanınca, iki ülkenin durumunu anlamak kolaylaşacaktır. İncelediğimiz dönem itibarıyla, Fransa Devleti'nin ve kamuoyunun Türkiye-İtalya ilişkilerinin gergin olmasını tercih ettiklerini, daha ileri gidip iki ülke ilişkilerinde provokatör rolü oynadıklarını pek çok olay yaşanmıştır. Fransızların, Türklerin İtalyanlarla uğraşmalarından fay-

6 Figen Atabey, a.g.m., s.194.

Levent Şahverdi Arşivi

dalanarak statülerini ve bu arada Hatay'daki pozisyonlarını koruyacaklarını hesapladıkları anlaşılıyor. 1920'lerdeki bu tablo, 1930'ların sonunda terse dönecek ve bu kez İtalya, Fransa'nın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesinden rahatsızlık duyacaktır.

Lozan'dan arta kalan bazı sorunlara rağmen Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Suriye sınırı nedeniyle komşu durumunda olduğu Fransa ile de iyi ilişkiler kurmak için kendi payına düşen gayreti gösterdi. Bunun bir sonucu olarak Türk ve Fransız heyetleri arasında Suriye sınırı hakkında yapılan görüşmelerden sonra hazırlanan sözleşme Ankara'da 18 Şubat 1926'da Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü ile Fransa'nın Suriye-Lübnan Yüksek Komiseri Jouvenel arasında parafe edildi. Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk başlıklı bu sözleşme, mevcut sorunları barışçı yollarla çözmeyi esas almış ve Türkiye-Suriye sınırını tespit etmişti. Fransa Avrupa'daki durumu nedeniyle İngiltere'yi desteklediği ve İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul sorunu en kritik evresine girdiği için, sözleşmeyi imzalamayı bir süre geciktirdi. Nihayet Musul sorununda Türk-İngiliz mutabakatı sağlanınca Tevfik Rüşdü ile Fransa Büyükelçisi Albert Sarraut, (1872-1962) adı geçen sözleşmeyi 30 Mayıs 1926'da Ankara'da imzaladılar.

Yukarıda kısaca özetlediğimiz Türkiye ile Fransa arasındaki diplomatik süreç, İtalyan basını tarafından da takip edildi. *Corriere della Sera* gazetesi, Türkiye ile Fransa'nın 18 Şubat 1926 günü Suriye'de referandumu öngören bir sözleşme imzaladıklarını ve bunun İngiltere'de "derin endişeler[7]" yarattığını yazdı. Bugünlerde, ardında İtalyanların bulunduğu tahmin edilebilecek bazı haberler yayılmaya başladı ki bu, İtalya'nın Suriye bölgesi hakkındaki niyetlerini göstermesi bakımından dikkat çekiciydi. Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu Başkanı Marchese Teodoli, mali sıkıntılardan ötürü Fransa'nın Suriye'nin mandaterliğini bırakıp yerine İtalya'nın geçeceği yolunda İstanbul, Kahire ve Beyrut basınındaki haberlerin doğru olmayıp gülünç olduğunu açıkladı ve şunu ekledi: "Nüfusu senede tam yarım milyon artan İtalya, fazla nüfusunun bir kısmını yerleştirmek için müstemlekelere muhtaçtır[8]." Mussolini İtalya'sının anahtar sözcüğü olan "müstemleke" bütün İtalyan dış siyasetini derinden etkilediği için, her şey yeni ve daha çok müstemlekeler elde etmek adına yapıldı.

---

7 **Corriere della Sera**, 21 Febbraio 1926.

8 **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Nisan 1926.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu'daki gelişmeleri yakından takip eden *Oriente Moderno*'da yer alan "Türkiye-Suriye sınırı konusunda Türkiye ile Fransa'nın büyük oranda anlaştıkları[9]" haberini zikredip, asıl konuya gelebiliriz. 1934'te Mussolini'nin, Türkiye'yi de rahatsız eden ve İtalya için Doğu'yu hedef gösteren nutuklar söylediğini hatırlıyoruz. Mussolini'nin konuşmalarında sık sık Yakın Doğu'dan bahsetmesi, Suriye gazetelerince tepkiyle karşılandı. Halep'te çıkan *El Ahali* gazetesi başmakalesinde, İtalya'nın Suriye'ye dönük faaliyetleri hakkında şunları yazdı:

> "İtalya'nın Suriye'ye karşı tamahkârlığı Umumi Harp'ten evvel başlamıştır. Fakat Suriye, Trablusgarp gibi İtalya'ya geçmedi. İtalya, on yıldır muhtelif vesilelerle Suriye'ye nüfuz etmek istiyor fakat buna bir türlü muvaffak olamadı. Son günlerde Brindisi'de büyük bir telsiz merkezi yaptırdı. Bu telsiz, Fransız Yüksek Komiseri'nin işlerine varıncaya kadar müdahale etmektedir. Brindisi telsizi Halep hadiselerini yönlendirmiştir. Biz, İtalyanların bu manevralarındaki maksadını anlamıyor değiliz. İtalya bilmelidir ki, Suriye yalnız Fransız mandasını tanır ve hiçbir devletin topraklarına gelmesine razı değildir. Eğer Fransız mandası Suriye'den kalkarsa Suriye için mukadder olan şey istiklaldir[10]."

Suriye'ye dönük İtalyan iştahının farkında olan sadece Suriyeliler değildir. İtalya'daki Türk temsilcilikleri de gelişmeleri yakından ve doğru ön görüyle takip ediyorlardı. Trieste Konsolosluğu Kançıları Saadettin Rıza'nın hazırladığı 27 Temmuz 1934 tarihli raporda şu dikkat çekici satırlar yer almıştır:

> "Mussolini'nin iktidara geldiği ilk zamanlardan itibaren; 1866'da Fransa'ya bırakılan Nice'in tekrar İtalya'ya iadesi gerektiği ve Tunus'ta yaşayan 600 bin İtalyan'a özel statü verilmesi talebinin aslında; hakiki hedefinin öteden beri İtalya'ca göz dikilen ve Fransız mandası altında bulunan Suriye olduğu rivayetleri çıktı. Fransızları mandayı İtalya lehine terke zorlamak veya bu topraklardan bilhassa Suriye şimalinden bir hisse çıkarmak istendiği söylendi. Fikrimce bu şayialara kıymet vermek gerekir. Roma, eski Roma'nın yerini alma kaygısındadır, Roma İmparatorluğu, Akdeniz'i İtalyan gölü hâline sokmakla kurulabilir[11]."

---

9 **Oriente Moderno**, Anno: IX, No: 4, Aprile 1929, s.171.

10 **Akşam**, 15 Haziran 1934.

11 **Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi**, Kutu: 195, Dosya: 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bu ülkede manda idaresine son verilmesi ve Suriye'nin bağımsızlığı konusunda bir anlaşma yapılması, Türkiye'nin meseleyi kendi lehine çözümlemesi için uygun ortam yaratmıştır. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti ve Fransa nezdinde yaptığı girişimler sonucu mesele, Milletler Cemiyetine getirilmiştir. Cemiyet, bir raportör ve gözlemci heyeti tayin etmiştir. Bu arada Türkiye ile Fransa arasında, İngiltere'nin de desteklediği ikili görüşmeler yapılmıştır. Süreci takip eden İtalyanlara göre, beklenilen sonucun alınamaması durumunda Antakya'da bir "Türk darbesi, İtalya'da hiç kimse için sürpriz olmayacaktır[12]."

İtalyan siyasi çevreleri böyle öngörülerde bulunurken, Fransız basını başka bir iddiayı gündeme taşıyarak, İtalya'nın İskenderun'u işgal edeceği hakkındaki söylentilere yer verdi. *Il Giornale d'Italia*, söz konusu iddiaya kaynaklık eden *Eco de Paris*'i "fena niyetli[13]" olmakla suçladı. İtalyan gazeteleri, Sancak sorununun son durumunu inceleyen yazılar yayınlamaya devam ettiler. Atatürk'ün Konya seyahatine ve burada bakanlar ve genelkurmay başkanı ile yaptığı görüşmelerin önemine dikkat çeken yazılar yayınlanırken, basın, Türkiye'nin, sorunu kendi lehine çözmek için askerî seçeneği göz ardı etmediğine işaret etti. Bu durumda askerî güçler ele alındı ve "Türkiye'nin 48 saat içinde yalnız İskenderun ve Antakya'yı değil, bütün Suriye kıtasını işgal edebileceği[14]" kanaati dile getirildi. Aras ile sık sık bir araya gelen İtalya Elçisi Carlo Galli de bölgedeki gelişmeleri ve Türk siyasetini takip edip merkeze bildirmeye devam etti. Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'ya 17 Ocak 1937'da gönderdiği telgrafta elçi, Aras'ın Cenevre'ye hareket ettiği andaki durumu yorumladı. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, gerekirse silahlı çeteler kurmak suretiyle Hatay sorununu çözüme ulaştırma ısrarının devam ettiğini yazan İtalyan diplomat, Türklerin, Sancak'ı işgal etmesine İngiliz ve Sovyet hükûmetleri ile oradaki Fransız askerî gücünün muhalefet ettiği gibi, Arap, Kürt ve Ermenilerin de bir Türk işgaline karşı olduğunu iddia etti. Cumhurbaşkanı'nın, bu meseleyle daha önce hiç olmadığı kadar ilgilendiğini yazan Galli, İsmet Paşa ve Aras'ın, onurlu bir çözümü Gazi'ye kabul ettirmeye çalıştıklarını ileri sürdü. Eğer bu gerçekleşmezse, sorunun güçle çözümlenmesinin en büyük ihtimal

12 **I Documenti Diplomatici Italiani**, Serie: VIII (1935-1939), Vol: 6, (1 Gennaio-30 Giugno 1937), (**DDI**, VIII/6), Roma 1997, s.23, No:19. Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'dan Ankara Maslahatgüzarı De Astis'e, 7 Ocak 1937.

13 **Son Posta**, 9 İkinci Kânun 1937; **Ulus**, 9 Son Kânun 1937.

14 **Ayın Tarihi**, Sayı: 38, (1-31 Son Kânun 1937), s.172-173.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu ve iyi kaynakların kendisine, 3 Türk tümeninin Suriye sınırında hazır vaziyette bekletildiği konusunda garanti verdiklerini ilave etti[15].

Türkiye, Fransa, Suriye ve Milletler Cemiyeti kulislerinde meselenin askerî yöntemlere ihtiyaç kalmadan çözümlenmesi için yoğun çaba harcanırken İtalyan gazeteleri, adeta "biz de varız" dercesine yayın yaptılar. 5 Şubat 1937 tarihli *Il Messaggero* gazetesi, "Suriye'de Roma Selamı" başlıklı birinci sayfadan verdiği haberde, Faşist selamıyla geçit resmi yapan Suriyeli milislerin resmini yayınladı[16]. Bu bir mesaj mıydı ya da hangi maksatla yayınlandı yoruma açık bir haber. Oysa meselenin tarafı olan Türkiye bile askerî seçeneği uzak bir ihtimal olarak tutuyor ve bu konuda İtalyan kamuoyunu, Türklerin bir askerî dayatmada bulunmayacağına ikna etmeye çalışıyordu. *La Stampa*'nın Ankara muhabirinin Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Aras ile yaptığı mülakatta muhabir, Sancak meselesinde Türkiye'nin bir emrivaki yapıp yapmayacağını sorduğunda Türk bakan şu cevabı verdi: "Asla! Çünkü her şeyden evvel verdiğimiz sözü tutmayı vazife biliriz. Sonra da statüko taraftarı olduğumuz için emsal olmak istemeyiz[17]." Bunun İtalyan diplomatlarını çok ikna etmediği anlaşılıyor. Galli, Aras ile 30 Martta yaptığı görüşmeden bir gün sonra Ciano'ya gönderdiği telgrafta bunun ipuçlarını verdi. Elçi, Aras ile Sancak meselesini de ele aldıklarından bahsediyor ve "Türklerin amaca ulaşmak için izledikleri yöntemle ilgili güvensizliğimi Aras'tan saklamadım[18]" diye yazıyordu.

Diplomasinin uzun ince yolu Hatay sorununda da kendini gösterdi ve sorun ertesi yıla da sarktı. İtalyanların, hem basın hem diplomasi olarak meseleye ilgileri azalmadan, hatta gerçek niyetlerini gösterecek hareketlerde bulunmalarına yol açacak derecede artarak devam etti. Aras ile 14 Ocak 1938 günü yatıkları görüşmeyi Ciano'ya bildiren Galli, Sancak sorununun değişmeden devam ettiğini yazdı. Sorunun tarihçesi hakkında bilgi veren elçi, Atatürk için Hatay'ın manevi önemi üzerinde durarak, genç bir subayken Suriye'de iki kere Antakya önlerinde İngilizleri durdurduğunu hatırlattı[19]. Hatay'ın Atatürk için manevi önemini kavrayan sadece Galli değildir. Atatürk'ün 20 Mayıs-24

---

15 **DDI**, VIII/6, s.81, No:66.

16 **Il Messaggero**, 5 Febbraio 1937.

17 **La Stampa**, 18 Marzo 1937; **Kurun**, 22 Mart 1937; **Cumhuriyet**, 22 Mart 1937; **Ayın Tarihi**, Sayı: 40, (1-31 Mart 1937), s.81-83.

18 **DDI**, VIII/6, s.437-438, No:365. Galli'den Ciano'ya, 20 Ocak 1938.

19 **Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri-Affari Politici 1931-1945**, Busta.22-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs tarihlerinde yaptığı Mersin ve Adana seyahatini, *Oriente Moderno* dergisini de takip edip okurlarına duyurdu[20].

İtalya'nın Fransa'ya Notası ve Tepkiler

1939, Türkiye'nin dış ilişkilerinde ve İtalya ile olan münasebetlerinde önemli değişikliklerin yaşandığı ve konumuz bakımından Hatay meselesinin çözüme ulaştığı yıl olmuştur. Sancak'ın Türkiye topraklarına katılmasında Atatürk'ün meseleye verdiği önem ve Türk hükûmetinin kararlı tutumu kadar Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin "müttefiklik" boyutuna ulaşması da etkili olmuştur. İtalya'nın Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Berio'nun Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'ya, 24 Mayıs 1939'da gönderdiği yazıda da belirttiği gibi, Türk-İngiliz ve Türk-Fransız görüşmeleri, Hatay sorununu yeni bir aşamaya getirdi. İtalyan diplomat, bu gelişmelerden hareketle sorunun çözümlenmesinin çok yakın olduğunu bildirdi[21]. Gelişmeler Maslahatgüzar'ı haklı çıkardı ve 23 Haziran 1939'da Sancak meselesi hakkında Türk-Fransız antlaşması imzalandı[22]. İşte ne olduysa bundan sonra oldu ve İtalya Devleti ve basını ayağa kalktılar.

İtalyan basınında, Türk-İngiliz-Fransız yakınlaşmasını eleştiren yazılar çıkmaya başladı. Yarı resmî haftalık *La Relazioni Internazionali*, Sancak bölgesini Türkiye'ye veren Türk-Fransız antlaşmasının, İtalya'ya doğrudan bir tehdit olduğunu ileri sürdü[23]. Resmî özelliği de bulunan *Il Popolo d'Italia*, Bulgar *Zora* gazetesinden aldığı bir haberi "Türkiye bir Magino hattı inşa edecek" başlığıyla verirken İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştiren Türkiye'nin, Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar bir hat meydana getirmekte olduğunu iddia etti[24].

Aynı gün, başka bir İtalyan gazetesi olan *Il Giornale d'Italia*'da "Londra Antlaşması ve İtalyanların Tunus'taki Hakları" başlıklı bir yazı yayımlandı. Yazıda, İtalya'nın Tunus'taki tarihî haklarından ve bunun antlaşmalarla güvence altına alındığından bahsedildi. Bahse konu antlaşmanın 13. maddesinin

---

20 **Oriente Moderno**, Anno: XVIII, No: 6 (Giugno 1938), s.282-284.

21 **I Documenti Diplomatici Italiani**, Serie:VIII (1935-1939), Vol: 12, (23 Maggio-11 Agosto 1939), (**DDI**, VIII/12), Roma 1952, s.10, No:12.

22 Antlaşma metni için bk. **Oriente Moderno**, Anno: XVIII, No: 8 (Agosto 1939), s.438-443.

23 Yücel Güçlü, "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999, s.841.

24 **Il Popolo d'Italia**, 1 Luglio 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Tunus'ta, Libya sınırına yakın yerlerde İtalya'ya avantajlar verdiği hatırlatılarak son zamanlarda Fransız hükûmetinin bunu görmezden gelir siyaset takip ettiğinden yakınılıyordu[25]. Görüldüğü gibi İtalya'nın tepkisi sadece Suriye'deki gelişmelerle sınırlı değildi. Önceki yüzyıla giden Tunus'taki İtalyan-Fransız rekabetinin ve daha önemlisi artık hiçbir geçerliliği kalmamış Londra Antlaşması'nın gündeme getirilmesi tesadüf olmasa gerek. Bu yazıdan birkaç gün sonra aynı gazete bu kez, "Fransızların Tehlikeli Savaş Kışkırtıcılığı Oyunu" başlıklı yazı takip etti[26]. Birkaç gün sonra asıl meseleye gelen İtalyan gazetesi, Suriye'nin büyük rahatsızlıklara doğru gitmekte olduğunu ileri sürdü[27]. İtalyan gazeteleri Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Gabriel Puaux'un Suriye'de yeni bir rejim kurduklarını ilan ettiklerini yazdılar. Yeni rejime göre Fransa, Suriye ile imzaladığı 1936 antlaşmasına göre bu bölgeye bağımsızlık verecektir[28].

İtalyan gazetelerine Türk gazetelerinde verilen cevaptan da anlaşıldığı gibi, mesele Sancak'tan ibaret olmayıp, Türk-İngiliz-Fransız ilişkilerinin ulaştığı boyuttu. Bir gazetecinin de doğru tespit ettiği şekliyle, "Türk-İngiliz ve Türk-Fransız ittifakın, İtalya'nın büsbütün müstakbel tasavvurlarını alt üst etmekle kalmamış, sıfıra düşürmüştür[29]." Önde gelen başka bir gazeteci olan Nadir Nadi, uzun yazısında *Corriere della Sera* ve *Telegrafo* gibi İtalyan gazetelerinin iddialarını şöyle özetliyor:

- Türkler, Hatay karşılığında kendilerini demokrasilere kiraladılar.
- Türk-İngiliz anlaşması Akdeniz paktına aykırı bir harekettir.
- İngiltere Arap memleketlerini Türkiye ile paylaşmak istiyor. Hatay, bu işin başlangıcı görülebilir.
- Fransız hükûmeti, Hatay'ı Türklere vermekle Milletler Cemiyeti prensiplerini hiçe saymış, insanlık haklarını çiğnemiştir.

---

25 Giovanni Ivan, "Il Patto di Londra e Diritti Italiani in Tunisia", **Il Giornale d'Italia**, 1 Luglio 1939.

26 **Il Giornale d'Italia**, 4 Luglio 1939.

27 **Il Giornale d'Italia**, 6 Luglio 1939.

28 **La Tribuna**, 6 Luglio 1939.

29 Etem İzzet Benice, "İtalya'nın Hiddeti", **Son Telgraf**, 29 Haziran 1939. *La Relazione Internazionale* dergisinin, Türk-Fransız anlaşması, Türkleri Balkanlar'a getirmek maksadını güttüğü için, İtalya aleyhine olduğunu yazmasına bir tepki yazısı da Vala Nurettin tarafından kaleme alındı: "Balkanlar Balkanlılarındır. Bu yarım adaya hariçten hangi emperyalizm burnunu soktuysa, başını nâre yakmıştır. Avusturya İmparatorluğu ve Çar Rusyası meydanda." Vâ-Nû, "Yabana Atılmaz İhtimaller", **Akşam**, 5 Temmuz 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu iddialara cevap veren Cumhuriyet yazarı yazısını şöyle tamamlıyor:

> "İtalyan matbuatı bugün hakkımızda mantıksız, insicamsız, zapta rapta uymayan iddialar ileri sürüyor ve terbiye kaidelerine aykırı sözler sarf ediyorsa bu İtalyan milletinin geri bir millet oluşundan yahut İtalyan kamuoyunun bir buhran geçirdiğinden değil, fakat sadece İtalyan milletine karşı mesul hükûmet adamlarının sıkıntılı bir vaziyette bulunmalarındandır. İtalya'yı muazzam bir devlet yapmak hülyasıyla işe başlayan faşist şefleri bugün iradelerini kaybetmiş, hadiselerin sevkine tabi olmak mevkiine düşmüşlerdir. Biliyorlar ki, İtalya'nın hakiki menfaatleri onlara başka yoldan yürümeyi emrediyor. Fakat bunu yapamıyorlar. Çünkü bir defa ipin ucunu kaçırmışlar, kendilerini koyuvermişler. Artık dönmek imkânı kalmadığını görüyorlar ve sinirleniyorlar. Türkiye'nin aldığı son kararlar, onların son ümitlerini de kırdı, mahvetti. Kendilerini kaybederek matbuat vasıtasıyla mantıksız, insicamsız iddialarda bulunmaları, terbiye kaidelerine aykırı sözler kullanmaları da işte bundan ileri geliyor. Bu adamlara kızmasak da acısak daha iyi etmiş oluruz. Milletlerine karşı yüklendikleri mesuliyet kendilerini cidden terletecek kadar buhranlı safhalar geçirmektedir. Ne denir, Allah encamlarını hayreylesin[30]!"

Aynı gün Asım Us'un *Vakit*'te çıkan yazısında da İtalya'nın, Hatay meselesine taraf olma çabaları ele alındı ve bu niyet şu şekilde eleştirildi:

> "Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı İtalya'daki Türk düşmanlığı muhitinin nihayet sabrını tüketti. Faşist İtalya'nın emirber gazeteleri bir hezeyan nöbetine benzeyen şaşkınlık içinde bütün düşmanlık hislerini meydana dökmeye başladı. Bugün de *Messaggero* gazetesinin küfürlerini okuyoruz. Sanki Hatay'ın ilhakı kararı bir neşter imiş de faşist İtalya'nın kalbinde senelerden beri gizli gizli toplanarak büyüyen Türk düşmanlığı çıbanını deşmiştir. Çıbanın içinden kin ve husumet ve suikast irinleri fışkırtmıştır. *Messaggero* gazetesinin iddiasına göre, Hatay'ı Fransa'dan alan Türkler öyle çok sevinmemelidir. Bu işe İtalya'nın müdahaleye hakkı varmış[31]."

Aynı gün *Son Telgraf* gazetesi de manşetten verdiği "İtalyan matbuatına bir çift sözümüz var: Palavraya pabuç bırakmıyoruz" başlığıyla, İtalyan gazetelerinin Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı karşısında takındığı tavrı eleştirdi. *Il Messaggero*'nun, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına İtalya'nın müdahale et-

30 Nadir Nadi, "İtalyan Matbuatının Neşriyatı Karşısında", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1939.

31 Asım Us, "İtalya Hatay İşine Müdahale mi Edecekmiş?", **Vakit**, 3 Temmuz 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

mesinin hakkı olduğunu ve İtalya'nın muvafakati olmadan Fransa'nın orayı Türkiye'ye vermesinin Fransa'nın beynelmilel taahhütlerini ihlal etmek olduğunu yazdığı anlatılan *Son Telgraf*'ın yazısında şu çarpıcı ifadeler okunmaktadır: "Bilhassa Hatay'ın anavatana iltihakını müteakip öyle manasız ve küstahça neşriyat yapılmaktadır ki, bu vaziyet karşısında bizi mukabeleden alıkoyan yegâne kuvvet nezaket ve asaletimizdir[32]."

Bu cevaplar İtalya üzerinde fazla bir tesir yaratmamış olmalı ki, bu kez de Fransa'ya yönelerek bir nota verdi. İtalya hükûmetinin, Fransa hükûmetine 10 Temmuz 1939'da verdiği nota, 13 Temmuzda ilan edildi. Notanın gazetelere yansıyan metni şöyledir:

> "Kraliyet hükûmeti, İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye verilmesi hususunda 23 Haziran tarihinde Fransız ve Türk hükûmetleri arasında bir anlaşma yapılmış olduğunu basından öğrenmiştir. İtalya, San Remo'da toplanan Müttefik Devletler Yüksek Konseyinin 24 Nisan 1920 kararı gereğince manda veren devlet sıfatıyla, kendi haberi ve muvafakati olmadan müzakere ve imza edilen ve mandanın hedefleri ve aynı zamanda ilgili halkın arzusuyla da açık bir tezat hâlinde görünen bu anlaşmanın uygulanmasına her türlü çekince kayıtlarını koymakla şeref kazanır. Basın, bu münasebetle Fransa Hariciye Nazırı'nın yaptığı bazı yazılı veya şifahi deklarasyonları da yayınlamakta olduğundan İtalyan hükûmeti, bu deklarasyonlar hakkında da aynı çekince kayıtlarını bildirir[33]."

İtalyan gazeteleri, hükûmetlerinin notasını bildirirken çeşitli yorumlar yaptılar. "Sancak'ın devri keyfi bir işlemdir" başlığıyla Roma hükûmetinin 10 Temmuz tarihli notasını bildiren *Il Popolo d'Italia*, bir de bir değerlendirme yazısı yayımladı: İtalya'nın da muvafakatiyle Fransız mandasına verilen İskenderun Sancağı'nda Fransızların şimdiye kadar, kendi menfaatleri doğrultusunda pek çok şey yaptığını belirten gazete, şimdi buranın Türkiye'ye devredilmesini, Türkiye'nin dostluğunu ve askerî iş birliğini kazanmak için yapılan bir ödeme olduğunu ileri sürüyor. İtalyan gazetesi, Sancak halkının

---

32 **Son Telgraf**, 3 Temmuz 1939.

33 **La Tribuna**, 14 Luglio 1939; **Il Popolo d'Italia**, 14 Luglio 1939; **Il Giornale d'Italia**, 14 Luglio 1939; **Ulus**, 14 Temmuz 1939; **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1939; **Tan**, 14 Temmuz 1939; **Vakit**, 14 Temmuz 1939; **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1939; İkdam, 14 Temmuz 1939; **Haber**, 14 Temmuz 1939; **Oriente Moderno**, Anno: XVIII, No: 8 (Agosto 1939), s.443.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere ve Fransa'nın bu kararına karşı sessiz kalmayacağını ileri sürüyor[34]. *La Tribuna*, İtalyan notasını "İtalyan hükûmeti, Hatay'ın Türkiye'ye devredilmesine kesin rezerv koydu" başlığıyla duyurdu[35]. *Il Giornale d'Italia*, notayla birlikte başka bir muhtemel gelişmeyi, biraz da aba altından sopa göstererek gündeme taşıdı. Türklerin muhtemel bir ileri harekâtının bütün Arap dünyasında alarm etkisi yaptığı ifade ediliyor. Alınan son haberlere göre Suriye ile birlikte Mısır ve Hicaz'da, Türk askerlerinin Halep sınırına doğru hareket etmesinin büyük bir alarm etkisi meydana getirdiği yazılıyor[36].

Bazı gazeteciler de bu münasebetle kaleme aldıkları yazılarla, İtalyan hükûmetine destek verdiler. Bunlardan biri, Türkiye'yi yakından tanıyan Virginio Gayda'dır. Hükûmetinin tutumunu "net duruş" olarak niteleyen Gayda, Fransa'nın Sancak'ı Türkiye'ye devretmesini bu ülkenin siyasi bir manevrası olarak yorumladı[37]. Aynı gazeteci başka bir yazısında da İtalya'nın verdiği notanın Avrupa'nın gözünü bu olaya çevirmesine yol açtığını iddia etti. İtalyan gazeteci, Fransa'nın yeni provokasyonuna karşı İtalya'nın haklarını korumakta kararlılık sergilediğini ifade etti[38].

Türk basınında, *Yeni Sabah* gazetesinin, "Mevsimsiz ve Gülünç Bir Teşebbüs[39]" başlığıyla bildirdiği İtalyan notası eleştirilere uğradı. Benzere bir başlığı tercih eden *Tan*, şunları yazdı:

> "İtalya'nın Gülünç Hareketi. İtalyan Notası: Türkiye-Fransa arasında akd olunan Sancak anlaşmasının tasdik edilmiş nüshalarının Paris'te teati edildiği günde, İtalya hükûmetinin, Hatay'ın anavatana iltihakını tanımadığına dair Fransız Hariciyesine bir nota verdiğini öğreniyoruz. İki sene içinde iki milletin kanına giren İtalya, Avrupa sulhunu ihlal için giriştiği son askerî teşebbüslere bakmayarak, bir Türk vilayetinin Türk vatanına kavuşması hakkında, ihtirâzî kayıtlar ileri sürerek, kendini söz sahibi addetmeye kalkışmıştır. İtalyan notasının, kendi öz davalarında yabancı müdahalesine asla yer vermeyen Türkiye'de olduğu kadar Fransa'da da lakaydi ile karşılanacağına eminiz[40]."

---

34 **Il Popolo d'Italia**, 14 Luglio 1939.

35 **La Tribuna**, 14 Luglio 1939.

36 **Il Giornale d'Italia**, 14 Luglio 1939.

37 Virginio Gayda, "Posizione Nette", **Il Giornale d'Italia**, 14 Luglio 1939.

38 Virginio Gayda, "Le Cose a Posto, **Il Giornale d'Italia**, 15 Luglio 1939.

39 **Yeni Sabah,** 14 Temmuz 1939.

40 **Tan**, 14 Temmuz 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine *Tan*'da M. Turhan Tan yazısında, İtalya'nın protesto notasını Nasrettin Hoca'nın baklava tepsisi hikâyesindeki 'sana ne?' cevabına müstahak bir hareket diye niteledi. Yazar, "bu protesto hadisesinin Makyaveller diyarında nasıl bir seviye aldığına" işaret ettiğini belirterek, İtalya'nın Habeşistan ve Arnavutluk'u işgallerini hatırlattı. Gazeteci, Hatay'ın Türkiye'ye iadesinin İtalya'nın kendini ilgilendirmeyen işlere karışması olarak gördü. M. Turhan Tan, İtalya'nın tavrını "kendi gözündeki merteği görmeyip başkalarının gözünde çöp arayan gafilleri hatırlatan şerefli bir vaziyet değil[41]" şeklinde yorumladı.

İtalya'nın, Türk-Fransız dostluğuna karşı tavrı karikatürlerle de eleştirildi. *Akşam* gazetesinde yayınlanan karikatürde, Türk ve Fransız sarmaş dolaş olmuş vaziyetteyken hışımla yumruğunu sıkmış olan öfkeli Mussolini küçük bir resim olarak çizilmiş. "İtalya, Türk-Fransız anlaşmasına itiraz etti." Gazetelerden alınan bu habere *Akşam* şu notu düşmüştür: "Tavşan dağa küsmüş…[42]"

Bunların dışında, *Ulus* gazetesinin derlediği Türk basınındaki diğer tepkilerden de söz etmek mümkün. *Vakit*'te Asım Us, İtalyanların Hatay'ın ilhakına karşı yaptıkları protestoyu, "Arnavutluk'un işgali üzerine İngiltere ile Fransa tarafından yapılan protestoya cevap vermeyen İtalya'nın bu cürmü meşhudun mesuliyetini ödetmeye değilse de hafifletmeye çalışması" olarak açıklıyor. *Vakit* başyazarı, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının "Hatay Meclisinin ittifakı ve Hatay halkının arzusuyla yapılmış bir ilhak olduğunu" vurguladıktan sonra şu benzetmeyi yapıyor: "İtalya hiç farkına varmadan kendi attığı silahla kendini vuruyor. Başkalarından alacak davası açarken para çaldığını meydana çıkaran adamlara benziyor." *Vakit* gazetesindeki "Bu Tabur Ağası da Kim?" başlıklı yazısında H. Suha Gezgin de İtalyan notasını ele aldı. Hatay'ın anavatandan bir müddet için ayrı düşmüş bir Türk toprağı olduğunu, ilhakın, bir haksızlığın tamirinden ibaret bulunduğunu" düşünen yazar Habeşistan ve Arnavutluk işgallerini hatırlatarak özetle şöyle diyor:

> "Koparılmış haklardan kaldırım taşı yaparak eski Roma İmparatorluğu'na kavuşmak hülyası kuranlar bu gülünç hak davasına nasıl kalkışıyorlar? Tabur ağalarını dinlemeğe vaktimiz yok. Roma ne kadar İtalya'nın ise Hatay da o kadar Türk'ündür. Altı ile de üstü ile de Türk topraklarında gözü olanlara ise, biz meşhur misafirperverliğimizle, topraklarımızın altını her vakit ihsana hazırız."

41 M. Turhan Tan, "İtalya Protesto Etmiş!", **Tan**, 15 Temmuz 1939.

42 **Akşam**, 16 Temmuz 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam gazetesinde de Fazıl Ahmet Aykaç, "Habeşistan'ın bağrına bir saldırma sokulmasını, Arnavutluk'un gırtlağından yakalanarak boğulmasını gayet tabii sayanların bu hareketini gülünç bulduğunu[43]" yazdı.

Türk basınındaki tepki yazıları *Oriente Moderno* gibi dergilerde[44] ve bazı gazetelerde yer buldu. *Il Giornale d'Italia*, İtalyan notası hakkında Türk gazetelerinin değerlendirmelerini, "İtalyan notası hakkında Ankara'nın gecikmiş sesi" başlığıyla verdi. İtalyan gazetesi, *Ulus* gazetesindeki başyazıyı özetlediği gibi *Yeni Sabah*'ta Hüseyin Cahit'in yazısından da söz etmiştir. Yazıları değerlendiren Y. G. "Türk gazetelerinin İtalya'ya karşı gösterdikleri "semptomatik" tepkinin, son Türk-İngiliz ve Türk-Fransız antlaşmalarıyla alakalı olduğu tespitinde bulunmuştur[45].

La Tribuna gazetesi Hatay'daki gelişmeleri bir karikatürle eleştirdi. "Mandanın gizli satıcısı" üst başlıklı yazıda; altta, şehrin canlandırıldığı "Hatay" yazan bir halıyı satan kişiyle, bir Türk arasındaki diyalog yer alıyor. Altta şu satırlar yer alıyor: "Bir pazarlık! En azından birkaç deniz üssüne değer[46]!"

İtalyan diplomatlar da Türk basınında yer alan yorumlardan duydukları rahatsızlıklarını Türk muhataplarına ilettiler. İki ülke ilişkilerinin gerginleştiği süreçte yaşanan "yazı mücadelesi" hakkında Hariciye Vekâletinden Başvekâlete 1 Ağustos 1939'da gönderilen yazı fikir vermektedir:

> "Türk matbuatı ile İtalyan matbuatı arasında son vaziyet dolayısıyla bir müddetten beri açılmış olan yazı mücadelesine nihayet verilmesi için İtalya Büyükelçisi'nin Vekâletimize vaki teşebbüsü üzerine gazetelerimize lazım gelen vesâyâda bulunulmuş ve keyfiyet matbuat kongresinde de mevzubahis edilmiştir. Bunun üzerine iki memleket

43 **Ulus**, 16 Temmuz 1939.

44 **Oriente Moderno**, başta Tan olmak üzere Türk gazetelerindeki tepki yazılarından söz etmiştir. **Oriente Moderno**, Anno: XVIII, No: 8 (Agosto 1939), s.461. Hatay ile ilgili gelişmeleri aktarmaya devam eden aynı dergi, 23 Temmuz'da Antakya'da, Büyük Millet Meclisi'nden, Halk Partisi'nden bir heyet, yetkililer ve Türk birliklerinin hazır bulunduğu toplantıyla Hatay'ın Türkiye'ye teslim edildiğini bildirdi. Ankara şehrinde ve bütün Türkiye'de kutlamalar yapıldığı da haber veren dergi, halkının % 10'una tekabül eden 21 bin kişinin, Hatay'ın Türkiye'ye devredilmesinden sonra kentten ayrıldığını ileri sürdü. **Oriente Moderno**, Anno: XVIII, No: 8 (Agosto 1939), s.460.

45 **Il Giornale d'Italia**, 15 Luglio 1939. Başka bir gazete de birkaç gün sonra, Türkiye'nin, askerî ihtiyaçlarında kullanmak üzere İngiltere'den 54 Milyon Sterlinlik bir kredi aldığını yazarak bu yoruma destek verdi. **Il Popolo d'Italia**, 23 Luglio 1939.

46 **La Tribuna**, 16 Luglio 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

> matbuatı mücadeleye bir müddet nihayet vermiş iseler de İtalya'nın Hatay meselesinde Fransa hükûmetine vermiş olduğu 10 Temmuz tarihli nota üzerine gazetelerimiz İtalya'ya karşı tekrar hücuma başlamışlardır. Ahiren Menemencioğlu'nu ziyaret etmiş olan İtalya Büyükelçisi, bu meseleye temas ile matbuatımızda yeniden başlayan lisan mücadelesini tahrik edecek bir vaziyet hâdis olmadığını ve İtalyan matbuatının Hatay ve Akdeniz meselesi hakkında son neşriyatının Türkiye'yi değil doğrudan doğruya Fransa'yı istihdaf ettiği cihetle Türk matbuatının bu yazılara mukabelesini muhik görmediğini söylemiştir. Bu hususta kendisine icap ettiği gibi cevap verilmiştir[47]."

Notanın öğrenilmesiyle birlikte gözler öncelikle Fransa'ya çevrildi. Fransa'nın gösterdiği ya da göstermesi muhtemel tepki konusunda Türk ve İtalyan basını farklı yorumlar yaptılar. Türk gazetelerine göre Fransa'nın tavrı şöyle olacaktır: "İtalyan notası Paris'te lakayt bir surette karşılanmıştır. Fransız hükûmeti kuvvetle muhtemel olarak bu nota hakkında hiçbir muamele yapmayacak, belki sadece mutat veçhile notanın alındığını bildirecektir[48]."

İtalyan gazetelerinde, Fransa'nın yanı sıra diğer Avrupa gazetelerinin konu hakkındaki değerlendirme ve yorumlarına da rastlamak mümkündür. İtalyan gazetelerine yansıdığına göre, İtalyan notasının Fransa'da yarattığı ilk etki sürpriz ve ironi oldu. *Petit Parisien*, Fransa'nın İtalyan notasına cevap vermeyeceğini ve hiçbir tepki göstermeyeceğini yazdı. Milliyetçi *Epoque*, notaya rağmen, İtalya'nın yine de Fransa ile ilişkilerini kopartmak gibi bir niyet taşımadığı şeklinde yorumladı. Saint Brice, *Journal*'de notanın bir komedi olduğunu ileri sürdü. Uzun yazısında *Repuplique*, "Fransa, Suriye'de ve orada kalacak" diye yazdı[49]. *La Tribuna*, İtalyan notası hakkında Fransız basınının tavrını "şüpheli argümanlar" olarak niteliyordu. Paris'in siyasi çevrelerinin, İtalyan notası karşısında maskenin arkasına gizlenmeye çalıştıklarını ileri sürüyordu. Fransız gazetelerinin İtalyan notası hakkında söyleyecek sözleri olmadığından ikiyüzlü davrandıkları suçlamasında bulunuyordu. *La Tribuna*, *Journal*'in İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bir mandasının olmayışından dolayı tepkili olduğu şeklinde izah ediyordu. *Jour* gazetesi de İtalyan notasının Müslüman çevrelerinde geniş tepkiyle karşılanabileceğinden söz ediyordu[50].

---

47 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-0-010-000-000-85-558-22.

48 **Ulus**, 14 Temmuz 1939; **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1939.

49 **Il Giornale d'Italia**, 15 Luglio 1939.

50 **La Tribuna**, 15 Luglio 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan gazeteleri, notanın diğer ülkelerdeki etkisi hakkında da haberler verdiler. Gazeteler, İngiliz *The Times*'ın "enteresan[51]" bulduğu İtalyan notasının İngiliz çevrelerinde kışkırtıcı bir etki meydana getirdiği yazıldı[52]. İtalyan notası hakkında Alman gazetelerinde de, Fransa'yı eleştiren çeşitli yorumlar yapıldı. *Voelkischer Beobachter*, "İtalyan notası, sadece İtalya-Fransa ilişkilerinde değil, aynı zamanda uluslararası bir sorunu da gündeme getirdi" diye yazdı. Fransa'nın, Suriye halkının arzusu dışında bir karar aldığını ileri sürdü. *Boersen Zeitung* gazetesi de Fransa'nın Hatay'ı devretmesinin Togo ve Kamerun'un da eklenmesine mal olacak örnek teşkil edeceğini yazdı[53].

Bu dönemde, İtalya'nın Türkiye'ye dönük eleştirileri Hatay ile sınırlı değildir. Türkiye ile Mısır arasında bir yardımlaşma antlaşmasının imzalanması ve Haziran-Temmuz 1939'da Mısır heyetlerinin Türkiye'yi ziyareti de İtalyanlar tarafından yakından takip edildi. Ankara Büyükelçisi Ottavio De Peppo'dan Ciano'ya 13 Haziran 1939'da gönderilen telgraf Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri hakkındaydı. Kahire'den, Mısır konusunda Türkiye ile İngiltere arasında bir antlaşma olduğu hakkında işaretler alındığını bildiren elçi, Irak Başbakanı'nın yakında yapacağı Ankara ziyaretinin sadece bir nezaket ziyareti olmadığı fikrindeydi. Ona göre bu ziyaret, İngiltere'nin, Türkiye ile Irak arasında bir antlaşma yapılması konusundaki arzusu nedeniyle de yapılacaktır[54].

İtalyan diplomasisi, aralarında zaten dostane ilişkiler bulunan ve 7 Nisan 1937'de imzaladıkları Dostluk Antlaşması ve Oturma Antlaşması ile Uyrukluk Sözleşmesi'ni imzalayarak gösteren Türkiye-Mısır ilişkileriyle de ilgilendi. Kahire'deki İtalyan temsilcisi Mazzolini'ye göre de Mısır Dışişleri Bakanı'nın yapacağı Türkiye ziyaretinde de Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan antlaşma etkili olmuştur[55]. Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa'nın, beraberinde Mısırlı bakanlar ve Türkiye'nin Mısır elçisi olduğu hâlde 16 Haziran'da Atina'dan doğruca İstanbul'a geldiği[56] bilgisi Türkiye Elçiliğinden Roma'ya iletilirken, İtalyan gazeteleri bu gelişmeleri eleştiren yazılar yayınladılar. Kont Ciano'nun yayın organı *Il Telegrafo* gazetesi, Mısır hükûmeti

---

51 **Il Giornale d'Italia**, 15 Luglio 1939.

52 **La Tribuna**, 15 Luglio 1939.

53 **La Tribuna**, 24 Luglio 1939.

54 **DDI**, VIII/12, s.187, No:216.

55 **DDI**, VIII/12, s.197, No:229. Mazzolini'den Dışişleri Bakanı Ciano'ya, 14 Haziran 1939.

56 **DDI**, VIII/12, s.225, No:266.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile bir yardım antlaşması imzalayacak olursa, bunun İtalya'da şiddetli bir tepki doğuracağını ve İtalya'nın Trablusgarp'taki askerî kuvvetlerini artıracağını hissettiren bir makale yayımladı[57].

Asım Us, İtalyanların birkaç seneden beri Müslüman hamiliğine soyunduğunu ifade ettikten sonra, İtalyan basınının, Türkiye'nin İngiltere ile birleşerek Arap milletlerini istila etmek niyetinde olduğu yönünde yayın yaptıklarını belirtiyordu. Buna bir örnek olarak *Corriere Padano* gazetesinde çıkan bir yazıyı örnek olarak veriyordu. Adı geçen gazetenin, Türkiye'nin Mısır ile yakınlaşmasının bütün Arap memleketlerinde memnuniyetsizlik yarattığını yazdığına dikkat çekiliyordu[58].

Türk basınına yansıyan bu tehditkâr yazı tepkiyle karşılandı ve cevaplar verildi. Vala Nurettin, İtalyan gazetelerinin Mısırlıları tehdit eden ve Türkler aleyhine tahrik eden bir yazılarının ters tepeceğini yazdıktan sonra şu tavsiyede bulundu:

> "Biliyorlar, anlıyorlar: Dimyat'taki pirince giderken evdeki bulgurdan da olmak var. Bütün yollar Roma'ya gitmez. Büyük Roma'yı yaratalım derken Cavour'dan önceki şehir devletleri hâline düşmek ihtimali de mevcut. Mazinin misalleri ille tekerrür edecekse, bu daha yakındır. Hem de akla yakın[59]!"

Murad Sertoğlu da "paçavradan beter bir gazete" olarak nitelediği *Il Telegrafo*'daki yazıyı eleştiren yazısını şöyle sonlandırdı:

"Döneklikte ve hilebazlıkta cidden üstat ve yekta olan İtalyanlara tavsiye ederim. Tarihte göstermiş aldıkları misaller, o kadar aleyhlerindedir ki, bir milleti avlamak isterken artık bu klasik usulü terk etsinler. Eğer Mısırlılarda, her ne kadar beyhude olacaksa da Türkler hakkında ufak bir şüphe uyandırmak istiyorlarsa bütün kuvvetleriyle Türk- Mısır dostluğunun Mısır'a temin edeceği büyük saadeti methetmek için gazetelerini seferber etsinler. Zira bütün dünya onlar ne dese, ne yapsa ancak tamamen aksinin doğru olduğuna inanıyor[60]."

---

57 **Akşam**, 1 Temmuz 1939.

58 Asım Us, "İtalyanların Müslüman Hamiliği!", **Vakit**, 1 Temmuz 1939.

59 Vâ-Nû, "Bütün Yollar Roma'ya Gitmez", **Akşam**, 7 Temmuz 1939.

60 Murad Sertoğlu, "İtalyanlara Bir Tavsiye", **Yeni Sabah**, 7 Temmuz 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Zor bir savaşın ardından toplanan Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye, bu kez yedi düvele karşı zor bir diplomatik mücadele verdi. Türk heyetinin programı olan Misakımillî büyük oranda gerçekleştirildiği hâlde, bazı konularda sorunların çözümü ötelendi. Anlaşıldığı kadarıyla Türk hükûmeti ve Mustafa Kemal Paşa, Türk tezindeki hedefleri mümkün olduğunca gerçekleştirecek bir barış antlaşması imzalamayı; gerçekleştirilemeyen hedefler için sonra ortaya çıkacak fırsatları değerlendirmeyi tercih ettiler. Hatay sorununu da bu çerçevede kabul etmek mümkündür. Mütareke'den sonra işgal edilen, bu yüzden Misakımillî sınırları içerisinde yer alan Hatay'ın Türkiye sınırları dışında kalması, önce Ankara Antlaşması ile ardından da Lozan Barış Antlaşması ile kabul edildi. Bununla birlikte, bölgenin özel bir statüde olması kabul ettirilerek 1930'larda Türkiye'nin meselenin tarafı olmasını sağlayacak hukuki zemin oluşturuldu.

1930'ların başında Avrupa'da ortaya çıkan yeni durum, Türkiye'nin dış ilişkilerinde köklü değişiklikler meydana getirdi. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye, dış politikasını İtalya'dan gelebilecek bir saldırıya endekslemek zorunda kaldı. İlaveten 1933'te Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalist Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesiyle başlayan yeni süreç, ardından 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve Avrupa devletlerini revizyonist ve anti revizyonist kamplara ayrılması gibi gelişmeler, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaştırdı. Bu yakınlaşmanın ilk sonucu, Lozan'da Boğazlar için öngörülen bir komisyon tarafından yönetilmesi ve silahlardan arındırılması kısıtlamaları, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Montreux'de Türkiye'nin lehine değiştirmesi oldu. Fransa'nın 1936'da Suriye'ye bağımsızlık verme kararı sonrası Türkiye'nin devreye girerek Hatay'ın kendisine bırakılması talebi sonucu diplomatik bir başarı elde etmesi de Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki dostluğunun bir sonucudur.

Yazımızın başlığına ve dışarıdan bakıldığı zaman İtalya'nın Hatay meselesiyle bir ilgisinin olmadığı veya olmaması gerektiği düşünülebilir. Aslında bu yanlış bir bakış açısı değildir. Oysa İtalya, örneğini başka olaylarda da gördüğümüz gibi, halk tabiriyle, Hatay'ın Türkiye'ye devredilişi sürecinde de "dışarıdan gazel okumuştur." İtalya'nın, "büyük devlet" olma çabalarının bir göstergesi olarak kabul edeceğimiz bu tavrı, doğrusu ilgili hükûmetler tarafından dikkate alınır bulunmamıştır. Türk hükûmetinin bu süreçte resmî bir pozisyon almadığı ya da bunu ilan etmediği görülmektedir. İki ülke arasında-

Levent Şahverdi Arşivi

ki polemik daha ziyade basın aracılığıyla ve basın üzerinden yapıldı. Dikkat çeken bir husus da Fransa hükûmetinin ve San Remo'daki antlaşmaya imza koyan ülkelerden biri olarak İngiltere'nin de İtalya ile resmî bir tartışmaya girmekten uzak durduğudur. İtalya'nın bu tepkisi Ankara, Paris ve Londra resmî çevrelerinde çok etkili olmamıştır. Ankara ve Paris, sürecin artık tamamlandığı bir anda İtalya ile ilişkileri daha da gerecek bir polemikten uzak durmayı tercih etmişlerdir.

İtalya'nın, kendisiyle doğrudan ilgisi olmayan bu meseleye dâhil olması, Hatay sorunundan ziyade Suriye ve Yakın Doğu sorunlarıyla ilgilidir. İtalya için iki savaş arası dönemde en çok vurgulanan husus, birlikte savaştıkları İngiltere ve Fransa'nın Yakın Doğu bölgesinde mandalar elde ettiği hâlde İtalya'ya manda verilmemiş olmasına tepkidir. İtalya'nın tepkisinin bir nedeni de, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerin bir ittifak düzeyine gelmesinden duyduğu rahatsızlıktır. Gerçekten de 1939 yazında yaşanan ve aynı yılın ekim ayında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkileri bir ittifak düzeyine çıkarak süreç, İtalya tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde İtalya'nın neden boş bir gayrete girdiğini anlamak mümkün olabilir. İtalya, gösterdiği bu tepkiyle hiçbir şey elde edemediği gibi, özellikle Türkiye'nin kendisine karşı beslediği güvensizliği artırmış; Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini daha da sıkılaştırmasına yol açmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam, 15 Haziran 1934; 1, 16 Temmuz 1939.
Corriere della Sera, 21 Febbraio 1926.
Cumhuriyet, 22 Mart 1937.
Cumhuriyet, 14 Temmuz 1939.
Haber, 14 Temmuz 1939.
Hâkimiyet-i Milliye, 14 Nisan 1926.
Il Giornale d'Italia, 4, 6, 14, 15 Luglio 1939.
Il Messaggero, 5 Febbraio 1937.
Il Popolo d'Italia, 1, 14, 23 Luglio 1939.
İkdam, 14 Temmuz 1939.
Kurun, 22 Mart 1937.
La Stampa, 18 Marzo 1937.
La Tribuna, 6, 14, 15, 16, 24 Luglio 1939.
Son Posta, 9 İkinci Kânun 1937.
Son Telgraf, 3 Temmuz 1939.
Tan, 14 Temmuz 1939.
Ulus, 9 Son Kânun 1937.
Ulus, 14, 16 Temmuz 1939.
Vakit, 14 Temmuz 1939.
Yeni Sabah, 14 Temmuz 1939.

Dergiler

Ayın Tarihi
Oriente Moderno

Levent Şahverdi Arşivi

Kitap ve Makaleler

Akçora, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Temmuz 1995, ss.380-405.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, ss.192-209.

Benice, Etem İzzet, "İtalya'nın Hiddeti", **Son Telgraf**, 29 Haziran 1939.

Dayı, S. Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, ss.331-340.

Gayda, Virginio, "Le Cose a Posto", **Il Giornale d'Italia**, 15 Luglio 1939.

Gayda, Virginio, "Posizione Nette", **Il Giornale d'Italia**, 14 Luglio 1939.

Güçlü, Yücel, "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999, ss.813-845.

I Documenti Diplomatici Italiani, Serie: VIII (1935-1939), Vol: 6, (1 Gennaio-30 Giugno 1937), Roma 1997.

I Documenti Diplomatici Italiani, Serie:VIII (1935-1939), Vol: 12, (23 Maggio-11 Agosto 1939), Roma 1952.

Ivan, Giovanni, "Il Patto di Londra e Diritti Italiani in Tunisia", **Il Giornale d'Italia**, 1 Luglio 1939.

Nadi, Nadir, "İtalyan Matbuatının Neşriyatı Karşısında", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1939.

Sertoğlu, Murad, "İtalyanlara Bir Tavsiye", **Yeni Sabah**, 7 Temmuz 1939.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, İstanbul 1999.

Tan, M. Turhan, "İtalya Protesto Etmiş!", **Tan**, 15 Temmuz 1939.

Us, Asım, "İtalya Hatay İşine Müdahale mi Edecekmiş?", **Vakit**, 3 Temmuz 1939.

Us, Asım, "İtalyanların Müslüman Hamiliği!", **Vakit**, 1 Temmuz 1939.

Vâ-Nû, "Bütün Yollar Roma'ya Gitmez", **Akşam**, 7 Temmuz 1939.

Vâ-Nû, "Yabana Atılmaz İhtimaller", **Akşam**, 5 Temmuz 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 29.11.2018
Makale Kabul Tarihi : 30.03.2020
DOI: 10.33419/aamd.732767

HATAY'DA VARLIK VERGİSİ UYGULAMALARI (1942-1943)*

ŞAHİN YEDEK**

ÖZ

Hatay, Mondros Ateşkes Antlaşması ardından Fransızlar tarafından işgalinden tam 21 yıl sonra, Mustafa Kemal Atatürk'ün olağanüstü diplomatik gayretleri sonucu 11 Temmuz 1939 tarihinde tekrar anavatan sınırlarına dâhil edilmiştir. 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan İkinci Dünya Savaşı'na aylar kala yaşanan bu gelişmenin sevinci, savaşın başlamasıyla bir nevi yarım kalmıştır. Savaş tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de hem askerî hem de ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Türkiye savaşa girmemiş olsa da bir buçuk milyona yakın genç silahaltına alınmıştır. Millî savunma masraflarının artması, genç nüfusun askerde olması bütçe açığını oluşturmuş, para basımı artmış, üretim düşmüş, fiyatlar ve enflasyon yükselmiştir. Bu gelişmeler halkı ekonomik yönden olumsuz etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nden, Cumhuriyet'e miras kalan Müslüman nüfus genelde çiftçilikle uğraştığından Gayrimüslimler ticari piyasaya egemen olmuşlardır. Savaş esnasında yaşanan ekonomik sıkıntı halkın çoğunluğunu yoksullaştırırken bir takım tüccar geçinen vurguncuları ise aşırı zenginleştirmiştir. Bu dönemde ithalat işleri özellikle Gayrimüslimlerin elinde olduğundan kazananlar da yine bu tüccarlar olmuştur. Kazançlar karaborsacılık, stokçuluk ve vurgunculuk gibi yasa dışı yollarla elde edildiği için, vergiden de kaçırılmıştır. Bu yüzden devlet hazinesi gereken geliri sağlayamamış, kamu işlerinde güçsüz ve çaresiz kalınmıştır. İşte bu ekonomik kaostan çıkmak için 1942 yılında bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi çıkarılmıştır. Aşırı kazanç sağlayanlardan alınmak üzere çıkarılan bu vergi, çiçeği burnunda bir il olan Hatay'da da uygulanmıştır. Bu vergi, uygulamaları esnasında ve sonrasında devlete karşı yurtiçinde ve dışında kara propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Tunceli/TÜRKİYE, sahinyedek@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3783-520X

Levent Şahverdi Arşivi

Gayrimüslim nüfus bakımından hiç de azımsanamayacak bir il olan Hatay'daki Varlık Vergisi uygulamaları ise bu açıdan değerlendirildiğinde çok önemlidir. Fakat bugüne kadar bu konuda hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Hatay'ın ilçeleri de dâhil olmak üzere vergi mükelleflerinin isimleri, vergi miktarları listeler hâlinde yerel gazete Yenigün'den faydalanılarak sunulmuştur. Çalışmamız, Varlık Vergisi uygulamalarına farklı bir kapı aralayarak, bu uygulamaların içeriğinin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Varlık Vergisi, Yenigün Gazetesi, Misak-ı İktisadi, II. Dünya Savaşı.

Levent Şahverdi Arşivi

THE WEALTH TAX PRACTICES IN HATAY (1942-1943)

ABSTRACT

Exactly 21 years after the invasion by the French after the Mudros Armistice, Hatay was reintegrated into the borders of the homeland on 11 July 1939 as a result of the extraordinary diplomatic efforts of Mustafa Kemal Atatürk. The joy of this development, which took place months before the Second World War, which started on September 1, 1939, was somewhat interrupted by the start of the war. As the war affected the whole world, it also affected Turkey in both security and economic terms. Although Turkey did not enter the war, 1.5 million young people have become soldiers. The increase in national defence expenditures, the military presence of the young population created the budget deficit, emissions increased, production decreased, prices and inflation increased. These developments affected the public negatively. Since the Muslim population inherited from the Ottoman Empire was mostly engaged in farming, non-Muslims dominated the commercial market. The economic distress experienced during the war impoverished the majority of the people, while a number of merchants over-enriched the profiteers. During this period, import jobs were especially in the hands of non-Muslims, and they were the majority of the war-rich people. Since these gains were obtained through illegal means such as trafficking, stocking and profiteering, the tax was also abducted. Therefore, the state treasury could not provide the necessary income; the public affairs were weak and helpless. In order to get out of this economic chaos, asset tax was levied once in 1942. This tax, which was issued to be taken from excess earnings, was implemented in Hatay, a new province. In Hatay, a province that cannot be underestimated in terms of non-Muslim population, the application of wealth tax is a remarkable issue. However, no studies have been conducted on this subject until today. In this study, the names and tax amounts of taxpayers, including the districts of Hatay, are presented by using the local newspaper Yenigün as lists. Our study will contribute to the understanding of the content of these applications by opening a different door to the Asset Tax applications.

Keywords: Turkey, Hatay, Wealth Tax, Yenigün Newspaper, the Economic Decisions, World War II.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Cumhuriyet idaresi imparatorluktan çıplak, bakımsız bir ülke devralmıştır. Cumhuriyet kurulurken, hastalıklardan, kan kaybından erimiş, bitkin bir vücudu andıran Anadolu, sanayisi gelişmemiş, madenleri işletilmemiş, ziraatı hâlen Orta Çağ düzeyinde, hayvan ve tohum ıslahı yapılamamış, ormanları tükenmek üzere olan bir memleket görünümündedir. Ticaret, genellikle köprübaşlarını tutan azınlıkların elinde olmuş, çıkarılan hammaddeleri dışarıya satmak, dışarının mallarını içeriye sürüp bedeli üzerinden muayyen komisyon almak gibi basit bir esasa dayanmıştır[1]. Cumhuriyet sonrası ise, yenilik hamlelerinin hız kazandığı, ticaret kesiminden başlamak üzere ekonominin hareketlendiği ve canlandığı yıllar yaşanmıştır. Ülkede modern bir ticaret, sınai mülkiyet ve mali sermaye yapısı özlenmekte, canlanma ve yenileşmenin "millî" bir özle dolması isteğiyle çalışmalara hız verilmiştir. Bu canlanmanın yabancı kaynaklarca da ekonomik destek verilmesi hâlinde bir "imar ve inşa" (kalkınma) hareketine dönüşebileceği düşünülmüştür[2].

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasının devam ettiği süreçte, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve ekonomide liberal bir politika izlenmesi için Misak-ı İktisadi kararları kabul edilmiştir. Kabul edilen kararların doğal bir sonucu olarak devlet ekonomik teşebbüslerin içerisinde çok fazla yer almak istemese de, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi'nin yaratmış olduğu olumsuz etki nedeniyle, 1932 yılından itibaren devletçilik sistemini uygulamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti döneminde halk, daha çok askerlik ve tarımla uğraştığı için sanayi ve iş kolları, kapitülasyonların da etkisiyle, azınlıkların ve yabancıların eline geçmiştir. Durumun vahametini Varlık Vergisi uygulamaları döneminde İstanbul Defterdarlığı görevinde olan Faik Ökte yazmış olduğu eserinde şöyle belirtir:

"Paranın gün gün kıymetini kaybetmesi, eşya fiyatlarının durmadan yükselmesi, askerî masrafların yükü altında bütçe mefhumunun kaybolması, ihtikârın alıp yürümesi, halkı da hükûmeti de sinirlendirmekte idi. Muhtekirlere, türedi zenginlere karşı her gün biraz daha yoksulluğun arttığını hissedenlerin diş gıcırtıları açıkça duyuluyordu. Mevzunun çetin tarafı köşe başlarının, ithal ve ihraç iskelelerinin, ekalliyetler (azınlıklar) tarafından tutulmuş olması

1 Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s.19.

2 Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, 1. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

idi. Hâkim ve müstevli (Müslümanlar) unsur askerlik, memurluk ve benzeri işleri elinde tutmuş, buna mukabil ekalliyetler tüccar, komisyoncu, tüccar mümessili ve benzeri adlarla ithal ve ihraç eşyası üzerinde muayyen pursantajlar (yüzdeler) koyarak zenginleşmişlerdi. Bu mevzuda Avrupalı müesseselerin iş yapmak hususunda daima dindaşlarını tercih ettiklerine esef etmemek kabil değildir. Bu münasebetlerin üzeri hafifçe kazılırsa altından ehlisalip seferlerinden kalma paslı Haç mevcut olduğu hayretle görülür[3]."

İçinde bulunulan bu nedenlerden, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sıfırdan bir özel sermaye sınıfı oluşturulmaya çalışılmışsa da[4], bu oluşum devletin yarattığı imkânlara el koyan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük bir ticaret kapitalizminin gelişmesinden öte bir anlam ifade etmemiştir. 1929 yılında dünyada yaşanan büyük ekonomik kriz ile birlikte Türkiye'nin ağırlıklı ihracatı olan tarım ürünlerine talep büyük ölçüde azalmış[5], yetersiz sermaye birikimi yatırımların önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu ise devletçilik görüşünün ekonomiye hâkim olmasında çok önemli bir etken olmuştur. Bu sebepten dolayı devletin yeni finansman kaynakları bulması bir zaruret hâlini almıştır.

I. Varlık Vergisi Nedir ve Neden İhtiyaç Duyulmuştur?

1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı devlete ekonomik açıdan problem çıkaran unsurlardan biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti sıcak savaşa girmemiş olsa da, ekonomik açıdan bu savaşın yıkımını hissetmiştir. Azami boyutlara ulaşan savunma harcamaları sebebiyle kamu ve zaten yetersiz olan özel sektörün yatırımları asgariye inmiştir. Savunma harcamaları daha çok emisyon aracılığıyla finanse edildiğinden[6] Türk Lirası'nın değer kaybetmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'de, silahaltına alınan genç üretici nüfus ve onun getirdiği üretim eksikliğini, silahaltındaki bir buçuk milyon insanı bu eksik kıt üretimle besleme zorluğunu, ticarette duraksamayı, zorunlu ihtiyaç mallarında iç ticarette stokçuluk ve keyfi fiyat artışlarını yaşat-

3 Ökte, **a.g.e.**, s.38.

4 Sabit Dokuyan, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine bir Değerlendirme", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 2, Aralık 2014, ss.23-56, s.24.

5 Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.173.

6 Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s.111.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır[7]. Bu dönemde ithalat işleri özellikle Gayrimüslimlerin elinde olduğundan şartları karaborsacılık, istifçilik, vurgunculuk yollarıyla fırsata çeviren savaş zenginlerinin çoğunluğunu da yine onlar oluşturmuştur. Bu servetler yasa dışı işlemlerle elde edildikleri için vergiden de kaçırılmıştır. Bu yüzden devlet hazinesi gereken geliri sağlayamamış, kamu işlerinde güçsüz ve çaresiz kalınmıştır[8]. Rüşvet ve stokçuluk arttığından enflasyon yükselmeye başlamış, vurgundan ve karaborsadan nemalanan kesim haksız kazanç elde etmeye başlamıştır. Halkın bir kısmı fakirleşirken, ticareti elinde bulunduranlar ki bunlar Gayrimüslim azınlıklardır, daha çok zenginleşmeye başlamıştır. İaşe örgütü işlevini belediyelere devretmiş olsa da bu durum belediyelerin yetersiz olması nedeniyle ekonominin daha da kötüye gitmesine sebep olmuştur[9].

Ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu dönemde, Başbakan Refik Saydam'ın vefat etmesi üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu'na hükûmeti kurma görevini vermiştir. 9 Temmuz 1942 tarihinde göreve başlayan Saraçoğlu hükûmeti[10], bu kötü şartların getirmiş olduğu zorunluluktan dolayı; enflasyonla mücadele, tedavülden para çekme, savaş yıllarında "çok para kazanmış olanlardan" vergi alma ve devlet gelirlerini artırmak[11] amacıyla Avrupa'daki benzer uygulamalar da örnek alınarak[12] Varlık Vergisi Kanunu'nu

7 A. Başer Kafaoğlu, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s.29.

8 Edward Weisband, **II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s.97-98.

9 İbrahim Artuç, **İkinci Dünya Savaşı**, I. Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003, s.182-183.

10 Gürbüz Aslan, Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.154-156.

11 Kerem Karabulut, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C XI, S 27, Erzurum 2005, ss.325-339, s.326.

12 Savaş sırasında yürürlüğe konulan Varlık Vergisi ve borcunu ödemeyenlerin gönderildiği bedeni yükümlülük uygulaması Türkiye'nin dışında birçok yerde savaş ekonomisinin ve politikasının bir sonucu olarak, ağır vergiler şeklinde yürürlüğe girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Amerika'da şirket kazançlarının %94'ü Varlık Vergisi adıyla vergilendirilmiştir. Almanya'da da benzer bir uygulamaya gidilerek daha önceki yılların vergisinin %150'si kadar bir vergi tahsil edilmiştir. İsviçre'de "Tek Vergi" adıyla servet vergisi alınmıştır. Fransa'da vergi oranları artırılmış, Yunanistan'da geçici servet vergisi ve Macaristan'da da bir defalık servet vergisi uygulanmıştır. Türkiye'de çalışma kamplarına gönderilen çok az sayıda azınlığa karşın, dünyanın çeşitli yerlerinde çok daha büyük sürgünler yaşanmıştır. İngiltere 1940 yılında içlerinde 50.000 Yahudi sığınmacının da bulunduğu bütün İtalyan ve Alman ecnebileri sürgüne göndermiştir. Fransa 1939 yılı sonlarına doğru 43.000 Alman asıllı Fransız vatandaşını Güney

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarmıştır[13]. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Kanunun çıkarılış amacını şöyle açıklamıştır:

"Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki (dolaşımdaki) paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun (düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzazure (ister istemez) satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal (yumuşama) husule getirmesi gibi tali faydaların tahassul etmesi (ortaya çıkması) de imkân haricinde addedilemez[14]."

Kanunun kabulünün hemen ardından verginin tahakkuk sürecine geçilmiş, *estimatör* ve *mütehassıs* adı verilen maliye görevlilerinin görev aldığı tahakkuk sürecinde anonim şirketler, büyük çiftçiler ve emlak sahipleri için servet saptamaları yapılmıştır[15]. Cetveller hâlinde yapılan bu saptamalarda Müslümanlar M grubu, Gayrimüslimler G grubu, Dönmeler D grubu ve Ecnebiler (yabancılar) E grubu olarak gösterilmiş ve ayrı ayrı vergilendirilmişlerdir[16].

Savaşın en büyük kâr sınıfı tüccarlar olduğu için en büyük vergi dilimi de onlara ayrılmıştır. Verginin tespitini altışar kişiden oluşan komisyonlar yapmıştır[17]. Vergi için, mükelleflerin paralarının gücünden yararlanarak suiistimallerde bulunacakları kaygısıyla 15 gün ödeme müddeti koyulmuş, zamanında ödenmeyen vergi için ilk gecikme haftasında %1, ikinci haftasında %2 faiz uygulanmıştır[18]. Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesi uyarınca,

Fransa'ya sürmüştür. İsviçre ise kendisine sığınmak amaçlı gelen Yahudilerin sadece paralı olanlarını kabul etmiştir. Ülkede bulunan ve parası olmayan Yahudiler ise çalışma kamplarında çalıştırılarak borçlarını ödemeleri sağlanmıştır. Ayrıca sığınmacıların masraflarını karşılamak üzere Yahudilere yüklenen "Yahudi Vergisi" adlı bir vergi de tahsil edilmiştir. ABD savaşın başlamasının ardından 100.000 Japon asıllı vatandaşını yerleşme kamplarına sürmüştür. Cahit Kayra, **Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s.38-39, 169-170.

13 **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 5255, 12.11.1942.

14 Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.147-148.

15 Ökte, **a.g.e.**, s.71.

16 Mehmet Serkan Şahin, "Gaziantep'te Varlık Vergisi Uygulaması", **Belgi,** S 15, Kış 2018/I, ss.680-693, s.683.

17 Vergilerin tespiti için her vilayet ve kaza merkezinde, oranın en büyük mülki amiri başkanlığında; en büyük mal memuru, ticaret odaları ve belediye azalarından ikişer kişi olmak üzere 6 kişiden oluşan heyetler oluşturulmuştur.

18 **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 5255, 12.11.1942.

Levent Şahverdi Arşivi

verginin ilanından itibaren bir ay içinde vergi borçlarını ödemeyen mükelleflerin vergilerini ödeyinceye kadar bedeni yeteneklerine göre askerî niteliği olmayan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılması ve bunun karşılığında verilecek ücretin yarısıyla borçlarının ödenmesi öngörülmüştür[19].

Bütün bu uygulamalar neticesinde yurt çapında toplanması öngörülen 465.384.820 liranın ancak 314.920.940 lirası tahsil edilebilmiştir. Geriye kalan miktarın ise 109.985.481 lirası tahsil edilmemiş, 40.478.399 lirası da yanlış ve mükerrer yazıldığı için iptal edilmiştir. Verginin tüm yurttaki tahsilat oranı yaklaşık olarak %74 olmuştur. Vergisini ödeyenler inanç yapıları bakımından incelendiğinde ise; Gayrimüslimlerin 166, Müslümanların 115, yabancıların ise 33 milyon lira ödediği tespit edilmiştir. Toplam tahsilat ise o dönemki bütçe harcamalarının %34,4'üne tekabül etmiştir. Küçümsenemeyecek derecede önemli olan bu miktar devlet için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

Varlık Vergisi uygulamaları konusuna geçmeden, Millî Mücadele sonrası sınırlarımız dışında kalıp, mücadeleler sonucu tekrar Türkiye'ye bağlanan tek vatan toprağı Hatay'ın, idari, siyasi, demografik serencamının kısaca incelenmesi konumuzun öneminin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

II. Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye'ye Katılışına Uzanan Süreçte Hatay

Hatay, Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında yaptığı Mısır Seferi sonrası Osmanlı topraklarına katılan Suriye ve Antakya bölgesi, Osmanlı Devleti döneminde İskenderun Sancağı olarak adlandırılmıştır. 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra mutasarrıflığa dönüştürülen Hatay, gerek Türk ve gerekse uluslararası belgelerde "İskenderun Sancağı" ya da kısaca "Sancak" olarak geçmiştir[20].

I. Dünya Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşması'yla Suriye, Lübnan ve Çukurova Bölgesi Fransa'ya bırakılmıştır. 27 Kasım 1918 tarihinde merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliğinin bir kararnamesi ile İskenderun merkez olmak üzere Antakya, Harim ve Belen kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" kurulmuştur. Halep'ten bağımsız idari birim olarak kurulan İskenderun Sancağı, askerî bir vali tarafından yönetilecekti. Ancak Fransa, I. Dünya Savaşı sonrası Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine dayanarak, 11

19 Aktar, **a.g.e.**, s.201.

20 Halil Sahillioğlu, "Antakya", İslam Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul 1991, ss.228-232, s.231; Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Yaz-2009, ss.97-118, s.98.

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık 1918'de İskenderun Sancağı'nı işgal etmiş[21], Ermenilerden müteşekkil Fransız birliklerinin Dörtyol'a girmesiyle birlikte Türk Halkı direnişe geçmiştir. 15 Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa kendi aralarında "Suriye *İtilafnamesi*" adıyla anılan bir mukavele imzalamıştır. Buna göre İngiltere; Adana, Maraş, Antep, Urfa, İskenderun ve Suriye'yi Fransa'ya bırakmış, Musul'u ise kendisi almıştır[22]. Fransa tarafından işgal edilen bölge Suriye ve Lübnan "A" türü mandat yönetimi olarak, 25 Nisan 1920'de Müttefik Devletler tarafından Milletler Cemiyetinin 22. maddesine dayanılarak Fransa'ya bırakılmıştır[23].

İskenderun Sancağı (Hatay), Misakımillî sınırları içinde kabul edilmesine rağmen, Millî Mücadele Dönemi'nin olağanüstü şartları içinde Fransa ile savaşın bir an önce durdurulması pahasına 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile millî sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalınmıştır. Sancak, Fransız mandası altındaki Suriye sınırları içerisinde bırakılarak, Türkiye-Suriye sınırı 1921 Ankara Antlaşması ile belirlenmiştir[24]. İskenderun Sancağı anavatan dışında kalmış olmasına rağmen, Sancak'taki Türk unsurunun menfaatlerini koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümleri Ankara hükûmeti antlaşmaya koydurmuştur. Zira anlaşmanın 7. maddesine göre "İskenderun mıntıkası için bir usul-i idare-i mahsusa tesis olunacaktır. Mıntıka-yı mezkurenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyet-i resmiyeyi haiz olacaktır" ifadeleri yer almıştır[25].

Türkiye ile Fransa arasında 30 Mayıs 1926 tarihinde Ankara'da imzalanan dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sözleşmesi ile bir yandan Türkiye-Suriye ilişkileri düzenlenirken, diğer yandan 1921 Ankara Antlaşması'nın öngördüğü özel yönetim biçiminin Fransa hükûmetince göz önünde tutulacağı hükme bağlanmıştır[26]. Fransa tarafından bundan sonra 1921 Antlaşması'na uygun

---

21 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.31.

22 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.129-130.

23 İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, S 193, Ankara 1985, ss.79-110, s.80.

24 Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, ss.192-209, s.193.

25 Karakoç, a.g.m., s.101.

26 Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 2, Edirne 2009, ss.1-16, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak Suriye içinde Sancak bölgesi için özerk bir idare kurulmuştur. Türkiye ise bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Hatay meselesini ön plana çıkarmak için iç ve dış sorunların çözümlenmesini beklemiştir.

Atatürk'ün Lozan Antlaşması sonrası sınırlarımız dışında kalan Türklerle ilgilendiğini gösteren en önemli olay Sancak İskenderun'un anavatana katılmasını sağlamaya çalışmasıdır. Hiçbir zaman Hatay'ın anavatandan ayrılışını içine sindiremeyen Mustafa Kemal Atatürk, Hatay konusunun geçtiği çeşitli beyanatlarında; "milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele", "büyük… millî davamız Hatay" ve "Millî Dava" olarak tanımlamıştır[27]. Atatürk, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Hitler'in Avrupa'da yarattığı gerginlikten de yararlanarak, İskenderun meselesinin çözümünün zamanı geldiğine inanmış[28], aynı yıl verdiği bir emirle Antakya-İskenderun ve havalisinin adını bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak amacıyla Hatay olarak değiştirmiş, Tayfur Sökmen'i de Hatay'ın bağımsızlığına kavuşturma çalışmaları kapsamında görevlendirmiştir[29]. Bu sırada Suriye üzerinden manda idaresinin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında, 9 Eylül 1936 tarihinde bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma, Sancak'ın statüsü meselesini tekrar ortaya çıkarmış ve bu mesele Fransa ile Türkiye arasında 1939 yılına kadar devam eden bir uyuşmazlık konusu olmuştur[30]. Konuyu Milletler Cemiyetine taşıyan Türkiye bu değişikliğin Türkiye'nin kesin çıkarları ile ilgisi bulunduğunu ve Türkiye'nin bu meseleyi Fransa ile diplomatik yollarla halletmek istediğini bildirmiştir[31]. Diplomatik yollarla yapılan girişimlerin ardından 26 Ocak 1937 tarihinde yapılan Türk-Fransız görüşmeleri sonucunda Sancak Meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılabilmiş; nitekim bu hususlar 27 Ocak'ta M. Sandler'in raporu şeklinde Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından onaylanmıştır[32].

Milletler Cemiyetinin bu kararı gereğince, Sancak için bir statü ve anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi kurulacaktı. Komite bu çalışma-

---

27 Mithat Aydın, Cengiz Akseki, "Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması", **Belgi**, C 2, S 15, Kış 2018/1, ss.656-679, s.657.

28 Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, ss.331-340, s.333.

29 Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s.63.

30 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, İstanbul 1963, s.133.

31 Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara 1974, s.198.

32 Dayı, a.g.m., s.336.

Levent Şahverdi Arşivi

larını yaparken, Türkiye ile Fransa arasında da direkt görüşmeler cereyan etmiştir. Bu görüşmeler sonunda Sancak üzerinde birçok noktalarda mutabakata varılmış ve iki devlet arasında Cenevre'de 29 Mayıs 1937'de Sancak'ın millî bütünlüğünü teminat altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırını tespit eden bir anlaşma yapılmıştır. Aynı gün Cemiyet Meclisi tayin etmiş olduğu komitenin raporunu onaylamıştır. Buna göre; Hatay'ın "Ayrı Varlık" gibi iç işlerinde serbest, dış işlerinde Suriye'ye bağlı olarak hukuki varlığı sağlanmış ve Hatay için ayrı bir anayasa kabul edilmiştir[33]. Fakat bu olumlu gelişme Sancak meselesini kökünden halledememiş; Türkiye Hatay'da yeni durumun derhâl uygulanmasını istediği hâlde, Fransa bunu engellemeye çalışmıştır. Hatta Fransa'nın Hatay'daki Ermenileri Türklere karşı kışkırttığı görülmüştür[34].

26 Haziran 1938 tarihinde alınan bir kararla Türk ve Fransız hükûmetleri statü ve anayasanın tatbikini temin etmek için Sancak'ta ilk seçim işlerinin kontrolünü birlikte uygulamaya karar vermişlerdir. Fransa ile varılan mutabakat neticesinde Türkiye, Hatay'a asker sevk etmeye başlamış, Türk askerleri 5 Temmuz günü Payas ve Hassa üzerinden Hatay'a girmiştir[35]. Hatay'da yapılan 1 Ağustos 1938 seçimleri neticesinde, 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Sünni Arap ve 2 Rum Ortodoks milletvekili seçilmiştir. Hatay Meclisi açılmış ve seçim sonunda Türkiye'nin desteklediği Tayfur Sökmen 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhurbaşkanlığı'na, Abdülgani Türkmen Meclis Başkanlığı'na getirilmiş, Dr. Abdurrahman Melek de başbakanlığa atanmıştır. Böylece Hatay Cumhuriyeti adıyla bir devlet kurulmuş ve Hatay bayrağı göndere çekilmiştir[36]. Bir Sonraki adım ise Hatay topraklarının Türkiye'ye iadesine dair Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da "Hatay Anlaşması" olmuş, böylece Türkiye ile Suriye arasındaki toprak sorunu kesin olarak çözülerek iki ülke sınırı belirlenmiştir. Hatay Meclisi de 29 Haziran'da oybirliği ile Türkiye'ye iltihak kararı almıştır[37]. Anavatana bağlanışından 3 yıl sonra yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu Hatay'da da uygulanmış, vergi tahakkuk ve tahsilat miktarı açısından önemli iller arasında yer almıştır.

33 Gönlübol, Sar**, a.g.e.**, s.136-137.

34 Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s.97-100.

35 Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s.56-57.

36 Sökmen, **a.g.e.**, s108-109.

37 **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 4255, Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun, 11.07.1939; Mehmet Tekin**, Hatay Tarihi**, Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayınları, Antakya 1993, s.234-236.

Levent Şahverdi Arşivi

III. Hatay Merkez ve İlçelerinde Varlık Vergisi Uygulamaları

III. 1. Birinci Dönem Varlık Vergisi Uygulamaları (1942)

Anavatana bağlanan Hatay'ın topraklarının yüzölçümü 3.996 km²'dir[38]. 1940 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Hatay'da 108.726 erkek, 99.390 kadın olmak üzere 208.116 kişi yaşamaktaydı. Hatay'a aynı yıl Seyhan'dan 27.623 nüfuslu Dörtyol, Gaziantep'ten 10.390 nüfuslu Hassa ilçeleri dâhil edilince yüzölçümü 5.445 km²'ye, nüfusu ise 129.312 Erkek, 116.796 kadın olmak üzere toplam 246.138'e çıkmıştır[39].

Tablo 1. 1940 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Hatay Nüfusu40

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam
Merkez İlçe (Antakya)	57.105	55.141	112.246
Dörtyol	14.942	12.690	27.632
Hassa	5.674	4.716	10.390
İskenderun	19.893	17.682	37.575
Kırıkhan	11.475	9.049	20.524
Reyhanlı	10.856	8.722	19.578
Yayladağı	9.397	8.796	18.193
Toplam	129.342	116.796	246.138

Hatay'da Varlık Vergisi Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildiği, yerel basın organı Yenigün gazetesi aracılığıyla 12 Kasım 1942 tarihinde halka duyurulmuştur. Gazetenin "Varlık Vergisi Dün Büyük Millet Meclisinde İttifakla Kabul Edildi" manşetiyle başlayan haberinde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Meclis'teki hükûmetçe alınan ekonomik tedbirlerle ilgili yaptığı konuşma verilerek, kanunun ilanıyla birlikte yürürlüğe gireceği belirtilmiştir[41].

---

38 Fransız istatistiklerine göre, Hatay Devleti kurulurken yüzölçümü 4.805 km² ve 219.000 olan nüfusunun %39,7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Rum-Ortodoks ve %3'ü de Kürt, Çerkez, Yahudi ve Arnavut kökenli olarak tespit edilmiştir. Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, **a.g.e.**, s.82.

39 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1941, s.VI.

40 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **a.g.e.**, s.297.

41 **Yenigün**, S 3231, 12.11.1942, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatay'a vergi uygulaması ve özellikle ilçelerde oluşturulacak komisyonların belirlenmesine yardımcı olmak üzere Maliye Bakanlığından İhsan Bey adında bir müfettiş görevlendirilmiş[42], bu kişi 20 Kasım'dan itibaren çalışmalarına başlamıştır[43]. 19 Kasım'dan itibaren Varlık Vergisi Kanunu'nun metni gazetede tefrika hâlinde yayımlanmaya başlanarak halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Bu arada vergi komisyonlarında çalışacak kişiler belirlenerek çalışmalara başlanmıştır[44]. Hatay Merkez'de Vali Şefik Soyer'in başkanlığında oluşturulan vergi tespit komisyonu ilk toplantısını bakanlık müfettişinin de katılımıyla 21 Kasım'da basına kapalı yapmış ve bu suretle vergi verecek mükelleflerin tespitine başlanmıştır[45].

Varlık Vergisi mükelleflerinin gayrimenkulleri üzerine yapılacak muamele ile ilgili Tapu Kadastro Müdürlüğünce çıkarılan tebligat metni yayımlanarak mükelleflerin gayrimenkullerinin devlet alacağına karşı kanuni bir teminat olacağı belirtilmiştir. Tebligatta vergi borcuna karşılık beyan edilmiş gayrimenkullerden resmî dairelerin ihtiyacını karşılayacak olanların bedel takdiri suretiyle bu dairelere, ihtiyaç olmadığı takdirde mahalli Sümerbank satış mağazalarına veya ofislere devredileceği, bu şekilde olmadığı takdirde de ilgili gayrimenkullerin mal müdürlüklerince açık arttırma usulü ile satılabilecekleri ilan edilmiştir[46].

Hatay'da Varlık Vergisi komisyonları her gün gece geç saatlere kadar çalışmalarını sürdürerek tüccar, emlak sahibi ve çiftçi mükelleflerin kimler olacağını, verecekleri miktarı belirlemeye çalışmışlardır[47]. Hatay merkez ve ilçelerdeki komisyonlar çalışmalarını 6 Aralık tarihinde bitirdiğinde[48], toplam tahakkuk miktarı 3.280.000 lira olarak belirlenmiştir. Fakat listelerdeki mükerrer ve yanlışlar düzeltildikten sonra miktar 2.400.000 liraya düşmüştür[49]. Defterdarlık vergiye tabi mükellef listelerini Maliye Bakanlığının onaylamasının ardından 15 Aralık 1942 sabahı vergi daireleri ve şehrin belirlenmiş yerlerine asarak ilan etmiştir. İlan edilen bu listeler, yerel basın organı Yenigün

42 **Yenigün**, S 3233, 14.11.1942, s.1.

43 **Yenigün**, S 3238, 20.11.1942, s.1.

44 **Yenigün**, S 3225, 18.11.1942, s.1.

45 **Yenigün**, S 3239, 21.11.1942, s.1.

46 **Yenigün**, S 3242, 25.11.1942, s.1-2.

47 **Yenigün**, S 3248, 02.12.1942, s.1; **Yenigün**, S 3249, 03.12.1942, s.1.

48 **Yenigün**, S 3252, 06.12.1942, s.1.

49 **Yenigün**, S 3316, 26.02.1943, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

gazetesi tarafından da aynı gün başlanarak Hatay Merkez ve İskenderun ilçesi başta olmak üzere, Kırıkhan ve Reyhaniye ilçelerindeki mükelleflerin isimleri ve vergi miktarları ayrı ayrı başlıklar hâlinde yayımlanmaya başlanmıştır[50]. Hatay ve ilçelerinin mükellef listeleri şu şekildedir:

Tablo 2. Hatay Merkez Varlık Vergisi Mükellef Listesi[51]

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
1	Binhas Şayal Kebbudi	300.000	**116**	İshak Kebbudi	1.500
2	Rasim Adalı	35.000	**117**	Circi Abdo	1.500
3	Selim ve Reşit Cezayirli	25.000	**118**	Mahmut Dehni	1.500
4	Durmuş Depo	20.000	**119**	Şekip Nekıp	1.000
5	Kasım Pişkin ve Ortakları	20.000	**120**	Hüseyin Atahan	1.000
6	Doktor Alper Beyluni	17.000	**121**	Vedi Akar	1.000
7	Artin Bağdasar	10.000	**122**	Aboncu Hassun	1.000
8	Henna ve İbrahim Sultanım	10.000	**123**	Yüsuf Halef	1.000
9	Müteahhit Celal Cundoğlu	20.000	**124**	Sadık Yurtman	1.000
10	Abdullah Gali Veresesi	8.000	**125**	Maruf Halef	1.000
11	İsmail Şahut Güzelburç	8.000	**126**	Mesrür Halef	1.000
12	Sadettin Bozyüklü	8.000	**127**	Memet Derviş ve Zeki	1.000
13	Ali Seyfiddin	8.000	**128**	Abdülkerim Çinçin	1.000
14	Nafi Adalı	8.000	**129**	Kemal Yahya Adalı	1.000
15	Ahmet Kahli	6.000	**130**	Asef Yahya Adalı	1.000
16	Şeyh Ali Garip	6.000	**131**	Baslıkalı Arif	1.000
17	İbrahim Duhani Harbiye	5.000	**132**	Fatikli Ali Salman	1.000

[50] **Yenigün**, S 3254, 09.12.1942, s.1; **Yenigün**, S 3259, 15.12.1942, s.1; **Yenigün**, S 3260, 16.12.1942, s.1.

[51] **Yenigün**, S 3259, 15.12.1942, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
18	Mehmet Duhani Harbiye	5.000	**133**	Abdulkadir Mazlum	1.000
19	Haci Memet Şahvar	5.000	**134**	Ömer Büyükburç	1.000
20	Azar Kebudi ve Kardeşi	7.000	**135**	Eczacı Dimitri	1.000
21	Alber Mığrıbi	6.000	**136**	Nafi ve Nuri Mıstık	1.000
22	Abdullah Ötken	7.000	**137**	Rizkalla Keberiti	1.000
23	Abdo Kebudi	5.000	**138**	Rifat Rüstem	1.000
24	Doktor Basil Huri	7.000	**139**	Halefoğlu Garip	1.000
25	Sıtki ve Sami Aselci	5.500	**140**	Abbuş Özvar	1.000
26	Abdulgani Türkmen ve Eşi	5.000	**141**	Hasan Uncu	1.000
27	İlyas Sayığ	5.000	**142**	Yorğaki	1.000
28	İzzet ve Mustafa Güçlü	4.000	**143**	Melik Abacı	1.000
29	Kamil Masaracı	4.500	**144**	Kunduracı Talip	1.000
30	Kazım ve Atıf Belanlı	4.000	**145**	Mehmet Vetvet	1.000
31	Nuri Iskif	3.000	**146**	Mehmet Sicilli	1.000
32	Doktor Ahmet Rasim	3.000	**147**	Mehmet Kılbek	1.000
33	Suphi Bereket	3.000	**148**	Hisamettin Kemmuni	1.000
34	Ali Şahhutoğlu Necip	3.000	**149**	Cabir Çerkes ve Cemil Azar	1.000
35	Mehmet Kabur ve Kardeşleri	3.000	**150**	Rıfail Huri	1.000
36	Mehmet (Sabunluk)	3.000	**151**	Yusüf Hakki Baki	1.000
37	Şükrü Tuma	3.000	**152**	Necip Hayit	1.000
38	Yusuf Tuma	3.000	**153**	Ahmet Esmerli	1.000
39	Şeyh Yunüs(Avaklı Köyü)	3.000	**154**	Abdulvahit Kavas	1.000
40	Mehmet Kehli	5.000	**155**	Ömer Hazinedar	1.000

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
41	Ali Hassun	3.000	**156**	Salih Bağdatlı ve Reşid Davudoğlu Harun	1.000
42	Alaiddin Cilli(Süveydiye)	3.000	**157**	Harun Camal	1.000
43	Kamil ve Hasan Zehir(Karaçay)	3.000	**158**	Sallafey Igel	1.000
44	İskender Azar	3.000	**159**	Ali Ökten	1.000
45	Rasim(Ziyaret Köyünden)	3.500	**160**	Hamit Urfalı	1.000
46	Mustafa Kuseyri	7.000	**161**	Ahmet ve Hamit Sakuç	800
47	Kuyumcu Vedi Huri	3.500	**162**	Avvat Şakni ve Biraderi	750
48	Memduh Dayı	3.000	**163**	Ahmet Şerbetçi	750
49	Suni Murtaza	3.000	**164**	Fadil Gabuş	800
50	Bekir Öcal	3.000	**165**	Mustafa Fanso	500
51	Yehya Öztanır	3.000	**166**	Bekir Sadettin	500
52	Sıddık Müftü	3.000	**167**	Mayadalı Abdulkadir	500
53	İbrahim Şahel	3.000	**168**	Baksunlu Haci Rezzak	500
54	Bekir Melek	3.000	**169**	Dimitri Sami	500
55	Hasan Homsi	3.000	**170**	Ziya Kuseyirli	500
56	Tahir Necip	3.500	**171**	Bekir Karabay	500
57	Hamit-Necip Bal	3.500	**172**	Hüseyin Hacci	500
58	Şükrü Melek	3.000	**173**	Mikail Hacci	500
59	Reşid Kuseyri	4.000	**174**	Mehmet Şahhut	500
60	Maşuk Cemal[52]	4.000	**175**	Süreyya Halef	500
61	Vehbi Şabur ve Çocukları	5.000	**176**	Ömer Çelenk	500

[52] **Yenigün**, S 3260, 16.12.1942, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
62	Abdülkerim İskif	4.000	**177**	Osman Horşit	500
63	Kazım Rüstem	6.000	**178**	Mustafa Mestçi	500
64	Salih Rüstem ve Oğulları	4.500	**179**	Ahmet Sırrı Hoca	500
65	İzzet Hacimulla	5.000	**180**	Şükrü Bağdadi	500
66	Abdurrahman Saka	6.000	**181**	Sadık Özdemir	500
67	Mustafa Çelenk	6.000	**182**	Cemal Hakim	500
68	Bekir Sıtkı ve Osman Atahan	7.000	**183**	Şükrü Çuhadar	500
69	Abdullah Şeyhoğlu ve Oğlu	8.000	**184**	Memduh ve Ali Zerevant	500
70	Osman Mıstık	5.000	**185**	Şerif Üğütmen	500
71	Ali Hocaoğlu	4.000	**186**	Sadık ve Naim Sahilli	500
72	Tevfik ve Şefik Sabuncu	8.000	**187**	Ahmet Abacı	500
73	Nasıh Hocaoğlu	6.000	**188**	Rasim Bağdadi	500
74	Yusuf Koyuncu	7.000	**189**	Abbud Mezrahi	500
75	Henna ve Nikola Keberiti	2.500	**190**	Şamil Yaprak	500
76	Nikola Henna Abbuş	2.500	**191**	Şükrü Dışbudak	500
77	Abdulkerim Fettal	2.500	**192**	Sadık Akad	300
78	Murat Çelenk	2.500	**193**	Halit Toköz	500
79	İsmail Kuseyri	2.500	**194**	Hasan Dokur	500
80	Salamon Simorlengi	2.500	**195**	Kamil Karabucak	500
81	Yani Antiba	2.500	**196**	Necip Asaf	500
82	İbrahim Ziya ve Arkadaşları	2.000	**197**	Yehya Bulgurunucu	500
83	Mustafa Şaho	2.000	**198**	Remzi Cineviz	500
84	Ali Kehli	2.000	**199**	Remzi Çalğın	500
85	Salih Cözel	2.000	**200**	Kemal Özal	500
86	Necib Şakra	2.000	**201**	Akil Köse Diyap	500

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
87	Süleyman Karaali	2.000	**202**	Hazım Iskif	500
88	Yusuf Iskef	2.750	**203**	Zerdik Karabacakyan	500
89	Feyzi Esmerli	2.000	**204**	Kunduracı Haci Emin	500
90	Salim Şahin	2.000	**205**	İsmail Akar	500
91	Hasan Rüstem	2.000	**206**	Süleyman Şeyh ve Helavi	500
92	Vasfi Rüstem	2.000	**207**	Mehmet Kazmacı	500
93	Süreyya Bereket	2.000	**208**	İbrahim Heyder Süslü	500
94	Arif Bereket	2.000	**209**	Ali Dip	500
95	Bekir Bereket	2.000	**210**	Ali Otuzbir	500
96	Kazım ve Bekir Zarur	2.000	**211**	Remzi Keskin	500
97	Harun Sadi	2.000	**212**	Mehmet Perdahçi	500
98	Sadık Ağa Rüstem	1.500	**213**	Ahmet Gosli	500
99	Hüsnü Melek	1.500	**214**	Kemal Hamdi Avandok	500
100	Kazım Halef	1.500	**215**	Enver Kumru	500
101	Circi Abbud	1.500	**216**	Hakkı Kumru	500
102	Dimitri Huri	1.500	**217**	Ahmet ve Emin Tütüncü	500
103	Sadık Melek	1.500	**218**	Zeki Huri	500
104	Fuad Sahilli	1.500	**219**	Selim Hayit	500
105	Memet Kavlak	1.500	**220**	Lütfi Moralı	500
106	Şaul Murat Cemal	1.500	**221**	Hasan Mısri	500
107	Emin Murtaza	1.500	**222**	Mahmut Hocaoğlu	500
108	Zeki Hancı	1.500	**223**	Haydaroğlu Salim	500

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
109	Yahya Şahin	1.500	**224**	Halil Çoban	500
110	Adil Boyacı	1.500	**225**	Fadil Asfur	500
111	Mustafa Bozyüklü	1.500	**226**	Halil Şahin	500
112	Cemil Bereket	1.500	**227**	Firoz Hanzat	500
113	Veysel Ağa	1.500	**228**	Şükrü Toma	500
114	Şalum Kebbudi	1.500	**229**	Necib Huri	500
115	Fazıloğlu Salim	1.500		**Toplam**	842.750

Tablo 2'de bazı isimlerin, eşi, kardeşleri, oğlu, ortakları ve varisleri olarak geçmesi nedeniyle mükellef sayısı bakımından tam bir sayı vermek mümkün olamamıştır. Lakin Hatay Merkez'de ortalama 260 civarında Varlık Vergisi mükellefi vardır denilebilir. Listelerde bazı mükellefler meslekleri, köylerinin adı ya da lakaplarıyla verilmiş olup, isimler Müslim-Gayrimüslim ayırt etmeksizin karışık olarak verilmiştir. Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Hatay'da mükellef listelerinde Müslüman Türk vatandaşların sayısının daha fazla olması dikkat çekicidir. Mükellefler arasında birkaç bayan da bulunmaktadır. Listede birinci sırada yer alan Binhas Şayal Kebbudi ve babası borçlarını ödemediklerinden dolayı İstanbul'da yakalanıp gözaltına alınmış ve çalışma kampına sevk edilmişlerdir[53]. Bunun dışında Hatay'dan çalışma kamplarına gönderilen başka bir isim tespit edilmemiştir.

Bu listeler yayımlanırken bir taraftan da Yenigün gazetesi aracılığıyla diğer illerdeki vergi uygulamaları örnek gösterilerek İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Mersin, Samsun'daki mükelleflerin ödeyeceği miktarlar duyurulmuş, yüksek miktarda vergi verecek kişilerin bulunduğu listeler Hataylılarla paylaşılmıştır. Vergi borcunu zamanında ödemeyen mükelleflerin ise Van, Muş vs. vilayetlerdeki köprü inşaatlarında çalıştırılacağı belirtilmiştir[54]. Çalışmalar

---

53 **Yenigün**, S 3299, 05.02.1943, s.1.

54 **Yenigün**, S 3256, 11.12.1942, s.1; **Yenigün**, S 3260, 16.12.1942, s.1; **Yenigün**, S 3262, 22.12.1942, s.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

sonucunda Hatay'da il geneli toplanacak miktarın 2.500.000 lira olacağı, bu miktarla Hatay'ın ülke genelinde 9'uncu sırada yer aldığı bildirilmiştir[55].

Halk nezdinde Varlık Vergisi'nin çıkartılmasının geçerli sebeplerinin olduğu, hükûmetin haklı bir tedbir olarak bu vergiyi çıkardığı hemen hemen her gün yerel basın aracılığıyla halka anlatılmaya çalışılmıştır. Gerek Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun gerekse Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kanun hakkında yapmış olduğu Meclis konuşmaları, basın demeçleri Hatay'da halka günlük olarak nakledilmiştir. Konuyla ilgili Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Bursa'da yaptığı bir konuşması gazete sütunlarında şu şekilde yer bulmuştur:

> "Varlık Vergisi bütün milletin vicdanında doğru, haklı bir tedbir telakki olunmuştur. Bu verginin hazine kudretine içtimai ve iktisadi nizama faydalı olacağı halkın her tabakasında anlaşılmıştır. Kanunun ciddi ve kati olarak kabulü için hükûmet, milletin vicdanında geniş istinat bulmaktadır. Millet hükûmetle beraber bir kütle hâlinde demir gibi işi ve gücü ile meşguldür[56]."

Hatay Defterdarlığı mahalli basın aracığıyla sık sık ilan vererek vergi ödeme listelerinin vergi dairelerinin kapılarına asıldığını, 15 Aralık 1942 tarihinden itibaren bu verginin 15 gün içinde yani 30 Aralık 1942 akşamına kadar mal sandığına yatırılması gerektiğini duyurmuştur. Bu ilanlarda, komisyon kararlarının nihai ve kesin mahiyette olduğu, bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılamayacağı, herhangi bir surette yapılacak müracaat ve itirazların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir[57]. Ayrıca borcunu ödemeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları ile hak ve alacaklarının haciz olacağı, gecikme nedeniyle ilk hafta %1, ikinci hafta %2 cezalı ödeme yapacakları belirtilmiştir. 15 Ocak 1943 tarihine kadar vergi borcunu tamamen ödemeyenlerin ise kamu hizmetinde çalıştırılacakları duyurularak, borçluların son günleri beklemeden bir an önce vergilerini yatırmaları, izdihama neden olunmaması için zaman kaybetmeden tahsilat şefliklerine müracaat etmeleri konusunda uyarılarda bulunulmuştur[58].

---

55 **Yenigün**, S 3262, 22.12.1942, s.2.

56 **Yenigün**, S 3262, 22.12.1942, s.1.

57 **Yenigün**, S 3263, 23.12.1942, s.1.

58 **Yenigün**, S 3268, 29.12.1942, s.1; **Yenigün**, S 3273, 06.01.1943, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Maliye Bakanlığı mükelleflerin Varlık Vergisi ödemelerinde bankalardan kredi almaları kolaylığını sağlamıştır. Ziraat Bankası, İş Bankası, Osmanlı Bankası, Emlak Bankası, Varlık Vergilerinin %20'sini ödemiş olan mükelleflere menkul ipotekleri karşılığında faizli kredi kullandırmaya, Sümerbank ise fabrikalarının ihtiyacı olan pamuk, deri gibi ürünleri almaya hazır olduklarını bildirmişlerdir[59]. Fakat Hatay'da vergi borçlularının yaşadığı en önemli sıkıntılardan biri Emlak Bankası'nın şehirde bir şubesinin olmamasıdır. Hükûmetin emlak sahibi mükelleflerin mülklerini Emlak Bankası'na ipotek etme şartı ile ödeme kolaylıklarından faydalandırılması, Hatay'da da bu bankanın şubesinin olmaması mükelleflerin bu imkândan faydalanamamasına neden olmuştur. Ziraat Bankası menkul mal ve devlet tahvilleri üzerine kredi kullandırma ve tüccara 1940 yılında açılan kredilerden faydalanma hakkını vermişse de bundan ancak bir kısım tüccar faydalanabilmiştir. Banka bu şekilde kullandırdığı kredileri sahiplerine değil, mükellef oldukları Varlık Vergisi borçlarının ödenmesi için mal sandıkları hesabına yatırmıştır. Mülk sahipleri borçlarının %20'sini yatırmışsa da diğer kısmı için mülklerini ipotek ettirmek için teşebbüslere geçmişlerdir. Ancak zamanın kısıtlı olması borçluları zor durumda bırakmış, yaşanan bu sıkıntıyı göz önünde bulunduran Vali Şefik Soyer ilgili makamlarla görüşerek Emlak Bankası'nın, Ziraat Bankası vasıtasıyla ipotekle kredi kullandırmaya başlaması için gerekli talimatın verilmesini istemiş, bu sorun 26 Aralık 1942'de çözüme kavuşturularak mükellefler rahatlatılmıştır[60].

30 Aralık 1942 tarihine kadar Hatay'daki mükelleflerin hemen hepsi borçlarının yaklaşık %30'unu ödemişlerdir[61]. Vergi müddetinin bittiği 30 Aralık tarihinde Hatay'da tahsil edilen miktar toplam 807.425 lira olmuştur. Bu miktarın ilçelere dağılımı ise; İskenderun 321.659 lira, Antakya 340.397 lira, Kırıkhan 22.360 lira, Reyhaniye 43.280 lira, Dörtyol 76.860 lira ve Hassa 2.889 lira olarak gerçekleşmiştir[62].

Verilen süre sonunda Hatay Defterdarlığı vergi borcunun tamamını veya bir kısmını ödemeyen mükelleflerin listesini belirli yerlere tekrar asarak ilgililere çağrıda bulunmuştur[63]. Hükûmet, Varlık Vergisi tahsilatlarının yapıldığı bu dönemde vergisini ödeyenlerin Kazanç Vergisi Kanunu'na göre ödemele-

59 **Yenigün**, S 3265, 25.12.1942, s.1.

60 **Yenigün**, S 3266, 26.12.1942, s.1.

61 **Yenigün**, S 3269, 30.12.1942, s.1.

62 **Yenigün**, S 3270, 31.12.1942, s.1.

63 **Yenigün**, S 3273, 06.01.1943, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

rini zarar veya masraf gösterip gelecek yılın vergisinden düşmelerinin önüne geçmek üzere Meclis'te çalışmalara başlamış ve bu konuda kanun teklifi sunmuştur. Ayrıca mükellefler söz konusu bu hususta bilgilendirilmiştir[64]. Bu arada 13 Ocak'ta vergi tahsilatı 1.200.000 lirayı geçmiş, cezalı ödeme müddeti de dolmuştur. Bu nedenle 17 Ocak tarihine kadar borcunu ödemeyenlerin kamu hizmetinde çalıştırılacakları, gündelik 250 kuruş alacaklarının 60 kuruşunun kazanç ve diğer vergiler için kesileceği, geriye kalan miktarın yarısının borçlarına karşılık tahsil edilip, diğer yarısının ise iaşelerine karşılık alınacağı bildirilmiştir[65]. Ayrıca Varlık Vergisi borçlarını ödemeyenlerin bedenen çalıştırılmasına dair çıkan kanun mahalli basın tarafından tefrika hâlinde neşredilerek, Erzurum'da çalışma kamplarının hazırlandığı ve bir hafta içinde borçluların kamplara gönderilmeye başlanacağı duyurulmuştur[66].

Hatay Defterdarlığı vergi tahsilatının resmî müddeti içinde, ilde Varlık Vergisi'ni ödemeyen mükellef sayısının 30, kısmen ödeyenlerin ise 39 kişi olduğunu bildirmiştir[67]. Bu sayı 20 Ocak'ta 24 kişiye düşmüş, defterdarlık mükelleflerin bir kısmının bankalardan kredi alma süresinin uzaması, bir kısmının da mal karşılığı avans alacakların gecikmesi nedenlerinden dolayı süreyi esnek tutmuş ve tahsilat miktarı 1.900.000 liranın üstüne çıkmıştır[68]. Hatay'da borçlarını ödemeyen mükelleflerden çalışma kampına gönderilecekleri tespit etmek üzere Vilayet Mektupçusu Rıfat Toros'un başkanlığında bir komisyon kurulmuş[69], 27 Ocak tarihinden itibaren emniyet güçleri tarafından gözaltına alınan kişilerden bir kaçı gözaltında iken borçlarını ödeyerek serbest bırakılmış, 20 civarında kişi ise gözaltında tutulmaya devam edilmiştir[70].

İskenderun'da vergi tahsilatları Şubat ayında da devam etmiş, ödenen vergi miktarı %70'i geçmiştir. Kalan %30 civarındaki miktar ise Defterdarlık tarafından teminat altına alındığından İskenderun'da herhangi bir mükellef hakkında kanuni işlem yapılmadan vergi tahsilat süreci sorunsuz bir şekilde sonuçlandırılmıştır[71].

---

64 **Yenigün**, S 3274, 07.01.1943, s.2.

65 **Yenigün**, S 3279, 13.01.1943, s.2.

66 **Yenigün**, S 3281, 15.01.1943, s.1.

67 **Yenigün**, S 3284, 19.01.1943, s.1.

68 **Yenigün**, S 3345, 31.03.1943, s.1.

69 **Yenigün**, S 3285, 20.01.1943, s.1.

70 **Yenigün**, S 3292, 28.01.1943, s.1.

71 **Yenigün**, S 3299, 05.02.1943, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu süreçte, Maliye Bakanlığı defterdarlıklara bir talimat göndererek mükellefler tarafından verilen dilekçelere genel cevap vermek yerine dilekçelerin dikkatli bir şekilde incelenip mükelleflerin iddia ettikleri hususlara ayrıntılı cevap verilmesini istemiştir[72]. Hatay'da Varlık Vergisi ödemeleri Nisan ayına kadar devam etmiş, merkez ilçe Antakya'da %95 oranında gerçekleşen tahsilat miktarı, diğer ilçelerde farklılık gösterse de il genelinde toplam tahsilat tahakkuk miktarının %80'ine ulaşmıştır[73].

Tablo 3. İskenderun İlçesi Varlık Vergisi Mükellef Listesi74

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
1	Jüzef Katoni	207.500	**85**	Badros Keleş	1.500
2	Hatay Yağları Şirketi	41.600	**86**	Fikret Işin	1.500
3	Akiş Şirketi	12.000	**87**	Nuri Tark	1.500
4	İlyas Ezrak	20.000	**88**	Dörtyollu Mustafa Kaya	1.500
5	Mehmet Cezayirli	55.000	**89**	Tevfik İstanbullu	1.500
6	Türker Cezayirli	25.000	**90**	Jozef Ayvazyan	1.500
7	Marsel Balit	20.000	**91**	Bakkal Nurettin	1.500
8	Abdulğani Cezayirli	40.500	**92**	Mustafa Çumra	1.000
9	Kayseme Sayiğ	30.000	**93**	Suphu Tambe	1.000
10	Sukuni petrol Depoları	31.000	**94**	Doğu Ambarı	1.000
11	Selahaddin Baki	22.000	**95**	Ali Şefik Genç	1.000
12	Emin Felah ve Oğulları	25.000	**96**	Kuyumcu İsrail	1.000
13	Nimetullah Felah ve Oğulları	16.000	**97**	Sabri Uysal	1.000
14	Viktor Esved	25.000	**98**	Memet Gökten	1.000
15	Nazım Ğandur	25.000	**99**	Abraham Gökten	1.000
16	Fevzi Kütükçü	15.000	**100**	Ali Huzur	1.000
17	Nasri Gazel vekili İlyas Ezrak	10.000	**101**	Rabiye Huzur	1.000

72 **Yenigün**, S 3317, 27.02.1943, s.1.

73 **Yenigün**, S 3345, 31.03.1943, s.1.

74 **Yenigün**, S 3259, 15.12.1942, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
18	Abdulğani Yılmaz	17.500	**102**	Kasap Sabri	1.000
19	Selim Yılmaz	12.000	**103**	Hikmet Çekiç	1.000
20	Mehmet Ali Kurşun	10.000	**104**	Şeyh Ali Bilal	1.000
21	Edvar Sayiğ	20.000	**105**	Ali Güngör	1.000
22	Corç Sayiğ	20.000	**106**	Seydi Oğuz	1.000
23	Kozma Sayiğ	10.000	**107**	Eczacı Halef Gür	1.000
24	Cemile Sayiğ	10.000	**108**	Eczacı Mustafa Baykul	1.000
25	Hasan Cabbara	10.000	**109**	İzmir Oteli Sunullah	1.000
26	Suphi Bereket	7.000	**110**	Şehir Palas Süleyman	1.000
27	Alaettin Baki	15.000	**111**	Kedri Nuri Köksal	1.000
28	Forbes Depoları[75]	8.000	**112**	Şahin Cabbara	1.000
29	Abdullah Felah	7.500	**113**	Corç Filibi	1.000
30	Hayat İnkişaf Müessesesi	7.000	**114**	İskender Zireyk	1.000
31	Hasan Keşani	6.000	**115**	Loviçi Lavanti	1.000
32	Emil Batrus ve Mehmet Duza	5.600	**116**	İlyan Katrin	1.000
33	Rifat Baki	6.000	**117**	Durru Katman	1.000
34	İlyas Sayiğ	5.000	**118**	Harun Kebudi	1.000
35	Kasım Pişkin	5.000	**119**	Cemil Okçuoğlu	1.000
36	Şellum Mığribi	5.000	**120**	Hüseyin Özdemir	1.000

[75] **Yenigün**, S 3261, 17.12.1942, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
37	Basil Haşyui	5.000	**121**	Beşir Mercan Kasap	1.000
38	Mehmet Şükrü Kurşun	5.000	**122**	Memet Bekar Kasap	1.000
39	Dimitri Filibi	5.000	**123**	Memet Kavsak	1.000
40	Yeyha Kortular ve Oğulları	5.000	**124**	Kamil Serinkaya	1.000
41	Abbas Felah	5.000	**125**	Hasan Dudu	500
42	Niyazi Güney	5.000	**126**	Ali Rıza Sevindik	500
43	Sinemacı Keyyal	5.000	**127**	İhsan Akşehirli	500
44	Alfred Dölavant	5.000	**128**	İhsan Çardaklı	500
45	Sadullah Bilgin	5.000	**129**	Memet Yılmaz	500
46	Jan Jandi	5.000	**130**	Derviş İlyas	500
47	Afif Şeşbeş	5.000	**131**	Esat Boru	500
48	Şaban Kırmiti	4.000	**132**	Mithat Payaslı	500
49	Davut Saa	4.000	**133**	Karadeniz Lokantası	500
50	Lütfullah Felah	4.000	**134**	Ziya Karabay	500
51	Güven İş Müessesesi	3.500	**135**	Kahveci Sıtkı	500
52	İbrahim Melham	3.500	**136**	Kahveci Zeki Göçmen	500
53	Hisamettin Engin	3.500	**137**	Zandi Sayiğ	500
54	Remzi ve Şevket Buzcu	3.000	**138**	Abdullah Molla Said	500
55	Kurtuluş Müessesesi	3.000	**139**	İstanbul Oteli Nuri	500
56	Yakup Camal	3.000	**140**	Akdeniz Oteli Durmuş Yıldırım	500
57	Kamal Ali Felah	3.000	**141**	Roşa	500
58	Nikosaba ve Eşi	3.000	**142**	Pansiyon Talya	500

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
59	Nazim Bucak	3.000	**143**	Sinemacı İskender	500
60	Mişel Tina	3.000	**144**	Marangoz Vatkeli	500
61	Henna Mukannas	3.000	**145**	Artin Bağciyan	500
62	Ömer Türkmeneli	2.500	**146**	Apostolis Züreyk	500
63	Memduh Daya	2.500	**147**	Bakkal Abdulvahit Feran	500
64	İlyas Raid	2.500	**148**	Mehmet Cihangir	500
65	Hacı Fercullah İstifan	2.500	**149**	Cemil Mentili	500
66	Sarraf Şahin	2.500	**150**	İlyas Nuh	500
67	Mehmet Özdil	2.000	**151**	Yusuf Güler	500
68	Bostan Mercan	2.000	**152**	Şeyh Süleyman	500
69	Hali Soysal	2.000	**153**	Ali Özdemir	500
70	Abdalvahit Tabbah	2.000	**154**	Fırıncı Halil Kara	500
71	Refik Ülkümen	2.000	**155**	Fırıncı Halil Kamli	500
72	Ankara Palas Süleyman Özyürek	2.000	**156**	Fırıncı Emin Akman	500
73	Halil Çoban	2.000	**157**	Mustafa Çukurova	500
74	Mehmet Tedribli	2.000	**158**	Bakkal Kadri Sabuncu	500
75	Roza Tedribli	2.000	**159**	Ağop Keşişyan	500
76	Kasap Leon	2.000	**160**	Sabri Alıç	500
77	Terzi Semoil Sebbağ	2.000	**161**	Mehmet Garip	500
78	Necip Bal	2.000	**162**	Necip Toros	500
79	Fazıl Çınırk	2.000	**163**	Vahit Cerep	500

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
80	Ahmet İkbal Baki	2.000	**164**	Markoplu Veresesi	500
81	Hasip Akkat	1.500	**165**	Zandi Sayiğ	500
82	Hasan Tabak	1.500	**166**	Mahmut Bilgin	500
83	Kemal Çolakoğlu	1.500	**167**	Mamilli Mustafa	500
84	Kemal Yıldırım	1.500		**Toplam**	1.020.200

Tablo 3'e dikkatli bakılacak olursa İskenderun vergi mükellef listesinde Gayrimüslim vatandaşların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu listelerde de bazı isimlerin yanında eşi ve oğulları ibareleri kullanıldığından kesin bir sayı vermek mümkün olmamaktadır. Ortalama 170 kişilik listede en az 53 Gayrimüslim mükellef ismi mevcuttur. Bu isimler arasında bayanlar da vardır. İskenderun'da vergi borcunu ödeyen ilk mükellef Mithat Payaslı olmuştur[76]. Listede fırıncı, sinemacı, kasap, bakkal, otel işletmecisi, kahveci, lokantacı, eczacı, kuyumcu ve petrol şirketi sahibi gibi mesleklerle uğraşan kişilerin vergiye tabi tutuldukları görülür. Mükellef sayısı merkez ilçeden sonra en fazla olan ilçe İskenderun olmuştur. Toplamda 1.020.200 lira ile İskenderun Varlık Vergisi miktarı açısından ilk sırada yer almıştır.

Tablo 4. Kırıkhan Varlık Vergisi Mükellef Listesi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
1	Mustafa Çanakçı	400.000	**28**	Hilmi Koyuncu	2.000
2	Mehmet Kara	51.000	**29**	Yahya Kortulan	2.000
3	Doktor Arnest Altunyan	50.000	**30**	Eczacı Misâk Mamilyan	2.000
4	Durmuş Debboy	35.000	**31**	Halil Kahraman	1.500
5	Viktor Esved	25.000	**32**	Yusuf Toma	1.500

[76] **Yenigün**, S 3259, 15.12.1942, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
6	Haçadur Karabacakoğlu	25.000	**33**	Şıhlı Alkaya	1.500
7	Bedros Keşisyan	20.000	**34**	Muhtar Ohannes	1.000
8	Ahmet Pakdil ve Mehmet Çakmak	17.000	**35**	Şaban Bolat	1.000
9	Kiork Boduryan ve Versami Şirin	15.000	**36**	Kamyoncu Abbuş	1.000
10	Kirkor Gökçeoğlu	11.000	**37**	Karamehmetoğlu Mustafa	1.000
11	Artin Boğaciyan	10.000	**38**	Dede Zortuk	1.000
12	Riza Kocabaş	10.000	**39**	Şeyh Ahmet Ünlü	800
13	Münür Dokuzoğlu	8.000	**40**	Suphu Uçar	500
14	Mustafa Tekek	8.000	**41**	Yusuf Zortuk	500
15	Mehmet Toker	7.500	**42**	Kurt Mehmet Ali	500
16	Tahsin Hüdayi	6.000	**43**	Zeytinli Ağop	500
17	Kasım Pişkin	6.000	**44**	Hannan O.h. Mehmet	500
18	Bekir Beşen	5.000	**45**	Kamil Kahraman	500
19	Doktor Nazaret Derboğusyan	5.000	**46**	Haydar Karataş	500
20	Yusuf Zekeriyya	3.500	**47**	Kışlı Ali	500
21	Hüseyin Raşo	5.000	**48**	Mehmet Çomo	500
22	Zadik Karabacakoğlu	5.000	**49**	H. Ağop Apikyan	500
23	Artin Adıkyan	3.000	**50**	Selahattin Kuseyri	500
24	Okkaş Göktepe	2.500	**51**	Ali İlday	500
25	Tatar Hasanağa	2.500	**52**	Haydar Toplucu	500
26	Antepli Vehbi	2.500	**53**	Kör Bekir	1.500
27	Hasan Kara	2.000		**Toplam**	764.800

Kırıkhan İlçesi mükellef listesinde 55 kişinin adı geçmektedir. Adı geçenlerden 22'sinin Gayrimüslim diğerlerinin Türk Müslüman vatandaşlar olduğu görülür. Yani Kırıkhan'da da vergi verenlerin ekseriyeti Türk ve Müslüman-

Levent Şahverdi Arşivi

lardan oluşmuştur. İlçedeki mükelleflere toplam tahakkuk edilen vergi miktarı 764.800 lira olmuştur. Listedeki mükellef sayısı az olmasına rağmen toplam tahakkuk tutarı yüksektir. Listenin ilk sırasında yer alan Mustafa Çanakçı 400.000 lira ile il geneli en yüksek vergi veren isim olmuştur. Kırıkhan genel toplamda ise 764.800 lira ile il genelinde üçüncü sırada yer almıştır.

Tablo 5. Reyhaniye Varlık Vergisi Mükellef Listesi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
1	İnayet Mürsel	3.600	**39**	Mahmut Çakmak ve Ahmet Pakdil	19.170
2	Tayfur Sökmen	1.500	**40**	İzzet Güçlü	9.220
3	Kemal Mürsel	9.500	**41**	Ragıp Mürsel	1.100
4	Niyazi Mürsel	3.000	**42**	Sürur Mürsel	600
5	Şefik Sabuni	1.500	**43**	Beşir Beşen ve Ramazan K. Baş	9.900
6	Aziz Sever ve Reşit	3.000	**44**	Bekir Beşen ve Mahmut Çakmak	8.500
7	Ali Bermede	10.000	**45**	Ahmet Babaoğlu	18.000
8	İhsan Mürsel	4.500	**46**	Nuh Karagöz	17.250
9	Kadri Mürsel	5.150	**47**	Ali Mürsel	600
10	Fatih Müderris	2.500	**48**	Reşit Beşen	3.700
11	Mehmet Bahadırlı	1.000	**49**	Hasan Mürsel	3.200
12	Osman Bahadırlı	1.500	**50**	Akiş	7.700
13	Mehmet Tecirli	1.500	**51**	Tahsin Hüdayi ve Niyazi Ramazan	35.000
14	Hıdır Durdu	600	**52**	Niyazi Ramazan	3.900
15	Abdullah Mürsel	4.500	**53**	Tahsin Hüdayi	10.800
16	İnayet Eşi Dudu	600	**54**	Reşit Aziz ve Hasan Mürsel	2.400
17	Reşit Duman	800	**55**	Bekir Beşen	500
18	Mehmet Veliş	800	**56**	Mehmet Hasan Cüdeydeli	1.000
19	Selim Cezayirli	1.000	**57**	Mustafa Killik	500

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)	Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
20	Ali Genç ve Eşi Fatma	1.000	**58**	Abdullah Bekli	500
21	Hacı Zekeriya	700	**59**	Hasan Ali	500
22	Bahriye ve Talat	800	**60**	Sami Kumru	4.000
23	Abdurrahman Saka	1.000	**61**	Hikmet Çakır	1.500
24	Abdurrahman Mürsel	600	**62**	Suphi Önal	2.000
25	Kudri Akgül	500	**63**	Abdulkadir Beradi	1.500
26	Halis Alhas	500	**64**	Değrimenci Mehmet	1.000
27	A. Üsseyin Şenverdi	500	**65**	Bekir Pilnikoğlu	700
28	Turan Hasan	500	**66**	Ahmet Hasan	1.000
29	Hazım Giray	1.500	**67**	Kamil Derviş	500
30	Muharremoğlu Şeyhli	500	**68**	Akiş	1.000
31	Nebahat Henanu	500	**69**	Sadduf Halef	500
32	İbrahim Bermede	1.000	**70**	Osman Derviş	500
33	Ahmet Bermede	1.000	**71**	Tayfur Şenverdi	500
34	Abdulkadir Bermede	1.000	**72**	Mehmet Salih	500
35	Akif, Faik, Nadire Bermede	700	**73**	Çanakçı Mustafa	40.000
36	Rifat Bermede	500	**74**	Kara Bekir	16.000
37	Ahmet Genç	1.000	**75**	Remzi Emrai, Firüz Y. Kuran	8.000
38	Hazım Giray ve Mehmet Burç	29.000	**76**	Mehmet Dip, Mehmet Rubbua	1.000
				Toplam:	333.590

Reyhaniye listesi incelendiğinde 89 kişinin Varlık Vergisi mükellefi olduğu görülür. Mükelleflerin neredeyse tamamı Müslüman Türklerden oluşmuştur. Mükellefler arasında en göze çarpan isim ise Tayfur Sökmen'dir. Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye bağlanmadan önceki Devlet Başkanı olan Tayfur Sökmen, Reyhaniye ilçesi Varlık Vergisi mükellefi olarak karşımıza çıkmaktadır. İl genelinde miktar bakımından vergi tahakkuk ettirilen dördüncü sıradaki ilçe olan Reyhaniye'de bayan vergi mükellefleri de bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

III. 2. İkinci Dönem Varlık Vergisi Listeleri (1943)

Hatay'da Varlık Vergisi ödemelerinin bitmesinin ardından unutulan ya da eksik vergi borcu çıkartılan mükelleflerin tespiti için Antakya, Kırıkhan ve Reyhaniye ilçelerinde ikinci defa Varlık Vergisi komisyonları oluşturulmuştur. Hatay'da yeni komisyon üyeleri Belediyeden Eczacı Muhsin Kunt, Şükrü Melek; Ticaret Odasından Sami Aselci, Sıddık Müftü; Ziraat Odasından Abdullah Türkmen ve Mahmut Kuşçu olmuştur[77]. Bu komisyon 15 günlük yeniden incelemelerde bulunmak üzere Vali Şefik Soyer'in başkanlığında 5 Şubat 1943 tarihinden itibaren çalışmalara başlamıştır[78]. 20 Şubat'ta çalışmalarını bitiren komisyon üyeleri, 1 Mart 1943 tarihinde Varlık Vergisi vereceklerin tespit edildiği ikinci listeleri yayımlamıştır[79]. Buna göre Hatay'da Merkez ve Kırıkhan'da olmak üzere 13, Reyhaniye'de ise toplamı 10.000 lira olmak üzere 5 vergi mükellefi tespit edilmiştir. İkinci listeye göre Hatay Merkez'de toplanacak miktar 19.000 lira, Kırıkhan'da ise 38.000 liradır. Her iki listede de Gayrimüslim mükellefler olsa da çoğunluğu yine Müslüman Türk mükellefler oluşturmuştur. Merkez ve Kırıkhan listeleri şu şekildedir[80]:

Tablo 6. Hatay Merkez Varlık Vergisi İkinci Mükellef Listesi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
1	Sadık Maruf	2.000
2	Ali Cilli	1.500
3	Selim Şalvit	1.500
4	Selim Diyap	1.000
5	Carç Mihailyan	7.500
6	Mehmet Yusuf	1.000
7	Süleyman Zife	1.500
8	Ali Hoca	1.500
9	Şeyh Derviş Arazi	1.500
	Toplam	19.000

Tablo 6'da görüldüğü gibi Hatay Merkez'de ikinci mükellef listesi Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere toplam 9 isimden oluşmuştur. Toplanacak vergi miktarı 19.000 lira olarak belirlenmiştir.

77 **Yenigün**, S 3300, 06.02.1943, s.1.

78 **Yenigün**, S 3299, 05.02.1943, s.1.

79 **Yenigün**, S 3318, 01.03.1943, s.1.

80 **Yenigün**, S 3319, 02.03.1943, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 7. Kırıkhan Varlık Vergisi İkinci Mükellef Listesi

Sıra No	Adı Soyadı	Vergi Miktarı (TL)
1	Haçadur Karabacakyan	35.000
2	Şevket Bozkurt	1.000
3	Durmuş Yıldırım	1.000
4	Cuma Cengiz	1.000
	Toplam	38.000

Kırıkhan'da tespit edilen ikinci mükellef listesi biri Gayrimüslim toplam dört isimden oluşmuştur. Haçadur Karabacakyan isimli mükellefin birinci listede de Karabacakoğlu soyadıyla yazıldığı ve 25.000 lira vergiye tabi tutulduğu görülür. İkinci listede tekrar yer almasının nedeni vergi miktarının daha önce yanlış hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Bu mükellef toplamda 60.000 lira vergiye tabi tutulmuştur. Tablodaki diğer isimler ise ilk defa vergiye tabi tutulmuştur. Kırıkhan, toplamda 38.000 lira olan tahakkuk miktarı ile Hatay merkezin vergi miktarını geçmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Varlık Vergisi ve tahsilat uygulamaları İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki yansımaları içerisinde öne çıkmış olan ve tartışılan bir konu olmuştur. Konuyla ilgili bu güne kadarki çalışmalar içerisinde objektif bir tavır sergilenmesi açısından çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Konu, özellikle 1950'lerden sonra siyasallaştırılarak çok fazla tartışılmış, dönem iktidarına taraftarlık ya da karşıtlık anlamlarıyla ön plana çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti adına çok önemli sayılabilecek bir konu, dünyada birçok örneği olmasına ve dönem şartlarının bir gerekliliği sonucu gerçekleşmesine rağmen, çoğunlukla objektif değerlendirmeye tabi tutulmamış, meseleye Müslim-Gayrimüslim ayrımı üzerinden yaklaşılmıştır. Varlık Vergisi İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda olağanüstü şartlar altında gittikçe kötüleşen Türkiye ekonomisinin iyileştirilmesi için atılan adımlardan birisi olmasına rağmen uluslararası arenada Türkiye'yi Gayrimüslim düşmanı olarak göstermeye çalışan bir araç olarak kullanılmıştır. Oysaki aynı yıllarda Avrupa'daki birçok ülkede (Amerika, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Macaristan vs.) benzer vergi uygulamalarının olduğu da bir gerçektir.

Varlık Vergisi'ne genel manada Müslim ve Gayrimüslim nüfus oranlarına bakarak hüküm vermek ya da gerçek kişilerin ödediği rakamlara göre sonuca varmak da yanıltıcı olur. Çünkü Osmanlı Devleti'nden itibaren Müslümanlar ticareti önemsememiş, kendileri için daha önemli olan tarım ve askerlikle uğraşmışlardır. Vergi döneminde de ticaretin büyük kısmı Gayrimüslim halkın elindeyken, vatan savunmasında silahaltında bulundurulan üretici genç nüfus ise her zaman Müslüman gençlerden oluşmuştur. Cumhuriyet sonrası, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve ardından gelen II. Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisinde açmış olduğu yaraları sarmak için Varlık Vergisi uygulamaları çare olarak görülmüştür. Fakat II. Dünya Savaşı'nın ağır ekonomik şartlarında Varlık Vergisi'ni çıkarmak ve uygulamak ekonominin düzelmesine tek başına yeterli olmamıştır. Bununla birlikte uygulamada çeşitli hataların yapıldığı ve birtakım suistimallerin yaşandığı gerek döneme ilişkin hatıratlarda, gerekse konu ile ilgili metin içindeki dipnotlarda belirttiğimiz akademik bazı çalışmalarda tespit edilmiştir. Fakat temel eleştiri konusu uygulamadaki yanlışlar üzerine değil, kanunun kendisine yani devlete karşı olmuştur.

Vergi sadece Gayrimüslimlerden toplanmış gibi gösterilmeye çalışılsa da Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Hatay'daki uygulamalara bakıldığında durumun hiç de öyle olmadığı görülmüştür. Mükellef listeleri incelendiğinde

Levent Şahverdi Arşivi

Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan vergi tahsilatlarının yapıldığı çalışmamızda tespit edilmiştir. Ayrıca Hatay'da sürecin sadece Yenigün gazetesi aracılığıyla günlük olarak takip edildiği gözden kaçmayan diğer bir husus olmuştur. Sonuç olarak, Hatay Merkez'de 943.650, İskenderun'da 1.020.200, Kırıkhan'da 802.800, Reyhaniye'de 333.590 olmak üzere il genelinde toplam 3.253.440 lira vergi tahakkuk ettirilmiş, tahsil miktarı ise 1.978.794 lira olmuştur. Vergi ödemediği için çalışma kamplarına gönderilen sadece bir kişinin olduğu tespit edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Artuç, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, 1. Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003.

Aslan, Gürbüz, **Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, ss.192-209.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Aydın, Mithat, Akseki, Cengiz, "Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması", **Belgi**, C 2, S 15, Kış 2018/1, ss.656-679.

Dayı, Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, ss.331-340.

Dokuyan, Sabit, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 2, Aralık 2014, ss.23-56.

Goloğlu, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara 1974.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, İstanbul 1963.

Kafaoğlu, A. Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Karabulut, Kerem, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C XI, S 27, Erzurum 2005, ss.325-339.

Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Yaz-2009, ss.97-118.

Levent Şahverdi Arşivi

Kayra, Cahit, **Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, 1. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Pehlivanlı, Hamit, Sarınay, Yusuf, Yıldırım, Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Sahillioğlu, Halil, "Antakya", **İslam Ansiklopedisi**, 3. Cilt, İstanbul 1991, ss.228-232.

Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, S 193, Ankara 1985, ss.79-110.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

Şahin, Mehmet Serkan, "Gaziantep'te Varlık Vergisi Uygulaması", **Belgi**, S 15, Kış 2018/I, ss.680-693.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1941.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 4255, 11.07.1939.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 5255, 12.11.1942.

Tekin**,** Mehmet, **Hatay Tarihi**, Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayınları, Antakya 1993.

Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, İmaj Yayınevi, Ankara 2001.

Topal, Coşkun, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 2, Edirne 2009, ss.1-16.

Levent Şahverdi Arşivi

Weisband, Edward, **II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

Yenigün, S 3225, 18.11.1942.

Yenigün, S 3231, 12.11.1942.

Yenigün, S 3233, 14.11.1942.

Yenigün, S 3238, 20.11.1942.

Yenigün, S 3239, 21.11.1942.

Yenigün, S 3242, 25.11.1942.

Yenigün, S 3248, 02.12.1942.

Yenigün, S 3249, 03.12.1942.

Yenigün, S 3252, 06.12.1942.

Yenigün, S 3254, 09.12.1942.

Yenigün, S 3256, 11.12.1942.

Yenigün, S 3259, 15.12.1942.

Yenigün, S 3260, 16.12.1942.

Yenigün, S 3261, 17.12.1942.

Yenigün, S 3262, 22.12.1942.

Yenigün, S 3263, 23.12.1942.

Yenigün, S 3265, 25.12.1942.

Yenigün, S 3266, 26.12.1942.

Yenigün, S 3268, 29.12.1942.

Yenigün, S 3269, 30.12.1942.

Yenigün, S 3270, 31.12.1942.

Yenigün, S 3273, 06.01.1943.

Yenigün, S 3274, 07.01.1943.

Yenigün, S 3279, 13.01.1943.

Yenigün, S 3281, 15.01.1943.

Levent Şahverdi Arşivi

Yenigün, S 3284, 19.01.1943.

Yenigün, S 3285, 20.01.1943.

Yenigün, S 3292, 28.01.1943.

Yenigün, S 3299, 05.02.1943.

Yenigün, S 3300, 06.02.1943.

Yenigün, S 3316, 26.02.1943.

Yenigün, S 3317, 27.02.1943.

Yenigün, S 3318, 01.03.1943.

Yenigün, S 3319, 02.03.1943.

Yenigün, S 3345, 31.03.1943.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1: Yenigün Gazetesi Örnekleri (12.11.1942 – 15.12.1942 – 17.12.1942)

12 Sonteşrin 1942

YENİGÜN

Perşembe

Varlık vergisi dün Büyük Millet Meclisinde ittifakla kabul edildi

Başvekilimiz B. Millet Meclisi kürsüsünden alınan ve alınacak tedbirleri anlattı

15 Birincikânun 1942

YENİGÜN

Salı

Varlık Vergisi Listesi

Bu sabah asılarak ilân edildi

Düzeltme

Dünkü sayımızın birinci sayfasında Başvekilin nutkunun başlığında ve 24 puntoluk yazı

(Atatürk mesut ve müreffeh vatan kurmağa çalıştı)

Olacaktır. Müretteip hatası olarak yanlış çıkmıştır. Düzeltir ve özür dileriz.

Yeni Mebus seçimi kanunu

Dün Büyük Millet Meclisinde kabul edildi

Otomobil lâstiği dağıtımı

Yeni esaslara bağlanmıştır

17 Birincikânun 1942

YENİGÜN

Perşembe

Millî Şef İnönü

Dün akşam İstanbula gitti

B. Millet Meclisi

Bazı kanunları müzakere ve

Varlık Vergisi İskenderun Listesi

(Geçen sayıdan artan)

	Lira		
Alâettin Baki	15000	Hasan Tabak	1500
Forbes depoları	8000	Kemal Çolak oğlu	1500
Abdullah Felah	7500	Kemal Yıldırım	1500
Hatay inkişaf müessesesi	7000	Batros Keleş	1500
Hasan Keşani	6000	Fikret İşin	1500
Emil Batrus ve Mehmet Duza	5600	Nuri Tark	1500
Rifat Baki	6000	Dörtyollu Mustafa Kaya	1500
		Tevfik İstanbullu	1500
		Jozef Ayvazyan	1500

Valimiz Soyer

Bütün kazalarda teftiş yapacak

Lastik bekleniyor

Kaynak: Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Arşivi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 08.05.2019
Makale Kabul Tarihi : 19.02.2020
DOI: 10.33419/aamd.732778

SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE'DEKİ ABD ÜS VE TESİSLERİ*

SİNAN KIYANÇ**

ÖZ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB tehditleri karşısında ABD yanlısı bir dış politika benimsemiştir. Soğuk Savaş sürecinde krizler yaşansa da Türkiye politikasına devam etmiştir. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninin ortasında yer alması, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olması, SSCB'ye komşu olması Türkiye'yi stratejik açıdan son derece önemli kılmıştı. ABD, SSCB karşısında Türkiye'nin stratejik konumundan faydalanmaya çalışmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş sürecinde ABD, Türkiye toprakları üzerinde dinleme, izleme gibi amaçlarla üs ve tesisler kurmuştur. Sayıları ve kapasiteleri değişkenlik gösteren bu üs ve tesisler ülke kamuoyunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. ABD'nin silah ambargosuna karşılık 26 Temmuz 1975 tarihinde Türkiye, bu üs ve tesislere el koymuştu. ABD silah ambargosunu kaldırmasıyla üs ve tesislerdeki faaliyetlerine devam etmiştir. ABD, Türkiye'deki üs ve tesislerden SSCB ve Ortadoğu'nun yanı sıra ülkede istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Bu nedenle üs ve tesisler Türkiye ile SSCB ilişkilerinin iyileşmesinde engellerden birisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Üs ve Tesis, CIA, U-2 Casus Uçakları.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article

** Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla/TÜRKİYE, sinankiyanc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0148-9632

Levent Şahverdi Arşivi

USA BASES AND FACILITIES IN TURKEY IN COLD WAR YEARS

ABSTRACT

Turkey, in the face of threats from the USSR after the Second World War, adopted a pro-USA foreign policy. Although there were crises in the Cold War process, she continued her policy. Being located in the middle of the triangle of the Balkan, Caucasus, Middle East and having the Straits of the a Bosporus and Dardanelles and neighboring the USSR made Turkey a strategically important country in the world. The USA has always tried to benefit from Turkey and has always tried to take advantage of Turkey's strategic location across and the USSR. Therefore, the USA during the Cold War period established bases and facilities for purposes of monitoring and listening on the territory of Turkey. These bases and facilities, whose numbers and capacities vary, led to discussions in the public opinion of the country. On July 26, 1975, as a response to USA arms embargo Turkey had confiscated USA bases and facilities. Upon the lifting of the USA embargo on arms, the US continued her activities in bases and facilities. The USA carried out her intelligence and propaganda activities towards the USSR and the Middle East from the facilities in Turkey. Therefore, bases and facilities acted as the key barriers to the improvement of relations between Turkey and the USSR.

Keywords: Turkey, USA, Bases, CIA, U-2 Spying.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

ABD yayılmacı politikası kapsamında toprakları dışında Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan üs ve tesis kurma çabası, İkinci Dünya savaşından itibaren artarak devam etmiştir. ABD hegemonyasının en önemli temsilcisi olan bu üs ve tesisler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde ABD'nin üstlendiği rol ile yeniden şekillenmiştir. Soğuk Savaş sürecinde ABD, SSCB'nin yayılmasını engellemek (çevreleme politikası) ve çıkacak büyük savaşı topraklarından olabildiğince uzakta karşılamak için üs ve tesislerini yeniden konumlandırmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin tehditkâr tutumu neticesinde Batı, dolayısıyla ABD yanlısı bir dış politika benimsemişti. Bu kapsamda 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşma ile yeni bir süreç başlamıştır. Anlaşmanın ikinci maddesi "Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, tedarik edebilmek vaziyetinde bulunduğu ve müsaade edebileceği maddeleri, hizmetleri, sühuletleri veya malumatı Amerika Birleşik Devletleri'ne temin edecektir" ile Türkiye'nin ABD güvenliği için önemi vurgulanmıştı. Böylece Türkiye, karayollarını, limanlarını, hava meydanlarını, demiryolları ve istasyonlarını ABD'nin kullanımına izin vermiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'de ABD'li sivil ve askerî danışmanlar görülmeye başlanmıştır[1].

Türkiye ile ABD arasında Soğuk Savaş yıllarında bir dizi anlaşma yapılmıştı. ABD'nin ekonomik ve savunma amacıyla yaptığı bu anlaşmalar iki ülke ilişkilerini şekillendirmiştir. SSCB'nin 29 Ağustos 1949 tarihinde Kazakistan'ın Semipalatinsk şehrinde nükleer bomba denemesini başarıyla sonuçlanmıştı. Böylece SSCB, ABD'nin yanı sıra dünyanın ikinci nükleer gücü hâline gelmişti. Bu durum ABD'nin SSCB topraklarını takip etmede üs ve tesislerin önemini artırmıştı. Türkiye'nin NATO'ya katılması (18 Şubat 1952) üzerine ülke topraklarında NATO'ya ait üs ve tesisler kurulmaya başlamıştır[2]. Türkiye'nin NATO'ya katılması sonrasında NATO Antlaşması'nın

---

1 Haydar Tunçkanat, **Amerika Emperyalizm ve CIA (Merkez Haberalma Teşkilatı)**, Tekin Yayınevi, Ankara 1987, s.19-20; 23 Şubat 1945 tarihli Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşmanın tam metni için bk. **Resmî Gazete**, 10 Temmuz 1945, 6053.

2 NATO Antlaşması'nın üçüncü maddesine göre: "İşbu antlaşmanın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için taraflar, kendi hususi vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müçtemian, devamlı ve fiili olarak hareket edip, bir silahlı tecavüze karşı münferit ve müşterek mukavemet kudretlerini idame ve tezyit eyleyecektir." Haydar Tunçkanat,

Levent Şahverdi Arşivi

üçüncü maddesine istinaden ABD ile Türkiye arasında üs ve tesislerin kurulması amacıyla ikili anlaşmalar yapılmıştır. ABD ile Türkiye arasında 23 Haziran 1954 yılında imzalanan "Askerî Kolaylıklar Anlaşması" sonrasında Türkiye'de ABD yönetiminde üs ve tesisler kurulmuştur. Soğuk Savaş döneminde sayıları sürekli değişen bu üs ve tesisler ABD'nin stratejik planları kapsamında değişkenlik göstermiştir[3].

CIA, 19 Kasım 1980 tarihinde hazırladığı belgede Türkiye'deki üs ve tesislere dikkat çekmiştir. Belge de ABD'nin Türkiye'de 40 üs ve tesisinin olduğu belirtilmiştir. Bunların 26'sının üs olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu üslerden Adana-İncirlik Hava Üssü ve İzmir-Çiğli Hava Üssünün en önemlileri olduğu belirtilmiştir. Stratejik konumundan ötürü Diyarbakır tesisinin SSCB'nin takip edilmesinde kritik önemine vurgu yapılmıştır. İran İslam Devrimi sonrasında, İran'da ABD tesislerinin kapatılması üzerine Türkiye'deki üs ve tesisler daha fazla önem kazanmıştır[4].

Bu üs ve tesislerin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında Türkiye ile ABD arasında bir dizi anlaşma yapılmış, bunlardan bir kısmı sözlü olarak onaylanmıştı. Bu nedenle üs ve tesislerde uzun yıllar yönetim ve yetki karmaşası yaşanmıştır. ABD üs ve tesisleri Türk kamuoyunda ancak 1964 yılındaki Kıbrıs Meselesi sonrasında gündeme gelmiş ve tartışılmıştı. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin adaya müdahale kararına ABD karşı çıkmıştı. ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından kaleme alınan ve tarihe Johnson Mektubu olarak geçen diplomatik kriz iki ülke ilişkilerini son derece olumsuz etkilemişti. Johnson Mektubu, Türkiye kamuoyunda ABD ile ilişkilerin sorgulanmasına neden olmuştu. Türkiye İşçi Partisi, ABD'nin Türkiye'deki üs ve tesislerini egemenlik haklarına aykırı olduğunu belirterek seçim propagandası hâline getirmişti. O güne kadar kamuoyunda çok az yer bulan ve neredeyse

İkili Anlaşmaların İçyüzü, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, 3. Baskı, s.143; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.190.

3 **FRUS**, Action Memorandum From the Assistant Secretary of State for European Affairs (Vest) to the Under Secretary of State For Political Affairs (Newsom), Circular 175 Procedure—Request for Authorization to Negotiate with the Government of Turkey a New Agreement to Govern the Operations of United States Defence Installations in Turkey, 3 Kasım 1978, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 124; **Resmî Gazete**, 07 Temmuz 1954, 8748.

4 **CIA**, West Europe Report, 19 Kasım 1980, CIA, RDP82-00850R000300050022-9, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

sadece kurulduğu yerlerde varlığından haberdar olunan üs ve tesislerin varlığı geniş bir kesim tarafından tartışılmıştı[5].

İki ülke arasındaki anlaşma karmaşası 1969 yılına kadar sürmüştür. Türk-Amerikan Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması ile o güne kadar iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar bir çatı altında toplanmış, üs ve tesislerin durumu yeniden ele alınmıştır. Türkiye'nin üs ve tesisler üzerindeki hakları genişletilmiştir[6]. Kamuoyundan gelen tepkileri azaltmak, üs ve tesislerin karmaşıklığını düzeltmek için yapılan anlaşma yeni bir döneminde başlangıcıdır. Bu dönem 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile sonlanmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler karşısında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'na ve öncesindeki 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında konulan haşhaş ekim yasağının kaldırmasına ABD sert tepki göstermiş ve 1975 yılından itibaren Türkiye'ye ambargo kararı almıştır. Ambargo zaten zor durumda olan ülke ekonomisini derinden sarsmıştır. Tüm çabalara karşın ABD'nin ambargoyu kaldırmaması neticesinde 26 Temmuz 1975 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye, toprakları üzerinde bulunan tüm ABD üs ve tesislerine el koymuştur. Bu hamle beraberinde SSCB ile yakınlaşmayı da getirmiştir. Soğuk Savaş sürecinde birçok kez kırılmalara sahne olan iki ülke ilişkileri, atılan adımlarla yeni bir sürece girmiştir. O güne kadar ABD üs ve tesislerinin varlığından rahatsızlığını her seferinde belirten SSCB, Türkiye'nin üs ve tesislere el koymasından memnuniyet duymuştur.

ABD, 1978 yılında ambargoyu kaldırması üzerine Türkiye'deki üs ve tesislerinde yeniden faaliyet göstermiştir. İran İslam Devrimi sonrasında, ABD'nin İran topraklarındaki tesislerinin kapatılması, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi (Aralık 1979) ABD'nin bölgedeki güvenlik kaygılarını artırmıştı. Bu nedenle 29 Mart 1980 tarihinde Türkiye ile ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma da ABD'nin Türkiye topraklarında nerelerde üs ve tesis kuracağı, yönetimi ve faaliyetleri belirlenmiştir[7].

ABD, Türkiye'de kurduğu üs ve tesislerden başta SSCB olmak üzere çevre ülkelere yönelik dinleme ve izleme faaliyetleri yürütmüştür. Bu kapsamda

---

5 Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, **Çalışma Raporu Üçüncü Büyük Kongre 9-12 Kasım 1968**, Ankara 1968, s.7.

6 Dışişleri Bakanlığı, **Dışişleri Bakanlığı Belleteni,** Temmuz 1969, 58, Ankara 1969, s.12.

7 Armaoğlu, **Belgelerle**, s.300; **Resmî Gazete**, 1 Şubat 1981, 17238.

Levent Şahverdi Arşivi

Soğuk Savaş yıllarının önemli casusluk projelerinden U-2 casusluk projesinin bir kısmı İncirlik Hava Üssü'nden yürütülmüştür. Bu durum Türkiye ile SSCB arasında krize neden olmuştur. Dinleme ve izleme faaliyetlerinin yanı sıra İncirlik Hava Üssü bir lojistik merkez hâline getirilmiştir. ABD bölgede yürüttüğü operasyonlarda İncirlik Hava Üssü'nü kullanmıştır[8]. Bunun yanı sıra CIA arşiv belgelerinde ABD'nin üs ve tesislerinden Türkiye'de de istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir.

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'de kurulan NATO ve ABD üs ve tesisler Türkiye ile ABD ilişkilerinde son derece önemli bir yer tutmuştur. Bunun karşılığında SSCB ile ABD ilişkilerinde ve Türkiye ile SSCB ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Bu çalışmada ülkedeki ABD üs ve tesislerin nerelerde kurulduğu, üs ve tesislerde hangi faaliyetlerin yürütüldüğü, üs ve tesislerin ülke kamuoyunda nasıl bir etki yarattığı, Türkiye-ABD ve Türkiye-SSCB ilişkilerinde ne gibi rol oynadığı sorularına ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı Arşivi başta olmak üzere dönemi aydınlatacak birinci el kaynak, araştırma eserleri ele alınarak cevap verilmektedir.

ABD'nin Üs ve Tesis Kurma Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'na sonradan katılan ABD, İkinci Dünya Savaşı'na da tepkisiz kalmamıştı. Müttefikleri Fransa ve İngiltere'nin kaybetmesi durumunda ticaretine büyük darbe vurulacağını bilen ABD, önemli bir adım atmış ve 11 Mart 1941 tarihinde Senato'dan Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease) yasasını geçirmiştir. Bu yasa ile ülkelere yiyecek ve savaş malzemesi dâhil her türlü yardımı yapmanın önünü açmıştır. Ancak yardımların karşılığının nasıl alınacağı savaş sonrasına bırakılmıştı. 1941 yılında İngiltere ile imzalanan Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması neticesinde ABD, Karayipler'deki İngiliz üslerini himayesine almıştır. ABD kısa sürede Bermuda, Bahamalar, Jamaika, Antik, St. Lucia, Trinidad, İngiliz Guyanası, Nexfoundland gibi İngiliz üslerinde faaliyet göstermişti[9].

---

8 ABD'nin Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un çağrısı üzerine Lübnan'a askerî müdahale sırasında İncirlik Hava Üssü'nü kullanmasıdır. Muhalefetin böylesine bir harekette ABD'nin Türkiye'den izin almadığı hatta bilgi vermediğini iddia etmesi üzerine dönemin Dışişleri Bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu müdahaleyi desteklediklerini ve bu müdahalenin Eisenhower Doktrini kapsamında bir tatbikat olduğunu belirtmiştir. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası 1945-1991**, Der Yayınları, İstanbul 2016, s.132-133.

9 Selin M. Bölme, **İncirlik Üssü ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.86-87.

Levent Şahverdi Arşivi

ABD İkinci Dünya Savaşı'na katıldığında yaklaşık yüz adet üsse sahip iken, savaş sona erdiğinde Atlantik'ten Pasifik'e yaklaşık yüz ülkeye dağılmış iki binden fazla üs ve otuz binden fazla askerî tesis elde etmişti. ABD, savaş sona erdiğinde 8,3 milyon karacı, 3,3 milyon denizci ve beş yüz bin deniz piyadesini denizaşırı bölgelerde konuşlandırmıştı. 7 Ağustos 1945 tarihinde Potsdam Konferansı'nda konuşan ABD Başkanı Harry S. Truman yeni düzende üslerin konumunu şöyle belirlemişti:

> "ABD bu savaş sonucunda bir kâr veya kişisel bir fayda elde etmek istememektedir. Buna karşın çıkarlarımızı ve dünya barışını korumak için gerekli olan askerî üsleri elimizde tutmaya devam edeceğiz. Askerî uzmanlarımızın savunmamız için hayati gördüğü üsleri elde edeceğiz. Bunu Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne uygun düzenlemelerle yapacağız[10]"

ABD Başkanı Harry S. Truman bu sözleriyle ABD üs ve tesislerinin önemini vurgulamıştır. ABD üs ve tesislerinin dönüm noktalarından birisi de NATO'nun kurulmasıydı. ABD gerek NATO kapsamında gerekse ikili anlaşmalar kapsamında dünyanın birçok yerinde üs ve tesisler kurmaya devam etmiştir. Feridun Akkor'un *Milliyet* gazetesinde ABD üs ve tesisleri hakkında 11 Ağustos 1966 tarihinde kaleme aldığı yazıda ABD'nin gelecek bir saldırıyı topraklarından uzak bir noktada karşılamak için dünyanın dört bir yanındaki üs ve tesislerine dikkat çekmiştir. Akkor, ABD Silahlı Kuvvetleri'nin üçte ikisinin toprakları dışında konumlandığına değinerek dünyanın farklı noktalarında ABD'nin 585 üsse sahip olduğunu ifade etmiştir[11].

Türkiye'deki ABD Üs ve Tesislerinin Kurulması

ABD Soğuk Savaş sürecinde SSCB ile patlak verebilecek büyük savaşı olabildiğince topraklarından uzak bir noktada karşılamak için dünyanın çeşitli yerlerinde birçok üs ve tesis kurmuştur. Bu üs ve tesisler, çevreleme politikası kapsamında SSCB topraklarına yakın yerlerde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda SSCB'ye, Ortadoğu ve Balkanlara komşu olan, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile son derece stratejik bir noktada bulunan Türkiye ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB tehditleri karşısında ABD'den des-

10 **A.g.e.**, s.91, 93.

11 "Amerikan Üsleri", **Milliyet**, 11 Ağustos 1966, s.2; Zdzislaw Lachowaki, **Foreign Military Bases in Eurasia,** Stocholm International Peace Research Institute (sirpi), CM Gruppen, Bromma 2007, s.5-6.

Levent Şahverdi Arşivi

tek bulmaya çalışan Türkiye, kısa süre sonra bu desteği elde etmiştir. ABD, Türkiye'nin stratejik konumunu değerlendirmiş ve bu nedenle talebe olumlu cevap vermiştir. Türkiye'nin stratejik önemi CIA arşiv belgelerinde birçok kez vurgulanmıştır. Buna örnek olarak CIA'nın Türkiye hakkında hazırladığı 22 Aralık 1948 tarihli "Turkey" kitapçığında Türkiye'nin ABD güvenliği açısından önemi üzerinde durulmuştur[12]. Yine CIA 8 Ocak 1951 tarihli raporunda, ABD'nin SSCB karşısında Akdeniz'deki varlığını güçlendirmek için Türkiye'nin önemine dikkat çekmiştir. Bu nedenle Türkiye'ye yapılacak yardımların ülkedeki ABD varlığını güçlendireceğinin altını çizmiştir[13].

Türkiye'nin stratejik konumu tarihin birçok döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş yıllarında da ön plana çıkmıştır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi (1948-1952) George Wadsworth tarafından 3 Mayıs 1951 tarihinde hazırlanan Doğu-Batı Mücadelesinde Türkiye'nin Durumu başlıklı raporda, Türkiye'nin patlak verebilecek büyük savaşta tarafsızlığını korumaya çalışacağına dikkat çekmiştir. Ancak Türkiye'nin tarafsız tutumuna karşın topraklarının güvenliği için üs ve tesisleri kendi lehine kullanıma açacağını belirtmiştir[14].

Türkiye'de NATO üssü denildiğinde akla ilk gelen İncirlik Hava Üssü uzun yıllar bu konudaki tartışmalarında merkezinde yer almıştır. İncirlik Hava Üssü kurulmadan yıllar önce İkinci Dünya Savaşı yıllarında Adana son derece önemli bir istihbarat mücadelesine sahne olmuştu. ABD istihbarat teşkilatı The Office of Strategic Services-OSS (1942-1945), 1943 yılında Adana'da bir merkez kurmuştu. ABD Elçisinin Adana'daki yazlık evi istihbarat merkezi hâline getirilmişti[15]. ABD'nin bu hamlesi aslında bölgedeki istihbarat mücadelesinin bir parçasıydı. 7OSS'nin verdiği bilgiler ışığında bölgedeki Alman istihbaratının yoğun faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Bu durum Adana'nın stratejik konumunu ön plana çıkarmıştır[16].

ABD, 1948 yılından itibaren Türkiye'nin stratejik konumundan yararlanmak istemişti. Bu nedenle ABD Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesi

---

12 **CIA**, Turkey, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3, s.45.

13 **CIA**, Contribution to NIE-9: Turkey, 8 Ocak 1951, CIA-RDP79R01012A000300020004, s.8.

14 **CIA**, Turkey's Position in The East-West Struggle, 03 Mayıs 1951, CIA-RDP79R01012A000300020009-6; **CIA**, Turkey's Position in The East-West Struggle, 12 Şubat 1951, CIA-RDP79R01012A000300020014-0.

15 Bölme, **a.g.e.**, s.153.

16 **CIA**, CIA-RDP82-00038R001000160021-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyükelçisi Edwin C. Wilson 25 Mayıs 1948 tarihinde Türkiye'de askerî bir muharebe merkezi kurulması için Türk yetkilileri ile görüşmeler yapmak üzere kritik bir ziyaret gerçekleştirmişti. Ziyaret sonrasında ABD Genelkurmayı tarafından hazırlanan raporda (1949 Mayıs) İskenderun-Adana bölgesinde bir hava üssü kurulması için Türkiye ile anlaşma yapılması önerilmişti[17].

SSCB'nin 29 Ağustos 1949 tarihinde nükleer bomba denemesi başarıyla sonuçlanması, nükleer güç olarak ABD tekelini sonlandırmıştır. Bunun yanı sıra Yugoslavya'nın SSCB'den ayrılarak *Koniform* kurması, Ortadoğu'daki gelişmeler ABD'nin Türkiye'de üs ve tesisler kurma planını hızlandırmıştır. 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçiminde Demokrat Parti, NATO üyeliğini seçim propagandasında kullanmış, ABD'nin üs ve tesis kurma talebine ön şart olarak NATO üyeliğini sunmuştur[18]. Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olmuştu. Türkiye, NATO üyeliği sonrasında 25 Ağustos 1952 tarihinde imzaladığı NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi kapsamında NATO'nun ülke topraklarında askerî üs ve tesisler kurmasını ve personel bulundurmasını kabul etmiştir. Bunun yanı sıra sözleşmede yabancı personelin tabi olacağı kurallar belirlenmiştir[19]. NATO Sözleşmesi kapsamında 23 Haziran 1954 tarihinde Türkiye ile ABD arasında imzalanan Askerî Kolaylıklar Anlaşması ile ABD'nin ülke topraklarında üs ve tesis kurma ile askerî faaliyetlerde bulunmasının yasal zemini hazırlanmıştır[20].

Bu anlaşma ile Türkiye topraklarında ABD üs ve tesisleri kurulmuştur. Ancak bu anlaşmanın imzalandığı gün ABD, Türkiye'ye verdiği nota ile anlaşmanın içinde yer almayan ancak sonrasında benimsenen geniş haklar elde etmiş, Türkiye'de bulunan ABD personelinden gümrük vergisi alınmaması ve eşyalarının aranmaması gibi ayrıcalıklar kazanmıştır. ABD'ye tanınan geniş haklar beraberinde birçok tartışmayı da getirmiştir[21].

---

17 Selin M. Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askerî Üsler: Süreklilik ve Değişim", **Uluslararası İlişkiler**, S 34, İstanbul, 2012, s.56.

18 A. Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", **AÜSBF Dergisi**, S 4, Ankara 1967, s.150.

19 Bölme, **a.g.e.**, s.197; Ömer İlhan Akipek, "NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Vazife Kavramı ve Türkiye'deki Tatbikatı", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 24, S 1, Ankara 1967, s.15; NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi tam metin için bk. Armaoğlu, **Belgelerle**, s.194-230; **Resmî Gazete**, 20 Mart 1954, 8663.

20 Armaoğlu, **Belgelerle**, s.277; **Resmî Gazete**, 7 Temmuz 1954, 8748.

21 Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların**, s.144; Detaylı bilgi için bk. **Resmî Gazete**, 06 Temmuz 1954, 8747.

Levent Şahverdi Arşivi

ABD Üs ve Tesislerin Yönetiminin Düzenlenmesi

Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşmaların sayılarının çokluğu ve gizliliği nedeniyle hangi üs ve tesisin hangi tarihlerde kurulduğu, ne şekilde kullanıldığı konusunda kesin ifade kullanmak mümkün değildir. Ancak ABD, Türkiye'deki etkinliği yoğun olarak görülmüştür. Bu kapsamda 31 Mart 1957 tarihinde Türkiye'de 3.720 asker, 138 sivil ve 2.167 aile üyesi olmak üzere toplam 6.025 Amerikalı personel bulunmaktaydı. 15 Mart 1958'de bu sayı 6.449'u asker olmak üzere 10.573'e çıkmıştır. Sadece altı ay sonra 15 Kasım 1958'de bu sayı 13.247'ye ulaşmıştır. Hızlı bir artış gösteren personel sayısı 1970'li yılların başında 25.000'e ulaşmıştır. Ülkede bu kadar çok ABD personelinin bulunması beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. ABD üs ve tesislerinin bulunduğu yerlerde ABD personeli ile bölge insanı arasında çeşitli asayiş sorunları yaşanmıştır[22].

Türkiye'deki ABD üs ve tesislerinin siyasi ve askerî rolleri ön plana çıkmıştır. Bu rollerin yanı sıra anlaşmalardan doğan belirsizlik nedeniyle personel sorunları yaşanmıştır. Türkiye'de görev yapan personelin işledikleri suçlarla ilgili olarak NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ne göre gönderen ve kabul eden ülke yasalarında mevcut bir suçun işlenmesi durumunda bir tarafın yasalarınca suç teşkil edilmeyen fiilde yargılamanın nasıl yapılacağı açık değildi. Bunun yanı sıra suçun resmî görev sırasında işlenmesi durumunda yargılamanın gönderen ülkeye, ABD'ye, bırakılması önemli bir hukuki boşluğa neden olmuştu. Çünkü "resmî görev sırasında" ifadesini tespit edecek bir birim yoktu. Bunun üzerine 16 Temmuz 1956 tarihinde çıkarılan kanunla bu onay ABD'nin Türkiye'deki en üst rütbeli komutanına bırakılmıştır. Bu durum birçok kez suistimal edilmiştir[23].

---

22 Bölme, **a.g.e.**, s.236.

23 Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.71; Türkiye ile ABD arasında yapılan 12 Temmuz 1947 tarihinde yapılan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma" gereğince Türkiye'de kurulan Joint American Military Mission for Aid to Turkey (JAMMAT 1958 tarihinde Joint United States Military Mission for Aid to Turkey-JUSMMAT adını almıştır), görevli ABD'li personel hakkında tüm işlemler Türk yargı organları tarafından yürütülmüştür. Ancak NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi kapsamında bu görevlilerinde statüsü değiştirilmiştir. Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların**, s.170-171; İlgili değişikliğin ikinci maddesinde, 6375 sayılı kanunla tasdik edilen sözleşmenin VII. maddesinin 4. fıkrasına (resmî vazifesinin ifası sırasında), ibaresinden sonra (veya resmî vazifesini ifası dolayısıyla), 5. fıkrasına (resmî vazifesinin ifası dolayısıyla), 5 (g) bendine (resmî vazifesinin ifasından mütevellit) ibaresinden sonra (veya resmî vazifenin ifası sırasında) ibaresinden sonra (veya resmî vazifenin ifası sırasında) ve 8. Fıkraya (resmî vazifenin

Levent Şahverdi Arşivi

11 Mayıs 1956 tarihinde Çavuş Frank R. Boston Eskişehir'den Ankara'ya giderken beş çocuğa çarpmış ve üçünün ölümüne neden olmuştu. Çavuş Boston gözaltına alınmasına karşın resmî görev sırasında suçun işlendiği iddia edilerek, ABD tarafından, yargılama sonrasında ceza almasına karşın delil yetersizliğinden ötürü cezası uygulanmamıştı. Bir başka örnekte 5 Kasım 1959 tarihinde Ankara'da ABD'li bir yarbayın on bir askere çarparak birinin ölümüne sebep olduğu kaza da aynı kapsama alınmıştır[24]. Bir başka suistimal ise gümrüksüz alışverişlerde yaşanmıştı. ABD'li personelin gümrüksüz alışveriş hakkının bazı personel tarafından suistimal edildiği belirlenmişti. Robert M. Fresco'nun CIA arşivlerinde bulunan raporunda bu duruma değinmiştir. Robert M. Fresco, Ankara'da yaşayan bir ABD'li personelin sigara ve alkol gibi ürünleri ucuz alabildiğine ve kapı komşusu bir profesörün bu ürünleri gümrük vergisi nedeniyle alamamasına dikkat çekmiştir. Bu durumun bazı personeller tarafından ürünlerin ticaretinin yapılması suretiyle suistimal edildiğini ifade etmiştir[25].

Bu sorunlar sadece Türkiye'de değil ABD üs ve tesislerinin bulunduğu birçok ülkede de yaşanmıştır. Bunun üzerine ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, 1956 Kasım ayında Frank C. Nash'ı görevlendirmişti. Nash, 31 Mart 1957'de yayınladığı raporunda Türkiye kısmında çözüm için öneriler belirtse de atılan adımlar sınırlı kalmıştır[26].

ABD üs ve tesisleri Türkiye'de uzun yıllar bilinmezliğini korumuş, birkaç haber dışında kamuoyunda yer bulmamıştı. Gündeme gelmeyen üs ve tesislerin tartışılması ve kamuoyunda yer bulması 1964 tarihinde Kıbrıs Meselesi karşısında Türkiye'nin müdahale kararına ABD'nin karşı tavır almasıyla başlamıştır. ABD Başkanı Lyndon B. Jonhson tarafından Başbakan İsmet

---

ifası sırasında) ifadesinden sonra (veya resmî vazifenin ifası dolayısıyla) ibareleri ilave edilmiştir. 28 Temmuz 1956 tarihinde Türkiye ile ABD arasında kabul edilen muhtıra da ABD personeline görevli olup olmadığının tespiti şöyle belirtilmiştir: "ABD askerî kuvvetlerinin Türkiye'de mensup oldukları makamı işgal eden en yüksek dereceli imzasını havi resmî bir vesikada, fiilin vazife dolayısıyla veya vazife sırasında işlendiği bildirildiği takdirde bu husus Türk adli makamları tarafından kabul olunacaktır." **A.g.e.**, s.187-190.

24 Bölme, **a.g.e.**, s.253-254; "Amerikalı Bir Yarbay 11 Eri Ezdi", **Milliyet**, 06 Kasım 1959, s.1; "Bir Amerikalı Onbaşı Türk Parasını Çiğnedi", **Milliyet**, 08 Kasım 1959, s.1.

25 Robert M. Fresco, Yanks in Turkey, A Problem of Visibility, **CIA**, 14 Eylül 1970, CIA-RDP88-01215R00040020017-9.

26 Bölme, **a.g.e.**, s.237-239.

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü'ye gönderilen mektup (Johnson Mektubu) iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir[27].

Türkiye'de ABD üs ve tesislerini ilk eleştiren TKP'nin yayın organlarından olan ve Almanya'nın Leipzig şehrinden yayın yapan Bizim Radyo'dur. Bizim Radyo yayınlarında ABD üs ve tesisleri geniş yer tutmuş, bu üs ve tesislerin varlığı işgal olarak değerlendirilmiştir[28]. Bizim Radyo'nun yayınlarının yanı sıra ABD üs ve tesislerini kamuoyunda gündeme getiren Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmuştur. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, 1965 Milletvekili Genel Seçimi kampanyası açılış konuşmasında ABD üs ve tesislerine geniş yer ayırmıştır. Bu üs ve tesislerin birer küçük Amerika olduğunu ve bu yerlere Türk polisinin ve Türk hâkiminin giremediğini belirtmişti[29]. TİP'in bu çıkışı ile üs ve tesisler kamuoyunda geniş yer bulmuştur. Konu kısa süre sonra TBMM gündemine de taşınmıştı. Abdi İpekçi'nin 21 Kasım 1965 tarihinde kaleme aldığı yazıda bu duruma dikkat çekmiştir. İpekçi, Senatör Sadi Koçaş'ın ABD'nin Türkiye'deki üs ve tesisleri hakkında TBMM'ye sunduğu yazılı soru önergesine değinerek, ABD üs ve tesislerinin önemli bir tartışma unsuru olduğunu ifade etmiştir. İpekçi, TİP'in söylevleri dışında kamuoyunda üs ve tesisler hakkında yeterince bilgi olmadığına değinmiştir. İpekçi, ABD üs ve tesisleri hakkında ellerindeki bilgiyi şöyle belirtmiştir:

> "Memleketimizde, kontrolü tamamen Türk Genelkurmay'ına ait olmayan askerî üsleri iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı diğer NATO ülkelerinde olduğu gibi ortak savunma için kurulmuş NATO üsleridir ve NATO Başkumandanlığına bağlıdır. Diğer bir kısmı ise Türkiye ile Amerika arasında yapılan özel ikili anlaşmalar neticesinde kurulmuştur. Tartışma konusu yapılan üsler bunlardır[30]."

Bu tartışmalar kapsamında üs ve tesisler kamuoyunda tartışmalara neden olsa da Başbakan Süleyman Demirel üslerin varlığını reddetmiş, bunların te-

---

27 Detaylı bilgi için bk. Haluk Şahin, **Johnson Mektubu: Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

28 Anjel Açıkgöz, **Bizim Radyo'da Nazım Hikmet**, Tüstav Yayınları, İstanbul 2004.

29 Barış Ünlü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.205 ve 242.

30 Abdi İpekçi, "Üsler Meselesi", **Milliyet**, 21 Kasım 1965, s.1; "Üslerle İlgili Pürüzlü Noktalar Ele Alınıyor'', **Milliyet**, 21 Kasım 1965, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

sis olduğunu savunmuştur[31]. Üs ve tesislerin ülkenin egemenliği görmezden gelinerek adeta ABD toprağıymış gibi kullanıldığı tartışmaları kamuoyunda geniş yer tutmuştur[32].

Başbakan Süleyman Demirel'in "Türkiye'de ABD üssü yok tesisi vardır" açıklaması karşısında Yaşar Kemal, Fethi Naci ve Doğan Özgüden tarafından çıkarılan *Ant* dergisi, 12 Eylül 1967 tarihli sayısında "Türkiye'deki Amerikan Üslerini Açıklıyoruz" başlığıyla Türkiye'deki ABD üs ve tesislerin listesini yayınlamıştı. Haber, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin AFM 87-3 sayı ve 25 Kasım 1963 tarihli USAF INSTALLATIONS DIRECTORY (Worldwide)-Dünyadaki Hava Kuvvetleri Tesisleri Rehberi'nde verilen bilgiler ışığında hazırlanmıştı. Haberde ABD'nin İncirlik (Adana) ve Çiğli (İzmir)'de birer hava üssü ile Ankara, Adana, İzmir, Manisa, Diyarbakır, Erzurum, Konya, İskenderun, Kocaeli ve Trabzon'da çeşitli harekât ve lojistik tesisleri bulunduğu ifade edilmiştir. ABD'nin harekât ve lojistik tesisleri arasında hava istasyonları, muharebe merkezleri, bakım merkezleri, subay lojmanları, idarehaneler, okullar, hastaneler, su tesisleri, park yerleri, eğlence merkezleri, spor salonları, servis istasyonları, depolar, ikmal merkezleri, meteoroloji istasyonları, hareket yerleri, petrol depoları, havaalanları, radyo verici istasyonları, postaneler, istikamet tespit merkezleri yer almıştır. Bunun yanı sıra ABD ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda ABD'li personele ülkenin mevzuatı uygulanmadığı ve Türk yetkililerin üs ve tesislerin yönetiminde yetkili olmadığı ifade edilmiştir[33].

Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşmalar kimi zaman gizli yapıldığı gibi, sözlü olduğundan iki ülke tarafından anlaşmaların tutanakları tam

---

31 Abdi İpekçi, "Üsler ve Başbakan", **Milliyet**, 06 Nisan 1966, s.1; Amy Austin Holmes, **Social Unrest and American Military Bases in Turkey and Germany since 1945**, Cambridge University Press, New York 2014, s.64-65.

32 Abdi İpekçi, "Üsler Meselesi", **Milliyet**, 03 Ocak 1967, s.1.

33 "Türkiye'deki Amerikan Üslerini Açıklıyoruz", **Ant Dergisi**, S 37, İstanbul 12 Eylül 1967, s.8-9; "Türkiye'deki ABD Üslerinin Listesi Açıklandı", **Milliyet**, 12 Eylül 1967, s.3; *Ant* dergisi birçok sayısında üsleri konu eden yazılar yayınlamıştır. Detaylı bilgi için bk. Songül Aydın, **12 Mart 1971 Öncesinde Ant Dergisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008; ABD üs ve tesislerle ilgili bir başka önemli tartışma ise ABD'nin üs ve tesislerine Türk Silahlı Kuvveti personelinin alınmadığıdır. Bu konuyla ilgili olarak Haydar Tunçkanat, Refik Tulga'nın bir anısına değinmiştir. Refik Tulga Trabzon'da görev yaptığı sırada ABD'nin Trabzon üssünü ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında yemekhane, yatakhane gibi tesisler gezildikten sonra etrafı çevrili 'asıl üs' olarak nitelenen yere ABD'nin görevli Albay'ı tarafından alınmadığını ifade etmiştir. Refik Tulga'nın ısrarı karşısında ABD'li albay ikili anlaşmalarla dikkat çekerek bunun mümkün olmadığını ifade edince Tulga'da derhâl oradan ayrılmıştır. Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların**, s.254.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak tutulmamıştı. Bu karışıklığı Başbakan Süleyman Demirel 7 Şubat 1970 tarihinde kamuoyuna açıklamıştı. Süleyman Demirel, 1945 yılından itibaren muhtelif tarihlerde Türkiye ile ABD arasında toplam 91 anlaşma imzalandığını belirtmiştir. Bu anlaşmaların sadece 16'sı kanunla onaylanmıştı. 12'si harita anlaşması, 6'sı yürürlükten kaldırılmış, 4'ü bilimsel anlaşma, 26'sı yardım anlaşması, 14 adet NATO ittifakı içinde alınan kararlar neticesinde yapılan anlaşma, 13'ü ise 1954 askerî kolaylıkları içeren anlaşmaydı. Süleyman Demirel konuşmasında iktidara geldikleri 27 Ekim 1965 tarihinden itibaren ABD ile ortak savunma amacıyla 15 anlaşmanın imzalandığını belirtmiştir. Bu anlaşmalar neticesinde İzmir (Çiğli) havalimanı ile Trabzon ve Samsun radar tesislerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devri için mutabakata varıldığı ifade etmiştir[34].

Türkiye ile ABD arasında anlaşma karmaşası ve ABD'nin üs ve tesisleri tartışmasına Genelkurmay Başkanlığı da katılmıştı[35]. Genelkurmay Başkanı Cemal Tural yayınladığı emirde üs ve tesisler hakkında şu prensipleri belirtmiştir:

"Gizli ve Müşterek Savunma Tesisleri ile İlgili Prensipler[36]:

1. Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni arazi talepleri kabul edilemez,
2. Hâlihazır tesisler ilaveten yeniden tesis kurulmasına müsaade edilemez,
3. Tesisin statüsünü değiştiren fakat artışları ve evsafı değişiklikleri kabul edilemez,
4. Tesisler için ayrılmış arazi içinde ve tesisin işletilmesini aksatmayacak çapta en geniş tenis kortu olmak üzere bazı spor tesislerinin her defasında izine tabi olmak üzere müsaade edilebilir, fakat bunun dışında umuma açık hazine veya şahıs malı yerler için müsaade verilmez."

34 "Türkiye İradesi Dışında Harbe Girmez", **Milliyet**, 08 Şubat 1970, s.11.

35 Haydar Tunçkanat, Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın 23 Haziran 1954 tarihli anlaşmaya karşı olduğu ve bu durumun yayınladığı emirlerde açık bir şekilde ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra anlaşmanın yeniden ele alınması için Genelkurmay tarafından bir komisyonun kurulduğunu ve bu komisyonda anlaşma maddelerinin uzun uzun tartışıldığını ifade etmiştir. Bu komisyonun yeni anlaşma görüşmelerinde masada olacağına belirten Tunçkanat, Cemal Tural'ın ani bir davet ile ABD'ye davet edilmesine dikkat çekmiştir. Bu daveti kabul eden Cemal Tural'a ABD'de ihtişamlı bir karşılama yapıldığı ve bu ziyaret sonrasında Cemal Tural'ın tavrında önemli bir değişiklik olduğu gibi anlaşma görüşmelerinde Genelkurmay olarak masada çekilmişlerdir. Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların**, s.241-242.

36 **A.g.e.**, s.234.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Tural bunun yanı sıra ikinci bir emir daha yayınlamıştır[37].

> "Millî Seferberlik ve Antlaşmalar Daire Başkanlığı Antlaşmaları Şubesi için Prensipler:
>
> Müşterek savunma tesisleri içinde kurulmuş ve faaliyette bulunan ABD okullarının genişletilmesi ile ilgili gelecek talepler kabul edilmeyecektir.
>
> Müşterek savunma tesisleri içinde kurulmuş ve faaliyette bulunan ABD okullarının tesisleri dışında ve 625 sayılı konunun hükümlerine göre vazife görmeleri hususunda tahakkukuna çalışılacaktır.
>
> ABD askerî posta hizmetleri kaldırılacak, ABD personelinin posta hizmetleri PTT'ce karışlanacaktır.
>
> Radyo ve televizyon servisinin kuruluş ve faaliyetleri Türk Milli mevzuatına uygun olacaktır."

Yukarıda görüldüğü üzere Türkiye'deki ABD üs ve tesislerinin varlığı ve yönetimi hakkında karışıklık bulunmaktaydı. Hangi üs ve tesisin hangi anlaşma ile kurulduğu kesin değildi. Bu üs ve tesislerin bazıları sözlü anlaşmalar ile kurulmuştur. ABD üs ve tesislerinin bu durumu TİP tarafından sık sık gündeme getirilmiş ve kamuoyu oluşturulmuştur. Başbakan Süleyman Demirel her seferinde üs ve tesisleri tartışma konusu olmaktan çıkarmaya çabalamıştır. TİP'in üs ve tesisleri eleştirel tutumu ülke kamuoyunda her geçen gün daha fazla destek bulmuştur. Bu durum Mart 1966 tarihinde ABD Ankara Büyükelçisi ile bir araya gelen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken tarafından gündeme getirilmişti. Haluk Bayülken, TİP'in etkisiyle kamuoyunda anlaşmaların varlığından haberdar olunduğunu ve bunları açıklama ihtiyacı duyulduğunu ifade etmişti. Bunun yanı sıra anlaşmalarda muhtelif değişiklik önerileri ortaya koyulmuştu. ABD, geniş haklar tanıyan anlaşmalarda değişiklik taleplerine karşı çıkmıştı. Ancak 7 Nisan 1966 tarihinde Türkiye tarafından değişiklikler hakkında nota verilmişti. ABD, 18 Nisan 1966 tarihli cevabında değişiklik önerilerini kabul etmiştir. Böylece 3 Temmuz 1969 tarihli "Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması" (OSİA) süreci başlamıştı[38].

Türkiye ile ABD arasında 3 Temmuz 1969 tarihinde Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Öncesinde yapılan anlaşmalardaki karışık-

37 **A.g.e.**, s.234-235.

38 Bölme, **a.g.e.**, s.250-251; Armaoğlu, **Belgelerle**, s.277-278.

Levent Şahverdi Arşivi

lık ve Türkiye'nin ABD ilişkilerinin sorgulanır hâle gelmesi sonrasında imzalanan anlaşma ile iki ülke arasında yapılan anlaşmalar revize edilerek tek metinde birleştirilmişti. Anlaşma gizli olması nedeniyle 23-25 Ocak 1970 tarihlerinde Millet Meclisinde, 27-28 Ocak 1970 tarihlerinde Senato'da yapılan kapalı oturumda ele alınmış kamuoyuna da sadece temel prensipleri hakkında bilgi verilmiş, içeriği belirtilmemişti. Başbakan Süleyman Demirel sonraki günlerde yaptığı açıklamada anlaşmanın karşılıklı egemenlik ve eşitlik prensibinde hazırlandığını, üs ve tesisler hususunda ise Türkiye'nin onayı olmadan hareket edilmeyeceğini, ortak kullanım esas alındığını belirtmiştir. Anlaşma metni ancak ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosundan sonra 16-17 Mart 1975 tarihinde *Hürriyet* gazetesi tarafından yayınlanmıştı[39].

[39] Bölme, **a.g.e.**, s.265-266; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.509-510; Armaoğlu, **Belgelerle**, s.278; Anlaşma sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından 3 Temmuz 1969 tarihinde yayınlanan basın tebliğinde anlaşmanın ana ilkeleri belirtilmiştir. ABD üs tesisleri ile ilgili olarak şu bilgiler yer almıştı: "Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, müşterek savunma tesislerine tahsis edilen arazi sahalarının, toprağa merbut mallar da dâhil olmak üzere, işbu anlaşmanın amaçları için Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti tarafından tahsis edilen söz konusu arazi sahaları üzerinde inşa veya tesis olunan bilumum gayrimenkullerin mülkiyetini muhafaza etmektedir. Müşterek savunma tesislerine bu gibi arazi sahalarının tahsisi için Anlaşmada kira öngörülmemiştir. Türkiye, bütün tesislere, uygun gördüğü askerî ve sivil personeli tayin etmek hakkına sahiptir. Her bir müşterek savunma tesisinin mahiyeti, amaç ve süresinin Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti tarafından tasvip olunması lazımdır. Türkiye bu anlaşma gereğince müşterek savunma gayretinin mahiyet ve amacının, uygulama anlaşmalarında tasrih edilen her iki milletin karşılıklı gayelerine uyduğunu tahkik için bütün tesisleri denetleme hakkına sahiptir. Bu anlaşma hükümleri içinde Amerika Birleşik Devletleri hükûmetinin Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinden hiçbir hususu gizli tutmadığı açıktır. Her iki hükûmet, bir NATO devletinin diğerinin arazisi üzerinde hizmet etmek için göndereceği personele uygulanacak muameleyi tarif eden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 6375 sayılı Kanunla tasdik edilen, 19 Haziran 1951 tarihli NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin hükümleriyle bağlıdır. Bu çeşit personelin gönderilmesini kapsayan idari hususlar bu anlaşmada, bütün teferruatıyla ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti ve Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti, Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti tarafından işbu anlaşmanın amaçlarının gerçekleştirilmesi için çalışmasına müsaade edilen bütün müşterek savunma tesislerine müşterek işletme ve kullanma ilkesinin uygulanması konusunda mutabık kalmışlardır." Basın tebliğinde ağırlıklı olarak ülkedeki ABD tesislerinin (üs ifadesine yer verilmemiştir) üzerinde Türkiye'nin söz sahibi olacağı vurgulanmıştı. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s.31-32. CIA anlaşmanın Türkiye'deki ABD karşıtlığını tetikleyeceğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle anlaşmanın iki ülke arasında imzalanmasına karşın meclise getirilmesini 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimi öncesinde propaganda malzemesi olarak kullanılabileceğinden ötürü TBMM gündemine getirilmeyeceğini belirtmiştir. **CIA**, 06 Haziran 1969, CIA-RDP79T00827A001800080003-8.

Levent Şahverdi Arşivi

Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması ikinci maddesinde: "Millî olağanüstü hâllerde T.C. hükûmeti, olağanüstü hâl devresinin bütün süresi boyunca, işbu anlaşmanın amaçlarını göz önünde tutarak, millî mevcudiyetinin korunması için ihtiyaç duyulan kısıtlayıcı tedbirleri almak hakkına sahiptir." ifadesi ile ülke topraklarındaki ABD üs, tesis ve personel durumu hakkında belirleyici yapıda söz hakkı elde etmiştir. Bunun yanı sıra ABD'nin Türkiye'deki faaliyetleri hakkında Türkiye'nin onayı anlaşmanın üçüncü maddesinin ilgili bentlerinde belirtilmiştir:

"b) Müşterek savunma tesislerinin amaç, mahiyet, mahal, süre ve şümulleri önceden T.C. hükûmeti tarafından tasvip olunacaktır.

c) Müsaade edilen personel gücünün genel kuruluşu ve ABD tarafından sağlandığı şekilde teçhizatın ana sistem ve sınıfları, önceden T.C. hükûmeti tarafından tasvip olunacaktır.

d) Yukarıda kayıtlı hususlar, her tesis veya tedbir için yapılacak uygulama anlaşmalarında belirtilecek görevlerin mahiyeti ile mütenasip olacaktır.

e) İşbu anlaşmanın ve ilgili uygulama anlaşmalarının amaçlarına uygun olanlar hariç, müsaade edilen personel gücüne, T.C. hükûmetine önceden haber verilmeden ve tasvibi alınmadan ilavelerde bulunulamaz.

f) İşbu anlaşma ve ilgili uygulama anlaşmalarının amaçlarını helaldar etmeyenler hariç, müsaade edilen personel gücünden, önceden istişare edilmeden ve gerekli ihbarda bulunulmadan, azaltmalar yapılamaz.

g) Müşterek savunma tesislerinde, bu tesislerin amaç, mahiyet ve faaliyetlerine tesir etmeyenler hariç T.C. hükûmetine önceden haber verilmeden ve tasvibi alınmadan, bilahare hiçbir değişiklik yapılamaz.

h İşbu anlaşma mucibince kurulmuş müşterek savunma tesislerinin çalışması için zaruri olan malzeme, teçhizat ve ikmal maddeleri, tarafların yetkili makamları arasında önceden istişare yapılmadan Türkiye'den çıkarılamayacaktır. Her hâlükârda, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatının görevini aksatacak hiçbir nakil ameliyesine tevessül edilmeyecektir."

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun yanı sıra üs ve tesislerin statüsü beşinci maddede belirtilmişti:

> "Madde 5- İşbu anlaşmanın amaçları için T.C. hükûmeti tarafından tahsis edilen arazi üzerinde ABD tarafından veya onun namına inşa veya tesis olunan, toprağa merbut mallar dâhil, bilumum gayrimenkuller, inşa veya tesis tarihlerinden itibaren T.C. hükûmetinin malı olacaktır[40]."

Üs ve Tesislere El Konulması

ABD ile Türkiye ilişkilerinde Soğuk Savaş yıllarında en gergin dönem ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo sürecinde yaşanmıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında uygulanmaya başlanan haşhaş ekim yasağının kaldırılması kararına tepki olarak ABD ekonomik yardımı kesmişti. Bu kararın hemen ardından Kıbrıs'ta meydana gelen darbe sonrasında adadaki Türk nüfusa karşı girişilen saldırıları önlemek için yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı, ABD'deki Yunan lobisini harekete geçirmişti. Haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Kıbrıs Barış Harekâtı ve Yunan lobisinin faaliyetleri ülkedeki Türkiye karşıtlığının güçlenmesini sağlamış böylece ambargo kararı alınmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yaklaşık 1 milyar doları bulan faturası karşısında alınan ambargo kararı, zaten uzun süredir ülkede var olan ekonomik darboğazı iyice çıkmaza sokmuştur[41].

Türkiye ve ABD yöneticilerinin -ABD, ambargo kararı karşısında ikiye bölünmüştü. Bölgesel çıkarları nedeniyle ambargonun kaldırılmasını isteyen ABD Başkanı ve Dışişlerinin karşısında lobilerin etkisinde kalan ABD Temsilciler Meclisi ambargonun uygulanması yönünde tavır takınmıştı- çabalarına rağmen ambargonun kalkmaması büyük hayal kırıklığına neden olmuştu[42]. CIA, ambargonun ülkedeki etkisi üzerine yaptığı değerlendirmede Süleyman Demirel'in, (Bülent Ecevit tarafından sert bir dille eleştirilmişti) Kıbrıs, Ege Adaları ve ABD ambargosu konusunda yumuşak bir dış politika izlemesi iç politikada olumsuz etki yarattığından ötürü daha fevri adımlar atabileceğini belirtmiştir. Bu değerlendirmeden kısa süre sonra ABD'ye verilen notada 3 Temmuz 1969 tarihli Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nın (OSİA) tekrar gözden geçirileceği belirtilmiştir[43].

---

40 Anlaşmanın tam metni için bk. Armaoğlu, **Belgelerle**, s.277-285.

41 Türkiye'nin Kıbrıs hareketlerinin ülkeye maliyetini yaklaşık 1 milyar dolar olduğunu iddia etmiştir. **CIA**, Mayıs 1975, CIA-RDP86T00608R000500180009-0.

42 Sami Kohen, "Ambargo Kalkmıyor", **Milliyet**, 25 Temmuz 1975, s.1.

43 **CIA**, 17 Haziran 1975, CIA-RDP79T00975A027800010028-3; **CIA**, 18 Haziran 1975, CIA-RDP79T00975A027800010030-0; **CIA**, 23 Haziran 1975, CIA-RDP79T00975A027800010038-2;

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ambargonun kalkması yönündeki tüm çabalara rağmen herhangi bir sonuç alamaması üzerine, ABD'ye karşı tutum değiştirmeye başlamıştı. İç politikada yöneltilen sert eleştirileri azaltmak için Demirel hükûmeti, ABD Büyükelçiliğine gönderdiği notada 30 gün içinde ambargonun kaldırılmadığı takdirde üs ve tesislere el konulacağını belirtmiştir[44]. ABD'nin nota karşısında istenilen adımları atmaması üzerine Türkiye, (Bakanlar Kurulu kararı ile) ABD ile yapılan 3 Temmuz 1969 tarihli Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nın (OSİA) hukuki geçerliliğini kaybettiğini belirterek, 26 Temmuz 1975 tarihi itibarıyla İncirlik Hava Üssü dışındaki tüm üs ve tesislere el koymuştur[45].

Bu gelişme ABD tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ambargo kararının kaldırılması hususunda ABD Başkanı Gerald Ford, temsilciler meclisine çağrı yapsa da başarı elde edememişti. CIA, Türkiye'nin askerî tesislere el koymasının ABD savunmasında değişikliğe neden olmayacağını, Türkiye'nin bu istikamet doğrultusunda öneminin ve katkısının devam edeceğini belirtse de ABD nezdinde derin endişe duyulmuştur. NATO elçisi Ercüment Yavuzalp'in, ABD Büyükelçisi William B. Mocamber ile görüşmesinde tesislerin el konulmasında ABD askerlerine dost ve ittifak kuvvetleri olarak davranılması için çağrı yaptığı belirtilmiştir[46].

Milliyetçi Cephe hükûmeti başından beri sürdürdüğü politikanın bir gereği olarak ABD ile ilişkilerde önemli bir kırılma yaşanmadan tepkilerini sürdürmeye devam etmiştir. CIA, Süleyman Demirel'in her ne kadar ABD ilişkilerine zarar verecek bir adım atmayacağını ön görse de ABD'li yetkililerin ambargonun son bulma vaadine rağmen, ambargonun kalkmamasının iç politikada önemli bir baskı hâline geldiğini ve bu nedenle Süleyman Demirel'in çıkmaza girdiğini belirtmiştir. Ambargonun devam etmesi durumunda kamuoyunun baskısıyla Demirel'in yeni adımlar atabileceği ifade etmiştir. Askerî

CIA, 02 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00975A027900010004-8; **CIA**, 23 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00975A027900010038-1.

44 **CIA**, The President's Daily Brief, 17 Haziran 1975, CIA-RDP79T00936A012700010006-0; **CIA**, The President's Daily Brief, 18 Haziran 1975, CIA-RDP79T00936A012700010007-9; Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)**, 8. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993, s.590.

45 **CIA**, 28 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00975A027900010046-2; "Üsler Türk Ordusu Denetimine Veriliyor", **Milliyet**, 26 Temmuz 1975, s.1.

46 **CIA**, 28 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00865A001400260001-9.

Levent Şahverdi Arşivi

teçhizat ihtiyacını karşılamak için SSCB'nin de olduğu başka ülkelerle ilişkilere girebileceği uyarısını yapmıştır[47].

Türkiye, 25 Temmuz 1975 tarihli Bakanlar Kurulu kararı[48] ile 26 Temmuz 1975 tarihi itibarıyla ABD üs ve tesislerine el koymuştur. Tesislerde bulunan PX mağazalarının bir kısmı kapatılırken NATO bünyesinde olan kesimde ise sadece NATO askerlerinin kullanımına izin verilmiştir. Bunun yanı sıra ABD'nin C-130 uçaklarının kullandığı havalimanlarında ücretlendirmeye gidilmiştir[49].

Türkiye'nin üs ve tesislere el koyması ABD'nin bölgede yürüttüğü faaliyetlerini olumsuz etkilemişti. Türkiye'nin Kıbrıs ve haşhaş meselesinde geri adım atmaması üzerine ABD bölgedeki çıkarları nedeniyle ambargo kararında yumuşamaya gitmiş ve 6 Ekim 1975 tarihinde alınan karar ile 5 Şubat 1975 öncesinde Türkiye tarafından parası ödenen 185 milyon dolarlık askerî malzemenin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun karşısında ABD Başkanı tarafından her 60 günde bir Kongre'ye Kıbrıs konusunda rapor verilmesi şartı konulmuştur. Türkiye, ABD'deki gergin havayı yumuşatmak için Şubat 1976'da Kıbrıs'tan 2.000 askeri çekeceğini açıklamıştı. Türkiye'nin bu hamlesi ambargonun kalkmasına yeterli olmamıştır[50].

ABD, Türkiye'nin bu hamlesi karşısında yeni çözüm arayışlarına girmiş bu süreçte Türkiye'de oluşan tepkiyi azaltmak için talep edilen yardımı Almanya Federal Cumhuriyeti üzerinden sağlamaya çalışmış ancak Almanya Federal Cumhuriyeti ikna edilememiştir[51]. ABD'nin bu çabasının en önemli nedeni üs ve tesislerdeki faaliyetlere devam edebilmektir. Türkiye'nin, ABD

---

47 **CIA**, 09 Temmuz 1975, CIA-RDP79T000865A001300220001-4; **CIA**, 22 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00865A001400120001-4.

48 Bakanlar Kurulunun 25 Temmuz 1975 Tarihli Kararı: "1. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ortak savunma işbirliğini düzenleyen 3 Temmuz 1969 tarihli Savunma ve İşbirliği Anlaşması (ve) bununla ilgili diğer anlaşmalar hukuki geçerliliklerini kaybetmişlerdir. 2. Bu durum muvacehesinde Türkiye'deki bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla, yarından, yani 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur. 3. Faaliyeti durdurulan bütün tesisler Türk Silahlı Kuvvetlerinin tam kontrol ve gözetimine devredilecektir." Armaoğlu, **Belgelerle**, s.287.

49 Diyarbakır 156 Dolar, Çiğli 180 Dolar, Erzurum 186 Dolar tarife belirlenmiştir.

50 Gönlübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.591.

51 ABD Türkiye'ye yardım sağlamak için Almanya üzerinden yardım yapmayı planlamıştır: **FRUS**, Cyprus Negotiations, 31 Temmuz 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 183.

Levent Şahverdi Arşivi

üs ve tesislerine el koyma kararı ABD yönetiminde derin kaygı ve endişe yaratmıştır[52]. Gelişmeler karşısında hazırlanan 20 Ağustos 1975 tarihli raporda Türkiye'nin ABD güvenliği açısında ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin üs ve tesislere el koymasının ABD'nin yürüttüğü faaliyetlere zarar verdiği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle raporun son kısmında öneriler sunulmuştur. Bu öneriler, Türkiye ile yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalamak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu askerî yardımı NATO üzerinden sağlamak, Kongre'de müzakereleri devam ettirmek ve Türkiye'deki üs ve tesisleri azaltmaktı[53].

ABD Başkanının Ulusal Güvenlik Danışmanlarından General Alexander M. Haig'in, Genelkurmay Başkanı Semih Sancar ile 13 Şubat 1976 tarihinde yaptığı görüşmede Türkiye'deki ABD üs ve tesisler ele alınmıştı. Semih Sancar, üs ve tesislerin kullanımı için silah ambargosunun kaldırılması gerektiğini belirtmiş, bunun yanı sıra ekonomik yardım sağlanması ve Yunanistan'ın desteklenmekten vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sancar, Türkiye ile ABD ilişkilerinin Kıbrıs Meselesi'nden ayrı olduğunu, bu mesele çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır[54].

Bunun üzerine Türkiye ile ABD arasında 26 Mart 1976 tarihinde Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşmada üs ve tesislerin durumu tekrar

---

52 ABD Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinde Türkiye'nin kararı karşısında derin endişe duyulmuştu. Bu kapsamda yapılan görüşmelerde ABD Başkanı Gerald Ford, Dışişleri Bakanı Henry A. Kissinger ile beraber Kongre Üyeleriyle çeşitli görüşmeler yaparak Türkiye'deki üs ve tesislerin önemini vurgulamıştı. Böylece Türkiye'ye yardım konusunda kongre üyelerini bilgilendirmiş ve çeşitli görüşmelerle ambargonun kalkması konusunda ikna etmeye çalışmıştı: **FRUS**, Turkish Aid, 26 Haziran 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 230; **FRUS**, Restoration of Aid to Turkey, 23 Haziran 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 229; **FRUS**, Memorandum of Conversation, 19 Haziran 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 228. Bunun yanı sıra Başbakan Süleyman Demirel ile ABD Başkanı Gerald Ford ile 29 Mayıs 1975 tarihinde Brüksel'de yaptıkları görüşmede konu ele alınmış ancak bir neticeye varılamamıştı: **FRUS**, Memorandum of Conversation, 29 Mayıs 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 227.

53 **FRUS**, Paper Prepared in Response to National Security Study Memorandum 227, U.S. Security Policy Toward Turkey, 20 Ağustos 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 234.

54 **FRUS**, U.S. Emissary to Break Greek/Turkish/Cyprus Impasse, 16 Şubat 1976, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 189.

Levent Şahverdi Arşivi

ele alınmış ve Türkiye'nin üs ve tesisler üzerinde yetkileri artırılmıştı. Bu anlaşmayla ambargonun yumuşaması amaçlanmıştır[55]. Ancak Yunanistan'ın anlaşma karşısında takındığı tavır, ABD'deki Yunan lobisini harekete geçirmiş ve anlaşma ABD Kongresi tarafından kabul edilmemişti[56]. Bunun yanı sıra anlaşmada ön görülen yardımın yetersiz olduğu gerekçesiyle anlaşma TBMM tarafından onaylanmamıştı[57].

Üs ve Tesislerin ABD Kullanımına Geri Verilmesi

Türkiye'nin tüm çabasına karşın ambargonun kalkmaması üzerine ülkede "Millî Savunma Konsepti" adıyla millî savunmanın temelleri atılmıştır. Lobi faaliyetlerinde yeterince etkin olamayan Türkiye, yerli kaynaklar oluşturmak için SSCB desteğini almaya çalışmıştır. Her ne kadar SSCB ilişkilerinde çekingenlik son bulmasa da 23 Haziran 1978 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB ziyaretinde imzalanan "Siyasi Belge" NATO çevrelerinde kaygıya neden olmuştur. Bunun yanı sıra Rauf Denktaş'ın Kıbrıs görüşmelerinde Maraş bölgesine 35.000 Rum göçmenin kabul edilebileceğini ve bölge de geçici bir yönetim kurulabileceğini açıklaması ambargo kararı üzerinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde 26 Temmuz 1978 tarihinde Senato, 1 Ağustos 1978 tarihinde Kongre ambargoyu kaldırma kararı almıştı. 95-384 sayılı kanunun 26 Eylül'de ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından imzalanması neticesinde ambargo kaldırılmıştır[58].

ABD'nin 1975'ten itibaren uyguladığı ambargoyu kaldırmasıyla Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. ABD, üs ve tesislerinde yeniden faaliyet göstermişti. Başlayan yeni dönemde bölgede yaşanan gelişmeler

---

55 **FRUS**, Memorandum of Conversation, 24 Mart 1976, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 241; **FRUS**, The Secretary's Meeting With Turkish Foreign Minister Caglayangil, 26 Mart 1976, Foreign Relations of The United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 242.

56 **CIA**, 08 Nisan 1976, CIA-RDP79T00975A028800010014-7; Çağrı Erhan, "1960-1980: Göreli Özerklik-3, ABD ve NATO'yla İlişkiler", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.712-714.

57 Savunma İşbirliği Anlaşması hakkında detaylı bilgi için bk. Armaoğlu, **Belgelerle,** s.288-296.

58 Gönlübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.591-592; Armaoğlu, **Belgelerle**, s.297; **FRUS**, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, 29 Eylül 1978, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 123.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin önemini artırmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin 1969 yılında yapılan Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nı kaldırma kararı sonrasında yeni bir anlaşma ihtiyacını belirtmişti. Yeni anlaşma da Türkiye'ye güvence verilmesi ve ABD'nin bölgedeki faaliyetlerinde kolaylık sağlanması ile ilgili hususların ön planda tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ronald I. Spiers tarafından görüşmelere başlanmıştır[59].

SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimi bölgedeki dengeleri alt üst etmiştir. Soğuk Savaş'ın seyrini değiştiren bu gelişmeler ABD'yi kaygılandırmıştır. İran İslam Devrimi sonrasında ülkede bulunan ABD üs ve tesislerinin kapatılması ile Türkiye, ABD'nin en ileri üs ve tesislerine sahip konuma gelmişti. Bu durum ABD ile Türkiye ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir[60].

ABD, İran'da yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye'ye baskısını artırmıştır. 14 Eylül 1979 tarihinde ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından Başbakan Bülent Ecevit'e gönderilen mektupta U-2 casus uçaklarının Türkiye'deki üsleri kullanmasını talep etmişti[61]. Başbakan Bülent Ecevit, 21 Nisan 1979 tarihli cevap mektubunda Türkiye ile SSCB ilişkilerine zarar vereceğinden ötürü talebi kabul etmemiştir[62]. ABD'nin bu talebi basında da geniş yer tutmuştu. Bülent Ecevit, U-2 casus uçuşlarının ancak SSCB'nin onayı sonrasında gerçekleşebileceğini belirtmişti[63]. ABD'nin talebi hakkında muhalefet lideri Süleyman Demirel, "U-2'ler bir çatışma hâlinde Türkiye'yi topun ağzı-

59 **FRUS**, Action Memorandum From the Assistant Secretary of State for European Affairs (West) to the Under Secretary of State for Political Affairs (Newsom), Request for Authorization to Negotiate with Government of Turkey a New Agreement to Govern the Operations of United States Defence Installations Turkey, 3 Kasım, 1978, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 124.

60 Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.310-312; **FRUS**, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, US-GOT (Government of Turkey) Relations; Defence Negotiations, 13 Nisan 1979, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document, 133.

61 **FRUS**, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, Presidential Letter to Prime Minister Ecevit and Talking Points, 14 Nisan 1979, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 134.

62 **FRUS**, Letter From Turkish Prime Minister Ecevit to President Carter, 21 Nisan 1979, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 135.

63 Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.311 naklen **Günaydın**, 05 Mayıs 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

na getirir. Türkiye, büyük devletlerin çatışma sahası olmamalıdır. Dünyanın başka yerinden uçsunlar" ifadesiyle karşı çıkmıştır[64].

Bülent Ecevit'in U-2 casus uçuklarının üsleri kullanmasını kabul etmemesi ABD tarafından tepkiye neden olmuştur. Bu tepki Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Haziran 1979 tarihindeki ABD ziyaretinde de hissedilmişti. Evren'in bu ziyaret kapsamında ABD Savunma Bakanı ile yaptığı görüşmede U-2 casus uçuşları gündeme gelmişti. Kenan Evren, Başbakan Bülent Ecevit'in kararının net olduğunu ifade etmiştir. Kenan Evren'in belirttiğine göre Savunma Bakanı nezaket dışı tepki göstermiştir[65].

ABD'nin U-2 casus uçuşları için Türkiye'den üslerin kullanılması için izin alamamasından kısa süre sonra Ecevit hükûmeti istifa etmiş ve Demirel hükûmeti kurulmuştur. ABD, Bülent Ecevit'in aksine Süleyman Demirel'e daha olumlu bakmıştı. Oysa U-2 casus uçuşları için ülkedeki üslerin kullanılmasına Bülent Ecevit'in yanı sıra Süleyman Demirel de karşıydı. Bunun yansıması Mathew Nimetz görüşmesinde ortaya çıkmıştı. ABD, Türkiye ile yeni bir anlaşma yapmak ve ülkedeki faaliyetlerini artırmak için 8 Ocak 1980 tarihinde Türkiye'ye gelen ABD'li yetkili Mathew Nimetz, Başbakan Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmede istediği sonucu alamamıştır[66].

İran İslam Devrimi sonrasında bölgedeki dengelerin alt üst olması sonrasında Türkiye'ye birçok ABD heyeti gelmişti. Yapılan görüşmelerde yeni bir anlaşma üzerinde durulurken, ülkedeki üs ve tesis faaliyetleri güvence altına alınmaya çalışılmıştı. Başbakan Süleyman Demirel, ABD'nin bu yöndeki talepleri karşısında ekonomik yardım talebini açık açık ifade etmişti. Türkiye ile ABD arasındaki görüşme süreci devam ederken ABD Başkanı Jimmy Carter'in Tahran Büyükelçiliği'nde rehin tutulan 49 görevlinin casusluk su-

---

64 ABD'nin talebi ve tepkiler hakkında detaylı bilgi için bk. "ABD U-2'ler İçin Bizden İzin İstedi", **Milliyet**, 14 Mayıs 1979, s.1, 9; "Dışişleri U-2 İle İlgili Haberleri Doğruladı", **Milliyet**, 15 Mayıs 1979, s.1, 8; Bülent Ecevit'in U-2 Casus uçuşları iznini SSCB'nin onayına bırakması ABD'de basında geniş yer tutmuştur. **CIA**, "Turkey and America Dimming Eyes", **The Economist**, 19-25 Mayıs 1979, CIA-RDP88-01315R000400380046-0; **CIA**, Sam Cohen, "U-2 Flights Disquieting For Turkey", **The Christian Science Monitor**, 16 Mayıs 1979, CIA-RDP88-010315R000400380061-3; **CIA**, John Lawton, "Turkey Demands More U.S. Aid For Use of Bases", **The Washington Post**, 9 Mayıs 1979, CIA-RDP88-01315R000400380094-7.

65 Kenan Evren, **Kenan Evren Anıları**, 1. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s.268.

66 Sinan Kıyanç, **ABD Arşiv Belgelerinde Türkiye'de Askerî Darbeler (1960-1980)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla 2018, s.206.

Levent Şahverdi Arşivi

çundan yargılanmaları durumunda müdahale açıklaması kamuoyunu hareketlendirmişti. ABD'nin muhtemel bir İran müdahalesinde Türkiye'deki üsleri kullanıp kullanmayacağı gündeme gelmişti. İki ülke arasındaki hukuki boşluk beraberinde tartışmaları da getirmişti. Bu süreçte Milli Birlik Grubu Senato üyesi Suphi Gürsoytrak 11 Aralık 1979 tarihinde Türkiye'deki ABD ve NATO'ya Ait Üs ve Tesislerin Adedi ile Yönetim Şekline Dair Senato Araştırması önergesi vermişti. Gürsoytrak önergede: ABD ve NATO üs ve tesisleri veya benzerleri, bunların sayıları, görevleri, emir komuta ilişkileri, Türk komutanlarının üs ve tesislerdeki görevi ve bunların kullanımı hususunda yasal belgelerin mevcut olup olmadığının araştırılmasını istemişti[67]. Gürsoytrak'ın önergesi sonrasında Araştırma Komisyonu kurulmuştu[68]. Araştırma Komisyonu yaklaşık beş aylık hazırlık sürecinde raporunu hazırlamıştı[69].

ABD, SSCB'nin bölgedeki faaliyetlerini önlemek için Türkiye ile yeni bir anlaşma yapma gerekliliğini belirtmiştir[70]. Bunun üzerine ABD Başkanı Jimmy Carter, 21 Şubat 1980 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel'e bir mektup göndermişti. Carter mektubunda yeni anlaşmanın ilişkilerde önemli bir kilometre taşı olacağını belirtmiş, Türkiye'ye verilecek ekonomik ve askerî desteğin bu anlaşma ile güvence altına alınacağını ifade etmiştir[71]. Gelişmeler üzerine Türkiye ile ABD arasında 29 Mart 1980 tarihinde Türkiye-Amerika Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma 18 Kasım 1980 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylandıktan sonra 1 Şubat 1981 tarihli 17238 sayılı Resmî Gazete de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir[72]. Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetleri Arasında Tesisler Konusunda 3 Numaralı Tamamlayıcı Anlaşma'nın ilk maddesine göre, Türkiye, Sinop (elektromanyetik izleme), Pirinçlik (radar uyarı uzay izleme),

67 Önerge ve Suphi Gürsoytrak'ın konuşmasının tamamı için bk. **TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 44, Dönem 19, Birleşim 13, 11 Aralık 1979, s.273-284.

68 **TBMM**, **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 23, Dönem 19, Birleşim 23, 17 Ocak 1980, s.517-518.

69 **TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 47, Dönem 19, Birleşim 56, 29 Mayıs 1980, s.104.

70 **FRUS**, Soviet Perspectives on Turkey and Greece: Status and Outlook, 2 Mart 1980, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 28.

71 **FRUS**, Letter From President Carter to Turkish Prime Minister Demirel, 21 Şubat 1980, Foreign Relations of United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 148.

72 Armaoğlu, **Belgelerle**, s. 300; **Resmî Gazete**, 1 Şubat 1981, 17238.

Levent Şahverdi Arşivi

İncirlik (hava harekât ve destek), Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul) ve Kürecik (Malatya) (muhabere tesisleri), Belbaşı (sismik bilgi toplama) ve Kargaburun (radyo seyrüseferi) üs ve tesislerinde ABD'nin faaliyetlerine izin verilmişti. İkinci maddede bu üs ve tesislerde her iki ülke personelinin ortak faaliyet göstereceği, ilgili hükûmetlerle istişare sonrasında istihbaratların paylaşılacağı kararlaştırılmıştı. Üçüncü maddede üs ve tesislere ABD, Kuvvetlerinin Komutanı sıfatı ile Türkiye ise Tesis Komutanı sıfatıyla atama yapacaktı. Dördüncü maddede üs ve tesislerde görevli personelin artışı Türk makamlarının iznine bağlanmıştır. Bunun yanı sıra diğer tamamlayıcı anlaşmalarla üs ve tesislerin kullanım yöntemleri belirlenmiştir. Bu anlaşmalar[73];

- Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri hükûmetleri Arasında Tesisler Konusunda 3 Numaralı Tamamlayıcı Anlaşma
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 1 Numaralı Ek Sinop Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 2 Numaralı Ek Pirinçlik Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 3 Numaralı Ek İncirlik Tesisi Uygulama Anlaşması
- İncirlik Uygulama Anlaşmasına Ek Adana Askerî Terminal Kontrol Sahası İçinde Hava Trafik Hizmetlerine Ait Usuller
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (A) Numaralı Ek Yamanlar Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (B) Numaralı Ek Şahintepe Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (C) Elmadağ Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (D) Numaralı Ek Karataş Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (E) Numaralı Ek Mahmurdağ Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması

[73] Anlaşmanın metni için bk. Armaoğlu, **Belgelerle**, s.300-363.

Levent Şahverdi Arşivi

- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (F) Numaralı Ek Alemdağ Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 4 (G) Numaralı Ek Kürecik Muhabere Yeri Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 5 Numaralı Ek Tesisler Dışındaki Birleşik Devletler Kuruluşları ve Faaliyetleri Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 6 Numaralı Ek Belbaşı Tesisi Uygulama Anlaşması
- 3 Numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşması'na 7 Numaralı Ek Kargaburun Tesisi Uygulama Anlaşması

Türkiye'deki ABD Üs ve Tesislerinde Yürütülen Faaliyetler

Soğuk Savaş, istihbarat faaliyetleri açısından adeta bir devrim olmuştur. Teknolojik gelişmeleri istihbarat tekniklerini de şekillendirmişti. Gelişen silah teknolojisinde casusluk faaliyetlerinde zorluk çeken istihbarat örgütleri yeni yollara başvurmuşlardır. ABD, istihbarat faaliyetleri bakımından o güne kadar kullanılan tekniklerin yeni savaşta yeterli olmayacağını fark etmiş bunun için yeni girişimlerde bulunmuştu. SSCB'nin geniş bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle mevcut istihbarat yöntemleri ile takibi son derece zordu. Bu nedenle istihbarat faaliyetlerinde devrim niteliğinde adım atarak en eski istihbarat yöntemini teknolojinin yardımıyla etkili bir hâle getirmiştir.

SSCB'nin, 1957 Ekim'de ilk uyduyu uzaya fırlatması askerî ve stratejik olarak son derece önemli bir adımdı. Böylece ABD, Kore Savaşı sonrasında kurduğu Stratejik Hava Komutanlığı (SAC-Stratejic Air Command) sayesinde elinde tuttuğu hava üstünlüğünü kaybetmişti. ABD, SSCB'nin böylesine önemli bir adım atması üzerine istihbarat faaliyetlerini artırmış ve U-2 gibi son derece önemli projeleri ortaya koymuştur. U-2 casus uçaklarının İngiltere, Almanya, Japonya, Norveç ve Türkiye'den havalandığı bilinmektedir[74]. ABD

[74] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1990, s.600; Haydar Tunçkanat anılarında bu konuyla ilgili olarak şunları belirtmiştir: "U-2 keşif uçağının Rusya'da düşürülmeden önce 1957 İlkbaharında Hava Harp Akademisi ile Adana İncirlik Üssüne yaptığımız ziyarette, alanın Amerikalı kumandanı bize kantin ve garnizonları gezdirdikten sonra 'burasının, Amerikan Hava Kuvvetlerinin nöbetleşe kullandığı, özellikle stratejik bombardıman uçaklarının inip kalkması için yapılmış bir

Levent Şahverdi Arşivi

Hava Kuvvetleri Komutanı Stuart Symington, Aralık 1948 tarihinde Ulusal Güvenlik Konseyine sunduğu raporda, Türkiye'yi SSCB işgalinde fiilen direniş gösterebilecek tek ülke olarak belirtmişti. Bunun yanında Türkiye'yi orta menzilli bombardıman uçaklarının üssü olarak göstermişti[75].

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Türkiye arasında bir dizi ikili anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar neticesinde ABD, Türkiye topraklarında bir dizi askerî, lojistik ve istihbarat merkezleri kurmuştur. Bu nedenle Adana, Diyarbakır ve Bandırma'da hava üsleri oluşturulmuştu[76]. Adana'da bulunan İncirlik Hava Üssü imkânları bakımından ön plana çıkmıştı. Buradan ilk olarak Genetrix projesi kapsamında faaliyet yürütülmesi amaçlanmıştı. Genetrix projesi, hava durumu takip balonlarının yüksek çözünürlüğe sahip kameralar yerleştirilerek istenilen bölgelerin izlenmesini içermekteydi. ABD, 10 Ocak 1956 tarihinde Türkiye'de Genetrix projesini yürütecek balonları ve personeli Adana'ya göndermişti. Balonların kontrolünün zorluğu ve olumsuz hava koşulları nedeniyle istenilen sonuç alınamamıştı. Bunun yanı sıra SSCB'nin tepkisi gecikmemişti. SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Andrei Gromyko, ABD'nin Moskova Büyükelçisine verdiği notada ABD'yi SSCB topraklarını ihlal etmekle suçlarken bu duruma son verilmesini istemiştir. Bunun üzerine ABD projeyi durdurma kararı almıştı. Böylece Genetrix projesi kapsamında Adana'da bulunan ABD personeli 1956 Mart ayında ayrılmıştı[77].

CIA tarafından oluşturulan Oilstone/Aquatone projesi[78] U-2 casus uçuşlarının ilk etabını oluşturmaktadır. Uzun menzilli uçuşların sağlanması için

---

hava üssü olduğunu' söyledi ve ilmi keşif uçuşlarından hiç söz etmedi. Biraz daha sonra, oradaki Türk meydan komutanına, burada uçuş yapan kanatları çok geniş ve tekerlekleri olmayan planör gibi bir uçak hakkında bilgisi olup olmadığını sorduk, Türk komutan cevap olarak 'evet böyle bir uçak var ve zaman zaman uçuş da yapıyor fakat biz ne yaptığını bilmiyoruz. Amerikalılar uçuştan biraz önce, hangardan çıkarıp pist başına getiriyorlar, oradan havalanıyor. İndikten sonra da hemen hangara sokuyorlar. Bizden kimseyi yanına yaklaştırmıyorlar' cevabını verdi… Tesadüf eseri bir gün sonra, bu uçağı bir keşif görevinden dönüşte meydana inerken gördük ve Amerikalılar uçağı doğruca hangara kapattılar." Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların**, s.231.

75 Cüneyt Akalın, "Soğuk Savaşta ABD'li Liderlerin Türkiye'nin Stratejik Planlarına Müdahaleleri", **Prof. Dr. İlhan Unat'a Armağan**, yay. haz. Sertaç Başeren, Esra G. Dardağan Kibar, Funda Keskin Ata, Nimet Özbek Hadimoğlu, Barış Teksoy, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 2012, s.68.

76 Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye'de Olaylar-Belgeler (1945-1952)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s.248.

77 Bölme, **a.g.e**., s.207; **CIA**, CIA-RDP88B00679R000600350001-9.

78 **CIA**, 12 Aralık 1956, CIA-RDP33-02415A000200180033-3.

Levent Şahverdi Arşivi

hazırlanan belgede İncirlik Hava Üssü'nün imkânları vurgulanmış, uçuşlar için son derece uygun olduğu belirtilmiştir[79]. Bu kapsamda ABD'nin Ankara Büyükelçisi yerine vekâlet eden Maslahatgüzar Foy D. Kohler, Başbakan Adnan Menderes ile görüşmüştü. Görüşmede Kohler, Adnan Menderes'e U-2 Projesini sunmuş ve faaliyetleri hakkında bilgi vermişti. Bu bilgilendirme sonunda U-2 casus uçaklarının İncirlik Hava Üssü'nü kullanması için onay vermesini talep etmişti. Başbakan Adnan Menderes bu görüşme sonrasında İncirlik Hava Üssü'nden U-2 casus uçuşlarının yapılmasına izin vermiştir[80].

U-2 Projesi çok yönlü bir projedir. CIA tarafından başlatılan ve yürütülen bu proje 1953 yılında ortaya atılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılmaya başlanan casus uçuşlarının geliştirilmiş uçaklar sayesinde yeniden yapılması öngörülmüştür. Yeni uçaklar radarlar tarafından tespit edilememesi için 70.000 fit (21.300 m.) yükseklikte uçabilecek hâle getirilmişti. Bunun yanı sıra uçaklara net görüntü alınabilmesi için yüksek çözünürlüğe sahip kamera ve fotoğraf makineler yerleştirilmişti. İzlenmenin kolay olması için SSCB 13 bölgeye ayrılmış, bölgelerin özellikleri ve önemine göre sınıflandırılmıştı. U-2 casus uçaklarının gözetleme yapacağı bu bölgelerin coğrafi özellikleri ve konumları belirtilmişti[81].

ABD bölgedeki gelişmeler karşısında sadece istihbarat faaliyetleri sürdürmemiştir. Bunun yanı sıra Lübnan (1958) ve Ürdün (1970) de yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'deki ABD üsleri son derece önemli bir rol oynamıştır. Lübnan'da 1958 yılında Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar karşısında Lübnan Cumhurbaşkanı'nın ABD'den yardım istemesi üzerine ABD müdahale etmişti. Bu müdahale de İncirlik Hava Üssü kullanılmıştı. Bu üssün kullanılmasında Türkiye'den izin alınmadan gerçekleştirildiği iddiaları ortaya atılmıştır[82]. İncirlik Hava Üssü, tarihe 'Kara Eylül' olarak geçen olayda da kullanılmıştı. Filistinlilerin Ürdün'e sürülmesi ve Ürdün'de Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) faaliyetlerini artırması üzerine Ürdün Kralı Hüseyin'in ABD ve İsrail'den yardım istemesi üzerine ABD tarafından 1970

---

79 **CIA**, 07 Mart 1956, CIA-RDP62B00844R000200010278-5.

80 Bölme, **a.g.e.**, s.208-209; Pedlow ve Welzenbach, **a.g.e.**, s.112.

81 **CIA**, 22 Haziran 1958, CIA-RDP75B00514R000200050018-1.

82 Kıyanç, **a.g.t.**, s.54; Sami Küçük, **Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı**, Mikato Yayınları, İstanbul 2008, s.89; Abdi İpekçi, Ö. Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, 1. Cilt, Uygun Yayınevi, İstanbul 1965, s.234.

Levent Şahverdi Arşivi

yılında müdahale gerçekleşmişti. Bu müdahale de İncirlik Hava Üssü lojistik merkez olarak müdahaleye destek vermiştir[83].

ABD üs ve tesislerinden propaganda faaliyetleri de yürütülmüştür. Amerika'nın Sesi (Voice of America) yayınlarının yanı sıra, Çiğli, İncirlik, Karamürsel, Trabzon ve Samsun'dan yerel radyo yayınları yapılmıştır. Bu yayınlarda gündemdeki gelişmeler aktarılmış ve Amerikan kültürünü yaymak amacıyla yayınlar yapılmıştır[84].

ABD üs ve tesislerinden SSCB ve Ortadoğu ülkelerinin faaliyetleri izlenmiş ve takip edilmiştir. ABD'nin bu üs ve tesislerden Türkiye'yi de izleyip izlemediği cevaplanmayı bekleyen bir sorudur. CIA arşiv belgelerinde Türkiye'deki gelişmeler hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. CIA'nın kuruluşu itibarıyla Türkiye'yi önemli bir merkez olarak gördüğünden ülke içindeki faaliyetler hakkında da detaylı bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum U-2 casus uçaklarının Türkiye'yi de izlediği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. CIA'nın 25 Temmuz 1958 tarihinde Diyarbakır'daki askerî hareketlilik hakkında verdiği raporda bu durum açık bir şekilde görülmektedir[85].

83 **FRUS**, Memorandum From The President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, 09 Eylül 1970, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordon, September 1970, Document 213; Kondrad Ege, "U.S. And NATO Bases Turkey", **CounterSpy**, C 3, S 4 (1980), s.23; **FRUS**, Minutes of a Washington Special Actions Group Meeting, 19 Eylül 1970, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordon, September 1970, Document 267; 22 Eylül 1970 tarihli belgede İncirlik Hava Üssü'nde uçakların kullanımı için Türkiye'nin onay vermediği belirtilmişti: **FRUS**, Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordon, September 1970, Document 315.

84 Özden Çankaya, **Bir Kitle İletişim Kurumu Tarihi TRT 1927-2000**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.52; Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların**, s.233.

85 Krizin ardından CIA, İran, Irak, Ürdün, Suriye ve Türkiye'deki askerî varlık hakkında rapor hazırlanmıştır. Raporda Türkiye'den sadece Diyarbakır ve Ceylanpınar'daki askerî varlık yer almıştır. Bu durum kriz sonrasında bölgedeki askerî hareketliliğe dikkat çekmek için hazırlanmıştır. 25 Temmuz 1958 tarihli 'Çok Gizli' ibareli rapora göre Diyarbakır hava üssünde 14 tane F-100, 47 adet F-84, 1 adet C-47, 3 adet C-45, 10 adet harap olmuş uçak, çeşitli şekillerde konumlanmış uçaksavarlar ve 10 adet araç olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 34 araçlık konvoyun Diyarbakır'ın ilçelerine hareket ettiği, yaklaşık 50 araçlık bir konvoyun ise Dicle nehri kenarında kamp yaptıkları belirtilirken bunun yanı sıra 201 araç, 6 tank, 45 araç, 33 top, 17 muhtemelen top, 31 çadır olduğu ifade edilmiştir. Yukarıda verilen bilgilerde CIA'nın Diyarbakır'daki askerî varlığı yakından takip edildiği görülmektedir. Bu bilgilerin nasıl elde edildiği

Levent Şahverdi Arşivi

ABD üs ve tesislerinde görevli personel, bölge insanı ile dikkat çekici ilişkiler kurmuştur. Yukarıda ifade edildiği üzere yaşanan asayiş olaylarının yanı sıra personelin para karşılığında çocukları alarak evlatlık edindiği iddiaları ortaya atılmıştır. Sabah gazetesinde Murat Karaman'ın 09.01.2018 tarihinde yayınladığı habere göre; İncirlik Hava Üssü'nde görev yapan personel bölgedeki bazı ailelerden çocukları para karşılığından evlat edinmişlerdi. Habere göre Adana'da bazı ailelerden para karşılığında satın alınan çocuklar ABD personeli tarafından ülkelerine götürülmüşlerdir[86].

Üs ve Tesislerde Bulunan Yabancı Personelin Kaçırılması

Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri yukarıda belirtildiği üzere Kıbrıs Meselesi sonrasında Johnson Mektubu ile tartışılır hâle gelmişti. Bu tartışmalar ışığında Türkiye'deki sol gruplar tarafından ABD'nin üs ve tesislerinin işgalci olduğu belirtilmişti. Türkiye'de yaşanan anarşi olayları yerini eylemlere bırakmıştı. Kurulan örgütler ses getirecek eylemler yapmaya başlamışlardı. Ses getiren eylemlerden birisi de 04 Mart 1971 tarihinde Deniz Gezmiş liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti Terör Örgütü listesinde yer alan Türkiye Halk Kurtuluş Örgütü tarafından Ankara Balgat'taki Tuslog Det-18 ABD tesisinden 4 Amerikalı askerin kaçırılmasıdır. Jimmie Sexton, Larry J. Heavner, Richard Caraszi ve James Gholson'u kaçıran örgüt, otuz altı saat süre tanıyarak 400 bin dolarlık fidyenin ödenmemesi durumunda bu isimlerin kurşuna dizileceğini belirtmişti[87]. Ses getiren eylem sonrasında güvenlik güçleri tarafından kapsamlı bir arama başlatılmıştı. Tüm aramalara karşın kaçırılan personel bulunamamıştı. Örgüt tarafından tanınan 36 saatlik sürenin dolması üzerine rehinelerin hayatlarından endişe duyulmuştu. 08 Mart 1971 tarihinde dört rehine de serbest bırakılmıştı[88].

ABD'li 4 rehineyi kaçırma eylemini gerçekleştiren Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan kısa süre sonra yakalanmışlardı[89]. CIA, Deniz Gezmiş'in yakalan-

akla gelecek ilk sorudur. Bu bilgilerin yüzeysel gözlem ile elde edilemeyeceği nedeniyle bilgilerin casus uçaklar (U-2) tarafından elde edildiği muhtemeldir. İfadelerde bazı cisimleri anlamlandırırken 'muhtemelen' ifadesinin de kullanılması bu nedenledir. **CIA**, This Report Includes The Following Countries: Iran, Iraq, Jordan, Syria, Turkey, 25 Temmuz 1958, CIA-RDP78T05447A000300010016-5.

86 Murat Karaman, "İncirlik'teki ABD'liler Çok Çocuk Satın Aldı", **Sabah**, 09 Ocak 2018.

87 "4 Amerikalı Asker Kaçırıldı", **Hürriyet**, 04 Mart 1971, s.1; "Ya 400 Bin Dolar veya Dört Amerikalı Öldürülecek", **Milliyet**, 05 Mart 1971, s.1.

88 "Amerikalılar Sağ Salim Bırakıldı", **Milliyet**, 09 Mart 1971, s.1.

89 "Gezmiş Yakalandı", **Milliyet**, 17 Mart 1971, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ması sonrasında ABD Başkanı'na verdiği brifingde Deniz Gezmiş'in yakalanması sonrasında onu kurtarmak için Türkiye'de ses getirecek bir eylemin gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda ABD'li personelin veya üst düzey yetkililerin kaçırılabileceği endişesi dile getirilmiştir[90].

CIA'nın tahmini kısa süre sonra gerçekleşmişti. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yakalanması ardından idam cezasına mahkûm edilmesi ile ilgili olarak yeni bir eylem gerçekleşmişti. 27 Mart 1972 tarihinde Ordu'nun Ünye ilçesindeki hava radar üssünde görevli üç İngiliz teknisyen kaçırılmıştı. Ünye'de bulunan bir evden kaçırılanların bırakılması için ön şart Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının serbest bırakılmasıydı[91]. Eylem gerek yurt içinde gerekse yurt dışında büyük ses getirmişti[92].

Güvenlik güçleri sıkı takip sonrasında 30 Mart 1972 tarihinde eylemcilerin Kızıldere Mevkiinde bir evde olduğunu öğrenmiş ve operasyon düzenlemişlerdi. Çıkan çatışmada eylemciler arasında Ertuğrul Kürkçü dışında Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ertan Saruhan, Ahmet Atasoy, Saffet Alp ve Hüdai Oral'ın yanı sıra İngiliz üç rehine Charles Turner, Gordan Banner ve Joe Law (Milliyet gazetesi Kanadalı olduğunu iddia etmiştir) hayatını kaybetmiştir[93].

Türkiye-SSCB İlişkilerinde ABD Üs ve Tesisleri

Türkiye, SSCB ilişkileri Soğuk Savaş yıllarında kimi zaman yakınlaşan kimi zamanda gerginleşen bir süreç yaşamıştır. Krizlerle dolu bu süreçte iki ülke ilişkilerinin iyileşmesi önündeki engellerden birisi de Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri olmuştur. SSCB, sınır komşusu Türkiye topraklarındaki üs ve tesislerden rahatsızlığını sık sık dile getirmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin tehditkâr tutumu[94] neticesinde ABD yanlısı bir dış po-

---

90 **CIA**, The President's Daily Brief, 19 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A0093AA170001-6; **CIA**, Central Intelligence Bulletin, **CIA**, 19 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018500100001-5.

91 "Alptekin ve Ayna Üç İngiliz'i Kaçırdı", **Milliyet**, 28 Mart 2018, s.1.

92 İngiltere basınında olay geniş yer tutmuştur. Bu gazetelerden bazıları: "Three British Kidnapped", **Coventry Evening Telegraph**, 27 Mart 1972, s.1; **Coventry Evening Telegraph**, 28 Mart 1972, s.17; **Liverpool Echo**, 30 Mart 1972, s.1.

93 "Anarşistler Üç İngiliz'i Öldürdüler", **Milliyet**, 31 Mart 1972, s.1.

94 SSCB İkinci Dünya Savaşı sonrasında 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yenilenmesi için şartlarını 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, 19 Mart 1945 tarihinde verdikleri nota ile resmî olarak iletmişlerdi. SSCB notasında şu şartlar sunulmuştu: "a) 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasıyla tespit edilen Türk-Sovyet sınırında bazı değişikliklerin

Levent Şahverdi Arşivi

litika benimsemiştir. SSCB, Türkiye'nin ABD yanlısı bir politika izlemesine ve NATO üyeliğine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde Türkiye'ye verdiği notada şöyle belirtmiştir[95]:

> "Atlantik devletlerinin birleşmiş bir ordu kurmak ve ona Batı Almanya birliklerini katmak, silah yarışına girişmek, yabancı topraklarda Amerikan askerî üsleri kurulmasına razı olmak gibi hareketleri, başta Amerika olmak üzere, emperyalistlerin saldırı politikasına alet olduklarını gösterir. Türk topraklarında da Amerika askerî komutanlığının ve Amerikan mütehassıslarının idare ve yardımı ile hava ve deniz üsleri kurulmakta, Sovyet sınırlarına yakın yerlerde hava meydanları yapılmaktadır. Şu hâlde Türkiye'nin Pakta daveti de topraklarının saldırgan emellerle askerî üsler vücuda getirmek için kullanılması arzusuna dayanmaktadır. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin komşusudur, bu gibi olaylarla ilgisiz kalamaz. Bu sebeple temas edilen sorunlar hakkında Türkiye'den izah beklemektedir. Saldırgan Atlantik bölgesine girmekle ve yabancı üslerin kurulması için topraklarından yararlanılmasına izin vermekle yüklendiği sorumluluğa Türkiye hükûmetinin dikkatini çekmek gerekli sayılmaktadır."

SSCB, Türkiye'nin NATO üyeliğine ve neticesinde sınırında ABD üs ve tesislerinin kurulmasına karşı çıkmıştır. Bu yeni bir sürecinde başlangıcı olmuştur. SSCB, Türkiye'ye ABD üs ve tesislerinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle notalar vermiştir. Buna örnek olarak SSCB, 4 Şubat 1956 tarihinde ABD'ye ve Türkiye'ye verdiği notada Türkiye sınırlarında bulunan üslerden gönderilen balonların (Genetrix Projesi) istihbarat amaçlı olduğunu belirtmiş, bunun kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye 11 Şubat 1956 tarihli cevabında bu balonların meteoroloji amacıyla kullanıldığını bu nedenle SSCB'nin iddiasını reddetmişti[96].

---

yapılması, b) Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması ve bunun sağlanması için de Sovyetlere Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, c) Boğazlar rejimini tespit eden Montreux Sözleşmesi'nin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanacak bir antlaşma ile değiştirilmesi" Selim Sarper bu istekleri Ankara'ya bile danışmadan hemen reddetmiştir. A. Haluk Ülman, a.g.m., s.148; **FRUS**, Proposal By The Soviet Delegation No. 1369 (767.68119/7-545), The Black Sea Straits, Foreign Relations of The United States: Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Volume II, Document 1369.

95 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.342-343.

96 Eren Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, SSCB'yle İlişkiler", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (1919-1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1. Cilt, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2001, s.514; "Rusya Bize Nota

Levent Şahverdi Arşivi

SSCB'nin Sputnik Uzay aracını yörüngeye oturtması ABD'de büyük tedirginliğe neden olmuştur. Bu durum SSCB'nin kıtalar arası göndereceği füzelerle ABD'yi vurabileceği tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine ABD, *Jüpiter Projesi*ni hazırlamıştı[97]. ABD bu kapsamda NATO üyelerine füzelerin yerleştirilmesi için yaptığı teklifi sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye kabul etmişti. Diğer ülkeler nükleer başlıklı füzelerin kendi topraklarında bulunmasının açıktan SSCB'ye tehdit olacağı gerekçesiyle reddetmişlerdi. Türkiye'nin Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi kararı sonrasında SSCB Başbakanı Nikolay Bulganin'in Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta, Jüpiter füzelerinin Türkiye topraklarında olmasını kabul etmeyeceklerini ve bu durumun Türkiye açısından büyük risk oluşturduğunu belirtmiştir. Bu mektup aynı zamanda Soğuk Savaş yıllarının en büyük krizlerinden birisi olan *Küba Füze Krizinin* de başlangıcıdır. Nikolay Bulganin'in 8 Ocak 1958 tarihinde başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği bir başka mektup son derece dikkat çekiciydi. Bulganin, iki ülke arasında silahsızlanma isteğini belirttikten sonra, parasını ödemeden topraklarında füze konuşlandırmanın güvenliğini korumayacağının altını çizmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin bunları kullanamayacağını vurgulamış bu durumu şöyle ifade etmiştir*: "Bir tek kibrit büyük bir yangın çıkarabilir, ancak ilk yanan kendisi olacaktır"*. Başbakan Adnan Menderes 25 Şubat 1958 tarihinde verdiği cevapta füzelerin savunma amacıyla kurulduğunu ifade etmiştir. Mektup diplomasisinden SSCB istediğini alamayınca 13 Aralık 1958 tarihinde Türkiye'ye nota vermiştir. SSCB, Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşma sonrasında Türkiye'nin NATO nükleer üssü hâline geldiğini belirtmişti. SSCB, 25 Mart 1959 tarihinde yaptığı açıklamada füzelerin Eisenhower Doktrini'nin bir devamı olduğunu belirterek tepkisini dile getirmiştir[98].

Ekim 1959 tarihinde Türkiye ile yapılan anlaşmada 15 tane Jüpiter füze sisteminin (IRBM) kurulması kararlaştırılmıştır. Anlaşmaya göre füzeler Türkiye'nin, nükleer başlıklar ABD'nin olacaktı. Füzeler, ABD'nin Avrupa Yüksek Müttefik Kuvvet Komutanı tarafından ABD-Türkiye ortak onayı ile kullanılabilecekti. Füzelerin bulunacağı üste iki ülke askerleri bulunacak ve ikili

---

Verdi", **Milliyet**, 06 Şubat 1956, s.1; "Sovyet Notasının Tam Metni", **Milliyet**, 09 Şubat 1956, s.1.

97 **FRUS**, Memorandum of Discussion at the 309th Meeting of The National Security Council, Washington, 11 Ocak 1957, Foreign Relations of the United States, 1955-1957, National Security Policy, Volume XIX, Document 105.

98 Eren Tellal, **a.g.e.**, s.516.

Levent Şahverdi Arşivi

veto sistemi oluşturulacaktı[99]. Jüpiter füzeleri, SSCB'nin doğal olarak tepkisini çekmişti. SSCB Devlet Başkanı Nikita Kruşçev, ABD Başkan yardımcısı Richard Nixon'a 1959 yılında bu rahatsızlığı en üst düzeyde iletmiştir[100].

Ekim 1962'de Küba Füze Krizi patlak vermişti. SSCB, Jüpiter füzelerinin daha fazlasını ABD'nin hemen yanı başına hem de hiç fark etmeden yerleştirmişti. Nikita Kruşçev, John F. Kennedy'ye gönderdiği mektupta, Küba ablukasını kaldırıp adaya saldırmama konusunda anlaşma sağlanırsa füzeleri çekeceğini belirtmişti. Ancak ikinci bir mektupta ön koşul olarak Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması da konulmuştu[101]. Bu durum ABD Kongresi'nde sert tartışmalara neden olmuştu. ABD'nin bölgedeki faaliyetleri ve egemenliği tartışılmıştı[102]. Bunun üzerine ABD Başkanı Kennedy'nin kardeşi Robert F. Kennedy, SSCB'nin Washington büyükelçisi Dobrinin'le görüşmüştü. Robert Kennedy görüşmede Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini kabul etmiş ancak bu anlaşmanın gizli kalmasını istemişti. ABD Başkanı Kennedy, NATO üyesi ülke başkanlarına gönderdiği mektupta Jüpiter füzelerinin müzakere edilmediğini belirtse de SSCB ile anlaşmışlardı[103].

Sovyet Büyükelçi Jüpiter füzelerinin kesin hedefte olduğunu belirterek yaşanacak bir krizde İzmir'in üçüncü dünya savaşının Hiroşima'sı olacağı tehdidinde bulunmuştu. John F. Kennedy böylesine bir pazarlığın Nikita Kruşçev'in taleplerini artıracağı ve Türkiye'nin pazarlık unsuru olmaktan büyük kaygı duyacağı için cevap mektubunda belirtilen hususların göz önüne alınmadan krizin çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Soğuk Savaş'ın en yoğun diplomasi dönemlerinden birinin yaşandığı bu süreçte Kruşçev, Küba'daki füzeleri çekmeyi kabul etmiştir. ABD'nin herhangi bir fedakârlık yapmadığı düşünülebilir; ancak ABD geliştirdiği Polaris denizaltılarının daha etkili olacağı ve yönetiminin tek elden

---

99 Barton J. Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey", **Political Science Quarterly**, S 95, New York 1980, s.99.

100 Geliştirilen Polaris denizaltılarının menzil ve etkinliğinin yanı sıra yönetimsel olarak da tek elden yönetimi nedeniyle Jüpiter füzelerinin önemi her geçen gün azalmıştı. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 29 Mart 1961 tarihli toplantısında füzelerin durumu gündeme gelmişti. McGeorge Bundy, Deployment of IRBM's to Turkey, National Security Action Memorandum, 6 Nisan 1961, NSF, RSF: NATO-Weapons (Cables-Turkey), Box 226, **JFKL**; Bernstein, a.g.m., s.101.

101 Robert F. Kennedy, **Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis**, W.W. Norton & Company, 1999, s.71.

102 **CIA**,CIA-RDP64B0034R000200140014-4;**CIA,**CIA-RDP64B00346R000200170028-6.

103 Erhan, **a.g.e.**, s.684.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleşeceği için bir süredir Jüpiter füzelerinin kaldırılması için Türkiye'yi ikna etmeye çabalamaktaydı. Selim Sarper'in böylesine bir adımın Türkiye'yi mahcup edeceğini belirterek reddetmesinin ardından füzelerin Türkiye'ye iadesi gündeme gelmişti. Küba Füze Krizi sonrasında füzelerin Polaris denizaltıları ile değiştirilmesine karar verilmiştir. 24 Nisan 1963 tarihinde yapılan açıklama ile Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin son füzenin de ülkeden çıkarıldığını belirtmesiyle kriz sona ermiştir[104].

[104] Küba Füze Krizi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız **CIA**, CIA-RDP80B01676R001800010017-6; **CIA**, Capabilities of The Soviet Threater Forces, 5 Aralık 1962, NIE 11-14-62; RFK, Başlıksız, National Security Action Memorandum, 30 October 1962, NSF, **JFKL**; William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, ss.136-138; Robert F. Kennedy, **a.g.e**.; Bernstein, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya iki bloka ayrılmıştır. Doğu Blokunun egemen ülkesi SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye yönelik tehditleri ülkeyi Batı Blokuna dolayısıyla ABD'ye yakınlaştırmıştır. ABD bu yakınlaşma ile Türkiye'ye ekonomik yardımlar sağlamıştı. Bu yakınlaşma Türkiye'nin NATO'ya üyeliği sonrasında iyice pekişmiştir. Bu yeni süreç NATO ve ABD'nin Türkiye topraklarında üs ve tesisler kurmasının da yolunu açmıştır. ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası kapsamında Türkiye önemli stratejik bir noktada yer almaktaydı. SSCB ve Ortadoğu'ya komşu olması, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olması ABD nezdinde Türkiye'nin önemini artırmıştı. Bu amaçla kısa sürede Türkiye toprakları üzerinde birçok üs ve tesis kurulmuştur. Lojistik merkezi olarak kullanılmasının yanı sıra üs ve tesislerden dinleme ve izleme faaliyetleri yürütülmüştür. Türkiye, istihbarat faaliyetlerinden Genetrix ve U-2 gibi projelerin önemli noktalarından birisi olmuştur. Bu kapsamda Soğuk Savaş sürecinde yaşanan gelişmeler ve ABD'nin tutumu doğrultusunda üs ve tesislerin sayısı değişmiştir.

ABD'nin Türkiye topraklarında kurduğu üs ve tesisler uzun yıllar gizliliğini korumuştur. Bu süreçte Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşmalarla elde edilen geniş haklar sayesinde bu üs ve tesisler kontrol edilemediği gibi faaliyetleri hakkında da yeterince bilgi sahibi olunamamıştır. ABD, Türkiye'deki üs ve tesislerden yürüttüğü faaliyetler için izinlerini birçok kez sözlü olarak almıştır. İki ülke ilişkilerinde önemli bir unsur olan üs ve tesislerden ABD istediği gibi faydalanmıştır. Öyle ki, görevli ABD personeli Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına değil, ABD'nin kanunlarına tabi tutulmuştur. Bu durum beraberinde suistimalleri de getirmiştir.

Türkiye'deki ABD üs ve tesislerinin kamuoyundaki tutumu ABD ile ilişkilerin paralelinde olmuştur. Bu nedenle ilişkilerin sorgulanmasında üs ve tesislerin varlığı eleştiri konusu olmuştur. 1964 yılında Kıbrıs'ta yaşanan olaylar Türkiye gündeminde geniş yer tutmuş ve müdahale kararı alınmıştı. ABD müdahale kararına açık bir şekilde karşı çıkması beraberinde ABD ilişkilerinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Bu süreçte özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin üs ve tesislerin varlığını eleştirmesi, egemenlik haklarını ihlal ettiği iddiaları geniş bir kesim tarafından desteklenmiştir. Başbakan Süleyman Demirel her defasında üslerin varlığını reddederek, tesis olduklarını öne sürse de kamuoyundaki tavır değiştirememiştir. İki ülke arasında 3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması ile Türkiye'nin üs ve tesisler

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde yetkileri artırılmıştır. Anlaşmanın bir başka dikkat çeken yönü ise Türkiye'nin gerekli gördüğünde üs ve tesislere el koyma yetkisi tanınmasıydı. Türkiye bu yetkiyi 1975 yılında ABD'nin silah ambargosu kararı sonrasında uygulamıştır. ABD yönetiminin tüm çabasına karşın ambargonun yürürlükten kalkmaması üzerine Türkiye'nin attığı bu adım ABD'nin bölgedeki faaliyetlerini de tehlikeye düşürmüştür. Ancak Türkiye bu süreçte bu karara paralel adımlar atmak yerine, ABD ile ilişkileri iyileştirmeye devam etmiştir.

1978 yılında ambargonun kaldırılmasıyla ABD üs ve tesisleri tekrar kullanmaya başlamıştır. İran İslam Devrimi sonrasında bu ülkedeki varlığının sona ermesiyle Türkiye'deki üs ve tesisler daha fazla önem kazanmıştır. Bu kapsamda 29 Mart 1980 tarihinde iki ülke arasında yapılan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda üs ve tesislerin durumu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Anlaşma da ABD'nin Türkiye'de hangi üs ve tesisleri kullanacağı, idaresinin nasıl yürütüleceği gibi unsurlar net bir şekilde belirlenmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı ve ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı arşiv belgelerinde ABD'nin Türkiye'deki üs ve tesislere ne kadar önem verdiği görülmektedir. ABD, üs ve tesisleri SSCB ve Ortadoğu ülkelerini dinlemek ve izlemek gibi faaliyetlerin yanı sıra müdahale için de önemli bir lojistik merkez olarak kullanmıştır. ABD, Türkiye'deki askerî hareketliliği de üs ve tesisler sayesinde takip etmiştir. Bu nedenle Türkiye'deki üs ve tesisler ülke güvenliğinden ziyade ABD'nin güvenliği için önemli rol üstlenmiştir. Üs ve tesislerin varlığı Türkiye'yi kimi zaman hedef hâline getirmiştir. Üs ve tesislerin varlığı Türkiye-SSCB ve Türkiye-Ortadoğu ülkeleri arasında sık sık sorun oluşturmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FRUS)

FRUS, Action Memorandum From the Assistant Secretary of State for European Affairs (Vest) to the Under Secretary of State For Political Affairs (Newsom), Circular 175 Procedure—Request for Authorization to Negotiate with the Government of Turkey a New Agreement to Govern the Operations of United States Defence Installations in Turkey, 3 Kasım 1978, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 124.

FRUS, Action Memorandum From the Assistant Secretary of State for European Affairs (West) to the Under Secretary of State for Political Affairs (Newsom), Request for Authorization to Negotiate with Government of Turkey a New Agreement to Govern the Operations of United States Defence Installations Turkey, 3 Kasım, 1978, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 124.

FRUS, Cyprus Negotiations, 31 Temmuz 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 183.

FRUS, Letter From President Carter to Turkish Prime Minister Demirel, 21 Şubat 1980, Foreign Relations of United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 148.

FRUS, Letter From Turkish Prime Minister Ecevit to President Carter, 21 Nisan 1979, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 135.

FRUS, Memorandum From The President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, 09 Eylül 1970, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordon, September 1970, Document 213.

FRUS, Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordon, September 1970, Document 315.

Levent Şahverdi Arşivi

FRUS, Memorandum of Conversation, 19 Haziran 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 228.

FRUS, Memorandum of Conversation, 24 Mart 1976, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 241.

FRUS, Memorandum of Conversation, 29 Mayıs 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 227.

FRUS, Memorandum of Discussion at the 309th Meeting of The National Security Council, Washington, 11 Ocak 1957, Foreign Relations of the United States, 1955-1957, National Security Policy, Volume XIX, Document 105.

FRUS, Minutes of a Washington Special Actions Group Meeting, 19 Eylül 1970, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordon, September 1970, Document 267.

FRUS, Paper Prepared in Response to National Security Study Memorandum 227, U.S. Security Policy Toward Turkey, 20 Ağustos 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 234.

FRUS, Proposal By The Soviet Delegation No. 1369 (767.68119/7-545), The Black Sea Straits, Foreign Relations of The United States: Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), 1945, Volume II, Document 1369.

FRUS, Restoration of Aid to Turkey, 23 Haziran 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 229.

FRUS, Soviet Perspectives on Turkey and Greece: Status and Outlook, 2 Mart 1980, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 28.

FRUS, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, 29 Eylül 1978, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 123.

Levent Şahverdi Arşivi

FRUS, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, Presidential Letter to Prime Minister Ecevit and Talking Points, 14 Nisan 1979, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 134.

FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, US-GOT (Government of Turkey) Relations; Defence Negotiations, 13 Nisan 1979, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document, 133.

FRUS, The Secretary's Meeting With Turkish Foreign Minister Caglayangil, 26 Mart 1976, Foreign Relations of The United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 242.

FRUS, Turkish Aid, 26 Haziran 1975, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 230.

FRUS, U.S. Emissary to Break Greek/Turkish/Cyprus Impasse, 16 Şubat 1976, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 189.

JFKL (John F. Kennedy Presidential Library and Museum), Capabilities of the Soviet Threater Forces, 5 Aralık 1962, NIE 11-14-62; RFK, Başlıksız, National Security Action Memorandum, 30 Ekim 1962, NSF.

JFKL, McGeorge Bundy, Depoyment of IRBM's to Turkey, National Security Action Memorandum, 6 April 1961, NSF, RSF: NATO-Weapons (Cables-Turkey), Box 226.

ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Arşivi

CIA, Turkey's Position in The East-West Struggle, 03 Mayıs 1951, CIA-RDP79R01012A000300020009-6.

CIA, RDP82-00038R001000160021-2.

CIA, 06 Haziran 1969, CIA-RDP79T00827A001800080003-8.

CIA, Mayıs 1975, CIA-RDP86T00608R000500180009-0.

CIA, 17 Haziran 1975, CIA-RDP79T00975A027800010028-3.

CIA, 18 Haziran 1975, CIA-RDP79T00975A027800010030-0.

Levent Şahverdi Arşivi

CIA, 23 Haziran 1975, CIA-RDP79T00975A027800010038-2.

CIA, The President's Daily Brief, 17 Haziran 1975, CIA-RDP79T00936A012700010006-0.

CIA, The President's Daily Brief, 18 Haziran 1975,CIA-RDP79T00936A012700010007-9.

CIA, The Economist 19-25 Mayıs 1979, Turkey and America Dimming Eyes, CIA-RDP88-01315R000400380046-0.

CIA, Sam Cohen, U-2 Flights Disquieting For Turkey, The Christian Science Monitor, 16 Mayıs 1979, CIA-RDP88-010315R000400380061-3.

CIA, John Lawton, Turkey Demands More U.S. Aid For Use of Bases, The Washington Post, 9 Mayıs 1979, CIA-RDP88-01315R000400380094-7.

CIA, CIA-RDP88B00679R000600350001-9.

CIA, CIA-RDP33-02415A000800300001-8.

CIA, CIA-RDP33-02415A000800300018-0.

CIA, CIA, This Report Includes The Following Countries: Iran, Iraq, Jordan, Syria, Turkey, 25 Temmuz 1958, CIA-RDP78T05447A000300010016-5.

CIA, CIA-RDP64B0034R000200140014-4.

CIA, CIA-RDP64B00346R000200170028-6.

CIA, CIA-RDP80B01676R001800010017-6.

CIA, Turkey, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3.

CIA, Contribution To NIE-9: Turkey, 8 Ocak 1951, CIA-RDP79R01012A000300020004.

CIA, Turkey's Position in The East-West Struggle, 12 Şubat 1951, CIA-RDP79R01012A000300020014-0.

CIA, 07 Mart 1956, CIA-RDP62B00844R000200010278-5.

CIA, 12 Aralık 1956, CIA-RDP33-02415A000200180033-3.

CIA, 22 Haziran 1958, CIA-RDP75B00514R000200050018-1.

CIA, 05 Ekim 1960, CIA-RDP92B01090R002600040004-2.

CIA, 14 Eylül 1970, CIA-RDP88-01215R00040020017-9.

Levent Şahverdi Arşivi

CIA, The President's Daily Brief, 19 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A0093AA170001-6.

CIA, Central Intelligence Bulletin, CIA, 19 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018500100001-5.

CIA, 02 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00975A027900010004-8.

CIA, 09 Temmuz 1975, CIA-RDP79T000865A001300220001-4.

CIA, 22 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00865A001400120001-4.

CIA, 23 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00975A027900010038-1.

CIA, 28 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00975A027900010046-2.

CIA, 28 Temmuz 1975, CIA-RDP79T00865A001400260001-9.

CIA, 08 Nisan 1976, CIA-RDP79T00975A028800010014-7.

CIA, West Europe Report, 19 Kasım 1980, CIA, RDP82-00850R000300050022-9.

TBMM Arşivi

TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Süreli Yayınlar

Ant Dergisi

Coventry Evening Telegraph

Günaydın

Hürriyet

Liverpool Echo

Milliyet

Resmî Gazete

Sabah

Kitaplar

Açıkgöz, Anjel, **Bizim Radyo'da Nazım Hikmet**, Tüstav Yayınları, İstanbul 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

Akalın, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye'de Olaylar-Belgeler (1945-1952)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Akalın, Cüneyt, "Soğuk Savaşta ABD'li Liderlerin Türkiye'nin Stratejik Planlarına Müdahaleleri", **Prof. Dr. İlhan Unat'a Armağan**, yay. haz. Sertaç Başeren, Esra G. Dardağan Kibar, Funda Keskin Ata, Nimet Özbek Hadimoğlu, Barış Teksoy, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 2012.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1990.

Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Bölme, Selin M., **İncirlik Üssü ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Çankaya, Özden, **Bir Kitle İletişim Kurumu Tarihi TRT 1927-2000,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Dışişleri Bakanlığı, **Dışişleri Bakanlığı Belleteni,** Temmuz 1969, 58, Ankara 1969.

Erhan, Çağrı, "1960-1980: Göreli Özerklik-3, ABD ve NATO'yla İlişkiler (681-715)", Baskın Oran (Edt.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Evren, Kenan, **Kenan Evren Anıları**, 1. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.

Gönlübol, Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993.

Hale, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

İpekçi, Abdi, Coşar, Ö. Sami, **İhtilalin İçyüzü**, 1. Cilt, Uygun Yayınevi, İstanbul 1965.

Holmes, Amy Austin, **Social Unrest and American Military Bases in Turkey and Germany since 1945**, Cambridge University Press, New York 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Kennedy, Robert F., **Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis,** W.W. Norton & Company, 1999.

Küçük, Sami, **Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı**, Mikato Yayınları, İstanbul 2008.

Lachowaki, Zdzislaw, **Foreign Military Bases in Eurasia**, Stockholm International Peace Research Institute (sirpi), CM Gruppen, Bromma 2007.

Pedlow, Gregory W., ve Welzenbach, Donald E., **The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974**, History Staff Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1998.

Sönmezoğlu, Faruk, **Türk Dış Politikası 1945-1991**, Der Yayınları, İstanbul 2016.

Şahin, Haluk, **Johnson Mektubu: Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Tellal, Eren, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, SSCB'yle İlişkiler", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (1919-1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Tunçkanat, Haydar, **Amerika Emperyalizm ve CIA (Merkez Haberalma Teşkilatı)**, Tekin Yayınevi, Ankara 1987.

Tunçkanat, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Ünlü, Barış, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar,** İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Veiner, Tim, **Küllerin Mirası Bir CIA Tarihi**, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2009.

Makaleler

Akipek, Ömer İlhan, "NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Vazife Kavramı ve Türkiye'deki Tatbikatı", **Ankara Üniversitesi Hukuk Dergisi,** C 24, S 1, Ankara 1967, ss.9-25.

Levent Şahverdi Arşivi

Bernstein, Barton J., "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey", **Political Science Quarterly**, S 95, Bahar 1980, ss.97-125.

Bölme, Selin M., "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askerî Üsler: Süreklilik ve Değişim", **Uluslararası İlişkileri**, S 34, İstanbul 2012, ss.51-71.

Ege, Kondrad, "U.S. And NATO Bases Turkey", **CounterSpy**, S 3, 1980, ss.22-25.

Ülman, A.Haluk, "NATO ve Türkiye", **AÜSBF Dergisi**, S 4, Ankara 1967, ss.143-167.

Tezler

Aydın, Songül, **12 Mart 1971 Öncesinde Ant Dergisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Kıyanç, Sinan, **ABD Arşiv Belgelerinde Türkiye'de Askerî Darbeler (1960-1980)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla 2018.

Raporlar

Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, **Çalışma Raporu Üçüncü Büyük Kongre 9-12 Kasım 1968**, Ankara 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1: Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri[105]

Türkiye'deki Amerikan ü

No.	Tesisin adı	Bulunduğu yer	Tip Sınıf Statü
7667	Afyon Subay Lojmanları	Afyon Subay Lojmanları	LAA
8565	Köprü Köyü Su Tesisleri	Adana İncirlik Hava Üssü	OAA
5546	İdarehane - No. 3	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5543	İdarehane - No. 2	Ankara Büro No. 2	LAA
6931	İdarehane - No. 3	Ankara Büro No. 3	LAA
6040	Ankara Hava İstasyonu	Ankara Hava İstasyonu	FAA
5547	Ankara Havacı Lojmanları	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6675	Haberleşme İstasyonu	Ankara Haberleşme İstasyonu	LAA
7221	Lise - Yatakhane	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5550	Hastane	Ankara Hastanesi	LAA
7319	Ankara Lojmanları	Ankara Hava İstasyonu	OAA
7320	Bakım merkezi	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6959	Park yeri No. 3	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6041	Rekreasyon Merkezi No. 2	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6044	Rekreasyon Merkezi No. 3	Ankara Hava İstasyonu	OAI
6747	Rekreasyon Jimnasyumu	Ankara Hava İstasyonu	OAA
7241	Rekreasyon Merkezi No. 5	Ankara-Hacılar Hava İstasyonu	OAA
6039	Rekreasyon Merkezi No. 6	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5549	Okul No. 1	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5544	İlkokul No. 3	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5551	Servis İstasyonu No. 1	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6754	Subaylar Kulübü	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5658	Servis İstasyonu No. 4	Ankara Hava İstasyonu	OAA
5548	Depo No. 1	Ankara Hava İstasyonu	OAA
7318	Depo No. 4	Ankara Hava İstasyonu	OAA
7370	Depo No. 5	Ankara Hava İstasyonu	OAA
8103	Depo No. 6	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6042	Depo No. 7	Ankara Hava İstasyonu	OAA
7719	Bomb Merkezi	Ankara Hava İstasyonu	OAU
7628	Meteoroloji İstasyonu	Ankara Hava İstasyonu	OAA
6560	Çiğli Hava Üssü	İzmir Çiğli Hava Üssü	FAA
7681	Çiğli Aile Lojmanları	İzmir Çiğli Hava Üssü	OAA
8067	Çiğli Harekât Haberleşme Merkezi No. 1	Manisa - Belenköy	DAU
8068	Çiğli Harekât Haberleşme Merkezi No. 2	İzmir - Yamanlar	DAA
8062	Çiğli Harekât Yeri No. 1	İzmir - Yeniköy	DAA
8063	Çiğli Harekât Yeri No. 2	İzmir - Çatalıdere	DAA
8064	Çiğli Harekât Yeri No. 3	Manisa - Tekeliler	DAA
8065	Çiğli Harekât Yeri No. 4	Manisa Kemikdere	DAA
8066	Çiğli Harekât Yeri No. 5	Manisa - Teyenli	DAA
7682	Petrol Deposu	İzmir Çiğli Hava Üssü	OAU
7683	İkmal Doldurma Merkezi	İzmir Ulucak	OAU
7864	Su Tesisleri	İzmir Çiğli Hava Üssü	OAA
4644	Haberleşme Merkezi	Diyarbakır Haberleşme Merkezi	DAA
7372	Haberleşme Merkezi	Karamürsel Hava İstasyonu	OAA
7317	Subay Lojmanları No. 2	Erzurum	LAA
7316	Subay Lojmanları No. 1	Erzurum	LAA
4176	Eczahoşa Hava Alanı	Ankara Hava İstasyonu	LAA
7218	Konya Subay Lojman. No. 1	Konya	LAA
7306	Konya Subay Lojman. No. 2	Konya	LAA
7219	Konya Subay Lojman. No. 3	Konya	LAA
2663	İncirlik Hava Üssü	Adana - İncirlik	FOA
7079	İncirlik Radyosu	Adana - İncirlik	OAU
7869	Subay Lojmanları	Hatay - İskenderun	OAA
6027	Havacı Lojmanları	Hatay - İskenderun	OAA
5671	İskenderun Deposu	Hatay - İskenderun	OAA
5542	İstanbul Hava İstasyonu	İstanbul Hava İstasyonu	FKA
6667	İstanbul Okulu	İstanbul Hava İstasyonu	OAA
6666	Servis İstasyonu	İstanbul Hava İstasyonu	OAA
8435	Yemekhane	İstanbul Hava İstasyonu	OAA
7352	Depolama Merkezi	İstanbul	LAA

İŞGAL ALTINDAKİ TÜRK TOPRAKLARI

● Bizzat Amerikan Hava Kuvvetleri'nin hazırladığı bir rapordan aldığımız yukarıdaki listeyi, "Türkiye'de üs yoktur" diyen Amerikanofillerin suratlarına çarpıyor ve cevap bekliyoruz.

Türk topraklarında Amerikan askerleri, Türk yöneticilerinin haberi olmadan her istediklerini yapmaktadırlar

TÜRK sosyalistleri vatan toprakları üzerinde 50 milyon metrekarenin Amerika'ya satılmış olduğunu, Türkiye'nin Amerikan askeri kuvvetlerinin işgali altında bulunduğunu açıkladıkları zaman başta iktidarın Morisson'cu lideri olmak üzere, bütün sağcı takım şiddetli tepki göstererek Türkiye'de üs değil tesisler bulunduğunu ve bunların da NATO'ya bağlı olduğunu söylemişlerdi. Sağcı kanadın tepkisi bu kadarla da kalmamış, Türkiye'de Amerikan üslerinin varolduğunu ileri sürenleri *"bozgunculuk"*la suçlamışlardır.

ANT, bu sayfada *"Amerikalılardan çok Amerikancı"* olanlara en susturucu cevabı, bizzat Amerikan kaynaklarından aldığı bilgilere dayanarak vermektedir.

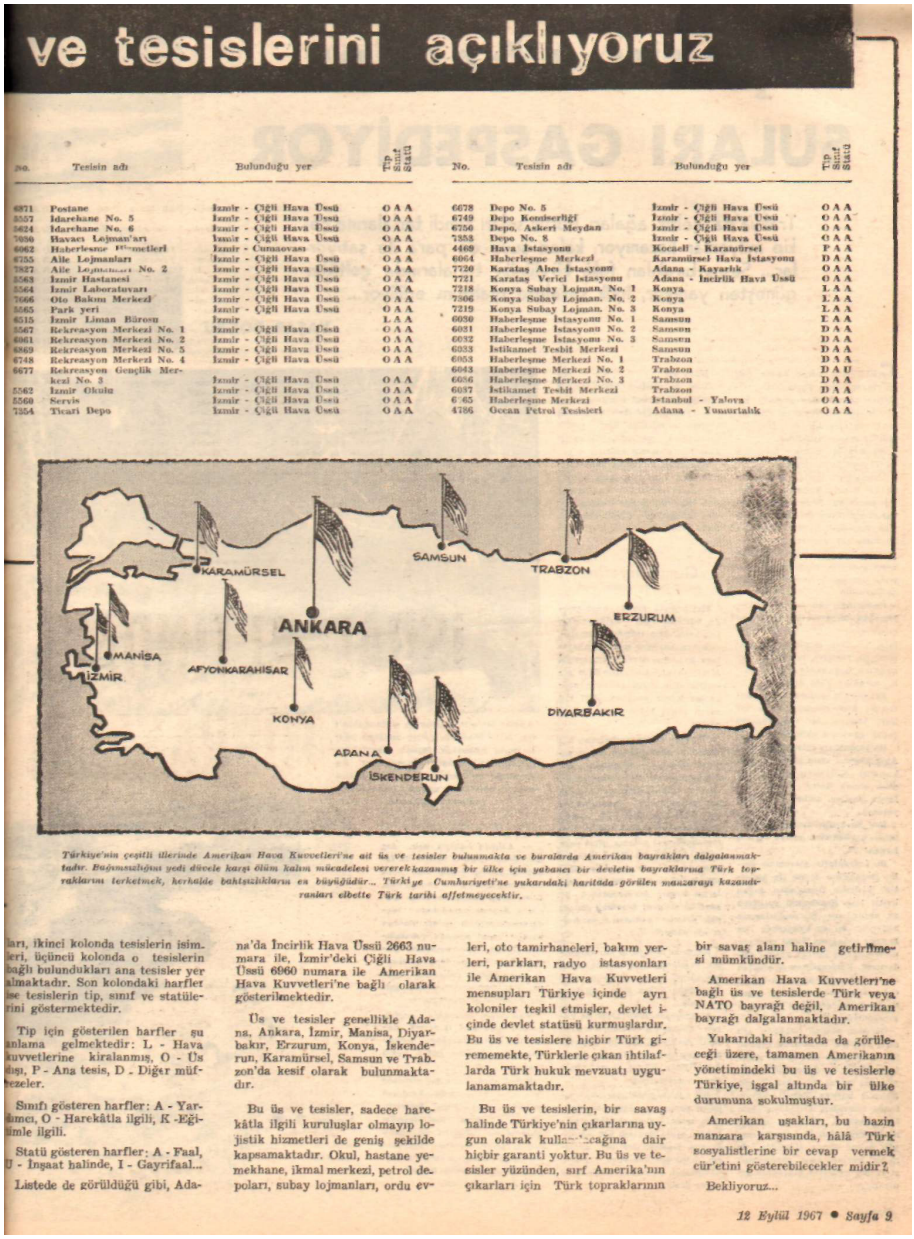
Amerikan Hava Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından yayınlanan - USAF INSTALLATIONS DIRECTORY (Worldwide) - Dünyadaki Amerikan Hava Kuvvetleri Tesisleri Rehberi'nde Türkiye'de mevcut olan bütün Amerikan askeri üs ve tesislerinin isimleri ve yerleri açıklanmaktadır.

AFM 87-3 sayı ve 25 Kasım 1963 tarihli rehberde Türkiye'deki Amerikan askeri üs ve tesislerinin 30 Temmuz 1963'teki durumu gösterilmektedir.

Yukarıda yayınlanan listenin birinci kolonunda tesislerin numara-

105 "Türkiye'deki Amerikan Üslerini Açıklıyoruz", **Ant Dergisi**, S 37, 12 Eylül 1967, s.8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

ve tesislerini açıklıyoruz

No.	Tesisin adı	Bulunduğu yer	Tip, Sınıf, Statü
6871	Postane	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5557	İdarehane No. 5	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5624	İdarehane No. 6	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
7030	Havacı Lojmanları	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6062	Haberleşme Hizmetleri	İzmir - Cumaovası	O A A
6755	Aile Lojmanları	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
7827	Aile Lojmanları No. 2	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5563	İzmir Hastanesi	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5564	İzmir Laboratuvarı	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
7666	Oto Bakım Merkezi	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5565	Park yeri	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6515	İzmir Liman Bürosu	İzmir	L A A
5567	Rekreasyon Merkezi No. 1	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6061	Rekreasyon Merkezi No. 2	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6869	Rekreasyon Merkezi No. 5	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6748	Rekreasyon Merkezi No. 4	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6677	Rekreasyon Gençlik Merkezi No. 3	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5562	İzmir Okulu	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
5560	Servis	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
7554	Ticari Depo	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6678	Depo No. 5	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6749	Depo Komiserliği	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
6756	Depo, Askeri Meydan	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
7353	Depo No. 8	İzmir - Çiğli Hava Üssü	O A A
4469	Hava İstasyonu	Kocaeli - Karamürsel	P A A
6064	Haberleşme Merkezi	Karamürsel Hava İstasyonu	D A A
7720	Karataş Alıcı İstasyonu	Adana - Kayarlık	O A A
7721	Karataş Verici İstasyonu	Adana - İncirlik Hava Üssü	O A A
7218	Konya Subay Lojman. No. 1	Konya	L A A
7906	Konya Subay Lojman. No. 2	Konya	L A A
7219	Konya Subay Lojman. No. 3	Konya	L A A
6030	Haberleşme İstasyonu No. 1	Samsun	L A A
6031	Haberleşme İstasyonu No. 2	Samsun	D A A
6032	Haberleşme İstasyonu No. 3	Samsun	D A A
6033	İstikamet Tesbit Merkezi	Samsun	D A A
6053	Haberleşme Merkezi No. 1	Trabzon	D A A
6043	Haberleşme Merkezi No. 2	Trabzon	D A U
6056	Haberleşme Merkezi No. 3	Trabzon	D A A
6057	İstikamet Tesbit Merkezi	Trabzon	D A A
6765	Haberleşme Merkezi	İstanbul - Yalova	O A A
4786	Ocean Petrol Tesisleri	Adana - Yumurtalık	G A A

Türkiye'nin çeşitli illerinde Amerikan Hava Kuvvetleri'ne ait üs ve tesisler bulunmakta ve buralarda Amerikan bayrakları dalgalanmaktadır. Bağımsızlığını yedi düvele karşı ölüm kalım mücadeleleri vererek kazanmış bir ülke için yabancı bir devletin bayraklarının Türk topraklarını terketmek, herhalde bahtsızlıklarını en büyüğüdür... Türkiye Cumhuriyeti'ne yukarıdaki haritada görülen manzarayı kazandıranları elbette Türk tarihi affetmeyecektir.

ları, ikinci kolonda tesislerin isim. leri, üçüncü kolonda o tesislerin bağlı bulundukları ana tesisler yer almaktadır. Son kolondaki harfler ise tesislerin tip, sınıf ve statülerini göstermektedir.

Tip için gösterilen harfler şu anlama gelmektedir: L - Hava kuvvetlerine kiralanmış, O - Üs dışı, P - Ana tesis, D - Diğer müftezeler.

Sınıfı gösteren harfler: A - Yardımcı, O - Harekâtla ilgili, K -Eğitimle ilgili.

Statü gösteren harfler: A - Faal, U - İnşaat halinde, I - Gayrifaal...

Listede de görüldüğü gibi, Adana'da İncirlik Hava Üssü 2663 numara ile, İzmir'deki Çiğli Hava Üssü 6060 numara ile Amerikan Hava Kuvvetleri'ne bağlı olarak gösterilmektedir.

Üs ve tesisler genellikle Adana, Ankara, İzmir, Manisa, Diyarbakır, Erzurum, Konya, İskenderun, Karamürsel, Samsun ve Trabzon'da kesif olarak bulunmaktadır.

Bu üs ve tesisler, sadece harekâtla ilgili kuruluşlar olmayıp lojistik hizmetleri de geniş şekilde kapsamaktadır. Okul, hastane yemekhane, ikmal merkezi, petrol depoları, subay lojmanları, ordu evleri, oto tamirhaneleri, bakım yerleri, parkları, radyo istasyonları ile Amerikan Hava Kuvvetleri mensupları Türkiye içinde ayrı koloniler teşkil etmişler, devlet içinde devlet statüsü kurmuşlardır. Bu üs ve tesislere hiçbir Türk girememekte, Türklerle çıkan ihtilaflarda Türk hukuk mevzuatı uygulanamamaktadır.

Bu üs ve tesislerin, bir savaş halinde Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak kullanılacağına dair hiçbir garanti yoktur. Bu üs ve tesisler yüzünden, sırf Amerika'nın çıkarları için Türk topraklarının bir savaş alanı haline getirilmesi mümkündür.

Amerikan Hava Kuvvetleri'ne bağlı üs ve tesislerde Türk veya NATO bayrağı değil, Amerikan bayrağı dalgalanmaktadır.

Yukarıdaki haritada da görüleceği üzere, tamamen Amerikanın yönetimindeki bu üs ve tesislerle Türkiye, işgal altında bir ülke durumuna sokulmuştur.

Amerikan uşakları, bu hazin manzara karşısında, hâlâ Türk sosyalistlerine bir cevap vermek cür'etini gösterebilecekler midir?

Bekliyoruz...

12 Eylül 1967 • Sayfa 9

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2: Türkiye'deki ABD Üs ve Tesislerinin Haritası (1980)[106]

106 Kondrad Ege, "U.S. And NATO Bases Turkey", **CounterSpy**, S 3, 1980, s.23; CIA-RDP90-00845R000100150003-8.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmî faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XXVIII, S 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan https://yaysis.ayk.gov.tr uzantılı Yayım Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

Levent Şahverdi Arşivi

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

Levent Şahverdi Arşivi

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p.11.

Beyhan, **ibid,** p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p.47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The applications of the articles to be puslished in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYSIS (Publication Tracking System) which can be reached at https://yaysis.ayk.gov.tr on the website of Atatürk Supreme Council for Cultere, Language and History, Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

ISSN 1011-727X

Fiyat: 68,00 ₺

Levent Şahverdi Arşivi